

II ՏԱՐԻ

UNIT 6

ԱՄՍԱԳԻՐ

№ 6

፩ ሰ ሐ ኂ ተ ሀ

1902

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

1902

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

№ 6

1. ԴԱՐԱՒՈՐ ԿԱՂՆԻՆ, պատմուածք Ա. Ահարոնեանի .	5
2. ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԿԻՆԵՐԸ, Ա. Դօդէի, թարգմ. Ա. Ֆեթվանեանի	21
3. ԱՂՕԹՔ, բան. Ադա Նեգրի, թարգմ. Յ. Յակոբեանի.	60
4. ՋՀՈՒԴ-ՔՈՒՇԱՆ, վէպ Շահրիարի	61
5. ԲԱՆԱՍՏԵՂՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Աւ. Խահակեանի	82
6. ԱԶԳԱՅՆԱԿԶԱԿԱՆ ԿՐԻՋԻՍԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ, Միք. Յովհաննիսեանի	84
7. ՀԱՅՆԷԻՅ. բանաստեղծութիւններ. թարգմ. Կ. Կրա- սիլնիկեանի	92
8. ԱՂԱԽԻՆԵՐԸ, պատմուածք Լ. Բաշալեանի	95
9. ՅԱՆՈՒՆ ՕՐԼՆՔԻ, բան. Ֆրուգի, թարգմ. Յ. Յա- կոբեանի	101
10. ՄԱՆՅՈՆ, պատկեր, Մ. ՄԱՂԱՔԵԱՆԻ	104
11. ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ԴՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՐԱԿԱՍՏԱ- ՏԱՆՈՒՄ, Ե. Ֆրանգեանի	110
12. ՀԷՆՐԻԿ ԻՐՍԷՆ, յօդ. Վ. Նալբանդեանի	118
13. ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ, վէպ, Հանրի Բօրդօի, թարգմ. Հ. Առաքելեանի	155
14. ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ, 21) Г. Тумановъ, „Зам о гор. самоупр. на Кавказѣ“, Լ. Ս.—22) «Ալիշանի կենսագրութիւնը», Լ. Նոր ստացուած գրքեր	169 171
15. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, Կանոնադրութիւնների անհրաժեշտ տարրը. — Իրաական նօրմաների տարբերութիւնը կրօնա-բարոյական չափերից. — Ինչո՞ւ մեռած տառ են մեր կանոնադրութիւնները. — Մեր դպրոցական և ծխա- կան հաստատութիւնների խախտու հիմքերը. — Հալոց եկեղեցու ծխականների իրաւունքները որոշող նոր կանոնադրութիւն. — Այդ ծխական ինքնավար փոքրիկ մարմինների կրթիչ դերը Լ. Ս.	172
Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցու ծխական կանոնա- դրութեան ծրագիրը	175
Պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն հ ա ղ ո ղ ա գ ու թ իւ ն ն ե ռ. Բարձրա- գոյն հրովարտակ ժող. լուս. միւնիստրի անունով. — Բարձր. հաստ. գիւղ. խորհրդակցութեան որոշուած սկզբունքները.	191

Նոր շրջան II տարի

Հրատ. XIV տարի

ՄՈՒՐՃ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

№ 6

Յ Ո Ւ Ն Ի Ս

1902

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Типография Груз. Издат. Т—ва. | Տպարան Վրաց Հրատ. Հեկերթեան.
1902

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 4 іюля 1902 года.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

№ 6

1. ԴԱՐԱՒՈՐ ԿԱՂՆԻՆ, պատմուածք Ա. Ահարոնեանի . 5
2. ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԿԻՆԵՐԸ, Ա. Դօդէի, թարգմ. Ա. Ֆեքվանեանի 21
3. ԱՂՕԹՔ, բան. Ադա Նեգրի, թարգմ. Յ. Յակոբեանի. 60
4. ԶՀՈՒԴ-ՔՈՒՇԱՆ, վէպ Շահրխարի 61
5. ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Ա. Խաճակեանի 82
6. ԱԶԳԱԲՆԱԿԶԱԿԱՆ ԿՐԻՋԻՍԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ, Միք. Յովհաննիսեանի 84
7. ՀԱՅՆԷԻՅ, բանաստեղծութիւններ. թարգմ. Կ. Կրասիլնիկեանի 92
8. ԱՂԱԻՆԻՆԵՐԸ, պատմուածք Լ. Բաշալեանի 95
9. ՅԱՆՈՒՆ ՕՐԷՆՔԻ, բան. Ֆրուգի, թարգմ. Յ. Յակոբեանի 101
10. ՄԱՆՕՆ, պատկեր, Մ. ՄԱՂԱՔԵԱՆԻ 104
11. ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՏԱՆՈՒՄ, Ե. Ֆրանգեանի 110
12. ՀԷՆՐԻԿ ԻԲՍԷՆ, յօդ. Վ. Նալբանդեանի 118
13. ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ, վէպ, Հանրի Բօրդօի, թարգմ. Հ. Առաքելեանի 155
14. ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ, 21) Г. Тумановъ, „Зам. о гор. самоупр. на Кавказѣ“, Լ. Ս.—22) «Ալիշանի կենսագրութիւնը», Լ. 169
Նոր ստացուած գրքեր 171
15. ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, Կանոնադրութիւնների անհրաժեշտ տարրը. — Իրաւական նօրմաների տարբերութիւնը կրօնա-բարոյական չափերից. — Նշու մեռած տառ են մեր կանոնադրութիւնները. — Մեր դպրոցական և ծխական հաստատութիւնների խախտութիւնները. — Հայոց եկեղեցու ծխականների իրաւունքները որոշող նոր կանոնադրութիւն. — Այդ ծխական ինքնավար փոքրիկ մարմինների կրթիչ դերը Լ. Ս. 172
- Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցու ծխական կանոնադրութեան ծրագիրը 175
- Պ ա շ տ օ ն ա կ ա ն հ ա ղ ո Ր զ ա գ ր ո լ թ իւ ն ն ե Ր. Բարձրագոյն հրովարտակ ժող. լուս. միջնադրի անունով. — Բարձր. հաստ. գիւղ. խորհրդակցութեան որոշուած սկզբունքները. 191

16. ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ, Երևանի քաղաքային ինքնա-
վարութեան քառամեայ գործունէութիւնը, Ա.—Դօ 195
17. ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ֆրանսիական նոր մինիստրու-
թեան ծրագիրը.—Ֆալլուի օրէնքը.—Բարձր բուրժուա-
կան շրջանների բարքերից.—Ժօրեսի խօսքերը խաղա-
ղութեան մասին.—Էդուարդ Վիլի-ի թագադրութեան
հանդէսի յետաձգումը.—Բուլղարական իշխանի և խոա-
լական թագաւորի աչցելութիւնը Թագաւոր Կալսրին. Ա. Ս. 199
Պօլսի թերթերից. Մանասարեան վարժարան և եփրատ
Կօլէժ.—Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վանքի դպրոցը.—Գեր-
մանական երկսեռ որբանոց վանում.—Նիլիկիայի կաթո-
ղիկոսական ընտրութեան հարցը.—Արդի Հայերէնի
Բառարանի հարցը.—Ձուհաճեանի մահաբձանի առիթով.
Դանեմարկցի հայասէրները 203
18. ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՅ, Տիգրանի 216
19. ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՅ, Մեղուներու կեանքէն, Մ. Տերպ. 221
20. ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 233
21. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 238
22. ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ «ՕՐԱՄՈՒՏԻՆ», Վէպ Ի. Ս. Տուրգենեվի. 97—172

ԴԱՐԱՒՈՐ ԿԱՂՆԻՆ

Դիւզում ո՞վ չէր ճանաչում «Մէլիքենց Կաղնին»։
Դա մի զարմանալի բան էր, այդպիսի ծառեր էլ չեն
լինում։ Նա բարձրանում էր բակի հէնց կենտրոնում և
իր լայնատարած հովանու տակ ծածկում էր և՛ տու-
նը և՛ դռը և՛ սրահն ամբողջապէս։ Ամառը, երբ գիւ-
ղը խանձւում էր խեղդող շոգերից, երբ խրճիթներն
ասես թրձւում էին արևի կիղիչ շոգերի տակ և դորժ
ու աշխատանք դադարում էր կալերում և դաշտերում,
մարդիկ մի փոքր զով օդ էին փնտրում շնչելու համար,
երբ շները լեզուները կախ, հեալով խոնաւ գետինն էին
չանգռում փոռի մէջ թաղուելու, անասունները ջուրն
էին թափւում և թռչունները խիտ սաղարթների տակ
թաղնւում, այդ ժամանակ Մէլիքենց Կաղնին իր կա-
նաչ, թանձր տերեւների տակ պարարիչ զովութիւն էր
պահպանում և Մէլիք Քեալաչը սիրում էր նրա ստուե-
րի տակ հանգիստ առնել ճաշերից յետոյ։

Զարմանալի զոյգ էին կազմում այդ ծառն ու Մէ-
լիք Քեալաչը, երկուսն էլ ծեր ու հոյակապ, երկուսն
էլ պատկառելի ու խորխոս։ Կարծես թէ այդ ծառն
աճել էր այնտեղ յատկապէս նրա համար, որ Մէլիքը
միշտ նրա տակը նստած լինի։ Շոգ օրերին դուրս էր
դալիս նա տնից, նայում հեռուն, ուր գիւղը իր խըր-
ճիթներով, դէզերով, աթարի բրդածև կոյտերով ասես
թէ հեռւմ էր մի հսկայական հնոցի մէջ՝ «Օ, ի՜նչ շոք է»

—բայցականչում էր նա և առաջանալով նստում էր ծառի տակ յատկապէս շինուած հողաթմբի վրայ: Քիչ յետոյ նա վերցնում էր գլխարկը, շուրջնակի ածիլած գլխի վրայ փռում էր ճերմակ քեաքիւլը՝ դադաթի վրայ թողած մազերի չքեղ փունջը, ինքնաբաւական կերպով շտկում և ձգում էր իր թանձր ու երկայն բերները, որոնց ոլորուն ծայրերը մինչև ականջներն էին հասնում և մի առանձին վեհ արտայայտութիւն տալիս նրա միշտ ածիլած բայց առոյգ դէմքին: Յետոյ նա հանդիսաւոր դանդաղութեամբ դուրս էր քաշում բարաքից իր երկայն չիբուխը, կոտորած ծխախոտով լցնում, վառում էր և ծուխը քուլայ քուլայ բարձրացնում էր դէպի ծառի վրանաձև սաղարթը: Այդ ժամանակ երջանիկ էր Մէլիք-Քեալաշը:

Ո՞վ և երբ էր տնկել այդ ծառը, գիւղում այդ հաստատապէս ոչ ոք ասել չէր կարող, չը գիտէր նոյն իսկ ինքը Մէլիքը, սակայն մի աւանդութիւն կար, որ Մէլիքենց օջաղի բաղդը կապում էր այդ ծառի հետ: ասում էին, որ, երբ առաջին անգամ այդ տան վրայ փայլեց յաջողութեան աստղը, երբ մէլիք տիաղորդ շնորհուեց այդ տան առաջին նահապետին, նոյն օրն այդ ծառը տնկուել է մի ճգնաւորի սուրբ ձեռքով, և քանի կանգուն է այդ դարաւոր վիթխարին, կանգուն և չէն պիտի մնայ օջաղը: Եւ դարեր էին դլորւում նրա վեհ կատարի վրայից, բայց նա շարունակում էր խորխոտաբար խաղալ ամպերի և մրբիկների հետ: Այսպէս էր հաւատացած գիւղը, նոյն հաւատն ունէր նաև Մէլիքենց տան իւրաքանչիւր անդամ, ահա թէ ինչու, երբ ճաշից յետոյ Մէլիք-Քեալաշը գալիս էր բաղմեղու նրա տակը, նախ մի ուշադիր հայեացք էր ձըգում դարաւոր ծառի հսկայ բնի և ճիւղերի վրայ, յետոյ, կարծես համոզուելով որ իր օջաղի այդ հովանին հաստատ է և աննկուն ինչպէս միշտ, ժպտում էր գոհութեամբ, լայն կրծքով շնչում էր զով օդը, կրկնելով՝ «Հոգիդ լոյս դառնայ, ծառ տնկող»:

Եւ Մէլիքն իրաւունք ունէր դռն լինելու Դարերի լինթացքում շատ չար ու բարի էին անցել Մէլիքենց օջաղի վրայով, բայց նա դեռ չէն էր ու պայծառ, ծուխն՝ անսպիկատ, դուռը՝ բաց, շտեմարանը՝ լիքը, սեղանն՝ առատ: Շատ և շատ փոթորիկներ էին սահել անցել ծառի վրայով, շատ կայծակներ ճայթել նրա երկնաբերձ կատարին, բայց նա կայ դեռ, հաստատուն ու անշարժ և բարձրից վեհութեամբ նայում է Մէլիքենց տանը, որ ապրում է իր հովանու տակ. իր թալիսմանի զօրութեամբ: Քանի՜ քանի մէլիքներ էին բաղմել նրա տակ, հէնց այն թմբի վրայ, ուր այժմ Մէլիք-Քեալաչն է բաղմած, և դեռ նրանցից ոչ ոք այնտեղ արտասուք չէր թափել, ոչ մէկի հառաչանքը չէր թռչնեցրել ծառի և ոչ մի տերև, հացի առատութեամբ փակել էին չարի բերանը, և կանգուն ծառը հազուադիւրս ծանր օրերին լաւ ապագայի հաւատն էր ներշնչել իր հաստատուն արմատներով, իր յաղթ բնով և ճակատագրի խստութիւնը չէր կարողացել ջնջել աւանդական հաւատը: Եւ Մէլիքենց օջաղը դեռ չէն էր ու պայծառ:

Մի որ դարձեալ Մէլիքն ըստ սովորականին նստել էր ծառի տակ, դարձեալ չիբուխը բուլայ բուլայ ծուխ էր արձակում դէպի սաղարթների հովանին, երբ նրան մօտեցաւ մի անցուորական և կանգ առաւ ծառի տակ: Մի մարդ էր նա, գուցէ և մի թափառական, յոգնած ու տանջուած ճանապարհորդ, որ չը գիտես ինչ մի դադանիք էր թագցնում իր սովորական արտաքինի տակ, այդ երևում էր նրա զգոյշ քայլուածքից, նրա վարանոտ հայեացքից, որ սակայն յանցաւորի չէր, այլ ապաստան վնտրող հալածականի: Նա մի մարդ էր կարծես, որի ոտքին կապուած են անակնկալներ, չար ու բարի, որ իր կնճիռներով ծածկուած ճակատի տակ թագցնում է մի յանդուգն բայց գեղեցիկ բան, ահաւոր ու վսեմ: Այդպէս են լինում համարեա բոլոր նրանք, որոնք ինքնակամ ձգւում են տառապանքների ծովի

մէջ և երջանիկ են թէ կարողանան խօլ պայքարով ալիքները պատռել և նաւել մինչև միւս ափը, իսկ թէ փոթորիկների բերանն ընկած խորտակւում է նաւը, նրանք մի վեհ շարժումով խորասուզուելու սքանչելի հպարտութիւնն ունեն։ Մարդիկ հեռուից նրանց սիրում են, մօտիկից՝ սարսափում, անուններն արտասանում են սիրով, դէմքերից դողում, որովհետև նրանք իրանց հետ ճակատագրապէս ման են ածում մի բռն, որի տակ սովորական մէջքերը ծռւում են ճարճատելով։ Մէլիքը անխելք մարդ չէր, նա ուշադրութեամբ դիտում էր այս անծանօթին, որ մուրացկան չէր և ոչ աղերսող և որի բոլոր շարժումների, անգամ ձեռնափայտը բռնելու եղանակի մէջ՝ մի անսովոր բան կար, իսկ աչքերում, այդ խորը և մռայլ աչքերում, մի այնպիսի բան, որից դիմացինը մնում էր շփոթուած ու մտահոգ։ Մէլիքի խորաթափանց հայեացքի առաջ անծանօթը չը շփոթուեց, նոյն քայլուածքով, ձեռնափայտի նոյն անօրինակ շարժումով առաջացաւ և կանգ առաւ ծառի տակ ու քաղցրօրէն ասաց.

— Բարի օր, Մէլիք.

Մի բանի վայրկեան լռութիւն տիրեց. Մէլիքը շարունակում էր դիտել և կարծես չը լսեց օտարականի ողջոյնը, և յանկարծ ուշքի եկածի պէս պատասխանեց.

— Բարի եկար, ռօվ ես ախպէր և ինչ ես ուզում։ Բայց իսկոյն զգալով որ իր հարցը ամօթալի է մի մեծ օջաղի համար, որի դուռը միշտ բաց պիտի լինի, շտապեց աւելացնել՝ ով և լինես, նստիր այնտեղ։

Մարդը նստեց թմբի միւս ծայրին և լռեց։ Լուռ էր և Մէլիքը։ Նրանք փորձող հայեացքով իրար էին նայում միմեանց հոգիները կարգալու ակներև ցանկութեամբ։ Օտարականը իր շուրջը նայեց զդուշութեամբ, մի փոքր կռացաւ առաջ գաղտնիք հաղորդողի դրութեամբ և կամացուկ մի բան էր փսփսում Մէլիքին, որ ըստ երեւոյթին լսում էր ծայրայեղ ուշադրութեամբ ու յուզմունքով։ Երբ վերջացրեց, Մէլիքը յօնքերը կիտեց, ճա-

կատը կնճռեց, նստած տեղում բարձրացաւ ծնկների վրայ, դողդողուն ձեռքով սկսեց ձգձգել երկայն բեխերը և ճշաց կատաղաբար.

—Ո՛չ, ո՛չ և ոչ իսկ մի ժամ:

—Մի գիշեր, Մէլիք, միայն մի գիշեր, ասաց անծանօթը կամացուկ:

—Եւ ոչ իսկ մի վայրկեան:

—Մէլիք, վիրաւոր ունինք, մեծ ճանապարհների վիրաւոր աւաղակին էլ մի գիշեր ապաստան են տալիս վէրքերը կապելու, մենք...

—Դուրս, դուրս իմ գիւղից այս իսկ վայրկեանին. արիւնն ու վիրաւորը մեզ համար չեն, մեր ցաւը մենք կը բաշենք, հեռու մեզանից, այս ծառի տակից, այս գիւղից, մեր սարերից, մեր երկնքի տակից, հեռձւ, աւաղակների համար մեր դռները փակ են. մեր օջաղները կրակ, մեր տները յարկ չունեն:

Անծանօթն իր ձեռնափայտը վերցրեց և ստքի կանգնեց. առանց այլեւս մի բառ ասելու նա մի քանի քայլ ձգեց առաջ, ապա յանկարծ յետ նայեց ինչպէս մի վրդովուած առաքեալ, որ իր ոտների փոշին է թօթափում մի անհիւրընկալ, նղովուած օջաղում: Այդ հայեացքը՝ ցաւակցական ու հպարտ, յանդիմանողական ու դառն, Մէլիքի հոգու խորքը թափանցեց. օտարականը ձեռքի մի խրոխտ շարժումով ցոյց տուեց ծառը և բացականցեց.

—Լսիր ծառ, ասում են, որ դու այս օջաղի պահապանն ես, ես իմ արիւնը հեռու եմ տանում, իսկ դու պահպանիր այս տունն առանց արիւն-արցունքի թէ կարող ես. Մէլիք, երանի թէ դու երբէք չը փոշմանես: Եւ դնաց...

Ծառը շարունակում էր օրօրել իր հպարտ կատարը անհոգ դէպի ամենքն ու ամեն ինչ, իսկ Մէլիքը նայում էր վեր նրա սաղարթներին, երկար ու մտահոգ, ապա նայեց հեռացող անծանօթի թիկունքին, որ յոգնած, օրօրուելով առաջ էր շարժւում և քիչ յետոյ կո-

բաւ գիւղի փողոցներում: Մէլիքը նստեց առաջուայ պէս, չիբուխը պատրաստեց, ծուխն այս անգամ աւելի առատ էր, մտքերն աւելի ծանր, հոգին աւելի աղմուկաւած: Նա զգում էր որ մի վատ, շատ վատ բան կատարուեց. բայց իրօք—ինչ, այդ հասկանալ չէր կարողանում և մտածում էր, մտածում:

Անցան օրեր և ամիսներ, էլի մի ձմեռ և մի գարուն չրջան արին հինաւուրց կաղնու կատարով, էլի նրա ոստերը ծածկուեցին թաւ, զովաշատ սաղարթներով, էլի թռչունները վերսկսեցին այնտեղ իրանց քաղցրահնչիւն դայլայլիկները, բայց Մէլիք-Քեալաչի գէմքից ժպիտը կորաւ, և հոգին մնաց խռովուած, սիրտը անորոշ երկիւղով ու մութ կասկածներով լի: Ամրան հետ վրայ հասան սեւի և արեան օրեր: Շրջակայքից լուրեր էին գալիս, մէկը միւսից ահաւոր լուրեր և, ինչպէս աշնանային կռնչող ագռաւները ծառերի վրայ, այնպէս էին ծանրանում Մէլիքի շփոթուած մտքի վրայ: Մի չար ձեռք, մի չար աստուածութիւն մահ ու արիւն էր սփռում ամեն կողմ՝ ինչպէս յանկարծակի շղթայագերծ եղած մահաշունչ մրրիկ: Սար ու ձոր ոճիրներով յղի՝ անբում էին և ոռնում հրէշաւոր երկունքից այդ չարատանջ աշխարհում, որի երկնքից անձրեւի և ցօղի փոխարէն ասեռ ամպերը կաթիլ կաթիլ տառապանք էին մաղում: Զարհուրանքի և արհաւիրքի չը տեսնուած ժամանակներ էին: Մէլիք-Քեալաչը, հեռուից լսուող ցաւադին արձագանքներից սգաւոր, լալիս էր իր հոգու խորքում և սիրտը անդադար եփուում էր ինչպէս մի եռուն կաթսայ և կսկծում էր իր ալեկոծ կրծքի տակ: Նա այժմ էլ աւելի մտածկոտ էր. դարձել, յաճախ չէր երեւում ծառի տակ, կարծես վախենում էր, թէ հասել է ժամանակը, երբ դարաւոր վիթխարին մի չը տեսնուած փոթորկով արմատախիլ պիտի ցած գլորուի և իր տակ թաղի իրան էլ, իր օջաղն էլ: Խորհրդաւոր ու տանջուած օտարականի պատկերը էլ մի վայրկեան նրա աչքից չէր հեռանում, իր

մուսյլ ըողէներում նրան հետեւում էր քայլ առ քայլ, նրա ականջին փախում էր այն զարհուրելի խօսքը՝ «Երանի՜ թէ չը փոշմանես»: Ինչո՞ւ փոշմանել, ի՞նչ բանի համար, մի՞թէ նա իրաւունք չունէր մի աւաղակ իր տնից, իր գիւղից հեռացնել, արիւնը երբ է հաճելի եղել Աստծուն: Աւաղակ էր արգեօք նա, աւաղակներ էին նրանք, հապա այն ինչո՞ւ այնպէս տարօրինակ էր այն մարդը, խեղճ բայց հպարտ, անապատտան բայց յանդուգն, չը լինի՞ թէ երկնքի առաջ ինքը յանցանք գործեց մի զիշերուայ ապաստան մերժելով իր դուռը բողբոջ արգարներին: Մտքերը մի խելագար, այլանդակ պարով դառնում էին նրա գլխում վրէժխնդիր ոգիների պէս, չանդուում, բղկտում էին նրա ուղեղը տնասելի ցաւեր պատճառելով և սեւ լուրերը գալիս էին շրջակայքից և արիւնը ծով բռնած իր բոլոր ծըփանքներում խեղդում էր այնքան յոյսեր, այնքան կեանքեր: Ծառը սակայն, դարձեալ իր աեղումն էր, նա դարձեալ հաստատուն էր և աննկուն, կատարը յաղթ էր ու հպարտ, բունը՝ վիթխարի ու անսասան, Մէլիքը նայում էր այդ բոլորին, բայց էլ նախկին հաւատը չը կար, մի վատ, շատ վատ բան էր կատարւում իր շուրջը, իր երկրում, և նա հասկանալ չէր կարողանում, թէ ինչո՞ւ, նա գիտէր միայն, որ առաջ այդպէս չէր, որ առաջ ուտում էին, խլում, քանդում, բայց արիւնը ծով չէր, իսկ այժմ... ինչեր են պատմում, ինչեր են լսում, երկնք ու երկիր ասես էլ իրար չեն ճանաչում, մէկում կատարուածը միւսին անհասանելի է դարձել:

Այս տագնապալից օրերից մէկում նա յիշեց իր հին բարեկամ քիւրդ ցեղապետ Ամար աղային, որի հետ աղ ու հաց էր կերել, որի առաջ իր դուռը միշտ բաց է եղել վայելելու և տանելու համար ինչ բարիք և կամենայ: Նա հեծաւ իր գեղեցիկ կապոյտ ձին և գնաց բէգի դուռը:

— Լսիր բէգ, ասաց նա, դու էլ երեւի գիտես, որ

մեր չորս կողմը զուլում է բռնել, աւազակներով, գայլ ու գաղաններով շրջապատուած՝ էլ գլուխ դուրս հանել չենք կարողանում: Մեր բարեկամութեան, մեր ազ ու հացի սիրուն արի մեր գիւղին տիրութիւն արա, համարիր քո տունը, քո սեփականութիւնը: Բէզը լսեց ուշադրութեամբ, ապա հարցրեց.

—Ո՞վ է ձեր կողմերում թալան անողը:

—Համիդ բէզը:

—Համիդ... բէզը, կրկնեց Ամար աղան մտահոգ չեշտով ու գլուխը քաշ գցեց: Նրանք մնացին լուռ: Մէլիքը գիտում էր իր հին բարեկամին ուշադրութեամբ և նրա մտահոգ լուրձեան վրայ սաստիկ զարմացած էր: Նրբ նա վճռեց գիմել Ամար աղայի պաշտպանութեան, նա հաւատացած էր, որ վերջինս սիրով յանձն կ'առնի, առանց մի վայրկեան տատանուելու. քանի՜ տարիներ իր տնով էր ապրել, մէկ էլ ծառը կանգուն է ու հաստատուն, միթէ աշխարհում չը պիտի ճարուէր մի զօրեղ ձեռք, որ պաշտպանէր օջաղը ինչպէս հին ժամանակներում: Սակայն բէզը շարունակում էր լռել, Մէլիքի խռովութիւնն աճում էր:

—Մէլիք, ասաց վերջապէս Ամար աղան, ազ ու հաց ենք կերել, ի հարկէ դու կարող էիր, իրաւունք ունէիր իմ գուռը գալու, բայց լսել ես ճանապարհորդի առածը. ասում են ճանապարհորդն անցնում էր, երկու կատաղի շներ վրան յարձակուեցին, պաշտպանուել անկարող էր, հանեց պարկից իր հացի պաշարը և գցեց նրանց առաջ, շները ճանապարհորդին թողին հանգիստ և իրար խեղդօտել սկսեցին, վարպետ ճանապարհորդը անցաւ դնաց անվնաս: Մէլիք, հայը խելօք ճանապարհորդ է, այդ գիտեմ, բայց քիւրդն էլ ոչ յիմար է և ոչ շուն: Հասկանալի էր:

Մէլիքը գունատուեց, նա լուրձեամբ ոտքի կանգնեց և իր ձին պատրաստեց:

—Դու կարող ես քո ընտանիքով մեզ մօտ տեղափոխուել ապահովութեան համար, աւելացրեց Ամար

աղան իբրև վերջին շնորհ, գիւղն էլ... դէ ինչ արած, ժամանակներն այսպէս են, ով կարող է, թող իր գլխի ճարը տեսնի:

Մէլիքը ձին հեծաւ և առանց պատասխանելու, առանց յետ նայելու, առաջ անցաւ:

Ճանապարհը հեռու էր և երկիւղալի, բայց այդ կարծես Մէլիքի փոյթը չէր, նա սանձը գցել էր ձիու պարանոցին, կենդանին դանդաղութեամբ քայլում էր լեռնային արահետով, իսկ նրա տէքը հոգեմաշ ու սև մտքերով պաշարուած՝ շուրջն էլ չէր նայում: Նա դուռ լսը բաշ էր գցել կրճքին, ջարդուած տարւում էր առաջ ինչպէս մի վճռական ճակատամարտ կորցրած ծեր արքայ, որ զրկուել է իր ընտիր բանակից, և այլ ևս գլուխ դնելու տեղ չունի, կամ ինչպէս մի ուխտաւոր, որ էլ չի հաւատում և թաղուած միայն հաւատի դերեղմանի վրայ սրտի խորքերում լուռ լալիս է, սգում: Ահա և գիւղի դաշտերը, ահա և՛ դեղնած արտերը, ոլոր մոլոր ճանապարհները, որոնք քրտինք և աշխատանքի համար են ձգուած և սրօնցով այժմ՝ սարսափն է սողում հազար գլխանի մի հրէշի պէս: Նա նորէն յիշեց այն զարմանալի օտարականին, որ ուղիղ մի տարի առաջ այս իսկ ճանապարհներով եկաւ և անցաւ և որից յետոյ ամեն ինչ փոխուեց. յիշեց նրա այն ձեռքի շարժումը դէպի ծառը, յիշեց նրա տանջուած դէմքը, այն աչքերը, որոնք այնքան շատ բան էին ասում: Մէլիքը կ'ուզէր այժմ մէկ էլ նրան տեսնել, խօսել, շատ խօսել հետը և մանաւանդ հարցնել, անպատճառ հարցնել, թէ ինչ էին նշանակում նրա խօսքերը՝ «Երանի թէ չը փոշմանես»:

Արդէն երեկոյ էր. արեւը գնաց կախուեց դէպի հորիզոնը և նրա աեղ դէպի երկինք բարձրացան բարդ բարդ սև ամպեր. թեթեւ հով էր փչում, որ կամաց կամաց մեծանում էր, ուժեղ բամբի դառնալու համար: Զորակի մոյցառների մէջ մի բան խշխշաց. Մէլիքը սթափուեց և ձեռքը դէպի իր կեռ սուրբ տարաւ,

միակ զէնքը, որ սերնդէ սերունդ պահուում էր մէլիքնեց օջաղում և որ հեռու տեղ գնալիս Մէլիք-Քեաւաշը սովորութիւն ունէր ձախ կողքից քաշ անել: Երեկոյեան մշուշի միջից հեռուում երեւում էր գիւղը մթապատ, իսկ նրա շուրջը մի անորոշ, մի սև զանգուած: Մէլիքը լարեց իր ծեր աչքերի բոլոր տեսողութիւնն իմանալու համար թէ ինչ է այն, բայց իզուր, նա տեսնում էր միայն մի մութ, խոշոր բան, որ շարժւում, շարժւում էր և անգաղար ձեւափոխւում: Տխուր նախազգացումը էլ աւելի զօրացաւ նրա սրտում, շարժեց ձիու ասպանդակները, սանձը ձեռք առաւ և շտապեց: Բայց նրանից աւելի արագ սև զանգուածը ձգուեց, երկարացաւ և իր առաջ դուրս եկաւ. Մէլիքը կանգ առաւ ձիու վրայ արձանացած, տեսարանը ողբալի էր— իր գիւղն էր փախչում: Մարդ, կին, ծեր, երեխայ իրար խառնուած, ցրիւ էին գալիս լայնատարած դաշտերում՝ ով ուր կարող էր. Մէլիքին ասացին, որ թաւանողը Համիդ բէգն է, իր տան և օջաղի ռեսերվմ թըշնամին: Հեի հե հասնող գիւղացիները պատմեցին լաւով, որ Համիդ բէգը նստել է դարաւոր կաղնու տակ, հրամաններ է արձակում, իսկ իր հետեւորդները քանդում, հրգեհում են գիւղը և կոտորում, ով թեթեւ ընդդիմադրութիւն է ցոյց տալիս:

Մէլիքը լսեց այս սոսկալի գոյժը լռութեամբ, ինչպէս վաղուց դատապարտուած, և գունատ ու խիստ դէմքով նայում էր փախչողներին. ապա գլուխը քաշ գցեց, ճակատը ձեռքերի մէջ առաւ, կարծես ամաչելով տեսնել այս խելակորոյս հօտանման բազմութիւնը, որ պատիւ, ստացուածք, հայրենական օջաղ թշնամու ոտքերի տակ դրած՝ իր անարգ դոյութիւնը տանում է քաշ տալով երկրէ երկիր: Մէլիքն ամաչում էր և իր համար, իր անցեալի համար, իր հօր, իր պապերի համար, որոնք ամենքն էլ հնազանդութիւնից ամօթալի հպատակութիւնից դուրս ուրիշ օրինակ և խորհուրդ չեն տուել այս ոչխարանման բազմութեանը: Նա այժմ

ատում էր ամենքին, ատում էր իր ժողովրդին, ինքն իրան, իր դիւղը, իր ծառը, իր օջաղի դարաւոր նուիրական ծառը: «Սճւտ է, ամեն ինչ սուտ է, մումուում էր նա, աղ ու հացն էլ սուտ է, ճգնաւորն էլ, սուրբն էլ, հաւատն էլ, օրէնքն էլ»:

Եւ բաղմութիւնը շարունակում էր փախչել, և Մէլիքը շարունակում էր նայել ցաւով, ամօթով, կսկիծով:

—Շներն էլ փախան, թէ դեռ հաշում են կտուրներին վրայ, մռնչաց նա կծու հեղնականութեամբ:

Պատասխան չը կար, փախչում էին:

—Փախէք, իրաւունք ունիք թշուառակոններ, յանցաւորը ես եմ, իմ պոպերն են, և ես միայնակ, մին միայնակ պիտի քաւեմ դարաւոր յանցանքը:

Եւ նա գուրս քաշեց հին օրերի սուրը, որ վաղուց էր քնել իր պատեանի մէջ, կատաղի ոյժով խփեց ձիու կողերին և ապուշ կտրած բաղմութեան միջից սլացաւ դէպի գիւղ:

—Մէլիք, Մէլիք...

Մէլիքը էլ չէր լսում. Կապոյտը փոշու ամպեր բարձրացնելով՝ նետի պէս ձգւում էր դէպի մռայլ, շարաբաստիկ գիւղը, ուր սարսափն ու արիւնն էին իշխում: Երկար ժամանակ հեռուից երեւում էր դեռ այդ տարօրինակ պատկերը՝ այդ խրոխտ ծերունին, որ կատաղի ձիու վրայ նստած սուրը ճօճելով տարւում էր կանաչ լեռնադաշտի միջով, արշաւում էր ինչպէս մի ծեր արծիւ, որ ամպերի տակից տեսել է իր բնի աւերումը, իր ձագերի կոտորածը: Ճանապարհը վաղուց էր խուսափել նրա աչքերից, նա տարւում էր առանց ուշք դարձնելու դաշտերի, արտերի, մարգագետինների միջով. ձին փռնչալով ցատկում էր փոսեր, չրիոցով անցնում էր վտակներ, սստիւններ էր գործում քարերի և թումբերի վրայից, բրտիւքի, ցեխի, փոշու մէջ կորած, պանում էր ինչպէս մի մրրիկ: Այդ անօրինակ ձիաւորը մերթ ծածկւում էր մի թմբի, մի ժայռի, մի բլրակի յետեւում, ապա ցցւում էր կատարում և արշաւում:

անընդհատ, սուրը միշտ օդի մէջ սպառնալի ճօճելով, սանձը բայ եղած և ասպանդակները ձիւ կողքերին խթած:

Ո՞ւր էր գնում այսպէս մենակ Մէլիք-Քեալաչը և ի՞նչ անելու, այդ ինքն էլ չը գիտէր, այդ մասին դադարել էր մտածելուց, միայն երբ տեսաւ իր վատասիրտ, անպատիւ ժողովրդի փախուստը, զգայ՝ որ ինքը հատուցանելու գերագոյն պարտը ունի, որ երբ ամենքը փախչում են, ինքը պարտական է մտնել սարսափի ու արեան վայրը, պարտական է չանկ այն, ինչ ամենքն են անում: Ինքը տէր է, առաջնորդ: Նա գնում էր ծծելու դառնութեան բաժակը մինչև յատակը, գնում էր տեսնելու իր գիւղի, իր օջաղի աւերածը, գնում էր տեսնելու, թէ կանգնւն է արդեօք ծառը, երբ աւերում են, չէ՞ որ նա էլ պիտի խորտակուի: Գնում էր նայելու Համիդ բէգի՝ իր արիւնսարբու թշնամու աչքերի մէջ այնպէս, որ այդ գազանն էլ դողայ, իսկ այնուհետև ինչ լինելու է թո՛ղ լինի, թո՛ղ երկինք ու երկիր իրար խառնուեն, թող վերից կրակ թափուի իր գլխին, կամ գետինը պատռուի և ներս տանի նրան:

Եւ թուշում էր Կապոյաը անընդհատ և տարւում էր ծերունին իր ծով զայրոյթով, իր ծով կակիծով: Նա հասաւ գիւղին, ձին շարունակում էր արշաւել այժմ նեղ, ուրորուն փողոցների մէջ. Մէլիքը չի նայում աջ ու ձախ, ծուխը բռնել էր ամեն կողմ, բոցերը լափում էին տները, իշխողը մահն էր ու չարիքը: Պատահող աւազակները, այս կատաղի ձիաւորի առաջից յետ յետ էին քաշւում, մի վայրկեան վայր էին գնում իրանց աւարը, բերանաբաց ու ապուշ կտրած նայում էին այս անօրինակ արշաւանքին, իսկ ծերը ծուխն ու մառախուղը պատռելով գնում էր, հո գնում, նրան Համիդ բէգն էր հարկաւոր: Ահա և իր սեփական տունը: Ծառը կանգուն էր. օջաղն էր աւեր: Մէլիքը հասաւ սրարշաւ և մինչև որ թմբի վրայ նստած Համիդ բէգն

ու իր հետևորդներն ուշքի կը դային, նա ցած նետուեց ձիուց ինչպէս մի կատաղած խենթ և սուրը ճօճելով աւազակների խմբի մէջ բէգին վրայ պրծաւ:

— Շնեք, որոտաց նա, Մէլիք-Քեալաշը գեռ կենդանի է: Բազմութիւնը ոտքի ելաւ մի մարդի պէս, սրերը մերկացան և մի վայրկեան կարելի էր տեսնել մենակ ծերունուն վայրենիների ահագին խմբի մէջ: Նրա գլխին փայլում էին պաղ զէնքերը, նրան չըջապատել քաջքում, հարուածում էին, իսկ ծերունին աչքերն արիւնով լցուած, գլուխը բաց, մարդերը ցաք ցրիւ, շարունակում էր ցնցել իր սուրը, շարունակում էր հարուածել ինչպէս կարող էր, ում կարող էր: Վերջապէս նրան կաշկանդեցին վիրաւոր ու արիւնաթաթախ և բէգի հրամանով կապեցին ծառից, դարաւոր նուիրական ծառից:

Թշնամիների սրերով պատառուած արիւնաշագախ գլուխը կը ծըլէր քաշ ձգած՝ նախկին խրոխտ, երջանիկ Մէլիքը այժմ ընկճուած, ջարդուած էր: Նա լուռ էր: Էլ ոչինչ չունէր անելու, էլ ոչինչ չունէր կորցնելու: Եւ ծառը, հինաւուրց սուրբ ծառը կանգուն էր: Էլի մի անգամ՝ նրա շրթունքները մըմնջացին՝ «Սուտ է, սուտ է»: Ամեն բան կորաւ, նա իր աչքով տեսաւ, թէ ինչպէս թալանում են իր տունը, ինչպէս տանում են իր աննման նոյգը, ինչպէս կրում են կապերտները, և այլ կարասիները, կողոպտում են հարս ու աղջիկների զգեստները, վիրաւորում են պատիւ, սրբութիւն, նայում են իր վրայ լկտի հռհռոցներով: Եւ ծառը կանգուն է: Ինչո՞ւ, հարցնում էր ինքն իրան Մէլիքը, էլ ոչինչ չը մնաց, ոչ պատիւ, ոչ ստացուածք, ոչ հաւատ, ինչո՞ւ է կանգուն այս ծառը, ինչո՞ւ անօրէնները չեն կտրում, որ նա էլ ընկնի և իր տակ թաղի, թէ իրան, և թէ իր օջաղը. դո՞նէ դարաւոր աւանդութիւնը ճշմարիտ կը լինի, դո՞նէ հաւատը կը մնայ, մարդ հաւատով կը մեռնի:

— Սուտ է, սուտ է, ամեն ինչ սուտ է, վերստին

մեմուայ նա, ճշմարիտը միայն չարիքն ու արիւնն է. վայ նրան՝ ով թող է, խեղճ է, անղօր է:

Ծերունին յանկարծ ցնցուեց, արիւնոտ գլուխը վեր բարձրացրեց, հեռուից լսուովէր մի շան հաղօց, իրանց շան հաղօցը:

— Ծները չեն փախել, մրմնջաց նա դառն հեգնու-
թեամբ և շրթունքների վրայ մի սղանիչ ժպիտ ձևա-
ցաւ: Նոյն վայրկենին մի վիթխարի, սև շուն կազկանձե-
լով, ոռնալով վազեց և նրա ոտներին փաթաթուեց: Վա-
ղուց էր կենդանին մաքառում մեն մենակ աւազակների
դէմ, կատաղի ոստիւններով սրա նրա վրայ էր յարձակ-
ւում, սրան նրան կծոտում, իր տիրոջ օջաղը պաշտպա-
նելու համար. սրերի բողմաթիւ հարուածներ նրա
մարմին պատռտել, քրքրել էին, բայց նա դեռ շարունա-
կում էր կատաղի յարձակումները, փախչում էր դէպի
մի կողմ, յայտնւում էր միւս կողմում: Տեսնելով իր
տիրոջը կապուած ծառից, նա եկաւ արիւնաբամ և ու-
ժասպառ նրա ոտների տակ ընկաւ կիսամեռ, նայում
էր Մէլիք-Քեալաչի դէմքին և կարծես հարցնում էր,
թէ ինչո՞ւ այս բոբօրն այսպէս եղաւ: Աւերակ ու ծխա-
ցող օջաղի առաջ, նուիրական ծառի տակ գազաններով
շրջապատուած՝ մնացել էին միայն այս շունն ու իր տէրը,
երկուսն էլ վիրաւոր ու արիւնաբամ, երկուսն էլ ան-
յոյս ու ընկճուած և նայում էին իրար:

Մէլիքի ծեր աչքերից արցունքները թափուեցին
և դլորուեցին դունատ, ոսկրացած այտերի վրայով, էլ
ոչինչ չունէր նա, բացի այս մեռնող շունը:

Այժմ նա էլի յիշեց այն դարմանալի օտարականին,
յիշեց նրա շարագուշակ խօսքերը՝ «Երանի՛ր թէ չը փոշ-
մանես», մարգարէ՞ էր նա, թէ՞ առաքեալ. հրտեղից
դիտէր, թէ լինելու է այն, ինչ որ եղաւ:

Խաւարն իջաւ, իջաւ երկրի վրայ. գիւղի թալանը
վերջացաւ. աւազակները աւարը բաժանեցին հէնց ծա-
ռի տակ, այժմ հերթը Մէլիքին հասաւ: Բէգի հրա-
մանով մի խումբ հրացանաւորներ տեղ բռնեցին ծե-

րունու գէմ ու գէմ: Մէլիքը անօրինակ անտարբերութեամբ իր տան բոցերի լուսաւորութեամբ տեսաւ այդ ահաւոր պատրաստութիւնները, այլ ևս ոչինչ չը կար, որ նրան կապէր աշխարհի հետ: Երբ աւազակները պատրաստեցին հրացանները և իրանց զոհի կրճքին ուղղեցին, յանկարծ հեռու գիւղի ծայրից մի պայթիւն լսուեց և նոյն վայրկեանին մի բիւրդ վազէվազ հասաւ, շքնչարդել ու սրտապատառ ճչաց.

— Բէգ, շնչապատուած ենք: Աւազակներն իրար խառնուեցին, բէգը դունատուեց և օտքի կանգնեց, ինչ որ հրամաններ արձակեց:

Ամար աղան է, մտածեց Մէլիք-Քեաւաչը, ուրիշ ո՞վ կարող է լինել, երեւի փոշմանել է, մարդ է, յիշել է այնքան տարիների բարեկամութիւնը, հին աղ ու հացը, և եկել է իր օջաղն ու գիւղը փրկելու: Այժմ, միայն այժմ Մէլիքը կ'ուզէր ապրել, տեսնել երկու խմբի իրար մօրթոտելը, տեսնել մանաւանդ Համիդ բէգին իր արեան մէջ շաղախուած. և յետոյ մեռնել: Հրացանների պայթիւնը մեծացաւ հեռում, էլի նոր դուժկաններ եկան բէգին հաղորդելու անխուսափելի վտանգը. նա իր ձիու մէջքին թռաւ և Մէլիքի առջեւը կանգնած հրացանաւորներին դիմելով՝ կրակելու նշան տուեց ձեռքով: Հրացանները պայթեցին, և Մէլիքը թուլացած ու արիւնլուայ բաշ ընկաւ ծառից: Նոյն վայրկեանին մի այլ խմբի հրացանների գոչիւնը լսուեց և ծառի տակ մի շարք դիակներ փռուեցին. Համիդ բէգը շտապով կորաւ խաւարի մէջ թողնելով իր հակառակորդների ձեռքին գիւղի կողոպուտն ու հարստութիւնը: Ինչ որ անծանօթներ շտապով Մէլիք-Քեաւաչին արձակեցին ծառից, բայց նա մեռնում էր. վերջին ճիգ գործ դրեց, վերջին ոյժերը հաւաքեց, բացեց աչքերը, և կ'ուզէր երախտագիտական մի յետին հայեացք գցել Ամար աղայի վրայ, որ եկաւ օգնութեան, աղ ու հացը չը մոռացաւ: Նայեց երկար ու պաղ հայեացքով, գէմքը զարմանքի և հիացմանքի արտայայտութիւն առաւ:

Նա տեսնում էր ոչ Ամար աղային, այլ նրան, այն զարմանալի անձանթին, որին մի տարի առաջ իր դռնից, իր յարկի տակից, իր գիւղից դուրս վռնդեց։ Մէլիքը վորձեց ձեռքը մեկնել՝ բռնել իր փրկչի ձեռքը, բայց անկարող եկաւ և միայն շրթունքները վերջին անգամ մրմնջացին.

—Ներիր, շնորհակալ եմ։ Եւ նա մեռաւ նախապաշարմունքների ծառի վրայ խաչուած։

Եւ ծառը շարունակում էր օրօրուել այս դիակի վրայ, էլի անհող դէպի ամեն ինչ, որ կատարուեց իրանից ներքեւ, իր շուրջը, գիւղում, շրջակայքում։ Աւերածը կատարեալ էր, մի ամբողջ սերունդ էր մեռնում աւեր հայրենիքի մոխիրների տակ։

Պէտք էր ամեն բան նորից սկսել։

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԿԻՆԵՐԸ*)

Ա. Վ. Սոսն Դոդէի

Գ Ո Ր Ծ Ն Ա Կ Ա Ն Փ Ա Ս Տ Ե Ր Ը

Գրասենեակ

Պ. Բըքիպոլի.

Խորհրդատու փաստաբան

Տիկին Նիկա Տը Պ..., հօրափրոջը տունը, Ի Մուլիեն.

Տիկին. ձեր տիկին հօրաքրոջ բաղձանաց համաձայն, ձեր գործով զբաղեցայ. իրերը անէքերը մէկիկ մէկիկ ձեռք առի եւ ամենախղճահար քննութեան ենթարկեցի ձեր ամբաստանութիւնները: Է՛հ ուրեմն, ձեռքս հոգոյս եւ խղճիս վրայ կը կարծեմ թէ տանձը դեռ հասած չէ, կամ, աւելի լուրջ կերպով խօսելով, չ'եմ կարծեր որ դուք բաւական հիմնական լուրջ պատճառներ ունիք ամուսնալիտութեան համար խնդիրք տալու: Արդարեւ, չի մոռնանք որ փրանսական օրէնքը բոլորովին զրական մարդու մը պէս է եւ որ ոչ փափկանկատութիւն, ոչ բնազդ, ոչ ալ նիւանս ունի: Անոր համար հարկաւոր է փաստը, լուրջ ստական եւ շօշափելի գործը, եւ դժբաղդաբար մեզի ալ պակասը այդ է:

Անկեկծօրէն, խորապէս յուզուեցայ կարդալով ձեր ամուսնական կեանքի առաջին տարւոյ այնքան դառնագին վիճակի նկարագրութիւնը:—Ձեզի շատ թանգ նստել է հռչակաւոր արուեստագէտի մը հետ ամուսնանալ ուղեւոր փառասիրութիւնը: Ձեզ ընտրել էք ամուսին մին այնպիսի մարդերէ, որոց մէջ համբաւը, երեսպաշտ մարդահաճոյութիւնը զարգացուցել է մի հրէշային եսասիրութիւն, եւ որոնք պարտին առանձին ապրել այլապէս կտոր կտոր կը փշրին այն իրենցին հետ կապուել ուղող փոքրիկ էութիւնը:

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 5.

Ահ, տիկին, ես իմ ասպարէզի սկզբէն ցայսօր հրքան զժբաղդացած ամուսիններ տեսայ, որոնք ձեր այսօրուան տը-
խուր կացութեան մէջ կը գտնուէին: Այս արուեստագէտները
որ հասարակութեան երեսէն և միմիայն անոր համար կ'ապ-
րին իրենց օճախը կը բերեն կամ իրենց փառքի յոգնածութիւն-
ները կամ չ'աջողութեան տխրութիւնները: Անժամանակ, ան-
կողմնացոյց և անղեկ մի կեանք, կործանիչ գաղափարներ բո-
լորն ալ ընկերական պատշաճութիւններու հակառակը, ընտա-
նիքի և անոր առթած ուրախութիւններու համար անարգանք,
ուղեղային գերագրգռութիւն՝ ծխախոտի և բարկ խմելիքներու
— թողնելով միւսները — չափազանց դործածութեան մէջ փընտ-
ռող: Ահա ինչ բաներէ բաղկացած է այն սոսկալի արուեստա-
գիտական տարրը, որմէ ձեր սիրելի հօբքուրը կը փափաքի ա-
զատել զձեզ: Բայց, կը կրկնեմ որ, բոլորովին հասկնալով հան-
դերձ անոր մտահոգութիւնները մինչեւ իսկ անոր՝ ձեր՝ այս
կերպ ամուսնութեան մը հաւանութիւն տուած ըլլալուն մա-
սին այսօրուան խղճահարութիւնները, չ'եմ կարծեր, որ իրերը
ձեր խնդրածին բոլորովին իրաւունք տալու կէտին հասած
ըլլան:

Սակայն ես արդէն սկսել եմ արդարադատական յիշատակ-
ներու մի նախագիծ, ուր ձեր ամբաստանութիւնները հաւաք-
ուած և բաւական ճարտարութեամբ լուսաբանուած են: Ահա-
ւասիկ գործը իւր ընդհանուր գիծերով:

ա. Պարոնի կոպիտ վարքը դեպի տիկնոջ ընտանիքը:—Մեր
հօրաքոյր տը Մուլէնը, որ մեզ մեծացուցել է և կը պաշտէ
զմեզ ընդունելը մերժել:—Թաթա Պօպօս, Յէ Գասսպօս և այլն
այս կերպ ծաղրական մակդիրներ տալը ան պատկառելի օրիոր-
դին որ քիչիկ մը կուզիկ է:—Ծաղրական վերտառութիւններ,
հեգնող կատակներ, գրիչով ու մատիտով զաւեշտանկարներ վե-
րոյիշեալին և անոր հիւանդութեան տեսակին վրայ:

բ. Տիկնոջ բարեկամները տեսնելը չուզել. մերժել հարս-
նիքի շնորհաւորութիւններ ու այցելութիւնները, այցելոմս
փոխանակելը և հրաւերներու չի պատասխանելը և այլն:

գ. Շոպյուքիւն.—Ամեն կերպ անտուն անկայուն մարդոյ
ստակ փոխ տալը առանց ստացականի:—Միշտ պատրաստ սե-
ղան ամենուն համար, տունը հիւրանոց դարձած:—Անընդհատ
բաժանորդագրուելներ արձանի, մահարձանի, և զժբաղդ ըն-
կերակիցներու օգտին:—Արուեստագիտական և գրական հան-
դէսի մը հիմնուելուն մասնակցելը....

դ. Կոպսուքիւն առ Տիկին.—Մեր մասին խօսած ատեն,
բարձր ձայնով՝ «ի՜նչ հնդկահաւ, ըսելը...»

և. Դժնկաբարոյութիւնն եւ բռնաբարոյքիւն.—Պարոնին վիրին աստիճանն վայրագութիւնն.—Ամենաչնչին պատրուակով մը ցատումի բռնկումը.—պնակներ, գաւաթներ ու կահկարասիքը կոտորեւիլը.—աղմուկ, գայթակղութիւն և անբարոյական բացատրութիւններ:

Այս ամենը, ինչպէս կը տեսնէք, սիրելի տիկին. բաւական պատկառելի ամբողջութիւն մը կը կազմեն ամբաստանելու համար. բայց քիչ են: Մեզ կը պահսեն վկայութիւնները: Ահ, եթէ մեր ձեռք ունենայինք մի հատ, մի պղտիկ օրինակ վկայներով. ալ մեր գործը հիանալի կ'ըլլար: Բայց ի հարկէ հիմի որ ձեր էրկանէն յիսուն մղոն հեռու կը գտնուիք, չենք կրնար յուսալ որ աստանկ մի պատահար տեղի կրնայ ունենալ: Կ'ըսեմ, «յուսալ», որովհետեւ այս կայութիւնով և ազ մարդուն յախուռնութիւնով, ձեր յանկայածը բոլորովին կարելի կ'ըլլար:

Սպասելով ձեր հրամանները, տիկին, մնամ ձեր յարգալից և անձնուէր ծառայ Բըթիպոյ:

Յ. Գ. Լաւ միտ առէք, բռնաբարութիւն մը վկայի ներկայութիւնումը...:

ՏԻԱՐ ԲԸԹԻՊՈՒԻ, Ի ԲԱՐԻՁ.

Էհ, ինչ եղաւ, պարոնս, տհա՜ս ուր յանգեցանք: Ահաւաստիկ, տեսէք, ձեր սյսօրուան օրէնքները ուր հասցուցին Ֆրանսական հին ասպետականութիւնը...: Այսպէս է եղեր, նայիս որ յաճախ մի միակ թիւրիմացութիւն մը բաւական է ձեզ երկու սիրտեր առհաւէտ իրարմէ բաժնելու համար, մէկ մ'ալ կ'նկէք ամբողջ գործ գործողութիւն՝ եւ այն վկայների աչքի առջև կատարուած—կը պահանջէք՝ այդ միենոյն բաժանումը պատճառաբանել կրնալու համար: Եւ ասի, դուք ըսէք, անարժան, անարգար, պոռոտացող և բարբարոս չէ՞ մի...: Մտածեցէք անգամ մ' որ իմ խեղճ փոքրիկս իւր ազատութիւնը ձեռք բերելու համար ստիպուած է գնալ և վիզը դահձին ներկայացնել, և այն հրէշին ամեն կերպ կատաղութեան մատնել ինքզինք, և մինչև իսկ ատոր համար զրգոել իսկ զանի...: Բայց հոգ չէ, մենք որոշել ենք: Գործնական փաստ հարկաւոր է եղել: Լաւ ուրեմն, այդ գործնական փաստերը պիտի ունենանք...: Վաղն իսկ Նինան կը վերադառնայ Բարիզ: Արգեօք ինչ պիտի պատահի հոն: Չեմ համարձակիր ատոր վրայ մտածել առանց դողալու: Այդ գաղափարը զլիւս անցնելուն

պէս, ձեռքս կը դողայ, աչքս արտասուէ՞րով կը լեցուին... Ա՛հ պարոն... Ա՛հ, Տիար Բըթիպօրի... Ա՛հ...

Նինանին դժբաղչէ Հօրաքոյրը:

Գրասենեակ
Պ. Մեռէքանկ

Սէնի դատարանի փաստաբան.

Առ պ. Հանուի սը Պ... Դրագէտ ի Բարիզ.

Հանդարտութիւն, հանդարտութիւն, հանդարտութիւն... Կ'արգելեմ ձեզ Մուլէն գնալու և ձեր փախստականին հետապնդելու: Շատ աւելի ապահով և խոհեմութիւն է սպասել զանի ձեր տունը, ձեր օճախի մօտ: Վերջապէս եղածը ինչ է եղել: Սա պառաւ աղջիկը որ չար ու ծիծաղելի է եղել. չէք ուզել ընդունել ձեր տունը. և ձեր կնիկն ալ ելեր անոր մօտ գնացել է: Պարզ է սա, անսպասելի բան ալ չէր: Դիտցէք որ ընտանիքի գազափարը այդքան մատաղատի ամուսնացեալի մը սրտին մէջ աւելի ամուր տեղ մը կը բռնէ: Դուք շատ աճապարանքով քայլել ուղեցիք: Երեակայեցէք ուրեմն որ ատ հօրքուրն է որ ձեր կնիկը մեծցուցել է և ձեր կինը անկէ զատ ազգական չ'ունի... Հիմի կ'ըսէք որ, էրիկ ունի: Է՛հ, սիրելի որդեակս, խօսքը մէջերնիս, եկ խոստովանենք որ էրիկներն ալ ամեն օր սիրելի և սիրող չեն: Ես կը ճանչնամ այդպիսի էրիկ մ'որ հակառակ իւր բարի սրտին անյայտ ջգային, անյայտ յախուռն է որ: Կը հասկնամ որ, աշխատանքը, արուեստագիտական հոգսերը իրաւ, մեծ դեր կը խաղան այդտեղ, բայց միշտ դիտենք որ թռչունը ահաբեկ փախչելէ (effaronele) յետոյ նորէն իւր հին վանդակը վերադարձել է: Մի վախ՛նար, կնիկդ երկար չի կրնար մնալ հոն: Եթէ որ չեմ խաբուեր, եթէ որ կնիկդ աս իմ գիտցած երկունս բարիդուհի է, չի կրնար երկար զիմանալ այն ծթոած միջավայրին և շատ չանցած պիտի մտաբերէ ու ցաւի որ բոլորտիքը ալ ևս չիմանար իւր բանաստեղծին աղմուկները... Տեսնեմ ձեզ ծանր նստիք մանաւանդ:

Ձեր հին բարեկամը

Մառէթանկ:

Առ Տիար Մառեքանկ, փասաբան ի Բարիզ:

Ճիշտ այս պահուն որ ձեր այդքան բարեկամական և խոհական նամակը կստանամ ահա ձեռքս կուտան հեռագիր մը Մուլէնէն քաշուած և որով կ'իմանամ թէ Նինան Մուլէնէն կը վերադառնայ: Ահ, ինչ լաւ մարգարէացաք: Աս իրիկուն է որ գալու է՝ մենակ, առանձին այնպէս ինչպէս մեկնել էր և առանց իմ կողմէ որեւէ զիմուծի: Հիմի հարկաւոր է պատրաստել անոր համար այնպիսի քաղցր և հաճոյալի կեանք մը որ ասկէ վերջը ալ մեկնելու փորձութիւնը չ'ունենայ: Նորա բացակայութեան այս ութ օրուան միջոցին համբերութեան և հեղաբարոյութեան պաշար մը հաւաքեցի: Միակ կինը մը կայ սակայն որուն վրայ անխախտ կեցել եմ. սա նոզկալի Թաթա Պօպօը սա 1820 էն մնացած Պա—Պլեօն, որ իւր եղբօր աղջիկը ինձ տուաւ միակ այն բանի համար որ իմ պտտիկ հոչակս իրենինին ծառայեցնէ, չ'եմ ուզեր որ ոտքը մեր տունը կոխէ: Երեակայեցեք, սիրելի բարեկամս, որ պսակուած օրէս իվեր այդ չար ջատուկը, պտտիկ պառաւը միշտ իմ և կնոջս մէջ մտաւ թաւալելով իւր կուզը մեր բոլոր հաճոյքները խանդարելու և մեր թատրոնի, ջուլահանդէսի, երեկոյթի և գիւղագնացութեան ամեն տեղ, ամեն զուարճութիւններու համը տանելու համար: Աս այսպէս ըլլալով մի զարմանաք որ ես ալ իմ կողմէ քիչ մը աճապարեցի զանի վերստին իւր բարի Մուլէն քաղաքը վերադարձնելու համար: Նայէ մէկ մը, բարեկամս, չէ կարելի երեակայել թէ՛ կենցաղավարութեան մասին տգէտ, կասկածոտ, պառաւ աղջիկները, ինչ չարիք կարող են բերել մի նորատի ընտանիքի մը մէջ: Ան է որ իմ կնոջ սիրուն փոքրիկ գլխուն մէջ մտցուցեր է յետնեալ անհեթեթ (sau-grenue) և սխալ գաղափարներու ամբողջ մի պաշար, Իփսիպօէի և երիտասարդ Ֆլէօռանթի ժամանակուան ոօգօգօ (rococo) զգայնականութիւն մը. ահ, եթէ տիկինս զիս տեսնէր...

Անոր համար պուստ (poâte) մ'էի, սա ան պուստը, զոր կը տեսնինք Ռանտիւէլի և Լատիօքաի ճակատը, զալինէ պսակով, զիստին կրթնցուցած քնարով մը և թաւիչէ օձիքով ծալիծալ կնգուղաւոր (crispia) վերնարկուով մը, որ ուռչած ու փքուած է բարձր գագաթներէ փչող քամիով: Ահա այն էրիկը զոր խոստացել էր եղբօր աղջկան և ի հարկէ կ'երեւակայէր որ իմ խեղճ Նինաս հիասթափուած մնայ: Մնաց որ կը խոստովանիմ որ ես ալ քիչ մը վարուել չի գիտցայ այդ սիրուն տղեկիս հետ: Դուք լաւ կ'ըսէք, ես քիչ մը չափազանց շուտ քայլել ուղեցի, խրտչեցուցի զանի: Շիտակը էս է, որ կամաց

պէտք է վերակազմէի անոր սա քիչ մը նեղկիկ դաստիարակութիւնը, որ վաճարը և հօրաքրոջը զգայական յիմար երազներովը կեղծուած այլասեռած էր և պէտք էր որ հաբկաւոր ժամանակը տայի գաւառացի փունջին որ շոգիանար ցնտէր... Վերջապէս, քանի որ նա կը վերագառնայ այսօր, այս ամենը սրբազրկէ կարելի է... Կը վերագառնայ սիրելի բարեկամս... Այս իրիկուն պիտի երթամ կայարան զինքը սպասել և մենք թեթեհաշտուած, երջանիկ, պիտի վերագառնանք մեր տունը:

Հանսի տը Պ...

Նիմա քը Պ... իւր հօրաքրոջը. ի Մուլեն:

Երկաթուղու կայարանը կ'սպասէր զիս, և ժպտելով, թեւերը դէպ ինձ երկնցնելով ընդունեց զիս. ասեալ թէ հասարակ ճամբորդութենէ մը կը վերագառնայի: Կ'երեւակայես թէ անոր ամենապաղ երես մը ցուցուցի: Հազիւ տուն վերագարձած փակուեցայ սենեակս և յոգնածութիւնս պատուակ բռնելով առանձին ընթերցի: Ապա բանալին երկու անգամ դարձնելով դուռս փակեցի: Եկաւ և դրան ծակէն ինձ բարի գիշեր ըսաւ, և ինչ որ անակնկալ էր ինձ համար, սա է որ մէկէն հեռացաւ գայլի քայլերով մատներուն վրայ անշուշտ առանց պնդելու կամ բարկանալու... Այս սուտու պ. Բըթիպոլին գնացի, որ երկար բարակ հրահանգ տուաւ ինձ բռնելիք ընթացքիս, կերպին, ժամին, տեղոյն և վկայներու վրայ... Ահ, սիրելի հօրքուրս, քանի որ վայրկեանը կը մօտենայ, գիտնաս թէ ինչպէս կը վախճանի: Անոր բարկութիւնները այնքան սուկալի են: Մինչև իսկ հեղու քաղցր եղած ժամանակն անգամ աչքերուն մէջ փոթորիկի փայլակներ կան... Վերջապէս քու վրայ մտածելով, պիտի դիմանամ, իմ սիրելիս... Մնաց որ, ինչպէս պ. Բըթիպոլին ինձ ըսաւ, պզտիկ վայրկեան մ'է որ անցունելու եմ. ապա մենք մեր երբեմնի հանգարտ և երջանիկ կեանքը պիտի կրնանք վերսկսիլ:

Նիմա տը Պ...

Նոյնեն նոյնին.

Սիրելի հօրաքրոյս, այն զարհուրելի կռուին ինձ պատճառած յուզումէն ջարթուած, անկողին եմ ընկել և անկողնէս

կը գրեմ քեզ, Ո՞վ կարող էր հաւատալ որ իրերը այս կերպ պիտի դառնային: Սակայն ամեն կանխահոգութիւն ձեռք առած էի: Մարթոն ու քրոջը լուր տուել էի, որոնք ժամը մէկին պիտի գային, և այս մեծ կռուին համար սեղանէն ելլելու ընդունել էի, երբ ծառաները սեղանի սպասը կը վերցնէին սեղանատունէն որ անոր աշխատանքի սենեակին կից է: Առաւօտէն իսկ պատրաստ էին իմ մարտկոցներս: Մի ժամ շարունակ դաշնամուրի վրայ նոր ուսի տաղտկալի փորձ, «Վանքի զանգակներ», «Ռօշրէնի երգանք», մի խօսքով բոլոր այն կտորները, զոր կ'ատէ նա: Այս ամենը չ'արգելեց զանի աշխատել առանց ամենափոքր գրգռութեան: Նախաճաշին միկնոյն համբերողութիւնը, Նոզկալի նախաճաշ մը մնացուկներ և անոր անտանիի անուշ կերակուրներ, եւ եթէ տեսնայիր իմ հագիս կապուստ, Բելոնիսաւոր չըջագգեստ մը որ հինգ տարեկան է և սն ասուէ փոքր կրծկալ մը և անգանգուր մազեր: Երեսին վրայ որ և է գրգռումն նշան մը կը փնտռէի, սա այն ծալքը որ պարոնիս ամենափոքր մէկ հակառակուելուն այնքան նշանակալից կերպով չիտակ կը փորուի երկու յօնքերուն մէջ: Է՛հ, ո՛չ, նորէն չեղաւ: Կարծես թէ էրիկս փոխել էին:

Նա հանգարտ և քիչ մը տխուր ձայնով ըսաւ ինձ.

«Ի՛նչ, նորէն սա հին սանդրուածքիդ դարձար»:

Հագիւ թէ կը պատասխանէի, չ'ուզելով ոչինչ փութացնել, շտապեցնել, վկայներու համեմէն առաջ, և ապա, դարմանալի է, սա գրգռել ուղածս, փնտռածս կռուէն նախապէս յուզուած կ'զգայի զինքս: Վերջապէս ուրիշ քանի մը հարցեր ու ալ տուածս այս կերպ չոր դամաք պատասխաններու վրայ ելաւ սեղանէն և իւր սենեակը քաշուեցաւ: Ես ալ իմ կարգիս ելայ բոլորովին դողէ բռնուած: Սենեակէն կ'իմանայի որ բարեկամներս եկել կը տեղաւորուէին սրահակին մէջ և Պետրոսին ոտքին ձայնը որ կ'երթար կուգար ժողով տեղաւորելու համար արծաթեղէնները և զաւաթները: Բոպէն հասած էր հարկ էր զանի մեծ յախուռնութեան քաշել, և առաւօտունէ ի վեր անոր բոլոր ըրածներէս յետոյ զանի գրգռելը ալ գիւրին կ'երեւար ինձ:

Անոր աշխատանոցը մտած միջոցին շատ գունատ ըլլալու էի: Կը կարծէի թէ առիւծին վանդակը մտել էի: Միաքս ինչ եկաւ գիտիս, «եթէ սպանէ զիս»: Սակայն նա դահաւորակին վրայ երկնցած, սկկառը բերանը այնպէս շատ սոսկալի երևոյթ ալ չ'ունէր:

«Արդեօք ձեզ անհանգիստ կ'ընեմ» հարցուցի, ամենահեգնական շեշտովս:

Նա, հանգարտութեամբ.

—Ո՛չ, կը տեսնէք... Հեմ աշխատիր:

Ես, միշտ շատ չար.

«Ահ, այո՛, մոռցել էի, դուք երբէք չէք աշխատիր ուրեմն»:

Նա միշտ շատ հեղանոյշ.

—Կը խաբուէք, բարեկամուհիս: Ես կ'աշխատեմ շատ, ընդհակառակը... Միայն սա կայ որ մեր արհեստը այն տեսակներէն է որու աշխատանքը՝ ձեռքը դործիք մ'ունենալով չ'ըլլար: Ես.

«Եւ, ըրածնիդ ինչ է այս բոպէին: Ահ, այո՛, գիտեմ, ձեր ոտանաւոր թատերախաղը. երկու տարի է ի վեր միենոյնը: Գիտէ՞ք շատ բարեբաստիկ է եղել որ ձեր կիներ հարստութիւն մ'ունենցել է... Շիտակը գէշ չէ, ասի ձեզ կ'օգնէ որ ձեր ուղածին չափ ծուլանաք»:

Կը կարծէի թէ ասոր վրայ տեղէն վեր պիտի ցատկէր: Ո՛չ, բոլորովին ոչ: Նայես ելաւ և շատ սիրող կերպով եկաւ ձեռքս բռնեց.

—Կնիկս, ուրեմն միշտ միենոյնն է: Ուրեմն նորէն պիտի սկսենք մեր կռուի կեանքը... Եթէ ասպէս է ինչո՞ւ վերադարձաք:

Կը խոստովանեմ որ քիչ մը յուզուեցայ անոր ձայնին այն գուրգրացող և տրտում չեշտէն. բայց մէկ մ'ալ որ մտածեցի քեզ, սիրելի հօրքուրս, սա քու աքսորքդ և անոր բոլոր անիրաւութիւնները, նորէն քաջացայ: Գնտուեցի թէ դեռ ինչ կրնայի ըսել անոր որ աւելի դառն աւելի վիրաւորիչ կրնար ըլլալ... Ես ինչ գիտեմ, ես... որ արուեստագէտ մը էրիկ առած ըլլալու համար յուսահատել էի, որ Մուլէնի մէջ արարող աշխարհք կը ցաւէր իմ մասիս. որ իմ բարեկամուհիներս տեսել էի որ զատաւորներու, լուրջ, ազգեցիկ, լաւ ղեղքով մարդոց հետ ամուսնացել էին, մինչդեռ ես... Ամեն բանէ վաղ անցանք, դոնէ ստակ վաստկէր: Բայց ո՛չ, պարոնս կ'աշխատի փառքի համար: Եւ ինչ փառք... Մուլէնի մէջ ոչ ոք կը ճանչնար զանի: Բարիք կը սուլէին իւր թատերախաղերը: Գրած գրքերը չ'էին ծախուեր, ալ փաքաքի փաքաքսա, զորն ասեմ զորն խոստովանիմ... Բանի չար խօսքերը կարգով գլխուս մէջ կուգային գլուխս կը պտկտէր: Նա առանց ինձ պատասխանելու կը նայէր ինձ պաղ ցատումով մը: Բնականաբար, այս պաղութիւնը աւելի ևս կը կատաղեցնէր զիս: Այնպէս գրգռուել էի որ չէի զգար ալ ևս որ ձայնս բարձրացել էր արտակարգ աստիճանի մը (diapason), և վերջին բառերը՝ զոր կը կանչուէի անոր

երեսին—հիմի չեմ յիշեր ալ ևս ինչ անարգար և խենդ մակղիր մը կծու խօլ épigramme, մը—ականջիս մէջ բզզացին... Իսկոյն կարծեցի թէ պ. Բըթիպոյի ալ ցանկացած իրական փաստը ձեռք բերած էր: Թալկացած, ակոսները սեղմած, Հանրի երկու քայլով մօտեցած էր ինձ.

—Տիկին...

Ապա, յանկարծ, բարկութիւնը իջաւ, և երեսը անհոգութիւն մ'ղղեցած, այնպիսի լիրբ, այնպիսի անարգալից և հանդարտ կերպով մը նայեց ինձ որ... օհ, չիտակը համբերութիւնս հատած էր ալ. վերցուցի ձեռքս, չրճղ, կեանքիս մէջ գեռ նմանը չի գտնուած գեղեցիկ ապստակը տուի անոր: Աղմուկէն, դուռը բացուեցաւ, վկայներս ներս կը մտնեն, չնչսուսառ, և հանդիսական:

«Պարոն այս ըրածնիդ չի վայելեր ձեզ»...

—Անանկ չէ մի. կ'ըսէր խեղճ տղան, իւր կասկարմիր եղած երեսը ցուցնելով:

Կը հասկանաս որ խռովեցայ: Բարեբաղդաբար ժամանակին գործս գիտցայ ու մարեցայ և ապա բոլոր արցունքներովս լացի, բան մ'որ չատ մխիթարեց զիս... Հիմի Հանրին սենեակիս մէջ է, կը խնամէ զիս, կը հսկէ վրաս, և իրաւ որ ինձ նկատմամբ չատ բարի կերեայ... Ի՞նչ ընել, աս ինչ անել...

Պ. Բըթիպոյին է որ գոհ չի պիտի ըլլայ:

Նինա տը Պ.

Պ Ո Շ Ա Յ Ի Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք Ը

Չ'եմ կարծեր որ բովանդակ Բարիզի մէջ հնար ըլլայ աս արձանագործ Սիմէզի բնակարանէն աւելի այլանդակ, աւելի զուարթ բնակարան մը գտնել: Այս տան մէջ կեանքը յաւիտենական տօնախմբութիւն մ'է: Սրուան որ ժամին ալ որ երթաք հոն, քրքիջներու, դաշնամուրի մը, կիթառի մը, թամ—թամի մը և նրգերու աղմուկներ կը լսէք: Եթէ մտնէք աշխատանոցը, հազուադէպ է որ չի պատահիք «volant» ի խաղի մը, վալսի պտոյտի մը, գատռիլի պատկերի մը կամ պարահանդէս գնալու պատրաստութեան մը մէջ՝ չղարչի, թիւլի, երիզներու կտորներու, որ էպօչուառինին քովերը քարշ ընկած են. կեղծ ծաղիկներ կիսարձաններու կառած և ծուէն ծուէն չրջագդեսներ՝ դեռ թաց խմբադրիի կոռւիի մը վրայ փռուած:

Անոր համար որ, հոն, չորս հատ հասուկ տասնուվեցէն

մինչև 25 տարեկան աղջիկներ կան, ամենն ալ շատ սիրուն, բայց շատ ալ տեղ բռնող։ Եւ երբ այս օրիորդները, հերձակ, երիզներու ալքերը կոնակներէն վար թափթփուած, երկար զարդասեղներով, խոշոր օղերով, կը պտտին ու կը պտտուէին հոն, կարծես թէ չորս հատ չեն, այլ ութը, տասնուվեց, եռասուն երկու հատ օրիորդ Սիմէզներ, ամենն ալ մին քան զմիւսը փափկակեր և համադամները սիրող (fringante), բարձր բարձր խօսելով, աղմկելով, քրքիջներով, արուեստագէտի աղջիկներու յատուկ սա տեսակ մը մանչու երեոյթով, աշխատանոցի շարժուձևերով, առաւ փախաւի (rapin) կատարեալ ճարպիկութեամբ, և առնելիք տէր մը ճամբայ դնելու կամ անյարմար ժամանակ հաշիւը մաքրել եկած մատակարարի մը գլխուն զայլի աւետարան մը կարդալու մէջ ամենն ալ եզալան աննման ճարտարութեամբ։

Այս երիտասարդ օրիորդները տանը ճշմարիտ տիրուհիներն են։ Հայրը մութուլուսին ելած կ'աշխատի քանդակելով ձուլելով անդադար, որովհետև աղքատ է։ Սկիզբները քիչ մը փառասէր էր և կ'աշխատէր որ լաւ չինել։ Արուեստահանդէսներու մէջ քանի մը յաջողուածք ենթադրել կուտային որ օր մը փառքի պիտի հասնէր։ Բայց, այս ուտել հագուել, ընկերութեան մէջ երեւալը պահանջող ընտանիքը՝ զինքը միջակութեան մէջ բռնեց կապեց։ Գալով տիկին Սիմէզին, սա ոչինչով չէր պարապեր։ Կարգուած ատենը շատ զեղեցիկ, արուեստագիտական ընկերութեան մէջէ, ուր էրիկը ներկայացուց զինքը, շատ չըջապատուած, սա ինքզինքը դատապարտեց իսկզբան սոսկական զեղեցիկ կին և ապա նախկին զեղեցիկ կին մը մնալու։ Ծագումով զաղթածին մը (céleste) ինչպէս որ ինքը կ'ըսէ—չի նայած որ կ'ապահովուեն զիս որ իւր ծնողքը բնաւ Գուռավուան ձգած չեն եղել—իւր ամբողջ օրը կ'անցունէ կախօրրանի մը մէջ փռուած զոր փոխնիփոխ կը պտտցնէ բնակարանին ամեն սենեակներու մէջ, հողմահարով մը փչուելով՝ կոնկի վրայ իր նստի առանց ամենափոքր հոգ ընելու նիւթական կեցութեան պահանջներու մասին։ Այնքան յաճախ իւր էրկան դէմ Հէպէի և Անահիտի դերերու մէջ իբր օրինակ ծառայեց որ ինքզինքը կ'երեւակայէ, որ կեանքի միջէն կանայնի կիսալուսին մը ճակտին վրայ և ամեն կերպ աշխատանքի ամպլէմներով խճողուած coupe մը ձեռքը։ Ուստի ալ տեսնելու էր բնակարանին մէջ տիրող անկարգութիւնը։ Ամենահասարակ բան մը գտնելու համար գոնէ ժամ մը փնտռել հարկ կ'ըլլայ։

«Մատնոցս տեսար մի... Մարթա, Եվա, Ժընէվիւզ, Մատլէն, ո՞վ տեսաւ մատնոցս»։

Դարակները, ուր խառն ի խուռն քարշ կուգան գիրքեր,

մնգոյր, կարմիր չալար (paillette), չնչազարդեր, փուլեր, դրգալ-
րեր, հողմահարներ, լեփլեցուն խճողուած են, թէեւ ոչ մի օգ-
տակար բան չենք գտներ անոնց մէջ. մնաց որ անոնց նախա-
սիրածն ալ ուրիշ բան չէ բայց եթէ այլանգակ անկատար,
զարմանալի և մնասուած կահկարասիք:—Որովհետեւ շատ
ստէպ տուն կը փոխեն, ժամանակ չ'ունին տեղաւորուելու և
այս զուարթ, ուրախալից տունը միշտ կարծես թէ երէկ պարա-
հանդէս մը տուած էր տան հետեւեալ օրուան վիճակին մէջն
է որ իւր վերջնական, անհրաժեշտ և կատարեալ կարգաւո-
րումին կ'սպասէ դեռ Միայն այնքան բան կը պակսի որ չ'ար-
ժէ եղածն ալ կարգի բերել, բաւ է, որ քիչ մը արդ ու զարդ
ունենան, որ կարենան փողոցը շրջիլ մէտէորայի մը պէս, շի-
րի երեւոյթով մը, պերճութեան ցուցմունքով մը, և պատիւը
փրկուած է: Թափառաշրջիկներու այս խումբին համար վրա-
նաբնակութիւնը նեղացուցիչ ոչինչ ունի: Բաց մնաց դռներէն
ներս անկարասի սենեակի մը չորս պատերու պարապին մէջ-
տեղ և խճողուած սենեակի մը հաւանակութեան մէջ նայես
թշուառութիւնն է, որ յանկարծ պաղերեսը կը ցուցնէ: Թափա-
ռաշրջիկին տան կեանքն է ասի, որ կաղմուած է անակնկալէ
և անսպասելիէ: Սեղանը դրուելու բոպէին է որ կը տեսնեն
որ ամեն ինչ կը պակսի և հարկէ դուրս գնալ շատ շուտով
նախաճաշը մը պատրաստելու համար: Այս կերպով է որ ժամե-
րը կ'անցնին արագ, յուզումնալի և ծոյլ, և ասի սա մէկ սուա-
ւելութիւն ալ ունի, որ երբ մարդ ուշ նախաճաշէ՝ ճաշելու
կարիք չի մնար և պարահանդէսը—ուր դրեթէ ամեն իրիկուն
կ'երթան—ընթերցով կը լմնայ ամեն բան: Նայիս թէյ կը խը-
մեն այլանգակ ամաններու (recipaut), բաժակներու (hanapes),
ճարճական խեցեղէններու (ridrecomes), մէջ ամենն ալ կոտրած
թափթփած փրթուճ (brie-à-brac), կոթուոտք ելած և ճաթդած
խախուտ (ecrone) մէկ տունէ ուրիշ տուն տեղափոխուելներու
միջոցին: Մօր և աղջիկներու հանդարտ անայլալ կերպարանքը
այս յուսահատութեան կացութեան մէջ հիանալի բան մ'է:
Շիտակը անոնք ամեն ալ զլուխներուն մէջ տնարարութենէ զատ
բոլորովին ուրիշ դադափարներ է որ ունին: Մէկը զուլիցերու-
հիի մը պէս սանտրուած է, միւսը անզլիացի պէպի (փղբրիկ
մանկան) մը պէս եւ տիկին Սիմէզը իւր կախօրրանի խորը իւր
հրեմինի գեղեցկութեան երանութիւնով կ'ապրի: Գալով հայր
Սիմէզին նա միշտ հիացած է: Բաւ է, որ իւր աղջիկներու սի-
րուն ծիծաղը իմանայ բոլորտիքն և նա պատրաստ է ուրա-
խութեամբ շալկուել՝ այս՝ ճամբայն կորուսած կեանքին ամեն
ծանրութիւնները: Անոր է որ կը զիմեն քծնելով, «Հայրիկ, դըլ-

խարկի մը պէտք ունիմ... հայրիկ ինձ շրջագգեստ մը հարկաւոր է...» Երբեմն ձմեռը խիստ է. մերոնք անքան ծանօթ յարաբերութիւններ ունին, այնքան հրաւերներ կ'ստանան... Բան չ'ունիս, հայրը երկու ժամ աւելի կանուխ կ'ելլէ և ծայրը ծայրին կը բերէ: Աշխատանոցին մէջ միայն կրակ կը վառի և բոլոր ընտանիքը հոն կը հաւաքուի: Եւ մինչդեռ այս աղջիկները իրենք իւր կը ձևեն ու կը կարեն իրենց հաղուստները, մօրը կախօրրանը ճշալով կը ճօճէ և հայրը իւր escabeau-ին առջև աշխատանքէն վեր ելլող մազլցումներ կ'ընէ:

Երբէք պատահել էք մի այս կիները ընկերութեան մէջ: Անոնց մտնելուն պէս շուկ մ'է կ'անցնի: Շատոնց է որ կը ճանչնան երկու մեծերը, բայց սոքա անքան անպէս հաղուած, չբուած, զարդարուած են, այնքան թուան թուրտան (pimpante), որ ալ չ'ես գիտեր ով պիտի առնէ զանոնք պարելու համար: Սոքա իրենց պզտիկ քոյրերուն և իրենց մօր երբեմն ունեցած յաջողութեան չափ յաջողութիւն ունին, ասոր աւելցուցէք՝ չուկերն անգամ կրելու մէջ մի շնորհք, մէկ թող որ երթայ անքան հիացնող, չարածիճի, դէշ մեծցած տղու խինդ ու խօլ խնդուածքներ ևւ սպանուհոյ մը պէս պէս հողմահարուելու ձևեր... Հակառակ այս ամենուն՝ չ'են ալ կարգուեր: Բնաւ, ոչ մի հիացող չի կրցաւ դիմանալ անոնց տանը այն եզական կացութեան: Անօգուտ ծախքերու (gacher), խառնաշփոթութիւնը՝ անակնկալ պակասը, հին ծակոտկէն գորգերու, խախուտ և ոսկէզօծը մաղած ջահերու (profusionը) յորդառատութիւնը, միշտ բաց դռներէն փչող (courant d'air) հովի հոսանքները, առնելիք տէրերու դռան զանգակը քաշկնքը կահաւորուած բնակարաններու սենեակի հաղուստով և հողաթափերով այս օրիորդներու néglige էն, անհողութիւնը, թափթփածութիւնը, ամենէն լուրջ գիտաւորութեամբ եկած փեսացուներն ալ կը վախցունէին: Ի՞նչ ընել ամեն մարդ չի կրնար համակերպել իւր մօտ ցկևանս կախ ու կառգած տեսնել ծոյլ անգործ կնոջ մը կախօրրանը:

Շատ կը վախնամ որ Սիմէզ օրիորդները բնաւ չի պիտի կրնան ամուսնանալ: Եւ սակայն հասարակութիւնը ժամանակ պահնչելի առիթ մ' ունեցան ագ բանին համեմուտ համար: Ընտանիքը Նորմանդիա փախել էր, և կը գտնուէր քաղաք մը, ուր լիք դատ, դատաւարութիւն, դատաւոր, նոտար և գործակալութեան պաշտօնեաներ կան: Հայրը հազիւ հոն հասած աշխատանք փնտռեց: Արձանագործի իւր համբաւը օգտակար եղաւ իրեն և որովհետև այդ քաղքի մէկ հրապարակին վրայ իւր գործն եղող Գիւլմաի մէկ արձանը կար. նայիս որ տեղւոյն և-

րեւելիները ամենն ալ սկսան իրենց կիսարձանները ապսպրել: Մէկէն նայիս մայրը կախեց իւր կախօրրանը աշխատանոցին մէկ անկիւնը և այս օրիորդները սկսան փոքրիկ տօնախմբութիւններ սարքել: Մէկէն շատ յաջողութիւն ունեցան: Հոս, աղքատութիւնը, գոնէ, աքսորքի հետեւանք բնական երեւոյթ մը կը նկատուէր և տեղաւորումին օղի մէջ առկայութիւնը՝ այս անգամ՝ գոյութեան օրինաւոր պատճառ մ' ունենալ կ'երեւար: Այս գեղանի պերճուհիները իրենք իսկ կը ծիծաղէին իրենց թշուառութեան վրայ: Բարիդէն փախել էին հետները առանց բան մ'առնելու և այդ օր ալ Բարիդէն ոչինչ հնար չէր բերել: Մեր օրիորդներու համար այս վիճակը, կայութիւնն ալ նոր հրապոյր մ'էր: Ասի մտաբերել կուտար սա ուղևոր գնչուհիները որ կալորայի կամ համբարանոցի մէջ կը սանտրեն իրենց գեղեցիկ մազերը և առուակէ մը կ'անցունին իրենց ծարաւը: Այն տեղի ամենէ նուազ բանաստեղծական երևուակայութիւն ունեցողներն անգամ զանոնք կը բաղդատէին Գօպլէնցի աքսորեալներու, Մառի-Անթուսնէթի արքունեաց տիկիներուն, որոնք, հապճեպ փախել էին, առանց կրնալ առնելու ոչ սանտր, ոչ սնդոյր, ոչ սենեկապանուհի, և ապրելու համար ստիպուած ամեն կերպ հնարքի դիմելու (expedients) և իրենք իրենց ծառայութիւնը ընելէ վարժուելով հանդերձ ֆրանսական արքունիքի նանրութեան (frivolité) սնոտիքին և այսօր ալ ևս անհետացած պէրուհիներու այնքան կծու ծիծաղը պահելով:

Ամեն իրիկուն խել մը նոտարի (basochien), փաստաբանի դրագիրներ կը լցուէին Սիմէզի աշխատանոցը, և վարձու դաշնամուրով մը նայիս բոլորեքեանք կը պարէին, կը վալսէին և սօթիչ կը խաղային—նորմանդիայի մէջ դեռ կը խաղան սօթիչը... «Երևուի վերջ ի վերջը պիտի կարգեմ մէկը» կ'ըսէր իւրովի հայր Սիմէզ: Եւ արդարեւ, եթէ առաջինը մեկնէր՝ բոլոր միւսները ետեւէ ետեւ պիտի ամուսնանային: Դժբաղդաբար առջինից չի մեկնեցաւ թէն քիչ մնաց որ այնպէս ըլլար:

Այս օրիորդներու հետ բազմաթիւ վալստերու մէջ, դատաստանական, նոտարական և փոխանորդական պարողներու այս խմբին մէջ, պարելու համար ամենէն կատաղին մի այրի փաստաբան էր, որ մեծ աղջիկան փեշերէն չէր զատուել: Տանը մէջ զանի «առաջին պարող փաստաբան»ը կը կոչէին, յիշելով Մօլիէրի պալիսները, և չիտակը պապա Սիմէզ տեսնելով թէ քաջը ինչպէս կը պտուտկէր իւր աղջկան հետ, ամենամեծ յոյսեր կը հիմնէր անոր վրայ: Բայց եկու տես որ գործի մարդիկը ամեն միւսներու պէս չ'են պարեր: Ասի, պարած միջոցին

լաւ մը կը խորհէր նաեւ. «Սա Սիմէղներու ընտանիքը իրաւ որ հիանալի է... Թռալալա... լալալա... բայց թող ուզածներուն պէս մզնն գիւ... լալալա... լալալէս... Ես ոչինչիչի վերջնական որոշում չի պիտի տամ մինչև Բարիդի դռները չի վերաբացուին... Թռալալա... և մինչև չի հաւաքեմ հարկ եղած տեղեկութիւնները... լալալա...»

Այդպէս կը խորհէր «առաջին պարող փաստաբանը» և արդարեւ Բարիդի պաշարումն ալ շատ չի տեսցուց. նա կրցաւ տեղեկանալ ընտանիքի մասին և առաջնութիւնը ջուրը ընկաւ։

Այն ժամանակէն իվեր խեղճ փոքրերը գեւ ուրիշ շատ մը պարազայի մէջ չ'աջողեցան բայց սա ոչ մի կերպով չի կրցաւ իմանալ իւր եղական ընտանիքի ուրախութիւնը։ Բնագականաւոր, քանի կ'երթան այնքան աւելի զուարթ են։ Անցած ձմեռ երեք անգամ տուն փոխեցին, մի անգամ ունեցած չ'ունեցածները ծախեցին առին ձեռներէն, բայց նորէն անոնք կրցան երկու մեծ դիմակաւոր պարահանգէսներ տալ։

Կ Ն Ո Ջ Ն Ա Մ Ա Կ Ի Մ Ա Ս Մ Ը

դանում

Նորք Եւսէ Եւսէ փողոցը.

... Նայիր, ինչպէս թանգի նստաւ ինձ արուեստագէտի մը հետ առաջնախալա Ա՜հ սիրելիս, եթէ գիտցած ըլլայի... Բայց երիտասարդ օրիորդները ամեն բանի վրայ այնքան եղական դադափարներ ունին։ Երեւակայէ որ արուեստահանգէտի ժամանակ, երբ livret վրայ կը կարգայի այն հանդարտիկ Բարիդի տէ անտիի ծայրը գտնուող փողոցներու հեռաւոր հասցէները, կ'երևակայէի խաղաղաւէտ, նստուկ, բոլորովին աշխատանքի և ընտանիքի նուիրուած կեանքեր, և կանխապէս զգալով թէ որքան նախանձոտ պիտի ըլլայի, կ'ըսէի իւրովի. «Ահա ինչու կ'ուզեմ էրիկ մը։ Նա միշտ ինձ հետ պիտի ըլլայ։ Մենք ամբողջ օրը միասին պիտի անցունենք, նա բոլորովին իւր նկարին կամ արձանին նուիրուած, ես անոր քով նստած կարդալով կամ կարելով աշխատանոցի ամբիոյ մթնոլորտին մէջ»։ Խեղճ անմեղ, գնա, դէ, բոլորովին չէի գիտէր այն ատեն թէ ինչ է իսկապէս արուեստագէտի մ' աշխատանոցը և ոչ իսկ այն ատը հանդիպելիքս եղական ընկերութիւնը։ Սա այնքան անաւօթ կերպով բացառակ դիպուհներու արձանները տես-

հելով, երբեք չէի կենար մտածել որ կարող էին գտնուիլ կի-
նեք, այդքան յանդուգն... Եւ թէ, ես իսկ... Առանց ասոր կը
խնդրեմ հաւատա ոչ արձանագործի մը հետ կարգուել չի պիտի
ուզէի: Ա՛հ, բայց ոչ, օրինակի համար... պարտիմ ըսել որ հա-
կառակ էրկանս արդէն հռչակաւոր անուան, հարստութեան և
մեզ երկուսիս համար շինել տալու վրայ եղած գեղեցիկ ընա-
կարանին, մեր տան մէջ ամենն ալ այս ամուսնութեան հակա-
ռակ էին: Ես, միայն ես որ ուղեցի զանիւ Նա այնքան պերճ,
հիանալի, և քաղաքավար (empressé) էր: Իրաւ որ ինձ այնպէս
կուգար որ քիչ մը չափազանց կը խառնուէր իմ արդուզարդիս,
«Վերցուցէք տեսնեմ սա ձեր մազերը սանկ մը, հա այդպէս...»
և պարոնս կը զրօնուր իմ գանգուր մազերուս մէջ գետեղել
ծաղիկ մը այնքան մեծ արուեստով մը, որ մեր մեծ մօտիւթ-
ներէն չի գիտեմ որն ալ ըլլար չէր կրնար սուլի լաւ: Այդ-
քան փորձութիւն մի մարդու մօտ, սոսկալի էր, այնպէս չէ
մի... Ես պարտ էի չի վստահիլ... Վերջապէս, տեսնես պիտի,
մտիկ ըրէ:

Նոր վերադարձել էինք մեր հարսանեկան ուղևորութե-
նէն. մինչդեռ ես սա իմ այնքան լաւ կահաւորուած սիրուն
ընակարանին մէջ—որ, ինչպէս գիտես, պզտիկ արքայութիւն
մ'է—տեղաւորուելով զբաղած, էրիկս հագիւ վերադարձած սկը-
սած էր աշխատիլ և իւր օրերը տանէն դուրս իւր աշխատա-
նոցը կ'անցունէր: Իրիկունը վերադարձին, ողևորութեամբ
իւր առաջիկայ ցուցահանդէսին մասին կը խօսէր ինձ: Նիւթն
էր «Հոռմայեցի տիկին մը բազմիքէն ելլելու միջոցին» կը ցան-
կար մարմարին վրայ արտայայտել մարմնոյն օգէն զաշխարհ
զգացած սարսուռ և նուրբ կտաւի մը թրջուածքը ուսերուն
փակած և ամեն կերպ ուրիշ գեղեցիկ բաներ զորս չեմ յիշեր
հիմա: Խօսքը մէջերնիս, երբ ինձ իւր արձանագործութեան
մասին կը խօսի միշտ լաւ մը չեմ հասկնար: Զի նայած, որ
այսպէս վստահութեամբ կ'ըսէի. «չատ սիրուն պիտի ըլլայ» և
ինքզինքս կ'երեւակայէի արդէն, ալէներու նուրբ աւազին վրայ,
էրկանս գործին զիմաց հիանալով, բոլորովին անարատ սպի-
տակ, գեղեցիկ մարմար մը կանաչ ֆօնի վրայ, և կռնակիս կի-
մանամ որ կը հծծին «հեղինակին կնիկը...»

Վերջապէս օր մը հետաքրքրեցայ գիտնալ թէ ուր էր
մեր հոռմայեցի տիկինը արձանը. միտքս եկաւ երթալ էրկանս
աշխատանոցը անակնկալ մ'ընելու անոր, և որու ուր տեղ ըլ-
լա՞ն ալ դեռ լաւ չէի գիտեր: Ասի իմ առաջին անգամ միշակ
փողոց ելլելու էր և աշխատել էի գեղեցիկ ըլլալ, վերջապէս...
Հասնելուս, պզտիկ պարտէզի դուռը, վարը դուռը կռնակի վրայ

բայ գտայ: Ուստի շիտակ ներս մտայ և մակարերէ մի անգամ իմ զգուհնքս ու քամահրանքս, երբ տեսայ էրիկս որմնադիրի մը պէս ճերմակ պլուզ մը հագած, գէշ սանտրուած, ձեռները ցնխաթաթախ, գիմացը կիւն մը, սիրելիս, մի խոշոր արարած, եռոտանի մը վրայ կանգուն, գրեթէ մերկ, և այս կայրութեան մէջ բոլորովին անայլայլ, ասեա թէ բոլորովին բնական բան մ'էր ասիւ Մի ամբողջ սգեղ հանգերձ ցնխով ցրձգնած, երկար քաշկուլ յատուկ կոշիկներ, աւրուած փետուրով գլխարկ մը. այնտեղ անոր քով աթոռի մը վրայ նետուած էին: Այս ամենը շատ շուտով մը տեսայ, որովհետեւ, կը հասկնաս որ մէկէն փախայ: Էթիէն կ'ուզէր կեցնել զիս, խօսել ինձի հետ, բայց նողկանքի շարժումով մը յետ մղեցի անոր ցնխոտ ձեռները և վազեցի մօրս տունը, ուր կիսամեռ վիճակի մը մէջ հասայ: Կը մակարերես իմ մուտքս:

«Ա՛հ, Աստուած իմ, զաւակս, ինչ է պատահել քեզ»:

Մօրս կը պատմեմ տեսածս, կ'ըսեմ անոր թէ ինչպէս էր այն ահռելի կնիկը և ինչպէս հագուած: Եւ կուլայի ու կուլայի... Մայրիկս շատ յուզուած կը փորձէ մխիթարել զիս, կը բացատրէ որ ստի մի օրինակ modèle ըլլալու էր:

«Ինչպէս... բայց սա խիստ գանկի է ու... զիս կարգելէ առաջ այս մասին ինձ բան մ'ըսած չ'էին ու...»

Այդ միջոցին նայիս Էթիէնն ալ վրայ կը հասնի բոլորովին տակն ու վրայ և իր կարգին կ'աշխատի հասկցնել ինձ որ մօտէլ մը ուրիշ կանանց նման կիւն չէ ևւ մնաց որ արձանագործ մը չի կրնար առանց անոր գործել: Բայց այս պատճառաւոր նութիւնները շատ չեն համուլեր զիս, և ես բացարձակապէս կը յայտարարեմ, որ ես ալ եւ չեմ կրնար ապրիլ այնպիսի էրկան մը հետ որ իւր օրերը կանցունէ գլուխ գլխու տուած այգիներպ կիներու հետ:

«Նայինք, բարեկամս, խեղճ մայրս որ ճիգ կ'ընէ ամեն բան կարգադրելու, միթէ կնոջ նկատմամբ անյարմար գիւրքի մը մէջ չի գտնուելու համար. չէ՛ք կրնար արգեօք այդ մի և նոյնին համար օրինակի համար ատոր նմանը սանկ. մէկ խաւաքարտէ օրինակէ մը օգտուիլ»:

Էրիկս կատաղութենէն ընչացքը կը խածէր. «Բայց ադ ըսածդ անկարելի է սիրելի մարիկս»:

Սակայն, սիրելիս, ինձ կը թուի թէ... նաեւ մեր մօտիւթները խաւաքարտէ գլուխներ ունին որոնցմէ կ'օգտուին գլխարկներ շինելու համար... Լաւ ուրեմն ինչ որ կարելի է գլխուն համար ընել չէր մի կարելի ընել նաեւ...»

Երևի թէ անհնար էր ինչ որ Էթիէն փորձեց երկարօրէն

մեղ բացատրելու համար. գործածելով ամեն կերպ թէքնիք մասնագիտական ասութիւններ և մանրամասնութիւններ: Ծըշմարիտ որ շատ դժբաղդ երեւոյթ մ'ունէր: Մէկ կողմէն արցունքս կը սրբէի միւս կողմէն ալ աչքիս ծայրով անոր կը նայէի, և լաւ կը տեսնէի որ իմ վիշտս շատ կը ցաւեցնէր անոր սիրտը: Վերջապէս մի անհատնում վիճաբանութենէ յետոյ համաձայնեցանք որ քանի մօտէլը անհրաժեշտ էր, ամեն անգամ որ դար, ես ալ հոն պիտի գտնուէի: Աշխատանոցին մէջ ալ ճիշտ տեղ մը կար առանձին և յարմար ուրիշ ես պահուած կարող էի նայել առանց տեսնուելու: Հիմի պիտի ըսես, որ այս կերպ նախանձոտ ըլլալը և նախանձոտութիւնը ցուցնելը ամօթ է: Բայց նայէ սիրունիկս այս յուզումներէն անցած ըլլալու եւ մարդ անոնց մասին խօսիլ կրնալու համար:

Հետեւեալ օրը մօտէլը պարտ էր դալ. ուրեմն քաջութիւնս երկու ձեռքովս բռնած կը զետեղուիմ օթեակիս մէջ, պայմանաւ որ եթէ ամենափոքրիկ հարուածով մը զարնէի տախտակորմին էրիկս պիտի դար ինձ մօտ: Հազիւ փակուած էի ան նախորդ օրուան տղեղ մօտէլը եկաւ տարօրինակ սանդղակաձեղով մը (attifée). Աստուած զիտէ ինչպէս, այնպիսի թշուառի թուռնիւողով մը որ ինքիւրենս հարցուցի ինչպէս սախորդ օրը կրցել էի նախանձել կնոջ մը մասին որ առանց սպիտակ թեւնոցներու և կանաչ ծոպերով հին շալով կ'երթար փողոցը: Է՛հ ուրեմն, սիրելիս, երբ տեսայ այս արարածը աշխատանոցին մէջը շալը մէկդի, շրջադպեասը մէկալ զին նետելը և հանուելը այն անհոգութեամբ այն անամօթութեամբ, այնպիսի մի տպաւորութիւն գործեց վրաս, որ ես չեմ կարող ըսել քեզ: Բարկութիւնէս կը խեղդուէի... Շուտով կը բախխեմ տախտակորմին... Էթիէն կը հասնի, կը գողամ, թալկայել եմ. քիչ մը կը ծաղրէ զիս, կ'ապահովայնէ զիս և գործին կը դառնայ... հիմի կիներ կ'ստամերկ ոտքի է և իւր ճոխ մազերը քակուած փայլուն ծանրութեամբ մը կռնակն ի վար կը թափին: Քիչ մ'առաջուան արարածը չէր ալ եւս այլ հակառակ իւր գէմքին յոգնածութեան և հասարակութեան արձան մը գրեթէ: Սիրտս կը սեղմուէր: Սակայն բան մը չեմ ըսեր: Մէկ մ'ալ էրկանս ձայնը կ'իմանամ որ կ'ըսէ: «Ձախ սրունքը... Առաջ բերէք ձախ սրունքը...» Եւ որովհետեւ մօտէլը լաւ չի հասկըցաւ, Էթիէն անոր մօտեցաւ. և... Ահ, այդ բոլորէն չի կրցայ զիմանալ ալ ես: Կը զարնեմ տախտակորմին. Էթիէն չիմանար. նորէն կը զարնեմ, ամուր կատաղութեամբ կը զարնեմ: Այս

անգամ կը վազէ յօնքը քիչ մը պոստած և աշխատանքին ջերմով:

«Նայինք, Արմանտա... քիչ մը՝ դատողութիւն...» և ես բոլորովին արտասուեալ չարժած, գլուխս կը կրթնցունեմ անոր ուսին. «Ինչ ընեմ, տկարութիւն է... չեմ կրնար... չեմ կրնար»... Այն ատեն յանկարծ, առանց ինձ պատասխանելու դարձաւ աշխատանոցը, նշանացի ըսաւ այն գանելի կնոջ որ հագուեցաւ և մեկնեցաւ:

Քանի մ'օր էթիէն չի գնաց աշխատանոց, ինձ մօտ կը մնար, ալ դուրս չէր ելլէր. մինչև իսկ բարեկամները տեսնել չէր ուզէր, թէն շատ բարի բայց տխուր: Մի անգամ խիստ վախկոտ կերպով հարցուցի. «Ինչ ալ ես չի պիտի աշխատիս մի», որուն պատասխան ստացայ. «Առանց մօտէլի չ'աշխատուիր»: Ալ պնդելու քաջութիւն չ'ունեցայ, վասն զի կ'զգայի թէ որքան յանցաւոր եմ և նա բոլորովին իրաւունք ունէր ինձ դէմ ռիսատելութիւն ունենալու: Սակայն, գործով, փափկութեամբ վերջապէս համոզեցի զինք որ վերադառնայ աշխատանոցը և լմնցնէ արձանը. սանկ...ըը ինչպէս ալ կ'ըսեն, երեւակայութեամբը, կարճ ըսեմ, մօրս ըսած կերպը: Ես ասի բոլորովին կարելի կը գտնէի բայց խեղճ տղան շատ ցաւ ունէր: Ամեն իրիկուն տուն կը վերադառնար, թթուած, վհատած, գրեթէ հիւանդ: Անոր քիչ մը սիրտ տալու համար կ'երթայի ստէպ զինք տեսնելու: Միշտ կ'ըսէի. «Հիանալի է» Բայց բանն այն է որ արձանը առաջ չէր երթար: Չի գիտեմ մինչև իսկ թէ կ'աշխատէր անոր վրայ: Երբ աշխատանոցը կը համէի, կը տեսնէի որ գահաւորակին վրայ երկնցած էր և կը ծխէր և կամ հողի գընտակներ շինելով կատաղի կերպով կը նետէր դիմացի պատին:

Օր մը կէս օրէն յետոյ էր, որ նորէն հոն էի և կը տեսնէի չարաբաստիկ հոռմայեցի տիկինը, կիսով չափ մը նախապատրաստուած. այնքան երկար իւր անհատնում բաղնիքէն ելլելով, որ ցնորական դադաբար մը անցաւ միտքէս: Հոռմայեցին գրեթէ իմ հասակս ունէր կարելի է թէ վերջապէս ես կրնայի...

«Այն ինչպէս բան է սա գեղեցիկ սրունք ըսածնին», հարցուցի յանկարծ էրկանս:

Խիստ երկար կերպով բացատրեց ինձ, ցուցնելով այն ինչ որ կը պակսէր դեռ իր արձանին և զոր չէր կրնար ընել առանց մօտէլի... Խեղճ տղայ, երբ ասի կըսէր այնպէս ցաւազին երես մ'ունէր... Գիտես ինչ ըրի... շիտակը քաջացայ և ինչ կ'ըլլայ թող ըլլայ, գետինը քարչ ընկած կտաւը առի, գնացի օթեակիս մէջ, յետոյ կամացուկ մը առանց բան մ'ըսելու, երբ

նա կեցել դեռ իւր արձանին կը նայէր, եկայ դուրս և կայնեցայ estrade-ին վրայ ճիշտ այնպէս պլլուած և այն դիրքով, որով տեսել էի այն զգուելի մօտէլին կեցուածքը... Ահ, սիրելիդ իմ, երբ որ գլուխը բարձրացուց ինչ յուզումս իմնդալու և լալու բաղձանքս միանգամայն բռնեց: Կարմրել էի... և այն անիծած մուսլինը զոր ամեն տիէ կարկտել հարկաւոր էր... Միւսնոյն է. էթիէն այնպէս հիւսած երեւոյթ ունէր որ իսկոյն սիրտս հանգստացաւ Մտածէ միանգամ սիրելիս, որ եթէ անոր ըսածին հաւատամ...

Մ Ե Ծ Մ Ա Ր Դ Ո Ւ Մ Ը Ա Յ Ր Ի Ն

Երբ որ իմացուեցաւ որ վերստին կը կարգուի, մարդ չի դարմացաւ: Մեծ մարդը հակառակ իւր հանճարին, կարելի է նոյն իսկ իւր հանճարին պատճառաւ տաննէն դուրս տարի քամահաճոյքներէ և ամբողջ Բարիզը զբաղեցնող, զգրդեցնող faubourgs-ներէ անցած մի անտանելի կարծր կեանքով ապրեցնել տուած էր զանիս Փառքի մեծ արահետին վրայ ուր նա յաղթական քայլեր էր և ամենայն արագութեամբ՝ բոլոր անոնց պէս որ երիտասարդ պէտք էր որ մեռնէին. նա, կինը, կեանքին մէկ անկիւնը նստած, վախկոտ ու խոնարհ, հետեւած էր նմա ամեն բոպէ թաքուն սրտագողով բաղիւմի մը սպասելով: Երբ որ կը գանգատէր, նայիս ազգական և բարեկամ ամենն ալ իր դէմ էին...

«Յարգեցէք անոր տկարութիւնները, կ'ըսէին անոր, ազոնք աստուածի մը տկարութիւններն են: Մտածեցէք որ ձեր էրիկը միայն ձեզ չի պատկաներ. նա ձեզմէ աւելի երկրին, գեղարուեստին և ընտանիքին կը պատկանի...: Եւ ո՞վ զիտէ թէ սա ձեր անոր երեսին տուած պակասութիւններէդ չ'է որ մեզ համար մէկ մէկ գլուխ զործոյններ ծնան...» Վերջը սակաւ, այնքան համբերել համբերելէն յոգնած, կինը ալ ապստամբեցաւ, ցաւեցաւ, և անիրաւութիւններ ըրաւ. այնչափ որ մեծ մարդուն մեռած վայրկենին, իրարմէ բաժնուելու համար դատարան գնալու վրայ և իրենց հռչակաւոր զեղեցիկ անուէջ գայթակղալի լրագիրներու երրորդ երեսին վրայ քարշ տալու վրայ էին:

Այս դժբաղդ միութեան յուզումներէն յետոյ, վերջին հիւսանդութեան պատճառած մտահոգութիւնները և մահուան վաղահաս հարուածը, որ վայրկենի մը համար վերարթնացուցել էր

նախկին աղապատանքը, իւր այրիութեան առաջին ամիսները նայիս երիտասարդ կնոջ համար ջերմութիւններու և ծովի բաղնիքներու գիւղազնայութեան մը հանդարտեցուցիչ և լիակարար ազդեցութիւնն ունեցան: Ստիպուած աշխարհէ քաշուելը, խաղաղած յաւին հանդարտ հրապոյրը, նայիս այդ երեսունհինգ տարուան հասակին տունին մի երկրորդ նոր երիտասարդութիւն, գրեթէ այնքան յանկուցիչ որքան առաջինը: Սա ալ կայ որ սեւերը շատ լաւ կը վայլէին իրեն, աւելցուցէք ասոր կեանքի մէջ մեծ անուն մը կրելու պատիւովը անանձին մնացած կնոջ քիչ մը հպարտ կացք ու կեցուածքը: Մեծնողին փառքին մասին վերին աստիճան հոգատար, սա այն փառքին մասին, որ իրեն այնքան արցունք թափել տուել էր և որ հիմի գերեզմանին սև հողով սնած հրաշագեղ ծաղկի մը պէս օր օրի կը մեծնար, կը տեսնէին զինքը իւր երկար սև քօղին մէջ պլլուած, թատրոնի տնօրէններու, տպագրապետներու քով, իւր էրկան օրէրանները վերստին ներկայացնել տալու և ամոր անկատար ձեռագիրները և յետ մահու գործերը տպագրել տալու գործերուն հսկելով և այս ամեն իւրաքանչիւրին մանրամասնութիւններուն համար տեսակ մը հանդիսաւոր ինամք և կերպ մը սրբարանի պատկառանք տաճելով զբաղած:

Ճիշտ այս պահուն է որ երկրորդ էրիկը պատահեցաւ նմա: Սա ալ երաժշտապետ էր, գրեթէ անծանօթ, վալսերու, մեղեդիներու և երկու փոքրիկ օրէրաններու հեղինակ, որոնցմէ մասեր միայն, զմայլելի կերպով տպագրուած, աւելի ծախուել էին քան խաղացուել: Հաճելի գէմքով մը և լաւ հարստութիւնով մը զոր ժառանգել էր բոլորովին բաղբնի մի ընտանիքէ: Սա, հանճարի մասին ունեցած ամեն գերագոյն յարգանքէ վեր, հոշակաւոր մարդերու հետաքրքրութիւնը և տակաւին երիտասարդ արուեստագէտներու պարզամիտ ոգեւորումներն ունեցող մէկն էր: Ասոր համար է որ երբ իրեն ցուցուցին վարպետին կնիկը, մէկէն շլացում մ'ունեցաւ. կարծես թէ փառաւոր մուսային պատկերն իսկ էր որ իրեն կ'երեւար: Մէկէն սիրահարեցաւ, և այրին ալ, որ հիմի ալ ևս նորէն ընկերութեանց մէջ՝ նորէն վերերեւնալ սկսած էր, ըրաւ չ'ըրաւ ինքզինքը անոր տունը ներկայացնել տուաւ: Հոն, տան ամեն անկիւններուն վրայ սաւառնող հանճարի մթնոլորտէն՝ առաւել ևս բորբոքեցաւ իւր ոգեւորութիւնը: Վարպետին կիսարձանը կար հոն, դաշնամուրը՝ որուն վրայ նա հեղինակել էր երբեմն իւր երկերը: Բոլոր կարասիներու վրայ, նայիս, ամոր օրէրաններու համաժողովներն (partition) ցիր ու ցան, որոնց նայած ատենդ անգամ քաղցրանոյշ նուագի տպաւորութիւնը կ'ընեն,

ասես թէ իրենց կիսաբաց երեսներու մէջէն, դրուած նախադասութիւնները երաժշտական արձագանքներ կուտային... Որքեւայրիին ճշմարիտ որ շատ իրական հրապոյրը, այս լուրջ և անպաճոյճ յիշատակին մէջ, որ իրեն վայրդ շրջանակի մը պէս կ'երեւար, բանը լմնցուց և խենդի պէս սիրահար ըրաւ զանի։

Երկար վարանումներէ յետոյ, բարի տղայն ալ չի դիմացաւ և սկսաւ դուրս տալ սէրը, բայց աջնպիսի երկչոտ և խոհարհ բառերով որ... «Գիտէր թէ, որքան աննշան բան մ'էր ինք այն կնոջ համար։ Սա լաւ կը հասկնար, որ իւր այնքան համբաւամեծ, փառաւոր անունը փոխելով իրենիին հետ, որքան ցաւ պիտի զգար...» Եւ ուրիշ հազար այս կերպ պարզամտութիւններ։ Խորհեցէք մի անգամ, որ կինը, իւր սրտին խորէն շատ ու շատ շողորորթութեամբ կը զգար զինքը այս կերպ յաղթանակի մը համար, բայց կանացի չ'արածծիութեամբ՝ կոտորած սրտի կատակերգութիւնը խաղաց, և չ'արժեցնող կերպեր ծախելով, շատ ապրածի, և կեանքն վերսկսելէ յուսահատած կնոջ հովեր սկսաւ առնել։ Եւ ինք, որ իւր մեծանուն էրկանը միռնելէն ի վեր իրապէս աննման հանգստութիւն մը կ'զգար, զեռ արցունքներ գաւառ անոր վրայ լալու, խանգաւառ ողորումներ անոր մասին խօսելու համար։ Եւ, այս ամենը, պարզ է, ուրիշ արդիւնք չ'ունեցաւ բայց եթէ աւելի եւս գորդոնել, պերճախօս, համոզակիր ընել իւր պաշտօնը։

Կարճ կապենք, այս խիստ այրիութիւնը ամուսնութեամբ մը վերջացաւ. բայց այրին չի հրաժարեցաւ և—չի նայած որ կարգուած—առաւել քան երբէք մեծ մարդուն այրին մնաց, լաւ հասկնալով, որ յաջա իւր երկրորդ ամուսնոյն յայտն կը կայանար իւր ամբողջ հմայքը։ Եւ որովհետեւ այրին ինքզինք աւելինուալ երիտասարդ կ'զգար, արգելիլու համար որ նա վերջիվերջոյ աչքը չի բանայ ալ որքան կրնար արհամարհանքով, կերպ մը ունորոշ զթացողութիւնով, իրմէն վար մէկու մը հետ կարգուածի մի անբացատրելի և վիրաւորիչ սրտացաւով վերաբերուեցաւ անոր հետ։ Բայց սա չէր վիրաւորուէր, ընդհակառակը։ Այնքան խոր համոզուած էր ինք իւր ստորութեան մասին, որ բոլորովին բնական կը գտնէր, որ այնքան մեծ մարդու մը յիշատակը այնպէս տիրաբար հաստատուած ըլլար անոր սրտին մէջ։ Եւ կինը՝ զանի՝ այդ խոհարհ ծառայի զիբքին մէջ անխախտ պահելու համար, երբեմն կը հանէր և կը կարգար անոր սիրոյ նամակները զորս մեծ վարպետը գրել էր իրեն զարպաս ըրած առնները։ Դէպի անցնալը այս վերադարձը, տասն և հինգ տարիով մը աւելի երիտասարդ կը ցուցնէր զինքը և անոր կը տար գեղեցիկ, սիրուած, և սիրային ամեն ներքոյն-

րու ընդմէջէն նայուած, կնոջ ինքնավստահութիւնը և գրուած խանդավառութեան հիանալի չափազանցութիւնը, եթէ այն ժամանակէն ի վեր փոփոխուել էր, իւր նոր էրիկը հոգն անգամ չէր ընէր, ուրիշի մը հաւատքովը կը պաշտէր զանի, և աղով չի գիտեմ ինչ եղական ունայնասիրութիւնը մը կը յագեցնէր: Իրեն այնպէս կը թուէր թէ որ այն խանդավառ պաշտումները իրենիններուն կը կցուէին և ինք սիրային մի ամբողջ անցեալի ժառանգն էր եղած: Տարօրինակ զոյգ: Հետաքրքրական էր ընկերութեան մէջ տեսնել զանոնք: Երբեմն թատրոնը կը նշմարէի զանոնք: Մարդ պիտի չի կրնար ճանաչել սա այն երկչոտ և վեհերոտ կինը որ երբեմն մաքսքոօին կ'ընկերանար, կորած այն ահագին շուքին մէջ զոր մեծ վարպետը կը ձգէր իւր շուրջը: Հիմի, գլխամբարձ համարձակ կ'երևար իւր օթեակին եղբրքը և բոլոր ակնարկները իրենին հպարտութեան վրայ դարձնել կուտար: Ասես թէ իւր առաջի էրկան լուսապսակը կը կրէր գլխին վրայ և որուն անունը կերպ մը մեծարանքի ձայնի կամ կշտամբանքի մը պէս կը հնչէր իւր շուրջը: Միւսը, նորը, քիչ մը ետեով նստած կեանքի մէջ զոհուածի արտայայտութիւնով, կը գիտէր անոր ամեն շարժումները, ու չազիր բոլեցապէս անոր ծառայելու համար:

Իրենց տան մէջ՝ կեցութեան այս ալանդակութիւնը առաւել ևս նկատելի էր: Կը յիշեմ այն երկուցիկը որ իրենց ամուսնութենէն տարի մը յետոյ էր որ տուին: Էրիկը կը պտտէր հրաւիրեալներու հոծութեան մէջ տեղ, հպարտ և քիչ մը չափաւորում իւր տունը այդքան մարդ հաւաքուած տեսնելով: Կնիկը, չ'արժեցնող, մեղամաղձոտ երկուցիկով, վերերէն, այդ իրիկուն՝ ալ մեծ մարդու որբեայրին էր, այնքան որմէ աւելին ալ չէ կարելի ըլլալ: Նա այդ իրիկուն էրկանը՝ մասնաւոր կերպով մը, սանկ, ուսին վրայէն կը նայէր՝ զանի կոչելով «Իմ խեղճ բարեկամ»։ Ընդունելութեան բոլոր գլխացաւանքը անոր շալկեցնելով, կարծես ըսել կ'ուզէր. «Դուք ասկէ զատ ուրիշ բանի յարմար չէք»: Իւր բոլորտիքը առել էին երբեմնի մտերիմները, սա անոնք որ վարպետին փայլուն սկիզբին, անոր մաքառումներուն և յաջողութիւններուն ներկայ եղել էին: Նայիս կ'ալէվելէր (misauder) կը կոտրուէր անոնց հետ, փոքրիկ աղջիկ մը կըլլար: Եւ անոնք ամենն ալ ճանաչել էին զանի այնքան փոքր որ գրեթէ ամենն ալ զանի «Անայիս» սոսկական անունովը կը կանչէին: Բանասէրներու վեհաժողովի մը պէս բան մ'էր, որուն կը մերձանար խեղճ էրիկը և յարգալից կերպով մտիկ կ'ընէր իւր նախորդին մասին խօսուածները: Կը յիշէին ազատ գործերու առաջին անգամի ներկայացումները, սա այն

կոուի երեկոյթները որոնք գրեթէ ամենն ալ վաստակուած էին, ապա կը խօսէին մեծ մարդուն մտքի տարօրինակութիւններուն, խելայեղութիւններուն, առանձնասիրութիւններուն (manie), անոր աշխատելու կերպերուն վրայ. օրինակ սա այն մէկը, ըստորում, վարպետը ներշնչում ունենալու համար կ'ուզէր որ կինը բոլորովին հագուած զարդարուած և ուսամերկ իւր կողքին զտնուէր... «Անայիս, կը յիշէք»: Եւ Անայիս, կը հառաչէր, կը կարմրէր...

Այն ժամանակէն կ'սկսէին իւր սիրահար խաղերը, Սալօ-նառօլը մանաւանդ, ամենէն խանդավառը որուն դուօին ընդ մէջէն կանցնէին լուսնին չողերը, վարդերուն բոյրանոյշը և սոխակներու դայլայլին թրիյլը: Ոգևորին մէկը ելաւ դաշնամուրին առջև և ընդհանուր յուզումի ինքնամոխիման մէջ նուագեց զանի: Այն հրաշալի կտորին վերջին նօթերուն՝ կինը յարտասուս շարժեցաւ: «Ինչ ընեմ, չեմ կրնար դիմանալ, երբէք չեմ կրցած առանց լալու մտիկ ընել այդ կտորը»: Վարպետին հին բարեկամները իրենց համակրալից յաւակցութիւններով չըջապատելով այրին, յուզարկաւորութիւններու հանդէսներու ժամանակ եղածի պէս կարգով կը դային անոր ձեռքը սեղմել:

«Օ՛հ, ճն, Անայիս, քաջացիր»:

Եւ ամենազուարճալին ան է որ հիմիկու էրիկը, կնոջը մօտ կանգուն, յուզուած միջև ծուծը, ինքն ալ ձեռքի սեղմումներ կը բաժնէր եւ յաւակցութենէն իրեն բաժին կ'առնէր:

«Ի՞նչ հանճար, ի՞նչ հանճար» կըսէր, աչքերուն արցունքը չորցնելով:

Ասի թէ զաւեշտական և սրտաշարժ էր միանգամայն:

Ս Տ Ա Խ Օ Ս Կ Ի Ն Ը

Կեանքիս մէջ միայն մէկ կին սիրել եմ, կ'ըսէր մեզ օր մը, Տ... Բարիդ կատարեալ երջանկութեան, հանգարտիկ և բեղմնաւոր ուրախութիւններ ու հինգ տարի անցուցի անոր հետ: Անոր կողքին նստած ասեմն աշխատանքը այնպէս դիւրին կուգար ինձ որ կրնամ ըսել որ, այսօրուան իմ հոգակա անոր կը պարտիմ: Անոր հանդիպած օրս իսկ ինձ այնպէս թուեցաւ որ նա միշտ իմ էր եղել: Իւր գեղեցկութիւնը, իւր բնաւորութիւնը իմ բոլոր երազներուս համապատասխան էին: Այս կինը բնաւ զիս չի լքեց, ինձ մօտ բաղկացաւ մէջ, զիս սիրելով մեռաւ...: Է՛հ ուրեմն, երբ անոր վրայ կը մտածեմ, կը բարկա-

նամ: Եթէ աշխատեմ երեակայել զանի այնպէս ինչպէս հինգ տարի տեսայ զանի, իւր բարձր լեցունկէկ հասակովը, իւր ոսկեզօծ դալկութիւնով, արեւեան հրէուհու իւր դիմադիծերը, երեսին թեթև գերութեանը մէջ կանոնաւոր, իւր զանդաղ խօսուածքով՝ թաւշակերպ՝ ինչպէս իւր ակնարկը. եթէ աշխատեմ այս հնչտագին տեսիլիքին մարմին մը տալ, անոր համար է որ կը ջանկամ լաւ եւ կարենալ ըսել անոր, «կ'ատեմ զքեզ»:

Անոր անունը Գլոթիլտ էր: Այն բարեկամին տունը ուր մենք իրար պատահել էինք նա ծանօթ էր տիկին Տըլօշ անունով և կ'ըսէին որ տարահեռու ուղևորութեանց նաւապետի մը կիներն էր: Արդարև շատ ուղևորութիւններ կատարածի մ'երեւոյթն ալ ունէր. խօսակցած ժամանակ, կը պատահէր որ յանկարծ կ'ըսէր. «Երբ որ ես թամբիգօ էի... կամ անդամ մը Վալփարաիզոյի նաւահանգիստին մէջ»... Ասի մէկդի, իւր դարձուծքներուն, իւր խօսելուն մէջ թափառական կեանքը մատնող ոչինչ չէր երևար, ոչինչ որ կարողանար մատնել՝ անկարգութիւնը, իսկոյն և եթ մէկնեղներու և յանկարծ ժամանեղներու հապճեպը: Բարիդուհի էր. կատարեալ ճաշակով հագուել գիտէր. առանց սա կարգ մը պուռնուզներու և սառաքեներու որ ծովային մարդոց և սպայներու յաւիտենապէս ճամբորդութեան մէջ զանուղ կիները մէկէն զանազանել կուտան մեզ:

Երբ որ զգացի որ կը սիրէի զանի, իմ առաջին և միակ գաղափարս զանի ամուսնութեան խնդրելը եղաւ: Մէկը իմ մասին անոր խօսեցաւ: Նա պատասխանեց որ մտադիր էր բնաւ վերստին չ'ամուսնանալ: Այդ օրէն իսկ աշխատեցայ անոր չի պատահել. և որովհետև միտքս ուշքս չափազանց առնուած էր անորմով՝ հանգիստ չէի կարողանար նոյն իսկ ամենափոքր աշխատանքով մը զբաղիլ. որոշեցի ճամբորդել: Ուղևորութեան պատրաստութիւններս ըրել էի, երբ, առաւօտ մը, իմ բնակարանին մէջ իսկ, դեռ բաց փնայած կահկարսիքի և ցիր ու ցան պայուսակներու սնտուկներու մէջ տեղ, մեծապէս ապշեցայ տեսնելով տիկին Տըլօշի մօտերը:

«Ինչո՞ւ կը մեկնիք, ըսաւ քաղցրօրէն... Անո՞ր համար որ կը սիրէք զիս: Ես ալ կը սիրեմ զձեզ... միայն (աս կէտիս, նորո՞ւ ձայնը դողաց քիչ մը) միայն, ես ամուսնացած եմ: Եւ նա պատմեց ինձ իւր պատմութիւնը:

Սիրոյ և լքումի մի ամբողջ վէպ: Երիկը կը գինովնար և կը ծնծէր զինքը: Երեք տարի կենակցելէ յետոյ բաժանուել էին: Իւր ընտանիքը որոյ մասին շատ հպարտ կերևար, մի բարձր դիրք ունէր Բարիդի մէջ, բայց ամուսնանալէ ի վեր զինքը ընդունել չէին ուզեր: Մեծ բարբուռնապետին թոռն էր

ինքն: Իւր քոյրը մի վախճանեալ բարձրաստիճան սպայէ այրի մնալով Սէն-Ժէռմէն անտառին ընդհանուր պահապանին հետ վերամուսնացած էր: Գալով իրեն, ինք չնորհիւ իւր նախնական կատարեալ և շատ խնամակալ կրթութիւնն առած ժամանակ զարգացուցած իւր մասնաւոր տաղանդին՝ ապրուստի աղբիւր մը ճարել էր: Շոտէ տ'Անթէն, Ֆոպուռ Սէնթ Օնօռէ թաղերու հարուստ տուներու մէջ դաշնամուրի: զասեր կուտար և հանգիստ կերպով ապրելու համար բաւական ստակ կը վաստկէր...

Պատմութիւնը սրտաշարժ էր. բայց քիչ մը երկար, լիք սա սիրով՝ նոյն բանը վերստին ասելներով և անհատնում միջադէպերով որոնք խոր և խառնակութիւն մը կ'ընեն (embroussailer) կանաչի բանախօսութիւնները: Ասոր համար ալ բազմաթիւ օրեր տեկց այս պատմութիւնը: Ավրնիւ տը լ'էմբէռութիւն արահետը լռիկ փողոցներու և հանդարտիկ մարմարներու մէջ տեղ մի փոքրիկ տուն վարձել էի մեզ երկուսիս համար: Հոն այն տեղ մէկ տարի կարող էի անցունել զանի մտիկ ընելով, անոր երեսին նայելով, առանց բռնել մ'իսկ աշխատելու մասին մտածելու: Նորէն՝ նա ինքն եղաւ որ զիս ուղարկեց աշխատանոցս, և ես չի կրցայ արգելել զինք իւր տուած զասերը թողուլ: Իւր կեանքի մասին այն արժանաւորութիւնը որուն համար այնպէս հոգատար էր, շատ կը դպչէր սրտին: Կը հիանայի այն հոգուն վրայ, ինք զինքս քիչ մը ստորացած զգալով իւր անդրդուելի կամքին առջև որ աշխատանքէ զատ ուրիշ ոչինչի պարտական մնալ չէր ուղէր: Ուրեմն օրն ի բուն մենք բաժնուած էինք և միայն երեկոյները կը միանայինք փոքրիկ տան մէջ ի՞նչ երջանկութիւնով տուն կ'երթայի, ինչպէս անհամբեր կ'ըլլայի երբ նա ուշանար գալ և ձրպէս ուրախ երբ զանի ինձմէ առաջ եկած կը գտնէի հոն:

Բարեկի մէջ իւր արշաւներու միջոցին առած փունջեր և հազուադէպ ծաղիկներ կը բերէր ինձ: Ստէպ կ'ստիպէի զինքը որ մի ընծայ ընդունի ինձմէ, բայց նա կ'ըսէր որ ինք ինձմէ հարուստ էր, և բանն ալ ան է, որ իւր զասերը իրաւ որ շատ ստակ տալու էին իրեն, որովհետեւ նա միշտ թանգ արժէք պերճութեամբ կը հագնուէր, և սեւերը, որոնցմով նա, գեղեցկութեան և գոյնի մի առանձին պէրողութեամբ կը պարուրուէր, մերթ թաւի անփայլութիւնը մերթ սնտուսի և կուպրի ցլուսնութիւնը ունէին (luisant) և՛ ասուեաեաիլ ժանեալներու շեղջակոյտերով կը զարգարուէր, ուր, զարմացկոտ ակնարկը, մի առերեւոյթ սարդութեան տակ, կանաչի պերճութեան մի ամ-

բողջ աշխարհ կը տեսնէր միմիակ դոյնի մը հազարան անդրափայլումներուն մէջ:

Մնաց որ իւր արհեստն ալ յոգնեցուցիչ ոչինչ չ'ունէր՝ կ'ըսէր ինք: Իւր բոլոր աշակերտուհիները, սեղանապետներու և դրամատէրներու աղջիկներ, կը պաշտէին և կը յարգէին զինքը, և քանիցս անգամներ ինձ ցոյց տուաւ ապարանջան մը, մատնի մը, զոր իրեն տուել էին կ'ըսէր, իւր մասնաւոր խնամոցը համար: Աշխատանքի ժամերէն դուրս ընաւ իրարմէ չ'էինք բաժնուէր և ոչ մի տեղ չ'էինք երթար: Միայն կիրակի օրերը Սէն-ժէոմէն կ'երթար քոյրը՝ ընդհանուր պահապանին կնիկը տեսնելու, որուն հետ հաշտուել էր կ'ըսէր: Մինչև կայարան կ'ընկերանայի իրեն: Իրիկունն ալ կը վերադառնար, և յաճախ, երկար օրերուն, ճամբին վրայ գտնուած կայարաններէն մէկուն մէջ, ջրին եզերքը, կամ անտառին մէջ տեղ մը ժամադիր կը լինէինք: Ինձ կը պատմէր թէ տղայքը ինչ լաւ առողջ երեւոյթ ունէին, և ընտանիքը ինչպէս երջանիկ էր: Ասի իմանալով սիրտս կը խշխշար իրեն համար որ ճշմարիտ ընտանիքէ մը առ յաւէտ զրկուած էր, և ասոր վրայ գուրգուրանքս կը կրկնապատկէի անոր մոռցնել տալու համար այն դժուար կացութիւնը, զոր իրենինին պէս հոգի մը անշուշտ դառնապէս կ'զգար:

Աշխատանքի և վստահութեան ինչ երջանիկ ժամանակ: Ոչինչի մասին չէի կասկածեր: Ինչ որ կ'ըսէր, այնքան ընա-կան, այնքան իրաւ կ'երեւար ինձ: Միակ բանի մը մասին կը մեղադրէի զինքը: Երբեմն ինձ խօսած ատեն իւր աշակերտներու ընտանիքներու այն տուներու մասին ուր կ'երթար, ենթադրեալ մանրամասնութիւններու, երեւակայական դաւադրու-թիւններու մի ամբողջ առատութիւն է, որ կը թափէր առջևս և զորս կը յօրինէր հակառակ ամեն ինչ որ ալ ընէի: Այնպէս հանդարտ երեւոյթով, միշտ իւր բոլորտիքը վէպը կը տեսնէր, և իւր կեանքը ողբերգական կազմածութիւններու մէջ կ'անց-նէր: Իւր ցնորքները կը պղտորէին իմ երջանկութիւնը: Եւ որ սրտով կ'ուզէի աշխարհէն քաշուել միմիայն իւր մօտ ապրե-լու համար, կը տեսնէի որ նա չափազանց զբաղած է իրեն չի վերաբերած հարցերով: Բայց ես չատ լաւ կարող էի ներել խոտորանքը (travers) այնպէս երիտասարդ և դժբաղդ կնոջ մը, որուն կեանքը ցայն վայր առանց հաւանական ելքի մի տխուր վէպ էր եղած:

Միակ անգամ մը, կասկած մը, կամ լաւ եւ նախազգա-յում մ'ունեցայ: Կիրակի իրիկուն մը չի վերադարձաւ պառ-կել: Յուսահատուած էի: Ի՞նչ ընէի:

Սէն-Ժէռմէն Երթալ: Այդպիսով նորա պատիւը վտանգած կ'ըլլայի: Սակայն մի նոշկալի գիշեր անցունելէ յետոյ, որոշել էի մեկնիլ, երբ, նայիս նա եկաւ, բոլորովին գունատ, բոլորովին տալին ու վրայ: Քոյրը հիւանդ էր. զանի խնամելու համար պարտաւորուել էր գիշերը անոր մօտ անցունել: Հաւատացի ըսածին, առանց անվստահութիւն մը յուշենելու՝ հեղ ու գիջող խօսքերու այն մակընթացութեան որ զխաւոր զաղափարը կը խեղդէին խել մը անօգուտ մանրամասնութիւններու տակ: օրը, ժամանումին ատենը, մի պաշտօնէի չափազանց անքաղաքավարութիւնը, գնացքին մէկ յապաղումը, Երկու կամ երեք անգամ վերադարձաւ Սէն-Ժէռմէն, գիշերը այնտեղ անցունելու համար, ապա հիւանդութիւնը լմնցածին պէս, նա վերսկսաւ կանոնաւոր և հանգարտ կեանքը:

Դժբաղդաբար ժամանակ մը յետոյ հիւանդ լինելուն կարգը իրեն եկաւ: Օր մը, թրջած, դողալով և ջերմոտ վիճակի մէջ տուն դարձաւ: Թոքերու բորբոքում մ'է բացուեցաւ անմիջապէս խիստ, ծանր, և իսկոյն—ըսաւ ինձ բժիշկը—անգարմանելի: Անհուն, անասելի սրտացաւէս խենդեցայ կարծեցի: Ապա ուրիշ մոտա՞ում չ'ունենայ բայց եթէ անոր վերջին ժամերը քաղցրացնել: Այն ընտանիքը, զոր այնքան կը սիրէր, որուն մասին այնքան հպարտ էր, կը խոստանայի մեռնելու վրայ եղող այս կնոջ անկողինին քովը բերել: Առանց իրեն բան մ'ըսելու նախ Սէն-Ժէռմէն՝ քրոջը գրեցի, և ինքս իսկ վաղեցի իւր հօրեղբայր մեծ-բաբբունապետին քով: Չեմ գիտեր ինչ անյարմար ժամի էր կը հասնէի: Մեծ աղէտները կեանքը մինչև իւր խորքէն հիմնիվեր կ'ընեն և կը յուզեն զայն իւր ամենամանր մասերու մէջ... Կարծեմ թէ պատուական բաբբունապետը ճաշի էր նստած: Բոլորովին յուզուած՝ եկաւ ընդունել զիս նախասենեակին մէջ:

«Պարոն, ըսի անոր, կան վայրկեաններ, երբ ամեն քէն ու ոխ պարտին լուել...»

Իւր յարգելի դէմքը, բոլորովին զարմացած, կը դառնար դէպ ի ինձ:

Վերսկսայ.

«Ձեր եղբօր աղջիկը մեռնելու վրայ է:»

—Իմ եղբօր աղջիկը... բայց դուք կը խաբուիք, ես եղբօր աղջիկ չ'ունիմ:

—Օ՛հ, կաղաչեմ, պարոն, մոռացէք ալ իս ընտանեկան այս յիմար քէները... Տիկին Տըլօշի մասին կը խօսիմ ձեզ, նաւապետին կ'ինը...

—«Տիկին Տըլօշ, չեմ ճաշնար... որդիս, երեւի կը չփոթէք, կ'ապահովացնեմ զքեզ, Տիկին Տըլօշ չեմ ճանչնար»

Եւ կամայուկ մը զիս գէպի դուռը կը հրէր, կարծելով անշուշտ որ կամ խն մ'էի կամ խաղարար մը (mystificateur): Երեւի թէ շատ ալ տարօրինակ երեւոյթ մ'ունեցած ըլլալու էի: Այն ինչ որ կ'իմանայի, անքան անսպասելի էր, անքան սոսկալի... Ուրեմն նա սուտ էր խօսել ինձ... Ինչո՞ւ... Մէկէն գաղափար մ'եկաւ ինձ: Կառք մը նստայ և քչել տուի գէպի այն աշակերտուհիներէն միոյն տունը, որուն մասին միշտ կը խօսէր ինձ և որ հարուստ և շատ յայտնի սեղանաւորի մը աղջիկն էր: Ծառային կը հարցնեմ. Տիկին Տըլօշ:

«Հոս չի բնակեր»

—Այո, լաւ գիտեմ... անի կին մ'է որ ձեր օրիորդներուն զաջնամուրին դասեր կուտայ:

—«Մենք օրիորդ չ'ունինք մեր տան մէջ և ոչ իսկ գաշնամուր... Զ'եմ գիտեր ինչ ըսել կ'ուզէք»

Եւ սրտնեղած կերպով մը դուռը երեսիս փակեց:

Իմ խուզարկութիւնները աւելի հեռուն չի մղեցի: Վստահ էի որ ամեն տեղ միևնոյն պատասխանները և միևնոյն յուսախաբութիւնը պիտի ստանայի: Վերագառնալով մեր աղքատիկ փոքրիկ տունը, ինձ տուին Սէն-Ժէոմէնէն եկած մի նամակ: Բացի, զիտնալով կանխաւ թէ ինչ կրնար պարունակել, Ընդհանուր պահապանը ինքն ալ չէր ճանչնար Տիկին Տըլօշը և մնաց որ կ'ըսէր թէ ոչ կին ունէր ոչ զաւակ:

Ասի վերջին հարուածը եղաւ: Այսպէս ուրեմն հինգ տարի անոր խօսքերուն իւրաքանչիւրը սուտ մ'էր եղած... Նախանձու հազար գաղափարներ միանգամէն պաշարեցին զիս, և խենդի պէս, առանց գիտնալու թէ ինչ կ'ընէի, մտայ այն սենեակը ուր նա մեռնելու վրայ էր: Զիս չարչրկող բոլոր հարցերը միասին ընկան այն ցաւերու անկողինին վրայ: «Կիրակիները ինչ ընել կ'երթայիք Սէն-Ժէոմէն... Որուն մօտ կանցունէիք ձեր օրերը... Այն իրիկունը ուր պառկեցաք... Օ'ն, պատասխանեցէ՛ք ինձ»: Եւ կախուած անոր վրայ անոր դեռ հպարտ և գեղեցիկ աչքերուն մէջ կը փնտրէի տագնապով սպասած հարցերու պատասխանները, բայց նա ձայն չի հանեց և անտարբեր մնաց: Ես, կատաղութենէս դողալով, վերսկսայ «Դուք դասեր չ'էիք տար. Ամեն տեղ գնացի, ոչ ոք զձեզ չի ճանչնար...: Այն ատեն, ուստի կը գային այն ստակը, այն ժանեակները, այն գոհարները»: Նա իմ վրաս ձգեց մի սոսկալի տխուր ակնարկ, և այս եղաւ բոլորը...: Իրաւ, ես պարտ էի խնայել անոր, թողուլ այն հանգիստ մեռնի... Բայց ես զանի չափազանց սիրել էի: Նա-

խանձը աւելի զօրեղ էր քան գուլթը: Կը շարունակէի: «Դու հինգ տարի խաբեցիր զիս: Դու ամեն օր ամեն ժամ ստեցիր իմ առջև... Դուն կը ճանչնայիր իմ ամբողջ կեանքը և ես քու կինէդ ոչինչ գիտէի: Ոչինչ, և ոչ իսկ այդ կրած անունդ: Վասնզի քուկդ չէ, այնպէս չէ, այդ անունը դու կը կրէիր...»

«Օհ, ստախճա, ստախճա: Ըսել թէ հիմի կը մեռնի, և ես չի գիտեմ ինչ անուն տամ իրեն... Ըսէ նազինք. ով Ես, ռուսի ես. դու ինչ ընել եկար իմ կեանքի մէջ... Բայց խօսէ ուրեմն. ըսէ, ինձ բան մը:»

Զորը ջանք: Փոխանակ ինձ պատասխանելու նա, դժուարին կերպով կը դարձնէր գլուխը դէպի պատին, կարծես կը վախնար թէ իւր հուսկ ականարկը կը վեր հանէ իւր գաղտնիքը... Եւ այսպէս է որ մեռաւ, դժբաղդը: Մեռաւ ծպտելով, պահուելով, մինչեւ վերջը ստախճա:

Կ Ո Մ Ս Ո Ւ Հ Ի Ն Ի Ր Մ Ա

«Պ. Շառլ օ' Արպի, գրագէս, պատիւ ունի ծանուցանել ձեզ որ իրեն որդի մը ծնած է:

«Յրեխայն առողջ է:»

Տաս մը տարի կայ բուլանդակ արուեստագէտ և գրագէտ Բարիլը ստացաւ այս ծանուցման տոմսակը մնոտուսիայլ թուղթի վրայ տ' Աթպի-Մօն կոմսերու գինանշանով և որոնց վերջին ներկայացուցին էր Շառլ տ' Աթպի և որ, չի նայած որ դեռ շատ երիտասարդ, կրցած էր ճշմարիտ բանաստեղծի համբաւ մի վաստկել:

«..... Տղայն առողջ է:»

Ապա մայրը, ճիշտ, անի. նամակը անոր մասին խօսք անգամ չէր ընէր: Ամենքն ալ լաւ կը ճանչնային զանի. նա Սէն-Է-ուազէի ծեր գողորսի (braconnier) ի մը աղջիկն էր, մի նախկին մօտէլ Իրմա Սալէ անունով և որուն կենդանագիրը քարշ եկած էր բոլոր ցուցահանդէսներու մէջ ինչպէս ինքը՝ իսկականը ամեն նկարչի աշխատանքներու մէջ: Նորա ցածուկ ճակատը, հին արձանի մը պէս բարձրացած չրթուկը, գեղջկուհոյ դէմքի մը, գիծերուն այս հին արձանի մը նմանելու պատահարը—հնդկահաւերու հովիւի մը հին յունական դիմագծերով.— բացօդեայ անցնող տղայոց սա արեւակէզ գոյնը, որ չէկ մտդերուն թալուկ ասուի փայլեր կուտայ, այս տարօրինակիս վայրենի իսկութեան մը երեւոյթ կը տային և որուն լրացու-

քիչը կըլլային թաւ յոնքերու տակ պահուած զոյգ մը սքանչելի կանաչ աչքեր:

Իրիկուն մը օրերայի պարահանդէսէն ելլելուն, տ' Աթես տարաւ զանի իւր հետ ընթերելու, և ահա երկու տարիէ ի վեր ընթրիքը կը չարունակէր: Թէև իրաւ որ Իրման բոլորովին կատարելապէս բանաստեղծին կինն էր զարձած բայց այս ծանուցումի խրոխտ և ազնուական նամակէն կրնաք մակարերել թէ Իրման որչափ քիչ տեղ կը բռնէր այդ կենակցութեան մէջ: Արդարեւ այս առժամեայ ընտանիքի տնտարութեան մէջ կինը սոսկապէս վերակացուի դեր մ'ունէր. իւր գեղջկուհւոյ և պղնձ-բուհւոյ կրկնակ բնութեան բարկութիւնը ի մի բերելով ճգնելով ինչ ալ ըլլայ ինքն անհրաժեշտ մնայ հոն: Չափազանց կոպիտ, չափազանց յիմար, տ' Աթեսի հանճարը և անոր նուրբ և գեղեցիկ և աշխարհիկ ոտանաւորներէն ըմբոնել կրնալու համար, ոտանաւորներ որոնք զԱթեսը մի կերպ Բարիզցի Թէ-նիստն մը կ'ընէին: Չի նայած սակայն Իրմա կրցած էր ճկել և համակերպել անոր բոլոր պահանջներուն, անոր ամեն կերպ արհամարութիւններուն, ասեա թէ այս հասարակ երեւոյթին մէջ քիչ մը միշտ մնացել էր գեղջկուհւոյն, գերուհոյն խոնարացող հիացանքը գերուհուն դէպի աշխարակամը, ազնուական դէպի իւր տէրը: Տղային ծնելն տան մէջ ուրիշ բանի չի ծառայեց, բայց եթէ աւելացնել իւր ոջնչութիւնը:

Երբ ամենաբարձր դասու և ամենաազնուական տիկին մայր կոմսուհին տ' Աթես-Մ'օն իմացաւ որ իրեն թոռնիկ մը, մի սիրուն փոքրիկ դերակոմս մը ծնել էր, որուն հեղինակը բոլորովին տէր կը կենար անոր, փափաք ունեցաւ զանի տեսնել և համբուրելու: Ի հարկէ Մառի-Ամէլի թագուհոյն երեւմնի պատուակալ տիկնոջս համար ծանր էր քիչ մը՝ տեսնել՝ որ այսպիսի մեծ ազնուական տոհմի մը անուն կրող ժառանգը այսպիսի մայր մ'ունէր. բայց այս կերպ ծանուցումի թղթերուն ընդունուելու պահուն ընդհանրապէս բռնուած ընթացքին համեմատ պառաւ կոմսուհին մոռացաւ որ այն արարածը (Իրման) գոյութիւն ունէր: Այնպէս կարգադրեց որ տղան ստընտուի մօտ եղած ատենը և անոր քով ոչ ոք զտնուած ժամերուն՝ քնայ տեսնել զանի. հիացաւ, գգուեց, սրտագինս սիրեց և իւր կուռքն ըրաւ զանի. և սա եղաւ մեծ մայրերու սա վերջին սէրը որ իրենց դեռ քանի մը տարի ապրելուն և բոլորովին փոքրիկներու ինչպէս մեծնալը տեսնելու համար պատրուակ մ'է...

Ապա, երբ պէպէկ դերակոմսը քիչ մը մեծացաւ և եկան հօրն ու մօր հետ ապրել, կոմսուհին չի կրնալով վազ անցնել

իրեն սիրելի այն այցելութիւններէն, մի պայմանադրութեամբ այսպէս մը յարմարցուցին որ, մեծ մասը զոտն զանգը քաշելուն պէս իրմա խոնարհաբար, ձայնձուն չի հանելով կ'անհետանար. և կամ տղեկը կը տանէին մամին մօտ որ, հիմի, ալ այս երկու մայրերու մէջ երես առած, երկուսն ալ հաւասարապէս կը սիրէր, քիչ մը զարմացած, սակայն տեսնելով որ անոնց գգուանքներու սաստկութեան մէջ մէկը միւսին արգելել մը և սոսկ իրեն առնել, համադրուել մը կար: Տ' Աթեա անհոգ, բոլորովին իւր ոտանաւորներուն և իւր օր ըստ օրէ մեծացող համբաւին նուիրուած, իւր փոքրիկ Ռօպէռը պաշտելով չը բաւականար և ամէն տեղ, ամենուն անոր մասին կը խօսէր և կ'երկակայէր որ տղան իրենն է սոսկ, միայն իրենն է: Այս ինքնախաբէութիւնը չի տեսց:

«Սա քեզի վերջապէս կարգուած տեսնել կ'ուզէի... ըսաւ իրեն, օր մը, մայրը»

—Այո... բայց տղան.

—Դու մի հոգար այդ մասին: Ես քեզ դտայ մի աղքատիկ բայց աղնուական երիտասարդ աղջիկ, որ զքեզ կը պաշտէ: Ռօպէռը ծանօթացուցի անոր հետ և անոնք արդէն երկու վաղեմի բարեկամներու պէս են: Մնաց որ ես մտադիր եմ առաջին տարին տղայն հետս առնելու: Յետոյ կը տեսնենք:

—Հապա ան... ան աղջիկը, զորեց բանաստեղծը վախնալով մը, կարմրելով քիչ մը, որովհետեւ առաջին անգամն էր որ մօր առաջ իրմայի մասին կը խօսէր:

—Պահ, պատասխանեց խնդալով պառաւ մայր կոմսուհին. անոր աղուորիկ օժիտ մը կը սարքենք և ապահով եմ որ ան ալ պիտի կրնայ գտնել մէկը հետը կարգուելու համար: Բարիդի քաղքենին շատ նախապաշարեալ, բանբարակ չէ:

Իրիկունն իսկ տ' Աթեա, որ իւր հոմանուհոյն վրայ երբեք խենդցած չ'ունէր, խօսեցաւ անոր՝ մօր այս կարգադրութիւններուն վրայ, և ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ զանի գտաւ հպատակ և պատրաստ ամեն բանի: Բայց հետեւալ օրն որ տ' Աթեա տուն վերադարձել էր, տեսաւ որ մայր և որդի մեկնել էին: Շատ մը վնասներէ յետոյ վերջապէս գտան զանոնք Ռամպուլիէի անտառին մօտ մի նոզկալի հիւզակի մէջ և որ իրմային հօր տունն էր: Եւ երբ բանաստեղծը հասաւ, տեսաւ որ որդին, իւր փոքրիկ իշխանը, բոլորովին ժանեակ ու թաւշի մէջ, ծեր գաղտորսին ծնկներուն վրայ ցատկելով անոր ծխափողին հետ կը խաղար, հաւերուն ետեւէն կը վազէր, այն բայց օդին մէջ իւր խաբուհազ գանդուրները թոթուելուն երջանիկ: Տ' Աթեա թէի շատ սրտաշարժած, խնդիրը ծիծաղելով սկսել

ուղեց և մտածեց անմիջապէս առնիլ միասին վերադարձնել այս երկու փախստականները: Բայց Իրման չի համաձայնուեցաւ անոր ուղածին պէս ընել: Ձինքը կը վաճառէին տունէն, ինքն ալ իւր տղան առած տարած էր: Ի՞նչ աւելի բնական... Շատ դժուար եղաւ, և վերջ իվերջոյ հարկ եղաւ ոչ պակաս քան այն որ բանաստեղծը խոստացաւ որ կը հրաժարէր ամուսնանալէ, որպէս զի կարողանայ զանի համոզել վերադառնալու: Եւ նա դեռ պայմաններ ալ դրաւ: Չափազանց երկար ժամանակ մոռցել էին որ ինք Ռօպէտին մայրն էր: Ան ի՞նչ է, միշտ ծածկուել, պահուել երբ տիկին տ' Աթեաը գալու էր, այս կեանքը ալ ևս անհնար էր: Տղան ալ ևս չափազանց մեծ էր ինք չէր կարող ալ ևս այդ կերպ ստորադասներու ենթարկիլ անոր առջև: Եւ համաձայնեցան որ քանի որ Ֆիլին տ' Աթեա չէր ուղէր իւր որդւոյն հոմանուհոյն պատահիլ, ալ չի պիտի գար իւր տունը և թէ երեխայն ամեն օր պիտի տանէին անոր մօտ:

Այն ատեն ծեր մեծ մօր համար ճշմարիտ չարչարանք մ' սկսաւ: Առտուծու օրը արգելք եղող պատրուակ մը կ'ելլէր մէջ տեղ: Տղան հազացել էր, ցուրտ էր, անձրև կար: Ապա, չըջագայելը կար, ձի հեծնելը կար, մարմնամարզը կար: Խեղճ պառաւը ալ ևս չէր կրնար թոռնիկը տեսնել: Իսկզբան մտածեց տ' Աթեաին գանգատիլ, բայց կիները միայն ունին այս կերպ պզտիկ կոիւներու զաղտնիքը: Անոնց խորամանկութիւնները իրենց արդ ու զտրդին ժանեալներուն և պարեգօտի տակի զարգերը բռնող կէտերուն պէս անտեսանելի են: Բանաստեղծը բան մը տեսնել կարող չէր, և տխուր մեծ մայրը կ'անցունէր օրերը սպասելով որ իւր սիրեցեալ փոքրիկը տեսնէ, փողոցը guetter ընելով որ անոր պատահի երբ նա ծառայի մը հետ դուրս ելլէր, և իւր փախստեայ համբոյներովը և իւր հապճեպ ակնարկներովը իւր մայրական խանդավառութիւնը կը բորբոքեցնէր առանց երբէք կարողանալ զայն գոհացնելու:

Այս միջոցին, Իրմա Սալէ—միշտ տղին օգնութիւնով—իւր տեղը կը պատրաստէր հօր սրտին մէջ: Հիմի ալ տան գլուխն էր անցել, կ'ընդունէր, երեկոյթներ կուտար, կը տեղաւորուէր իբր կին մը որ պիտի կենայ: Այնու հանգերձ երբեմն երբեմն նա չէր մոռնար հօր քով ըսել փոքրիկ գերակումսին. «Կը յիշես մեծ հայրիկ Սալէին հաւերը: Կուզես նորէն երթանք տեսնել զանոնք»: Եւ մեկնելու այս յաւիտենական սպառնալիքովը նա ամուսնութեան վերջնական հ. ստատ տեղաւորումը կը պատրաստէր:

Հինգ տարի հարկ եղաւ նմա կոմսուհի ըլլալու համար. բայց եղաւ ալ... Օր մը բանաստեղծը դողալով եկաւ ազդարար-

րել մօրը որ որոշած էր պսակուել հոմանուհոյն հետ. և ազնուական ծեր կիներ փոխանակ սրտմտելու, համակերպեցաւ աղէտին առջև նկատելով զանի փրկութիւն մը: Այս ամուսնութեան մէջ միակ բան մը տեսնելով, այն է իւր որդւոյն տունը վերադառնալ և Ռօպէտը ազատօրէն սիրել կրնալու հնարաւորութիւնը: Բանն ալ այն է, որ իսկական մեղրալուսինը մեծ մայրին համար եղաւ: Տ' Աթեա իւր այս խենդութենէն յետոյ ուզեց քիչ մը ժամանակ Բարիզէն հեռանալ: Ինքզինքը տեսակ մը անախորժ գրութեան մէջ կ'զգար: Եւ որովհետեւ մանուկը մօրը փեշերուն կ'առչած ամբողջ տուն ու անկողնիները ուղածին պէս կը դարձներ, եւան գնացին Իրմային գիւղը հայր Սալէի հաւերին քով բնակել: Ծնմարիտ որ մարդուս երեւակայել կըրցածին չափ անհամեմատ անզոյգ և ամենատարօրինակ տունն էր որ կար: Բարի մեծ մայրիկ տ' Աթեսը և մեծ հայրիկ Սալէն իրար կը պատահէին իրենց թոռնիկին քնացած պահուն: Ծեր գողորսը իւր ծխափողի սեւչած կտորը բերնին անկիւնը, և դղևակի նախկին ընթերցողուհին իւր մեծի հովերովը և սընգոյրած մաղերով, միասին կը նայէին իրենց թոռնիկ տղիկին որ իրենց առջև կը թափլտկէր ու կը զլորէր գորգին վրայ և կը հիանային երկուսն ալ հաւասարաչափ: Մին Բարիզէն առած կը բերէր անոր խաղալիկներու ամենէն փայլուն ու թանգերը, միւսը անոր համար կը շինէր թանթրուենիի ծայրերէ պքան շերտ սուլիչներ, և զարմանք, սեպուհը կը վարանէր:

Միով բանիւ, օրօրոցի մը շուրջը հաւաքուելու ստիպուած բոլոր այս անձերէն ամենէն աւելին Շառլ տ' Աթեսն էր որ կը տառապէր: Իւր աղնուական և պերճ ներշնչումները կը տուժէին անտառներու այդ խորքին մէջ. ճիշտ սա փափուկ բարիզուհիներու պէս որոնց համար գիւղին օդէն չափազանց մաքուր է և հիւթ կը պարունակէ: Ալ ևս չէր աշխատեր, և հեռի այն սոսիալի Բարիզէն որ անքան շուտ կը վերափակուի բացակայողներու վրայ, գրեթէ մոռցուած կ'զգար ինք զինքը: Բարեբաղդաբար տղայն կար հոն, և երբ տղայն կը ժպտէր, հայրը ալ ևս չէր մտածէր ոչ իւր՝ բանաստեղծի յաջողութիւններուն և ոչ ալ Իրմայի անցեալի մասին:

Եւ, հիմի, կ'ողջէր իմանալ այս եղական ողբերգութեան վախճանը: Կարդացէք սա սև չրջագծուած փոքրիկ տոմսակը զոր քանի մ'օր առաջ ստացայ և որ այս բարիզեան արկածի վերջին երեսն է.

«Պ. կոմս Է. Տ. կոմսուհի Տ' Աթես ցաւօք սրտի կը ծանուցանեն ձեզ իրենց որդի Ռօպէտի մահը:»

Յունիս, 1902.

Երեւակայեցէք, խեղճերը, հոն, չորսը մէկ, պարապ օրօ-
րոցին առջև իրար նայելիս...

ԱՐՄԱՒԵՆՈՒ ԿԱՆԱԶ ՏԵՐԵՒՆԵՐՈՎ ԲՈՆՈՒՄԾ ՀԱՄԱԶԳԵՍՏԻ ՄԸ ԳԱՂՏՆԻ ՎՍՏԱՀՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Արձանագործ Կիյաստէնին համար այն առաւօտը գեղեցիկ
օրուան առաւօտն էր: Նախորդ օրն իսկ գեղարուեստից կաճա-
ռին անգամ ընտրուած ըլլալով այդ օրն հինգ ազադէմիաներու
միահամուռ հանդիսաւոր նիստին ներկայ պիտի լինէր հազած
ինքն ալ ազադէմականի համազգեստը, մի սքանչելի համա-
զգեստ, արմաւենու կանաչ ոստերով նոր փայլուն չուխայէ
և ժայռի գոյն ապրշումէ բանուածքը ալ տեսնելու բան էր:
Գերերջանիկ համազգեստը, բայուած, հագնուելու պատրաստ,
բազկաթոռի մը վրայ փռուած էր և Կիյաստէն սիրապարար
սկնարկով մը կը նայէր անոր:

«Մանաւանդ չաճապարինք... Ժամանակ չուտ ունիմ...»
կը մտածէր բարի մարդը. բանն այն է որ, անհամբերութեան
տագնապի մէջ, երկն ժամ աւելի կանուխ հագուել էր. և գե-
ղանին տիկին Կիյաստէն որ սովոր արդու դարդն այնպէս չուտ
լինցնող չէր. իրեն ըսել էր որ, այդ օրն մանաւորապէս, մի-
միայն, ճիշտ ժամուն պատրաստ պիտի ըլլար:

Կիյաստէն դիտնալով ասի՝ կը մտածէր՝ ի՞նչ ընել ժամա-
նակը սնցնելու համար:

«Եկու սա մեր համազգեստը փորձենք նորէն» ըսաւ իւ-
րովի. և կամացուկ մը, շղարշ ու մանեակ ձեռնողի մը պէս,
վերցուց թանկագին հագուստը և անհատնում նախազգուշու-
թիւններով մի կերպ հագնելէն յետոյ, եկաւ հայելոյն առջև
կանգնեցաւ: Օ՛հ, այն շնորհալի պատկերը զոր հայելին անդա-
դարձուց, ի՞նչ սիրուն, փոքրիկ ազադէմական, թարմ գիրուկ
կլորիկ, երջանիկ, ժպտուն և մաղերը ճերմկել սկսած: Ի՞նչ սի-
րուն փոքրիկ ազադէմական մը, բոլորորին հարուստ-հանգիստ,
զէր, երջանիկ ժպտուն, մաղերը ջերմկել և թմբկի մը պէս կը-
լորտակիլ սկսած, չափազանց կարճ թեւերով, որոնք նոր թեւ-
նոցներուն մէջ ինքնին չոր ու արագ շարժում մը կ'ընէին:
Կիյաստէն յայտնապէս գոհ մնաց իւր ձեռն, կազմին՝ սենեակին
երկայնքին ու լայնքին կ'երթար կուգար. խորհուրդի ժողովա-
պահէ մը ներս մտնողի մը պէս կը բարեւէր, կը ժպտէր գեղ-
արուեստի իւր ընկերակիցներուն և ազադէմական դիրքերու

մէջ իը կայներ, Բայց մարդս ինք իւր անձի մասին ուրախ
ալ հպարտ, որքան ալ ինքզինքին հաւանած ըլլայ չի կարող
երկու ժամ համազգեստով հայելուն զիմաց կենալ: Մեր ագա-
ղեմականը վերջապէս յողնեցաւ և վախճալով որ մի գուցէ հա-
գուստը ճմրթիէ, որոշեց հանել զայն, ծալեց և մեծ խնամքով
մը բազկաթոռին վրայ տեղաւորեց: Ինքն ալ զիմացը անցաւ և
վառարանին անդիի անկիւնը նստաւ, ապա ոտքը ոտքին վրայ,
ձեռները խաչած: Ծալած հանդիսաւոր օրեր հագած բաձկոնակին
վրայ, սկսաւ հեշտազին կերպով երազել նայելով իւր համա-
զգեստին:

Ինչպէս որ ճանապարհորդը իւր ուղեւորութեան վերջին
հուսած կը սիրէ մտաբերել ճամբի վտանգները և դժուարու-
թիւնները, Կիլաստէն ալ իւր կեանքը՝ այն օրէն յորմէ հետէ
Ժովիուայի աշխատանոցը արձանագործութիւն սովորել սկը-
սած էր, տարի առ տարի սկսաւ մտքէն անցնել: Ա՛հ, այն օրն-
նա՞ծ արուեստին մէջ սկզբները շատ դժուար են: Յիշեց թէ
ինչպէս անցուցել էր ձմեռները առանց կրակի, գիշերները ան-
քուն, ապա անհատեւում արշաւանքը գոյժ մը գտնելու համար,
և սա այն լոյն ներքին կատաղութիւնները որոնցմէ կը բռնուի
մարդ երբ որ ինքզինք կ'զգայ բոլորովին պզտիկ, անձանօթ,
կորած, անհուն բազմութեան մէջ որ կը հրմշտկէ քեզ, ո՞ր կը
տապալէ, որ կը տրորէ կը ջախջախէ քեզ: Եւ ըսել, որ ինքը
մէն միշտակ, առանց հարստութեան մը, առանց պաշտպանի մը,
կրցել էր անցնել ան ճամբէն, սոսկապէս տաղանդով իսկ, պա-
րմն: Եւ գլուխը յետ ընկած, աչքերը կիսախուփ, արժանապա-
տիւ մարդը կը կրկնէր ինքնին բարձր ձայնով. «Այն, սոսկա-
պէս իմ տաղանդովս, միմիայն իմ տաղ...»

Մի չոր ու երկարատև ծիծաղ, ծերունոյ մը խնդուածքին
նման կոտրած մի քրքիջ յանկարծ ընդմիջեց զանի: Կիլաստէն
անակնկալի եկած, սենեակին մէջ բոլորտիքը նայեց: Բոլորո-
վին մենակ էր, ինքն ու իւր կանաչագարդ համազգեստը գլուխ
զլիսի տուած, որ ակաղեմականի մը ստուերին պէս, հանդիսա-
ւորապէս փռուած էր զիմացը, կրակարանին անդիի կողմը: Եւ
սակայն անպատկառ ծիծաղը շարունակեց անընդմէջ: Այն ժա-
մանակ արձանագործը լաւ մը նայելով, տեսաւ որ իւր հա-
մազգեստը այն տեղ չէր ուր ինք զրել էր, այլ իրապէս թիկ-
նաթոռին մէջ՝ քղանցքը վերցուցած երկու արմուկներով յի-
ցակներուն կրթնած և կուրծքը ողղի երեւոյթով մը ուռուցիկ
նստած էր: Անհաւատալի բան, ան էր որ կը խնդար: Այո, այդ
եղական կանաչագարդ հագուստին էր որ կուգար խօսական
քրքիջը և որ վերվեր կը ցատկեցնէր կը թոթուէր, կը կքէր,

կոնակի վրայ կը պառկեցնէր, փէշերը կայտառել կուտար, և վայրկեանը անգամ մը նայիս երկու թեւերը կողերուն կը տանէր այն վերքնական և անշիջանելի մարելի զուարթութիւնը բռնել զսպել հանգցնեն ուղելու պէս: Միննոյն ժամանակ մի պզտիկ, բարակ և չարածճի ձայն կը լսուէր որ երկու կլթիկի (loquet) մէջտեղ կ'ըսէր. «Աստուած իմ, Աստուած, խնդալէն մեռայ...»: Աս խնդալս ինչ գէշ կուգայ ինձ:

«Բայց վերջապէս ադ ո՞ր սատանան է հոգ» գոչեց ինզճ ագագեմականը աչքերը խոշոր մը կկլած:

Ձայնը, այս անգամ աւելի չարածճի և խորամանկ: «Բայց, ես եմ, ես իսկ ձեր արմաւի կանաչ տերեւներով բանուած հագուստը, որ կ'սպասէ զձեզ նիստի երթալու համար: Ներում կը խնդրեմ ձեր անուշքը այս կերպ տարաժամ կերպով ընդմիջելու համար, բայց չիտակը սա ձեր տաղանդի մասին ձեր ինքնին խօսելը անքան զուարճալի էր, որ ալ չի կրցայ բռնել ինքզինքս...»

«Նայինք, իրան, լրջօրէն կ'ըսէք: Խղճով է որ կը մտածէք թէ սոսկ ձեր տաղանդը բաւական եղաւ զձեզ կեանքի մէջ այնպէս արագ և այնպէս հեռուն այնպէս բարձր առաջնորդելու և ձեզ տալու այն ինչ որ ունի ձեր պատիւը, գիրքը, համբաւը, հարստութիւնը...»

«...Ի՞նչ, Կիյաստէն, կը կարծէք, որ ադի կարելի ըլլայ... սա ինձ պատասխանելէ առաջ մէկ մ'ինքզինքերդ քննեցէք, բարեկամս: Մտէք դուք ձեր կաշուի մէջ, հա, սապէս լաւ մը, հոն: Հիմի պատասխան տուէք ինձ: Կը տեսնէք որ չէք համարձակիր:»

— Եւ սակայն... ես չատ աշխատել եմ, կակազեց Կիյաստէն մի ծիծաղաշարժ վարանումով:

«Այո, շատ, խիստ, չափազանց շատ: Դուք մի փորող, ժիր աշխատաւոր մը, թանձրացեալ արհեստաւոր մը, մեծ գործեր գլուխ բերող մ'էք: Դուք՝ կառապանի մը պէս՝ ձեր օրերը ժամերով կը հաշուէք: Բայց, ճառագայթը, սիրելիս, ոսկեթև մեղուն որ ճամարիտ արուեստագէտին ուղեղին մէջէն կանցնի հոն դնելով իւր թեւերուն փայլիփայլն ու բզզիւնը, երբ է որ ձեզի այցելութիւն տուաւ: Դուք ինքներդ լաւ գիտէք որ և ոչ մի անգամ Այն աստուածային, փոքրիկ մեղուն ձեզի միշտ վախ պատճառած է: Եւ սակայն նա ինքն է որ կուտայ տաղանդը: Ահ, ես այնպիսիներ կը ճանչնամ որ կ'աշխատին բայց ձեզմէ բոլորովին տարբեր կերպով պրպտողի, հետախոյզի բովանդակ տենդով ու խռովումներովը և որոնք երբէք պիտի չի համեն հոն ուր դուք էք... Եկո՛ւ, քանի ուր սա տեղ առանձին

ենք երկուսս, համաձայնենք՝ որ սա քու տաղանդդ միայն սիրուն կնոջ մը հետ կարգուելիք եղաւ:

—Պարոն... գոչեց Կիյաստէն բոլորովին կասկարմիր եղած: Ձայնը՝ առանց յուզուելու շարունակեց.

«Օհ, ինչ լաւ ահա մի սրտմտութիւն որ ինձ հաճոյք կը պատճառէ: Ասի կ'ապացուցանէ ինձ այն ինչ որ ամեն մարդ գիտէ, մնայ որ դուք աւելի յիմար էք քան coquin...: Ահա, ադի, ադի, հարկ չի կայ այդպէս բարկաճայթ աչքերդ վրաս դարձնելու: Նախ որ, եթէ ինձ դպչէք, եթէ մի ճանկոտուանք կամ անբնական կնճիռ ունենամ, անհնար որ կարողանամ նիստի գնալ, և տիկին Կիյաստէն գոհ չի պիտի լինի: Որովհետև, վերջապէս անոր կը պատկանի այսօրուան ամբողջ փառքը: Հինգ ազադեմիաները զանի է որ պիտի ընդունեն այսօր, շուտով, և կը տեսնէիք թէ ինչ կը պատահէր եթէ ես այսօր անոր, հակառակ տարիքին միշտ սիրուն մէջքին, թեքն բռնած ճամբարանը դամ, ձեզի հետ մի ուրիշ յաջողութիւն ալ ես պիտի ունենամ թէ ոչ, կը տեսնէք...: Եհ, պարոն Կիյաստէն, պէտք է վերջապէս իրերը հանկնալ, դուք, ինչ որ էք, այո, դուք աս եղածներովդ: ձեր փառաւոր բնակարանը, քառասուն հազար Ֆրանկ եկամուտը, ձեր խաղերը, պսակները, ձեր մեդայլները— ամեն ինչ ադ կ'ոջ պարտիք»...

Եւ կանաչ համազգեստը ձեռնբեկի (manchet) կոտրած շարժումով մը բանուած թեր վեր առած կը ցուցնէր անոր անկողնին վերը պատին վրայ կախուած փառաւոր շրջանակները:

Ապա, կարծես իւր զոհը աւելի չարչրկել ուզողի մը պէս, ամեն յարգանք առնել ամեն զիրք առնել ուզողի պէս, այս անգուրթ համազգեստը կրակարանին մօտեցաւ և ծերուկի և խոստովանաբարի կերպով մը դէպ առաջ բազկաթոռին վրայ ծռելով, արդէն վազեմի բարեկամներու ընտանի և ընկերասէր ոճով մը խօսեցաւ.

«Ծերո՛ւկս, տեսնենք մի անգամ, սա քեզ ըսածներս սըրտիդ ցաւ կը պատճառեն: Բայց և այնպէս հարկ է որ դուն ալ գիտնաս վերջապէս սա այն ինչ որ ամենը գիտեն արդէն: Եւ քու համազգեստէն դատ ո՞վ է որ պիտի ըսէր քեզ զայդ: Նայէ, քիչ մը լրջօրէն դատենք: Սա դու կարգուած ժամանակդ ինչ ունէիր: Ոչինչ: Կնիկդ ինչ բերաւ քեզ: Ձէոս: Ուրեմն ինչպէս կը ըացատրես սա քու աժմեան հարստութիւնդ: Հիմի նորէն պիտի ըսես ինձ թէ, չատ մը աշխատեցայ, Բայց, թըշուառակամ, գիշեր ցորեկ աշխատելով, և կարգուելիք իվեր կառավարութեան կողմէ անպակաս քեզ տուած պատուէրներու պարգևներով իսկ դուն, տարին, բնաւ տասն և հինգ հար

զար ֆրանգէն աւելի չես կրցած վաստկել: Կը կարծես թէ ասի ձերինին պէս տուն մը դարձնելու համար բաւական էր: Մտաբերէ մի անգամ որ գեղանին տիկին Կիյաստէն միշտ ուշադրութեան առարկայ եղաւ իբր ամենապերճ կիներ և բոլորովին և միշտ գտնուեցաւ այնպիսի ընկերութիւններու մէջ ուր ստակ կը մխսեն... Պապիկս Լաւ գիտեմ որ դուն առաւուսնէ մինչև իրիկուն աշխատանոցիդ չորս պատերուն մէջ փակուած, դու երբէք չի խորհեցար այս բաներու մասին: Եւ կը բաւականա՜նայիր բարեկամներուդ ըսելով. «Ջարմանալի կերպով գործէ հասկցող կին մ'ունիմ: Սա իմ վաստկածովս այնպէս ալ լաւ ապրելէ յետոյ, դեռ խնայողութիւններ ալ կրնայ ընել»:

«Ջարմանալին դուն էիր, խեղճ մարդ... Ծնարիտն այն է որ դու ամուսնացար սա Բարիզին մէջ այնքան գտնուող սիրուն հրէշներէ մէկուն հետ, որ մեծամիտ և կենցաղասէր կին մ'է, քեզ համար լուրջ, ինք իր համար թեթեւ և քու գործերն ու իւր հաճոյքներն հաւասար ճարպիկութեամբ վարել գիտցող»:

«Այս կիներու կեանքը, սիրելիս, պարահանգէսի carnet ի մը կը նմանի յորում պարողներու անուններու կաշտին թեւեր շարուած են: Փռւկինը սա խորհրդածութիւնը ըրաւ. «Էրիկս տաղանդ չունի, հարստութիւն չունի, և ոչ իսկ մեծի ձեւեր. բայց մի ընտիր մարդ է. հաճոյակատար, պարզամիտ, և կարելոյն չափ չի նեղացնող, չի ձանձրացնող: Թող թողնէ որ հանգիստ զբօսնում և ես յանձն կ'առնեմ տալ անոր իրեն պակասածը»: Եւ այդ օրէն ահա, դրամը, պատուէրները, ամեն երկիրներու պատուանշանները, իրենց մետաղական սիրուն հնչիւններով սկսան թափիլ քու աշխատանոցի մէջ: Նայէ սա ցալիկիս... Ապա, առաւօտ մ'ալ, տիկինը ֆանթէզի մ'ունեցաւ— հասուն տիկնոջ ֆանթէզի— ագագեմականի մը կիներ կոչուիլ, և անոր նրբօրէն ձեռնոցուած թաթերն են, որ մի առ մի բացին քեզ համար սրբարանին բոլոր դռները... Ի՞նչ երկայն խօսել, ծերուկս, քու կանաչ ոսկով երիզուած համազգեստը քեզի քանիսով նստած ըլլալը միայն քու դասակիցները կրնան ըսել քեզ...»:

— Սո՛ւտ, սո՛ւտ... պոռաց Կիյաստէն սրտմտութենէն շքնապառ:

— Է՛հ, ոչ, ծերուկս, չեմ ստեր... երբ խորհուրդի Ժողովարահէն ներս մտնես բաւ է շուրջդ նայիս: Բոլորին աչքին մէջ չարութիւն և ամենուրեքին ծայրը հեղեղական ժպիտ մը պիտի տեսնես, և քու անցած ատենդ ամենն պիտի հրծծեն. «Տեսէք գեղա՛նի տիկին Կիյաստէնին էրիկը»:

դու բովանդակ կեանքիդ մէջ ուրիշ բան չի պիտի կրնաս ըլլալ բայց եթէ սիրուն կնոջ մը էրիկը...»

Ասոր վրայ կիյաստէն ալ չի կրցաւ դիմանալ Կատաղութենէն գունատ, տեղէն վեր կը ցատկէ, կերթայ բռնել այն լիբը և թափառական համազգեստը և անոր սիրուն կանաչ պսակը փրցնելով կրակը նետել, բայց յանկարծ նայես դուռ մը կը բացուի և չարժեցնող ելիէջներով լաւ ծանօթ ձայն մը և քաղցր մարմրուքներով կուգայ արթնցնել զինք իւր նողկալի, ահեկի երազէն:

«Ա՛հ, տարօրինակ, դո՛ւն ես, և ասանկ օր մը նստեր կրա-կարանի մօտ կը քնանաս»...

Տիկին կիյաստէն է, բարձրահասակ, դեռ ևս զեղեցիկ, թէև քիչ մը չափազանց տիրակալ իւր գրեթէ բնական վարդա-գոյն երեսով, սնգոյրսած մաղերով և ներկուած բիբերուն մէջ աչքերու չափազանց փայլատակումով: Էրկան վրայ տիրապե-տող կնոջ շարժումով, կը բռնէ կանաչ պսակով երիզուած հա-գուստը և թեթև ժպիտով մը կ'օգնէ էրկանը որ հագնի, մինչ-դեռ խեղճ մարդը դեռ իւր մղձաւանջի քրտինքով թաց, շունչ մը կը քաշէ մխիթարուելով և ինքնին մտածելով՝ «Ի՜նչ լաւ որ երազ մ'է եղեր»...

Ֆրանսերէնից թարգմ.

Նկարիչ ԱՐՇԱԿ ՖԷԹՎԱՃԵԱՆ

Վ Ե Ր Ջ

Ա Ղ Օ Թ Ք

(Աղա Նեգրից)

Սառը նկուղի խոնաւ անկիւնում խտրի վրայ
Պառկած է մենակ որբ մանկահասակ հիւանդ մի տղայ,
Տո՛ւր ապաքինումն նորա տանջանքին, խնամո՞ղ Աստուած,
Բանուոր մանուկ է նա անօգնական—ողջից մոռացուած:

Հրեշտակի թևով ուղարկիր նորան տեսիլք ցնորալից,
Այդպէս փարատուի գոնէ մօտալուտ մահուան տաղ-
նապից.

Նա օր չտեսաւ... վիճակը նորա զրկանք էր անվերջ—
Ծեծ ու հայհոյանք գործարանական խուլ ժխորի մէջ:

Եւ դժոխային խիստ աշխատանքից ուժասպառ, տար-
տամ,

Որպէս հնձած հասկ օրօրուեց—ընկաւ մեքենայի տակ.
Գիտեմ, Արարիչ, առանց սուրբ կամքիդ և մազն անգամ
Ձի պակսիլ մարդուց, և սակայն որբին մի թող անխնամք:

Սփոփիր նորա կսկիծն ու լացը: Հրեշտակը մահուան
Թո՛ղ իր ջերմ սիրով, քաղցր զրոյցով փայփայի որբին.
Ե՛ւ կեանքն անհամբոյր, և՛ քաղցը տանջող—նրանից
անբաժան
Թո՛ղ անհետանան, խղճուկի մտքից մահուան լուպէին:

Թարգմ. ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Զ Հ ՈՒ Դ - Ք ՈՒ Շ Ա Ն ^{*)}

(Հրէասպանութիւն)

Վ Է Պ

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

IX

Սրճարանը, ուր մտան Սէլիմը և Իբրտհիմը, լի էր զէյլան ծխողների և թէյ խմողների ահագին բազմութեամբ: Կեղտոտ կարմիր ֆիտաները ¹⁾ գոգնոցի տեղ կապած զէյլանի սպասաւորները, որոնց ճակատից ծորում էր կեղտի հետ շաղախուած բրտինքը, անդադար այս ու այն կողմն էին վազում ու տալիս որին մի զէյլան, որին մի փոքր դաւաթ թէյ, որին մի ֆինջան սուրճ. նոյն կեղտոտ ֆիտայով նրանք մաքրում էին գաւաթները, նախապէս միճելով սրճարանի մէջտեղի մեծ աւազանի մէջ, որի ջուրը թէյի բաժակների ու զէյլանների լուացումից դեղնագոյն տեսք էր ստացել: Այդ աւազանի մէջ մըխւում էին և կաւէ լուլէիները առանց որոնց հաւատացեալները ոչ կարող են արտաքնոց գնալ, ոչ էլ նէմազ կատարել:

Երբ երկու շաթիրները ներս մտան, ամենքը ոտքի կանգնեցին՝ «բիսմուլլահ, բիսմուլլահ, աղա ֆէրրաշ-բաշի ²⁾» ասելով: Վերջին խօսքը վերաբերում էր Սէլի-

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 5.

1) Բաղնիքներում գործածուող գոգնոց: 2) Համեցէք, համեցէք, տէր ֆէրրաշապետ:

մին, որը թէև դեռ ֆէրրաշքաշիւթեան աստիճանին չէր արժանացել, բայց արդէն վաղուց այդ տիտղոսն վայելում էր ամբօխից ¹⁾։ սակայն երկու ֆէրրաշները գլխի թեթեւ շարժումով պատասխանելով յաճախորդների բարեւին, ասացին. «Ոչ, մենք կ'անցնենք դուրսը, կը նստենք սաքուի վրայ, այնտեղ աւելի զով է»։

Եւ գնալով ու նստելով սաքուի տախտակեայ տախտի վրայ, Սէլիմը պոռաց. «Բէջա, մի լաւ ղէյլան չաղ արա Շիրազի թամբաքուից և երկու գաւաթ տոզ ու շիրին ²⁾ թէյ բեր մեզ համար»։

Սաքուից կարելի էր նկատել փողոցի անցուդարձը ու դիտել Բէհման-Միրզա շահգագէի տունը։

Սէլիմը տեսաւ շահգագէների գալը Բէհման-Միրզայի տունը և որովհետեւ իֆթարի ժամանակ էր, ուստի ոչ մի արտակարգ բան չը նկատեց այդ այցելուի թեան մէջ, բայց երբ երրորդ ղէյլանը ծխելիս նա տեսաւ, որ մի կին, ըստ երեւոյթին ողախին, անցաւ սրճարանի առջեւից և ուղղեց քայլերը դէպի շահգագէի տունը, նա վեր կացաւ, պատուիրեց Իբրահիմին դիտել և գնաց կնոջ ետեւից։ Լսելով իր ետեւից ոտնաձայն, կինը յետ դարձաւ ու, նկատելով որ փողոցում ուրիշ մարդ չը կայ, բարձրացրեց երեսի քօղը և Սէլիմը ճանաչեց Եասամանին։

—Գնա տեղդ նստիւ և մի շարժիր մինչև իմ դուրս գալս. երբ դուրս կը գամ հետեւիցս եկ և յարմար տեղում ամեն բան կը պատմեմ քեզ, այս գիշեր շատ բաներ կ'անցնեն։

Արագ արագ արտասանելով այս խօսքերը խափշիկուհին երեսի քօղն վայր ձգեց ու մտաւ շահգագէի տունը։

Սէլիմը մնաց շուարած կանգնած. նա այժմ հասկա-

¹⁾ Պարսկաստանում քաղաքավարութիւնը պահանջում է խօսակցին մի աստիճանով բարձր անուանել. եթէ հարկւրապետ է, պէտք է ասել հազարապետ, եթէ գնդապետ է—զօրապետ, եթէ հասարակ զինուոր է—տասնապետ, զուլամ է—զուլամբաշի, ֆէրրաշ է—ֆէրրաշբաշի ²⁾ Քաղցր։

ցաւ, որ մի խորհրդաւոր բան է կատարուելու այս գիշեր շահադադէի տանը և դրա համար Բէգլար-բէգին ուղարկեց իրանց հսկելու, բայց ինչ բան—նա չէր կարողանում գուշակել: «Այս սատանայ Եասամանը եթէ եկել է այստեղ, զուր չէ եկել, ուրեմն լսենք նրան և տեսնենք ինչ կը տնօրինէ Ալլահը»:

Եւ վեռադառնալով ու բռնելով սաքուի վրայ իր առաջուայ տեղը, նա պատուիրեց չորրորդ չաղ ղէյլան ու տասներորդ տող ու շիրին թէյի գաւաթ:

Սրճարանում մի դէրվիշ հեքիաթ էր պատմում. Բուստամ Զալի ու Զոհրաբի հեքիաթը, յաճախորդները նստոտած աւազանի շուր կողմը, ղէյլանների կլկլոցի մէջ, թէյի գաւաթները գատարկելով, մէկ մէկու ետեւից, լսում էին հեքիաթբանին:

Փողոցում մարդիկ արանների, ջուբանների մէջ, իսկ կանայք չարշաւների և չախշուրների մէջ վաթաթուածանց ու դարձ էին անում մեծ լապտերները առաջներից տանել տալով ծառաներին:

Հագիւ անցած կը լինէր գիշերուանից հէ: Դ. Ժամ¹⁾ և ահա փողոցի ծայրին, այնտեղ ուր շահադադէի տան պատը անկիւն էր կազմում, երեւացին երեք կանայք, որոնցից մինը թեւքի սաւիին մի ջաբա²⁾ ունէր պահած, իսկ երկրորդը դլիւին դրած մի բօխչա: Այդ երկու կանայք հետեւում էին երրորդին, որի մետաքս չարշաւից, ուրբանդի ոսկէ հանգոյցներից խանըմ լինելն հեշտ իմացւում էր: Փորձառու աչքը կարող էր սակայն դիտել, որ մի անբնական բան կար խանըմի քայլերի և չարժումների մէջ: Այդ երեք կանայք, տարակոյս չը կար, դուրս էին գալիս շահադադէի հարամխանայից, որի դուռն մեծ փողոցի վրայ դուրս եկող դարբանտից³⁾ էր, որտեղ ուրիշ այլ դուռը չը կար: Բօխչան տանող կնոջ չարշաւից և քայլուածքից Սէլիմն անմիջա-

1) Պարսիկները ժամի հաշիւները էղանից են սկսում, արեամուտից, ուրեմն եւրոպական մօտ ժամը 11-ին գիշերուայ: 2) Արկղիկ: 3) Նեղ, փոքր փողոց, որ մի մուտք ունի:

պէս ճանաչեց Յասամանին. նա ենթադրեց, որ շահ-
զադէ խանըմը երեւի հիւր է գնում Լէյլա խանըմի մօտ
և Յասամանը եկել է հրաւիրելու ու առաջնորդելու.
զարմանում էր միայն որ իշխանուհին միայն մի աղա-
խին է վեր առել հետը, հակառակ սովորութեան և
ոտքով է գնում, փոխանակ ոսկեսարաս ջորու կամ սպի-
տակ էշի վրայ հեծնելու:

Երբ երեք կանայք մօտեցան սրճարանին, շաթիրները
վեր կացան և Սէլիմը խոր գլուխ տուեց առաջից
գնացող խանըմին. վերջինս մի տեսակ ցնցուեց, կար-
ծես երկիւղից. բայց Յասամանը մօտենալով նրան ինչ
որ փսփսաց ականջին և խանըմը շարունակեց ճանա-
պարհը: Այդ միջոցին յանկարծ մի իրարանցումն սկսուեց
փողոցում. սրճարանից մարդիկ սկսեցին դուրս թափ-
ուել և վազել դէպի շահզադէի տան մեծ դուռը. «Ալլահ,
Ալլահ, լսում էին ցած ձայնով արտասանուած խօսքեր,
դահիճներն են եկել, ինչ է պատահել»: Խանըմի ծընկ-
ները կարծես կծկուեցին. նա արձանացած կանգ առաւ
սրճարանի մօտ, բայց Յասամանը մօտենալով կամաց
մրմնջաց. «ի սէր Ալլահի, աղա, բեզ մի կորցնի, մեզ ոչ
ոք չէ կարող ճանաչել, այս իրարանցումի մէջ կարող
ենք աննկատելի կերպով հեռանալ, սիրտ առ»: Եւ
դառնալով Սէլիմին, ասաց նրան. «եկ մեր ետեւից,
անհրաժեշտ է, յետոյ կը վերադառնաս այստեղ»:

Եւ երեք կանայք առանց որևէ ուշադրութիւն
հրաւիրելու իրանց վրայ դուրս եկան փողոցից և մտան
մի այլ նեղ փողոց: Սէլիմը, պատուիրելով Իբրահիմին
գնալ շահզադէի տունը և հսկել, հետեւեց կանանց:

Նրանք դուրս եկան նեղ փողոցից. մտան այն մեծ
փողոցը, որ յայտնի է այժմ Զըրադ-գազի անունով և
շտապ շտապ գնում էին մինչեւ հասան այն Բաղարէի¹⁾
առաջ, որ կից է ոռոսաց դեսպանատան շինութեան:
Այդտեղ փոխանակ շարունակելու ճանապարհը դէպի

¹⁾ Փոքր բաղար

Իմամ-Ջումայի տունը, նրանք մտան Բաղարչէյի մէջ և երբ երևաց ռուսաց դեսպանատան մեծ դուռը, խանրմը յանկարծ վազեց, իբրեւ տղամարդ, եւ մի թռիչքով մտաւ դեսպանատան բակը բաց դռնից—իսկ դուռը բաց էր րամազանի պատճառով—այնպէս որ դռան առջև իրանց հրացանները չատմա խփած սարբաղները նոյն իսկ ժամանակ չունեցան տեղից վեր կենալու: Խանըմի ետեւից ներս վազեցին երկու աղախինները, որոնցից մինը անմիջապէս ցած դրեց բօխչան և այնտեղից հանեց տղամարդի ջուբբա, գլխարկ և կօշիկներ: Խանըմը դէն ձգեց չարշաւը, հանեց չախուրները, ուրբանդը եւ երբ հագաւ տղամարդի շորերը, ապշած եւ դուրսը կանգնած Սէլիմի աչքերին երեւաց երիտասարդ, գեղեցիկ Բէհմոն-Միրզա շահզադէն:

Ի տես Շահի եղբօր դիւանատան զինուորները և զուլամները վեր թռան եւ հրացանները բռնելով զինուորական պատիւներ տուին շահզադէին, որն, դիմելով զուլամներից մէկին, բարձրաձայն ասաց. «Գնացէ՛ք յայտնեցէ՛ք ջանաբ վէղիր-մնւխտարին ¹⁾, որ Բէհմոն-Միրզա շահզադէն եկել բէստ է մտել ամենահզօր ռուսաց իմիւրօթօրի գրօշակի տակ»:

Եւ անմիջապէս գնաց ու կանգնեց մեծ դռան այն կամարի տակ, որի վրայ ծածանուում էր ռուսական գրօշակը:

Սյդտեղ, նա ազատ շունչ քաշեց. նա ապահով էր. նա գիտէր, որ ռուսական հզօր արձանի թեւերի տակ գտած ապաստարանը, բէստը այնքան նուիրական է, որ նոյն իսկ ինքը Մահմէդ Շահը եթէ գալու լինի, ոչինչ անել չէ կարող: Դեսպանն եւս, երկրի նուիրական աւանդութիւններն խախտել չէ կարող, ուստի եւ կամայ ակամայ ստիպուած է իր հովանաւորութիւնը շնորհել յանուն ռուսաց մեծագոր կայսրի:

Ապա գառնալով իր աղախինն ասաց. «Բէհմոն,

¹⁾ Բարձրապատիւ լիազօր դեսպանին:

գնահատելու ճանաչողական խանգարումներ, որ կեանքս ապահով է»:

Եւ առնելով Եասամանի ձեռքից ջարբան, որի մէջ էր իր ամբողջ գոհարեղէն գանձը, յուզուած ասաց. «Շնորհակալ եմ, Ալլահը թող օրհնի քեզ, թող Իմամ-Րիզան վարձահատոյց լինի քեզ քո անձնուիրութեան համար, առ այս մատանին յիշատակ»:

Եասամանը չորեք և համբուրեց շահադադէի փէշերը, և ստացաւ զմրուխտի թանկագին մատանին. խափշիկուհին լացեց. «Թող Ալլահը սիրագիւն ¹⁾ անէ քո թշնամիներին»:

— Իսկ դու, Սէլիմ շաթիր, գնա պատմիր անցած-դարձածը Բէգլար-բէգուն. թող նա և քեզս ²⁾ Հաջին կատաղեն բարկութիւնից. ասն ուրսը թռաւ:

Սէլիմին մնում էր միայն խոր գլուխ տալ և հեռանալ: Նա գնում էր կոր ի գլուխ. այժմ միայն հասկացաւ թէ որքան մեծ վտանգ է սպառնում իրան. կարող են կարծել, որ ինքը նպաստել է Շահադադէի փախստին և այն ժամանակ ոչ ոք նրա գլխին մի բխտի անգամ չի տայ: Ի՞նչ անել, ինչպէս աղատուել:

— Ախ, անիծեալ Եասաման, այս ինչ օյին հանեցիր գլխիս. հիմա ես ի՞նչ անեմ:

— Ես քեզ այդքան յիմար չէի կարծում, աղա Սէլիմ, ի՞նչ պէտք է անես. պէտք է օգուտ քաղես և դեռ ընծայ ստանաս Բէգլար-բէգուց: Վազիր, պատմիր Սըբաս-խանին և Բէգլար-բէգուն ինչ որ տեսար աչքովդ և լսեցիր ականջովդ. չէ որ դեռ ոչ ոք չը գիտէ որտեղ է փախել Շահադադէն: Իմ անունս մի տար, իսկ Բէգումի համար ինքը կ'ասի, որ չէր խանութում խանըմը ուր է գնում և կարծել էր, որ խանըմն է, որովհետեւ Շահադադէն խանըմի շորերն էր հագել: Շուտ արա վազիր, իսկ ես կը գնամ տուն:

Սէլիմը քաշեց կրունկը և սլացաւ: Երբ նա հա-

1) Հալածական: 2) Գօշ:

սաւ Բէհման Միրզայի տունը, այդտեղ արդէն հասկացել էին փախուստը և մեծ իրարանցումն կար։ Արբաւ-խանը սաստիկ յուսահատ՝ ֆալախկայի էր կապել տունը Շահզադէի սպասաւորներին, և պահանջում էր յայտնել, թէ որտեղ է թաղնուել Շահզադէն. «ձեզ փայտի տակ սատկեցնել կը տամ, գոռում էր նա, ձեզ թիբա-թիբա անել կը տամ, ձեր միտը աքցանով պոկել կը տամ, ձեր լէշը փողոցներով քաշ քաշ անել կը տամ, եթէ չը յայտնէք, որտեղ է թաղնուել Շահզադէն»։

—Վալլահ, Բիլլահ, չը գիտենք, անտեղեակ ենք, լացում էին խարաղանի հարուածների տակ սպասաւորները։

Դահիճները նոյնպէս յուսահատ էին. եթէ Շահզադէն չը գտնուի, նրանք չեն ստանայ այլ եւս Մէլիք-Դասըմ Միրզայի տուած 200 թուման նուէրը։

Այդ բոպէին լեղապատառւի նման բակը մտաւ Սէլիմը։

—Խան, ասաց նա, գլուխ տալով Արբաւ-խանին, ես գիտեմ որտեղ է Շահզադէն։

Եւ նա պատմեց ինչ որ գիտէր. նա, ի հարկէ, չէր կարող երեւակայել, թէ կնոջ հագուստի մէջ Շահզադէն է. նրան միայն կասկածելի էր թուացել, որ Շահզադէ խանըմը մի հոգի աղախնու հետ գուրս էր եկել տանից, հետեւել էր տեսնելու, թէ որտեղ է գնում, և այդ ձեւով իմացել էր պատահածը։

Արբաւ-խանի ուրախութեան սահման չը կար. նա այժմ իր գլուխը ազատուած տեսաւ. նա իսկոյն յղացաւ մտքում ծրագրիրը, ինչպէս պէտք է յայտնէր եղելութիւնը Շահին և սադրաղամին։ Երբ նա եկաւ, Շահզադէն արդէն վաղուց կանացի հագուստով փախած է եղել և ոչ ոք չէր կարող կասկածել ու ըմբռնել, թէ Բէհման-Միրզան կանացի հագուստ կը հագնէ։ Նա գիտէր ուրիշն իր գլխի գալիքը և հետն էլ տարել էր իր գոհարեղէնը։

Եւ հրամայելով արձակել սպասաւորներին ֆալախ-

կայից, նա ձի նստեց ու բշեց դէպի սաղ-րազամի տունը:

Սէլիմ շաթիրը վաղեց Բէգլար-բէգու տունը, որ պէս զի ինքն առաջինը յայտնի ոստիկանապետին անցըր:

Այդ երեկոյ Բէգլար-բէգին իր երանութեան գա-
ղաթնակէտին հասած էր կարծում իրան. երկու ամիս
առաջ, իբրեւ հաւատարիմ մուսլիմ, նա չորրորդ քեա-
բին էր կատարել և օրինական երեք քեաբինաւոր կա-
նանց թուին աւելացրել էր չորրորդը. նա առել էր
Շահզադէ Աբգար-Միրզայի ազնկան և այդպիսով ու-
նէր Շահզադէ խանըմ կին: Սակայն յիմարութիւն էր
ունեցել մի սխալ գործելու, որ իրան շատ թանգ էր
նստել. յոյս դնելով իր գեղեցկութեան, հարստութեան
վրայ, նա թոյլ էր տուել իրան խախտել աւանդական
սովորութիւնը, որի համաձայն ամուսինը, երբ մտնում
է անկողին, և կինը Շահզադէ խանըմ է, պէտք է
սպասի մինչեւ կինը մտնի անկողին—առագաստ, ապա
ամուսինը պէտք է մտնի անկողին ոչ թէ կողքից, այլ
ներքեւից, կնոջ ոտքերի կողմից, բարձրացնելով վեր-
մակը և սահեցնելով իր գլխի վրայով: Դա յարգանք
և պատիւ է, որ տրւում է կնոջ ծագումին: Կնոջից է
կախուած ազատ կացուցանել ամուսնուն այդ յար-
գանքը մատուցանելուց: Արդ, Բէգլար-բէգին մտել էր
անկողին ոչ թէ ներքեւից այլ կողքից և սաստիկ գըռ-
գռել էր Շահզադէ խանըմի բարկութիւնը. նա վռն-
դուել էր անմիջապէս և այդ օրից Շահզադէ խանըմը
զլանում էր թոյլ տալ նրան կատարել իր ամուսնական
պարտաւորութիւնը: Վերջապէս ընծաներով և աղա-
չանքով կարելի էր եղել ողորել և կակղացնել գեղանի
հարսի սիրտը, որն, վերջապէս զիջել էր թոյլ տալու
նրան անխափան կատարել իր ամուսնական պարտա-
ւորութիւնը պահպանելով, ի հարկէ աւանդական ձե-
ւականութիւնը:

Այդ երեկոյ, իֆթարից յետոյ, Բէգլար-բէգին շտապել էր սովորականից մի քիչ առաջ մտնել հարամ-խանէն. նա արդէն հաշտուել էր շահզադէ խանըմի հետ. ազախիւնները արդէն փռել էին դորդի վրայ անկողինը և Բէգլար-բէգին դօտին բակած, գլխարկը՝ հանած և թիրմա արաղչինը ¹⁾ դրած, սպիտակ վարտիքով, սառն օշարակի գաւաթը ձեռքին պչրանք էր ցոյց տալիս սէգ և սիւրմայով չպարուած իշխանուհուն, որ հագին ունէր միայն հարէմական զգեստ ²⁾. նա շէյր ³⁾ էր ասում Հաֆիւլից, Սադիից. նա նմանեցնում էր շահզադէ խանըմի ոտները եղնիկի ոտներին, իրանը՝ նօճի ծառին. նա գովում էր նրա երեսի խալը. «այդ խալին—ողեւորուած պոռում էր նա, կրկնելով, բանաստեղծի խօսքերը—կը բաշխեմ՝ Սամարղանդը և Բուխարան»:

Հասել էր արդէն ըոպէն, եւ դռող Բէգլար-բէգին պատրաստուում էր աւանդական եղանակով առաւաստ մտնել, երբ յանկարծ հարէմխանայի դրսի դռնը պինդ կոփուեց: Որ մահկանացուն էր համարձակում այդպէս անյարմար ըոպէին խանգարել Բէգլար-բէգու երանաւէտ հանգստութիւնը, չէ որ խիստ պատւէրներ էր տուել, որ մինչեւ սհատիի կերակուրը իրան շանհանգստացնեն: Այդ կոփոցի մէջ նա մի չարագուշակ բան զգալով, սարսռեց. շատ էլ հանգիստ խըղճմտանք չունենալով, նա կարծեց, որ գուցէ աշխարհի աղօթարանը նորից բարկացել է իր վրայ. նրա վախեցած երեւակայութեան առաջ նորից պատկերացաւ փալախկան եւ գուցէ մետաքսէ պարանը...:

Կոփոցը սաստկանում էր. շուտով լսուեց ոտնաձայն. մի քիչ յետոյ ազախիւններից մինը վարագոյրի ետեւից կամաց խօսեց. «խան, ֆէրրաշբաշին ասում է, որ խակոյն պէտք է բիրտնին գնար. ծանր բան է

1) Փասադ: 2) Հարէմում կինը կիսահագնուած պէտք է լինի, մանաւանդ անվտանգ: 3) Ոտանաւոր:

պատահել. Սէլիմ շաթիրը այս րոպէին լեզապատառ, վատ լուր է բերել:

Բէգլար-բէգին ծլունկ եղաւ տեղից. նա մոռացաւ եւ սէրը եւ շէյրը. նա շտապով հագնուեց, գօտին կապեց, ջուրան ձգեց եւ սլացաւ դուրս: Բիրունիի աւազանի մօտ կանգնած էր Սէլիմը, որ խոր գլուխ տուեց եւ սպասեց մինչեւ Բէգլար-բէգին կը հարցնէ. նա պատմեց թէ ինչպէս Բէհման-Միրզա Շահզադէն կնոջ ծպտեալ կերպանանքով փախել էր եւ ապաստանել ռուսաց դեսպանատունը, ինչպէս Աբբաս-խանը սադրազամի ֆէրրաշբաշին եկել էր Շահզադէին կուրացնելու եւ գոհարեղէնի ջարբան վեր առնելու, բայց Շահզադէն վաղուց անհետացել էր: Սէլիմը չը մոռացաւ յայտնելու, որ ինքն է եղել Շահզադէի փախստի տեղն իմացողը:

— Էֆէրիմ, Էֆէրիմ, ասաց Բէգլար-բէգին Սէլիմին, ուսը խփելով. բեզ մի լաւ ընծայ կը հրամայեմ տանա:

Բէգլար-բէգին վերստին գտել էր իր լաւ տրամադրութիւնը. սեփական վտանգի երկիւղն անցած լինելով, նա գոհ էր, որ Շահզադէն փախել է. որովհետեւ սադրազամը նրան չէր յայտնել գործի էութիւնը, այլ միայն պատուիրել էր հսկել տալ Շահզադէի տունը: Այժմ նա զգացնել կը տայ ծերունի սադրազամին, որ եթէ գործը յանձնուած լինէր իրան, այդպիսի ելք չէր ունենայ. միւս կողմից նա կարող էր պարծենալ, որ իր ֆէրրաշներն են իմացել առաջինը Շահզադէի ապաստարանի տեղը: Որքան պիտի կատաղէ ծեր աղւէսը տեսնելով, որ որսը փախել էր իր ճիրաններից:

Բէգլար-բէգին հրամայեց անմիջապէս թամբել ձիերը եւ հետն առնելով ֆէրրաշբաշուն ու Սէլիմին, շտապեց սադրազամի ապարանքը:

— Գնացէ՛ք ամենակարճ ճանապարհով, հրամայեց նա իր ձիաւորներին. գնացէ՛ք հրէաների թաղի միջով:

Արդէն կէս գիշեր էր. փողոցներում անցուղարձը դեռ չարունակուում էր, բայց հրէական թաղում լուռ

Թիւնը արդէն տիրում էր: Անցնելով սինագոգի առջեւից, Բէգլար-բէգին նկատեց, որ այնտեղ լոյս կայ եւ լսում է աղմկալից խօսակցութիւն: Նա պատուիրեց Սէլիմին մնալ հրէաների թաղում եւ իմանալ սինագոգում այդ ժամին գումարուած ժողովի պատճառը:

X

Հրէական թաղը Թէհրանի ամենակեղտոտ թաղերից մինն է. որ փողոց մտնէք, անմիջապէս զգացում է այն բնորոշ հոտը, որ յատուկ է հրէական բնակութիւններին: Կարելի է կարծել, որ այդ թաղի բոլոր բնակիչները մուրացիկ աղքատներ են. ոչ ունեւորն է որոշում, ոչ աղքատը. ամենքը գրեթէ մի տարազով հագնուած, եւ հագնուած բուն պարսկական ձեւով. միայն զագաքի բաճկոնակի վրայ կարուած կարմիր նըշանը մատնում է հրէային: Մեր պատմութեան ժամանակատեւրութիւնը և հալածանքը Իսրայէլի զաւակների վե՛մ դեռ շատ սաստիկ էր եւ այդ պատճառով հրէաները, միշտ ենթակայ կողոպտուելու վտանգին, աշխատում էին չը գուգուել մուսուլմանների ընչաքաղցութիւնը եւ ագահութիւնը. նրանք իրանց ձեւացնում էին աղքատ զաղարոսներ, թէև այդպիսիների թիւն ևս իրողապէս քիչ չէր: Անմաքրասիրութիւնը, կեղտոտութիւնը այնքան մեծ էր հրէաների մէջ, որ նոյն իսկ պարսիկները, որոնք, սովորաբար, չեն փայլում առանձին մաքրասիրութեամբ, զղուանքով էին խօսում քէսիֆ ¹⁾ ջհուգների մասին:

Փողոցները մութ էին և միայն լուսնի աղօտ լոյսով լուսաւորուած, բայց այնու ամենայնիւ կարելի էր նկատել, որ այդ գիշեր մի անսովոր շարժումն և յուզմունք կար հրէաների թաղում: Դէպի սինագոգը տանող ճանապարհի վրայ նկատուում էին ստուերներ, ու

¹⁾ Աղքատ

րոնք սահում էին պատերի տակով. դրանք մարդկային ստուերներ էին. երկիւղը սափաւում էր նրանց անդադար յետ նայել, տեսներու համար, թէ ոչ որ հետամուտ չէ իրանց և այդ պատճառով այդ ստուերները կծկուեցին պատերի տակ, երբ յանկարծ երևաց Բէգլար-բէգին իր ձիաւորներով: Հրէաները լեղապատառ եղան կարծելով, որ ամբօխը գալիս է Զհուդ-Քուշան սարքելու, բայց տեսնելով, Բէգլար-բէգուն միամտուեցին և մինչեւ գետին խոնարհութիւն մատուցին նրան:

Շաթիր Սէլիմը, որ ճանաչում էր հրէաներից շատերին, մօտեցաւ նրանց, խօսակցութեան բռնուեց և իմացաւ, որ այդ գիշեր հրէական մզկիթում կամ սինագոգում, որն իր արտաքին ձևով մզկիթից ոչնչով չէր զանազանւում, պէտք է Ծերակուտական ժողով գումարուի հրէայ աղլկայ հարցը վճռելու համար և այդ նպատակով Շահի ախոռատանը բէստ մօտած ծերունի հրէան, Եսթերի հայրը, ինքն Եսթերը և նրա նշանած Սաւուղը, միրախօրի թոյլտուութեամբ, ծածուկ եկել են մզկիթը:

Սէլիմը միացաւ հրէաներին, ասելով որ նա պահպանութիւն կ'անի նրանց և ամենքը ուղեւորուեցին սինագոգը:

Հրէական մզկիթը անճաշակ և անճոռնի կերպով շինուած փայտածածկ մի մեծ աղօթարան էր. գետնին տարածուած խտրների վրայ ծալապատիկ նստել էին հրէայ ծերունիները. երիտասարդները կանգնած էին լուռ մի կողմում, իսկ գիմացի կողմում նոյնպէս խտրների վայ, չարչաւներում փաթաթուած նստած էին կանայք:

Մի քանի պղնձեայ մեծ և բարձր եօթնաճիւղեան աշտանակներ, որոնց մէջ տնկուած էին ճարպէ մօմեր, աղօտ կերպով լուսաւորում էին մզկիթը:

Տխուր էր այդ վայրը, տխուր և վշտալից էին նրա մէջ գումարուած Իսրայէլի զաւակները. տխուր էր Իսրայէլը:

Վեր կացաւ տեղից ծերունի խախամբաշին և ա-
զօթողների խորին լուսթեան մէջ արտասանեց.

«Լաց, լաց, Իսրայէլ, մոխիր և հող ցանիր գլխիդ,
զի ծանրացաւ Տիրոջ աջը քո վրայ»:

Եւ յանկարծ սկսուեց մի ողբ, սուգ ու շիւան պա-
տեց ամենքին: Լացում էին և ծերունիները և երի-
տասարդները, լացում էին կանայք և ջահէլ աղջը-
կերքը:

«Տէր Եհովա, Տէր Սաբաօթ, աղաղակ ենք
բարձրացնում քո աթոռին, ունկն դիր քո ծառաներին»
—նորից լսուեց բաբունապետի լացախառն ձայնը:

«Մենք նստած ենք, Տէր զօրութեանց, խաւարի
մէջ. մենք պաշարուած ենք երկիւղով: Մենք խորտակ-
ուած ենք և վիրաւոր, իբրեւ ծառի ոստը՝ կատաղի
փօթորկից, այսօր ճնճղուկի վիճակն անգամ երանելի է
մեզ և նախանձելի»:

—Հող և մոխիր մեր գլխին, ողբացին կանայք:

—Հող և մոխիր վախկոտների գլխին, լսուեց ե-
րիտասարդների խմբից մի ձայն, թոյլ և անվստահ:

«Տէր զօրութեանց—նորից լսուեց բաբունապետի
խիստ ձայնը—մինչեւ երբ դերի մնանք և պանդուխտ
օտար երկրում: Այն հողը, որ Դու մեզ ապրելու սահ-
մանեցիր, բանտ դարձաւ և ծով արտասուքի: Մեր
տունը սոսկալի բանտ դարձաւ, հացը՝ արիւն, ջուրը՝
դառն բան լեղի: Ծիծեռնակը երկու հայրենիք, երկու
տուն ունի. մենք մէկից անգամ զուրկ ենք թշուառա-
ւացանք մենք, Տէր, որպէս ծաղիկ պոկուած մայր-
արմատից: Ուր է, Տէր, քո խոստացած Մէսիան:

—Ուր է Մէսիան, ուր է Մէսիան, աղաղակեցին
կանայք:

—Չը կայ Մէսիա, նորից լսուեց մի ձայն, այս
անգամ աւելի որոշ և կտրուկ:

—Անօրէնութիւնն և անբարշտութիւնն է խօսում
քո բերանով, Իսրայէլի անխոհեմ գաւաղ—աօտաց բահա-
նան. —լուր և ունկն դիր. մեծ է Աբրահամի, Իսրայէլի

Աստուածը: Յիշիր Սաղմոսի խօսքերը. «Նա ամբարշտին տեսայ գոռոզ ե տեղը հաստատ ինչպէս լայնատարած դալար ծառը. բայց մէկ էլ անցնելիս՝ ահա չը կար նա, ման եկայ նրան և չը գտնուեց»: Այսպէս կը լինի ամբարշտի վերջը:

— Հոգ և մոխիր մեր գլխին, դարձեալ կոծեցին կանայք:

«Տէր, մինչ երբ բռները խայթոց, խողերը ժանկը ունենան, իսկ մենք վէրքեր:

«Մինչ երբ երկաթը թշնամու ձեռքում, իսկ մեր ձեռքերը երկաթում»:

— Մինչեւ երբ, մինչեւ երբ, յանկարծ թնդաց մի զօրեղ ձայն և մի երիտասարդ, դուրս գալով երիտասարդների խմբից, եկաւ կանգնեց մղկիթի մէջտեղ. մինչեւ այն ժամանակ, երբ ձեր ձեռքերն ևս կը սովորեն երկաթը գործածել, թշնամու երկաթի դէմ՝ երկաթով պատասխանել և յոյսը դարբերով Մէսիայի վրայ չը դնել:

— Սաւուղ, Սաւուղ, բայց անօրէնութիւնն է խօսում քո չրթունքով:

— Ոչ, արդարութիւնն է խօսում. լսեցէք հայրեր, մայրեր, եղբայրներ և քոյրեր:

Ամենքը յառեցին աչքերը Սաւուղի վրայ. դա այն երիտասարդն էր, Նսթերի նշանածը, որին մենք տեսանք մեր պատմութեան սկզբում, երբ մուսուլման ամբոխի հարուածներից շշմած, գլխիկոր դետին էր ընկել: Նա հազիւ 22 տարեկան կար. չը նայելով նրա հագուստի պարզութեան, նրա գեղեցիկ դէմքը, մանաւանդ այդ դէմքի նուրբ գծագրութիւնը իսկոյն աչքի էին ընկնում. աչքերը սեւորակ և մեծ, փայլում էին. ճակատը լայն և բաց էր. ղայրոյթի, վշտի բուռն ցնցումը տալիս էր նրա պատանեկական դէմքին առնացի արտայայտութիւն: Աշտանակների մոմերի արձակած աղօտ լոյսը ընկնելով նրա դէմքի վրայ, աւելի

չեչտում էր նրա գեղեցկութիւնը գիշերային խաւարի մէջ:

— Լսեցէք հայրեր, մայրեր, եղբայրներ և քոյրեր, կրկնեց նա, թող ձեր ուրդին և եղբայրը ձեր առաջ շնորհ գտնի. մի բարկանաք յանդգնութեանս վրայ և մի դատապարտէք ինձ. եթէ իմ լեզուս պապանձուի, քարերը և ժայռերը կը խօսեն: Ձեզ ամենքին քաջ յայտնի է մեր դրութիւնը. դա ստրուկի, անարգ ստրուկի դրութիւնն է. մենք տէր չենք ոչ մեր գոյքին, ոչ մեր կեանքին, ոչ մեր պատուին. մենք անդօր ենք պաշտպանելու մեր մայրերի, մեր կանանց, մեր քոյրերի պատիւը. մենք վարում ենք անարգ կեանք, արհամարհուած, ատուած ամենքից: Վերջին մուսուլման դեադան անգամ իրաւունք է համարում նախատել մեզ. թքել մեր վրայ, քեասիֆ ջհուդ անուանել մեզ: Լեզի է այն ջուրը, որ խմում ենք, աղսւ է այն հացը, որ ուտում ենք. շունը մեզանից աւելի պատիւ ունի և այս անարգ, ստրկական, անասնական վիճակը մենք համբարութեամբ տանում ենք, կրում ենք սերնդից սերունդ, հարիւրաւոր դարերից ի վեր: Մեր մէջ անհետացել է զգացումը, ամօթի, բարկութեան, վրէժխնդրութեան զգացումը. մենք ինքներս դէմ ենք անում մեր պարանոցները մեր թշնամիների սրին. մենք մուկնից աւելի վախկոտ ենք դարձել, մենք մեր սեփական ստուերից վախում ենք: Եւ այս ամբողջ անարդութիւնը մենք տանում ենք, որովհետեւ 2000 տարուց ի վեր սպասում ենք, որ կը գայ Եհովայի խոստացած Մէսիան, որը կ'առաջնորդէ մեզ նորից Աւետեաց երկիրը, մեր անձկալի հայրենիքը, կը նուաճէ ամբողջ աշխարհը, Իսրայէլի լծին կ'ենթարկէ մեզ հարստահարող, ճնշող ազգերը, մեր ռիսերիմ թշնամիներին և թոյլ կը տայ մեզ յագեցնել մեր վրէժխնդրութեան ծարաւը, լուանալ, սրբել դարերով մեր վրայ կուտակուած անարգական արատը: Աւաղ, 2000 տարի մենք սպասում ենք այդ Մէսիային, բայց նա չը կայ ու չը կայ. Տէրը, Աբրա-

համի, Մովսէսի, Դաւթի, Սողոմոնի Աստուածը մոռացել է մեզ: Ժամանակ է ուրեմն, որ մենք մտածենք վերջ դնել այս անարգ վիճակին, մարգավայել կեանք ունենալ ուրիշների պէս, եթէ ոչ մահը հաղարպատիկ գովելի է այսպիսի ստորաբարշ կեանքից:

Մզկիթի մէջ տիրել էր այնպիսի խորին լռութիւն, որ դրսից անցնողը երբէք չէր կարող գուշակել, թէ այդտեղ բազմամարդ ժողով կայ. այդ չարաշուք լռութեան մէջ Սաւուղի ձայնը թնդում էր որոտաձայն:

—Դու հայհոյում ես, տղայ, քո հայրերի Աստծուն, կասկածելով նրա խոստման մասին, ասաց խախտման ինչ մինը. դու մոռանում ես, որ Տէր Եհովան խոստացել է մարգարէների բերանով մեր հայրերին ուղարկել Մէսիային: Եւ այն Աստուածը, որ նկուն արեց եգիպտացիներին, որ տուեց Սինա սարի վրայ հրեղէն բոցի մէջ Մովսէսին տասը պատգամները, այն Աստուածը, որ յարուցեց Սաւուղին, Դաւթին և Սողոմոնին, չէ կարող դժել իր խոստման: Եթէ Տէր Սաբաօթը դեռ այց չէ ելանում մեզ, եթէ Մէսիան դեռ չէ յայտնւում և Իսրայէլը դեռ դատապարտուած է սարկութեան ու անարգութեան, պատճառը մեր ծովացած մեղքերն են, որ մեր գլխի մաղերից չատ են: Ուրեմն պահիր լեզուդ չարութիւնից և թող քո շրթունքները նենգութիւն չը խօսեն. չոիր և մի վրդովիր Իսրայէլի հաւատը:

—Ոչ, լսեցէք դուք, մեռել թաղողներ, դուք որ քարոզեցիք ստրկութիւն, սովորեցրիք մեզ ստրկութիւն, լսեցէք, երկչոտ կրծողներ, դուք, որ կոչում էք համբերութիւն, համբերութիւն. լսեցէք, դուք հաստակաշի ռնգեղջիւրներ, դուք որ անդգայ էք հարուածներին, դուք որ ունիք ժանիք, եղջիւրներ ոչ թշնամուն, այլ միմեանց հարուածելու: Դուք հասցրիք մեզ երիտասարդներիս այն դրութեան, որ մենք մի հաւմորթել անգամ վախենում ենք և պարսիկը ծաղր ու նշաւակ է չինել մեզ, ասելով «վախիս իբրեւ ջհուգ», երբ կամենում է մէկին նախատել: Դուք այսօր հա-

Լաքուել էր այստեղ մի անարգ գործ կատարելու, գործ արժանի սարկին, դուք, կամենալով ազատել ձեր ան-
ձը, ուղղում էք զոհել մի անմեղ աղջկան, մատնել նրան
անպատիւ, անարգ կեանքի, բայց վկայ է Տէրը, որ
ես թոյլ չեմ տայ այդ, այլ բաւական է այն նախատին-
քը և տանջանքը, որ ես կրեցի. ես թոյլ չեմ տայ որ
նշանածս զոհուի. միայն իմ դիակի գնով կարող էր
կատարել ձեր անարգ գործը:

Ամբողջ ժողովը խոր յուզմունքի մէջ լսում էր Սա-
ւուղի խօսքերը. վաղուց նա այդպիսի համարձակ և
յանդուգն ճառ չէր լսել:

Սաւուղը, որ մի քանի օր առաջ, ինչպէս տեսանք,
ոչխարի հեզութեամբ տանում էր ֆանատիկոս մահմե-
դական ամբօխի հարուածները, թուրք ու մուրը, այժմ
բոլորովին կերպարանափոխուել էր, յուսահատութիւնը,
սիրած նշանածին, գեղեցիկ Եսթերին կորցնելու վտան-
գը բարոյական մի նոր յեղափոխութիւն էր առաջ բե-
րել նրա սրտի և հոգու մէջ. նա վճռել էր իր սեպա-
կան արեան գնով ազատել իր նշանածին և նրա պա-
տիւը: Նրա ճառը ոչ միայն ազդեցութիւն գործեց
հանդիսականների վրայ, այլ գրգռեց նրանց համա-
կրութիւնը դէպի Սաւուղը և Եսթերը:

Խախտմանը զգացին այդ և շտապեցին հակազդե-
ցութիւն առաջ բերել ժողովի վրայ:

—Քո խօսքերը, Սաւուղ, բղխում են յուսահատու-
թիւնից և երկտասարդական անզուսպ կրքից, իսկ յու-
սահատութիւնը և կիրքը վատ խորհրդատուներ են:
Յիշիր Սաղմոսի խօսքերը. «Սպասելով սպասեցի Տիրոջը
և նա նայեց ինձ և լսեց աղաղակս: Եւ ինձ հանեց
կորստի հորիցը, տիղմաւ ցեխիցը, և վեմի վրայ կանգ-
նացրեց ոտներս և գնացքս հաստատեց: Նրանի այն
մարդուն, որ իր յոյսը իր Տիրոջ վրայ է դնում»: Մենք
ոչ մի զօրութիւն չունենք կռուելու, դէմ դնելու, մենք
պէտք է սպասենք, մինչեւ Տէրը մեր օգնութեան հաս-
նէ: Եթէ մենք չենք զոհի մեր մի աղջիկը, կը կորնչեն

մեր բոլոր աղջիկները. կը կորչի ժողովուրդը. մահ է սպառնում ամենքիս, մահ է սպառնում մեր բոլոր տղաներին, աղջիկներին: Թող Իսրայէլը, Ծերակոյտը խօսէ, որովհետեւ ծերունիների բերանով իմաստութիւնն է խօսում:

«Լսիր ժողովուրդ, մահմեղականները այս պահանջն են անում մեզանից, տալ Եսթերին այն սէյիդին, որի հետ բեաբին են կտրել. եթէ մերժենք «Նուր-բուշանը» անխուսափելի է: Մենք շատ լաւ գիտենք, որ կառավարութիւնը անգոր է մօլլաներին դիմադրելու: Ճակատագիրը այնպէս է տնօրինել, որ Եսթերը մահմեղականի կին լինի. նա պէտք է հնազանդէ իրան վիճակ ընկած բաժնին և փրկէ Իսրայէլը, որ կորստի է մատնուած:

— Թող խօսէ Ծերակոյտը, թող վճռէ Ծերակոյտը, պուռաց ժողովուրդը:

Եւ արդէն այդ խօսքերի շեշտից նկատելի էր, որ հանդիսականների տրամադրութիւնը փոխուել է: Այդպէս է ամբօխի հոգեբանութիւնը. նա մի բոպէ առաջ խղճում էր Եսթերին, նրա մէջ խօսում էր մարդասիրական զգացմունքը. բայց երբ իմացաւ, որ այդ զգացմունքը կարող է վնասել իր սեպական կաշուին, իւրայիններին, գութը անհետացաւ, զգացումը լռեց և նրան փոխարինեց եսասիրական ցանկութիւնը — աւելի լաւ է նա կորչի, քան ես. աւելի լաւ է մինը զոհուի, քան շատերը:

Սաւուղը զգաց այդ հոգեբանական փոփոխութիւնը և, դառնացած, անէծք մըմնջալով, լռեց:

Ծերունիները սկսեցին խորհրդակցել կամաց: Ապա րաբունապետը հանդիսաւոր ձայնով ասաց. «Մեծ է Իսրայէլի Աստուածը, մեր հայրերի Աստուածը, բայց Իսրայէլը կորուստեան վտանգի ենթարկուած զոհ է պահանջում. սինեդրօնը վճռում է որ Եսթերը, Բէնեամինի դուստրը, ազատէ ժողովուրդը այդ վերահաս վտանգից: Ինչ է Բէնեամինի կարծիքը»:

Ամենքի նայուածքը ուղղուեց ծերունուն, սա վեր կացաւ և արտասուքը թափելով, հեկեկալով ասաց.

— Ես բազմաթիւ զաւակների տէր էի. Տէրը առաւ ինձանից, ես հարուստ էի, Տէրը խլեց հարստութիւնս. մնացել է մինուճար զաւակս, որ ծերութեան մխիթարիչս, նեցուկս է. այդ էլ էք ուզում խլել: Վայ ինձ, վայ ինձ:

— Բէնիամին, ասաց խստաբար խախամբաշին, Յորը ունէր եօթը որդիք, երեք աղջիկ, եօթը հազար ոչխար, երեք հազար ուղտ, հինգ հարիւր լուծ եղ և հինգ հարիւր մատակ էշ. Եհօփան խլեց այդ ամենը և նա սակայն չը թերահաւատեց ինչպէս դու:

Ծերունին դուրսը քաշ դցեց, ապա մի խոր հառաչ արձակելով, ֆատալիստի հեղութեամբ ասաց.

— Թող օրհնուի Տիրոջ կամբը:

Եւ հեծկլտաց նա դառնակին, Իբրեւ գազան մոնչեց Սաւուղը և ամբողջովին բոց ու կրակ կտրած, մի ոստումով անցաւ կանանց կողմը ու կանգնելով գետնին նստած Եսթերի առաջ, պոռայ.

— Ես համաձայն չեմ, ես իմ նշանածիս չեմ տայ. տեսնեմ ով է համարձակում մօտենալ:

Եւ օդի մէջ շողացրեց մի փոքրիկ դաշոյն, որ հանեց դօտու միջից:

Ձէնք Տիրոջ տաճարի մէջ. ամբարշտութիւն, ամբարշտութիւն, դռուացին խախամները:

— Նա խելագարուել է, պոռացին միջանի անձինք:

— Տեսնենք ինչ է ասում ինքն Եսթերը, ասաց բարբին. Եսթեր, զաւակս, ասա, կամենում ես փրկել ժողովուրդը: Իսրայէլի փրկութիւնը բեզանից է կախուած

Տիրեց խորին լռութիւն:

Կանանց դասից բարձրացաւ մի կին և մի քանի քայլ առաջ գնալով կանգնեց մզկիթի մէջտեղ, սլնեղօնի առաջ: Նա դէն դցեց չարչաւը և երիտասարդները չը կարողացան զսպել հիացման և սքանչացման բացագանչութիւններ:

Նաղելի և գեղեցիկ էր Նսթերը, Բէնիամինի աղջիկը: Բեհեզեայ փոքրիկ թասագի տակից թափւում էին ուսերի վրայ սեւ սաթեայ վարսերը և հասնում մինչեւ ոտները. մարդարտեայ մի մանեակ, ձգուած պարանոցին, աւելի գունատ էր դարձնում նրա գաղտակից մորթը. աչքերը խորունկ և սեւ՝ արտայայտում էին կուսական անմեղութիւն. բոյը՝ բարձր և մէջքը սեղմուած ոսկեայ կամարով և առ հասարակ ամբողջ կերպարանքից բուրում էր թարմութիւն, երիտասարդութիւն և դարնան կենարար աշխուժութիւն: Նա ամենայն իրաւամբ կարող էր ասել. «Ես Սարօնի ծաղիկն եմ, հովիտների շուշանն եմ»: Նրա շրթունքները որդան կարմրի թելի նման, ցոյց էին տալիս իրանց արանքից մարգարտանման ատամներ, իսկ այտերը կարմրած էին կիսած նռնի նման: Սաւուղը, չլացած՝ աչքերով ուտում էր իր նշանածին և աղերսագին նայուածքը՝ յառել էր նրա երեսին:

Նորից թնդաց ծերունի բաբբիի ձայնը.

«Նսթեր, զաւակս, կամենում ես փրկել Խորայէլը»:

—Այո, կամենում եմ, կտրուկ շեշտով պատասխանեց աղջիկը:

—Թող օրհնեալ լինի այն արդանդը, որ ծնեց քեզ. հայր Աբրահամի օրհնութիւնը լինի Բէնիամինի տան վրայ:

Դաշոյնը ընկաւ Սաւուղի ձեռքից, դողդոջուն՝ ուշագնացի պէս, նա մօտեցաւ Նսթերին և պինդ սեղմելով ձեռքը, ասաց.

—Դու, դու, կամենում ես, թշուառական, գնալ սէյիդին: Ես քեզ տեղն ու տեղն կը սպանեմ: Անիծեալ լինես դու:

Եւ թուլացած՝ նա ընկաւ գետնի վրայ:

Նսթերը մոռացած կուսական ամօթխածութիւնը, չօքեց Սաւուղի առաջ և փսփսաց ախանջին.

«Սաւուղ, երդւում եմ մօրս գերեզմանով, երդւում եմ մօրս սէրով, որ երբէք անձնատուր չեմ լինի

սէյիդին և ոչ ոքի, բայց թող տուր ազատեմ ժողովուրդը և վստահ եղիր իմ վրայ:

Եւ չարչաւը գցելով, մտաւ կանանց դասը:

— Սաղմոս երգենք, եղբայրներ, ասաց ծերունի րաբբունապետը:

«Հակառակիւր, Տէր, մեր հակառակողների հետ, կռուիւր, Տէր, մեզ դէմ կռուողների հետ: Վեր առ զէնքդ ու ասպարդ և եկ մեզ օգնելու: Թող ամաչեն և ամօթ լինեն մեր անձը որոնողները, թող յետ դառնան և ամօթ լինեն մեզ դէմ չար խորհողները: Նրանք քամու առջեւ մղեղի պէս լինեն և Տիրոջ հրեշտակը հալածէ նրանց»:

Կէս գիշերից արդէն երկու ժամ էր անցել, երբ Բէնիամինը, Եսթերը Սէլիմ շաթիւրի ղեկավարութեամբ գիմեցին Իմամ-Ջումայի տունը: Այդտեղ Եսթերը պէտք է մնար, մինչեւ Իմամ-Ջուման կը քննէր գործը, թէ հրէայ աղջիկը յօժարութեամբ թէ բռնութեամբ է քեռքին կապել սէյիդի հետ:

Վտանգը, գոնէ ժամանակաւորապէս, անցած էր հրէաների համար:

Սառուղին տարան տուն սաստիկ ջերմի մէջ և մայրը ալբուխարու ջուր խմցնելով, սկսեց աղօթքներ կարդալ:

ՇԱՀՐԻԱՐ

(կը օտրուակուի)

Օ Ր Ի Ո Ր Դ ... Ի Ն

Դու ջինջ և հեզ մի թիթեռ ես,
Եւ նսւրբ, և սուրբ թեւերով.
Սիրտդ վճիտ՝ թռվռում ես
Գէշ, գարշ մարդկանց վրայով:

Դու որ մաքուր մի թիթեռ ես,
Ա՛խ, մեր կեանքի ճահճի մէջ
Պիտի ընկնիս, արտի նեխուիս
Գէշ, գարշ մարդկանց մահճի մէջ...

Ա.Ի. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴ. ՄՕՏԻՒՆԵՐ

III

Սիրեցի, եարբա տարան,
Եարայ տուին ու տարան.
— Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սիրտս պոկեցին, տարան:

Ցաւըս խորն է, ճար չը կայ,
Ճար կայ, ան, ճարող չը կայ.
Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սրտացաւ ընկեր չը կայ:

Լաւ օրերը գնացին,
Ափսոս ասին, գնացին.
— Էս ի՞նչ զուլում աշխարհ է,
Սեւ դարդերը մնացին...

Ա.Ի. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԱԶԳԱՐՆԱԿԶԱԿԱՆ ԿՐԻՁԻՍԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ

Ձը կայ աւելի սարսափելի սով, քան մարդկանց սովը։ Այդ պատճառով և ազգաբնակչութեան ելեէջները տնտեսագիտութեան ամենահիմնական պրօբլէմներից մէկն են կազմում։ Որքան թէօրիաներ, որոնց ահա հրահանգներ հրապարակ եկան՝ մարդկանց աճումը կամ նուազումը նպաստաւորելու համար... Ո՞վ չի ծանօթ աշխարհահռչակ Մալթուսի հետ, որի զրուածքի առթիւ ստեղծուած է այսօր ամբողջ գրականութիւն։

Բայց այս պրօբլէմը ոչ մի տեղ ներկայումս չէ զրուած այնքան սուր ու ստիպողական կերպարանքով, ինչպէս ժամանակակից Ֆրանսիայում։ Այդտեղ ազգաբնակչութեան կրիզիսը սօցիալական ամենածանր և ամենայուզի խոցերից մէկն է։ Այդտեղ մալթուսիանիզմը սոսկալի աւերումներ է գործում։ Չենք ուզում ասել, թէ անգլիացի քահանայի տխուր վարդապետութիւնը շատ տարածուած է Ֆրանսիայում։ Ամենեւին! Բայց փաստը կատարւում է անկախ վարդապետութիւններից։ Միջին ֆրանսիացին մալթուսական է, առանց Մալթուսին ճանաչելու։

Ինչէր չեն ասում ձեզ Զօլայի հոյակապ գործի («Բեղմնաւորութիւն») էջերը... Այդ Սերաֆիններն ու Սեզենները, որոնք ոճրագործ թեթեւամտութեամբ ներքողում են ամուլութիւնը։ Այդ Բօլէնները, որոնք ներսում չբերքութիւն են քարոզում, դրսում բազմացնում են իրանց անտուն, անտէրունջ սերունդը։ Այդ անհոգի անաստօմիստները, որոնք իրանց դժոխային լարօրատօրիսներում կտրատում են մօր արդանդի մէջ հասունացած պտուղը։ Այդ լէզիօնները՝ փողոց չպրտուած ապօրինի զաւակներին, որոնք իրանց առաջին օրերից բախտի հարուածներին մասնուելով՝ բնաջինջ են լինում հարկւրներով ու հազարներով, կամ թէ նետուած են պատուիրիզմի, ողբերգական թշուառութեան անդունդը։

Ազգաբնակչության պրոբլեմը՝ կնճռոտ, անլուծելի՝ զբաղեցրել է մարդկանց բոլոր էպոխաներում: Ամենահին ժամանակներից սկսած՝ փրկիսոփաներ և տնտեսագետներ այն կարծիքն են դառնում, որ ազգաբնակչությունը հակուճի ունի անսահմանօրէն աճելու, մինչդեռ ապրուստի միջոցների աճումը ունի իր սահմանները: Եւ այդ թեզիսից մեկնելով՝ խորհուրդ են տուել միջոցներ ձեռք առնել՝ մարդկանց բեղմնաւորման ոյժը սահմանափակելու համար:

Պլատոն ու Արիստոտել հին ժամանակներում, Միրաբո և ուրիշները 18-րդ դարում, Մալթուս ու Ստիւարտ Միլլ 19-րդ դարում՝ այս հիմնական մտքի պաշտպաններ են եղել:

Դեռ 1865-ին ֆրանսիական «Journal des Economistes» յայտնի օրգանը ճգնում էր ապացուցանել, որ մարդկանց բազմացումը թշուառութեան մի աղբիւր է և որ նրա սահմանափակումը անհրաժեշտ է ժողովրդի բարգաւաճման ու բարոյացման համար:

Այդ թեզիսի ամենորոշ ձեւակերպողն էր անգլիացի Մալթուս: Նա հրապարակ եկաւ մի համարձակ և օրիգինալ յայտարարութեամբ: Մարդիկ, ասաց նա, աճում են գեոմետրիական պրոգրեսսիայով (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64...)—մինչդեռ ապրուստի միջոցները աճում են թուաբանական պրոգրէսսիայով (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13...):

Եւ տրամաբանեց Մալթուս, որ մարդկանց այդ անվերջ բեղմնաւորութեանը սահման դնելու համար գոյութիւն ունեն և անհրաժեշտ են պատերազմները, համաճարակ ախտերը և կանխարգել միջոցները (moyens preventifs)... Վերջին դարմանը Մալթուս յանձնարարում է բանուոր դասակարգին. այդտեղ է նրա թէօրիայի դաժան հանդամանքը: «Եթէ հարուստ ես, արտադրիր և վաճելիք. եթէ աղքատ ես՝ զսպիւր կրքերդ, սահման դիր բեղմնաւորութեան»...

Բարեբախտաբար, փորձը չարդարացրեց Մալթուսին: Գիտութեան, խոշոր մեքենայական արդիւնաբերութեան պրոգրէսսի հետ՝ օդը ցնդեցին նրա պաշտպանած թեզիսները: Փորձը ցոյց տուեց ընդհակառակը, որ անսահման է ապրուստի միջոցների ամբարումը, այն ինչ՝ ազգաբնակչության բեղմնաւորումը ունի սահմաններ:

Քիմիան իր հսկայական սինթէզներով ապացուցեց, որ մենք բնաւ վախ չենք կարող ունենալ կենսական պաշարի սպառելուց: Հասարակական զիտութիւնն էլ յայտարարեց միւս կողմից, որ մարդկային բեղմնաւորման ոյժը յարաճուն չէ, այլ

որ մարդկութիւնը՝ իմացականութեան ճանապարհի վրայ միշտ աւելի առաջադիմելով՝ հետզհետէ նուազում է նրա մէջ սեռական մղումը, ապա ուրեմն և անեցողութեան ոյժը:

Միւս կողմից, եթէ պատերազմը և համաճարակ ախտերը յաճախ աւերումներ են գործում, ապա չը պէտք է մոռանալ, որ կայ և փոխարինութեան օրէնքը (loi de compensation), որի շնորհիւ պատուհասները անցնելուց յետոյ՝ չուտով լցւում է նրանց առաջացրած պարսպը:

Վերջապէս—խօսելով դարձեալ բիօլոգիական լեզուով— ծննդագործութեան բնազդի հետ (instinct de reproduction) կայ նաև պահպանութեան բնազդը (instinct de conservation), որ ստիպում է մարդկային ցեղին նորանոր միջոցներ վնասել իր գոյութիւնը ապահովելու համար:

Այս ընդհանուր խորհրդածութիւններից յետոյ դառնանք Ֆրանսիային: Երկար ժամանակ մայթուսականութիւնը հմայել էր այդ երկրի մտածողներին: Այժմ նկատւում է հակամալթուսական մի ուժեղ հոսանք, որին սատար է հանդիսանում ինքը Ֆրանսիական պետութիւնը: Ազգաբնակչական կրիզիսը այդտեղ առաջնակարգ խնդիր է: Կենդանի վիճաբանութիւնների առարկայ է նա պարլամենտի մէջ, բազմաթիւ ընկերութիւնների կօնգրէսներում, նոյն իսկ ակադէմիաներում. Ֆրանսիան սպառնում է—այս է տխուր նշանախօսքը: Փնտրում են «դարմաններ»՝ սոսկալի պատուհասի առաջն առնելու, կամ գէթ մեղմելու:

Հարկւր տարուայ ընթացքում՝ 19-րդ դարի սկզբից մինչև վերջը՝ Ֆրանսիայի ազգաբնակչութիւնը 26 միլիօնից հասել է 38 միլիօնի միայն, մինչդեռ Անգլիայում—զաղութները չը հաշուելով—ազգաբնակչութիւնը այդ նոյն ժամանակամիջոցում 12 միլիօնից բարձրացել է 41-ի, իսկ Գերմանիայում 15 միլիօնից 50 միլիօնի:

1872-ին Գերմանիայի ազգաբնակչութիւնը չորս միլիօնով միայն աւելի էր Ֆրանսիացիներից, այսօր նա ամբողջ 17 միլիօնով աւելի է, այն ևս գրեթէ հաւասար տարածութեան վրայ: Գերմանացիների այդ սրընթաց աճումը բացատրւում է միմիայն այն հանգամանքով, որ ծնողների թիւը անհամեմատ աւելի է, քան մեռնողներինը, որովհետև ընդհանուր առմամբ պանդխտութեան հոսանքը (émigration) աւելի մեծ է, քան ներգաղթումը (immigration):

Գերմանիայի ազգաբնակչանութիւնը կրկնապատկւում է 50 տարում, Անգլիայինը—մօտ 83 տարում, Ֆրանսիայինը—169 տարում!

Ազգաբնակչութեան կրիզիսը Ֆրանսիայում ունի բազմաթիւ և բազմակողմանի պատճառներ: Հարկային սիստեմ, միլիտարիզմ, ընտանեկան կապերի քայքայում, և սանձարձակ պրօստիտուցիա, որդեապանութիւն, ալկօհօլիզմ, ֆիզիկական ու հոգեկան այրասեռումն լայն ևայն—անա պատճառներ, որոնց չնորհիւ Ֆրանսիան այսօր վերջին տեղն է բռնում մարգածնութեան (natalité) տեսակէտից՝ քաղաքակրթութեան երկրների շարքում:

Դուք կ'ասէք, ընթերցող, որ այդ ողբալի երեւոյթները յատուկ են բայց քաղաքակրթ երկրներին: Այդպէս է, անշուշտ: Դրանք ժամանակակից «լուսաւորութեան ստուերներն» են, և չէ թէ միայն ազգաբնակչութիւնը, այլ եւրոպական համայն պրօգրէսը, թուեաւորութեան է նրանց գոյութեամբ: «Ստուերները» ամեն տեղ կան, անշուշտ, բայց Ֆրանսիայի մէջ՝ աւելի քան ուրիշ երկրներում: Աստիճանի մէջ է խնդիրը: Մէկ էլ՝ չարիքների զուգադիպութեան մէջ: Միլիտարիզմի յոռի սիստեմը ծաղկում է նաև հարևան Գերմանիայում, բայց այնտեղ չը կայ—այնքան հրէշային ծաւալով—պրօստիտուցիան, որդեապանութիւնը և կամաւոր ամուլութիւնը: Ալկօհօլիզմը սոսկալի աւերածներ է անում և Շվեյցարիայում, այնուամենայնիւ ազգաբնակչութիւնը բարգաւաճում է այստեղ, որովհետև կօնեակի և արեսնթի հետ չեն գործում ուրիշ պատուհաններ:

Մարգածնութեան նուազումը քանի դնում, աւելի է չեշտում Ֆրանսիայում: Զաւիազանց չատ են այդտեղ անգաւակ ընտանիքներ, չափազանց չատ են նաև այնպիսի ընտանիքներ, որոնք ունեն մէկ կամ երկու դաւակ միայն: Վերջին տարիներում կատարուած մի մարդահամար ցոյց է տալիս, որ Ֆրանսիական 10,425,000 ընտանիքներից 2,000,000-ը (ուրեմն 20%-ը) չունեն զաւակներ: 2,500,000-ը (24%-) ունեն միայն մէկ կենդանի զաւակ. 2,265,000-ը (22%-) —երկու կենդանի զաւակ. 1,500,000-ը (15%-) —երեք կենդանի զաւակ. 930,000-ը (9%-) —չորս. 550,000-ը (5%-) —հինգ. 313,000-ը (3%-) —վեց. և 230,000-ը միայն (2%-) ունեն եօթ կենդանի զաւակ:

Վերջին 20 տարում գլխաւոր երկրների պաշտօնական վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ՝

Ունգարիայում 1000 բնակիչների վրայ գալիս են տարեկան 43 ծնունդ, Գերմանիայում—39, Աւստրիայում—34,4, Իտալիայում 36,8, Անգլիայում—35,1, Ֆրանսիայում—25,3!

Միջին թուով մէկ ամուսնութիւնից ծնւում են՝ Ռուսաս-

տանում—4,5 երեխայ, Ունդարիայում—3,93, Փրանսիայում—3!
Այդ միջինը հետզհետէ իջնում է...

Զարմանալի չէ, որ Փրանսիայի տնտեսագէտները այնքան անհանգիստ զարկում են ահակոչնալը... Փրանսիայիք քիչ են ամուսնանում, իսկ ամուսնացողներն էլ կամովին զատապարտում են իրանց ամուլութեան: Չեն ամուսնանում այն պատճառով, որ կամ չեն ուզում կամ թէ չեն կարող ամուսնանալ:

Աղքատ չըջաններում ապրուստի հոգան է պաշարում մարդկանց, զգուշաւորութեան, չըջահայեցութեան նկատումներն են դեր խաղում, իսկ հարուստ չըջաններում՝ ազատ և շոյլ կեանքի հրապոյն է արգելք լինում ամուսնութիւններին:

Գիւղացին, գործաւորը մալթուսական են ակամայ, տնտեսական անհրաժեշտութիւնից դրդուած. բուրժուան մալթուսական է՝ իր յօժար կամքով:

Տնտեսական անհրաժեշտութեան լուծը խիստ ծանր է դալլիս ժամանակակից աշխատաւոր Փրանսիային: Հարկային սիստեմը ունի ողբալի տարկանոնութիւններ: Անուղղակի հարկերը, այն ևս կենսական անհրաժեշտագոյն պիտոյքների վրայ՝ (միս, աղ, նաւթ, շաքար, մի քանի խմիչքներ և այլն) դեռ գոյութիւն ունեն Փրանսիայում, թէև վաղուց զատապարտուած տնտեսագէտներից: Ծանր են ազդում նրանք աշխատաւորի կացութեան վրայ: Նա հարկ է վճարում ոչ թէ համեմատ իր կարողութեան կամ եկամուտին, այլ համեմատ իր պահանջներին:

Նկատեցէք, որ սպառող ազգաբնակչութեան ահագին մեծամասնութիւնը կազմող լէդիօնները ուրիշ սեփականութիւն չունեն, բայց եթէ միայն իրանց օրուայ աշխատանքի արդիւնքը: Դա հասարակութիւնների «երկաթէ օրէնքն» է... երեակայեցէք մանաւանդ բանուորի դրութիւնը ակամայ անաշխատութեան օրերում...

Այն ժամանակ, երբ միւս քաղաքակիրթ երկիրները ճիգ են թափում ոչնչացնելու հարկային այդ աղետաբեր սիստեմը (Անգլիայում այդ աշխատանքը սկսուած է 60 տարուց ի վեր, և այսօր այնտեղ չը կայ ոչ մի հարկ «առաջնակարգ անհրաժեշտութեան» պէտքերի վրայ),—Փրանսիան՝ չը նայած այնքան թռիչքներին ու յեղաշրջումներին՝ տարօրինակ յետամնացութեան ապացոյցներ է տալիս այդ տեսակէտից:

Ամեն տարի Փրանսիական բիւջէի հարկւորաւոր միլիօնները գոյանում են այդ տեսակի տուրքերից:

Այդպիսով զարմանալի չէ, որ ամուսնութիւնները և բազմ-

անգամ ընտանիքները շատ էլ չեն հրապուրում ֆրանսիացի միջին աշխատավորին:

Միլիտարիզմը իր ծայրայեղութիւններով մի ուրիշ խոչընդոտ է այդտեղ մարդածնութեան, ուրեմն և ազգաբնակչութեան աճման համար: Ֆրանսիան իր ողբերգական թուականներէն ի վեր ստիպուած է մեծ, իր ուժերից վեր զոհողութիւններ անել միլիտարիզմի անկուշտ Մոզոքին: Նա ստիպուած է իր 38 միլիոն ազգաբնակչութեամբ եթէ ոչ աւելի, գէթ նոյնքան միայուն, կանոնաւոր պօքք պահել, որքան Գերմանիան իր 50 միլիոն բնակիչներով:

Ֆրանսիական երիտասարդութեան ծաղիկը թառամում է զինուորական պարտադիր ու երկարատե ծառայութեան մէջ: Զինուոր են զինում այնպիսի մի ժամանակ, ամուրթութեան են դատապարտում այնպիսի մի հասակում, երբ չափազանց ծանր է տանել այդ լուծը: Զօրանոյների կեանքը փճացնում է նրանց. անկանոն միաւորումները դառնում են սովորութիւն, երկրորդ բնութիւն: Երիտասարդը կորցնում է, այսպէս ասած, ընտանիքի ճաշակը. զօրանոցից ազատուելուց յետոյ էլ չի մտածում ամուսնանալու մասին: Ազատ, սանձարձակ կեանքի ցանկութիւնը մեծ կենտրոններից մոռնում է և գիւղերը...

Յիշենք մարդածնութեան արդեւքների շարքում և պրօսթիտուցիան, որ քաղաքակրթութեան աշխարհում դարձել է, ըստ Բերէլի, նոյնքան անհրաժեշտ մի հաստատութիւն, որքան եկեղեցին:

Դարձեալ, անշուշտ, մի համատարած երեւոյթ: Բայց նա Ֆրանսիայում իր առանձնայատուկ բնաւորութիւնն ունի: Պրօստիտուցիա, ամուրթութիւն, որդեսպանութիւն, ապօրինի զաւակների լէգիօններ և զարհուրելի մահայնութիւն... Ահա մի ամբողջ իրարու չաղկապուած պատուհասներ, որոնք վարակում են Ֆրանսիական հասարակութեան բոլոր խաւերը, թուլացնում են մարդասպանութիւնը և դէպի կորուստ են մղում դիւցազնական թոխչքների պանծալի հայրենիքը...

Պրօստիտուցիայի են ենթարկւում թէ աղքատը և թէ հարուստը: Համաշխարհային կենտրոն Պարիզի հարիւր հազարաւոր պրօստիտուտուէիները առաջ են զալիս ոչ միայն մայրաքաղաքի ապականուած մթնոլորտից, այլ և զաւանդներից: Պառան Դիւլատլէ, Պարիզեան պրօստիտուցիայի մանրագնին ուսումնասիրողը, փաստերով վկայում է, որ 1000 պրօստիտուտուէիներից հազիւ 6-ը միայն երեխայ են ունենում տարուայ ընթացքում: Եւ խիստ սակաւ է պատահում, որ ծնունդը աղող լինի: Ծնուած երեխաները սովորաբար լինում են անկենդան:

Սարսափելի է մտածել մանաւանդ գաղտնի պրօստիտուցիայի մասին (La prostitution clandestine), որ կատարւում է մութ ու աղտոտ խորշերում, հեռու ոստիկանական հակողութիւնից: Որքան քստմնելի ոճիւրներ, որքան վաղաժամ զոհուած ջահէլ կեանքեր... անկօնորօլ պրօստիտուցիայի շնորհիւ է, որ տարածւում է ազգաբնակչութեան բոլոր խաւերում սիֆիլիսի համաճարակը, որ միացած ուրիշ ախտերի հետ՝ հնձում է Թրանսիայի երիտասարդ ոյժերը, թունաւորում է ամբողջ սերունդներ...

Այդպէս անհաշիւ են ազգաբնակչական կրիզիսի պատճառները Թրանսիայում: Պերսպեկտիւր չափազանց մոայլ է նկարւում սրտացաւ ֆրանսիացիներին: Առաջարկւում են այլ և այլ «գարմաններ». ոմանք՝ ազգու, արմատական, ուրիշները միայն պալլիատիւ միջոցներ: Պէտք է ըստ կարելւոյն նուազեցնել մահացութիւնը, որ հնձում է առանձնապէս խեղճ ու անտէր, փողոց ձգուած «ապօրինի» երեխաներին: Պէտք է միւս կողմից դարկ տալ մարդածնութեան: Ահա ծանր ու կնճոռտ պրօբլեմներ, որոնք որոճւում են շարունակ, բայց գոհացուցիչ լուծման երբէք չեն յանգում:

Արմատական կուսակցութիւնները առաջարկում են, ի հարկէ, ամենաազգու միջոցները, անհրաժեշտ է բարձրացնել ժողովրդի բարեկեցութիւնը, նրա սպառողական կարողութիւնը, յեղաշրջել հարկային սիստեմը, իսպառ վերացնելով անուղղակի հարկերը և սահմանելով պրօգրէսսիւ հարկեր, մեղմացնել միլիտարիզմի չարիքը, պակսեցնելով ծառայութեան ժամանակը, վերջացնել ամուսնութեան հետ կապուած հալար ու մի խոչընդոտ-ձեւականութիւնները, կազմակերպել ընդարձակ բժշկական օգնութիւն լքուած օրինաւոր ու «ապօրինի» ծնունդների համար կայլն կայլն:

Պալլիատիւներ—առժամայ անբաւարար դարմաններ—առաջարկւում են բուրժուազական օպպօրտիւնիստ կուսակցութիւնները: Նրանք խորհուրդ են տալիս, օրինակ, հարկ դնել ամուրիների վրայ, որոնք ամուրի են մնում առանց յարգելի պատճառների, քչացնել այն ծնողների հարկը, որոնք աշխարհիկ բերեն որոշ թոռով երեխաներ, ազատել բոլորովին հարկատուութիւնից այն ընտանիքները, որոնք եօթ դաւակ կ'ուեննան... Եւ նման ուրիշ պալլիատիւներ:

Չենք կարող պնդել, ի հարկէ, որ այդ միջոցները միանգամայն ապարդիւն են: Տարիներ առաջ պարլամենտի մի քանի անդամների առաջարկութեամբ կառավարութիւնը որոշեց պե-

տական գանձարանից թօշակ նշանակել՝ ընտանիքի եօթերորդ զաւակին: Փորձը աջողուեց. կարճ ժամանակում թօշակաւորների—ապա ուրեմն և եօթ զաւակ ունեցող ընտանիքների թիւը այնքան մեծացաւ, որ պետութիւնը հարկ սեպեց հրաժարուել իր ֆինանսների համար վտանգաւոր այդ փորձից:

Ֆրանսիական կառավարութիւնը հիմնական ընթերցանների խնդրում մինչև օրս ընդհարնապէս եղել է արձագանք օպպորտիւնիստ կուսակցութեան տրամադրութիւնների: Վերջին ընտրութիւններից յետոյ պարլամենտի տէրն է արմատական մեծամասնութիւնը, որ, անտարակոյս, կը ստիպէ նոր կառավարութեան՝ իրական միջոցներ ձեռք առնել մասսաների բարօրութեան ու կանոնաւոր աճման համար:

ՄԻՔ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՆԱԻԱԲԵԿՈՒԱԾԸ

(Հէյնէ)

I

Սէրը և յոյսը—ամեն ինչ կորաւ,
Եւ ինքս էլ՝ ինչպէս մի դիակ,
Կատաղի ծովից դուրս գցուած,
Պառկած եմ ափին,
Ամայի և մերկ ափին:
Առջևս—անապատն է ջրային,
Ետևս—միայն վիշտն ու տանջանքը,
Իսկ վերև—լողում են ամպերը,
Օդի այլանդակ աղջիկները,
Որոնք ծովից ջուր են հաւաքում
Մշուշային անօթների մէջ,
Եւ մեծ ջանքով քաշում են, քաշում
Ու կրկին ծովի մէջ թափում:
Տխուր աշխատանք—անօգուտ ու դատարկ,
Ինչպէս և իմ ամբողջ կեանքը...

Մռնչում է ծովը, ճայերը աղմկելով ճախրում են,
Եւ ես յիշում եմ նորից ցնորքը նախկին...
Երազներ մոռացուած, մարած պատկերներ,
Տանջալից բերկրանքով լեցուն—
Հանդէս են գալիս իմ առջեւ կրկին...

Կայ մի կին հեռու հիւսիսում...
 Գեղեցիկ է նա, արքավայել գեղեցիկ.
 Նրա նրբակազմ նսճի իրանը
 Ծածկում է առփանքով սպիտակ զգեստը:
 Եւ խոպոպիքը, մութ կոհակի նման,
 Ինչպէս երջանիկ գիշեր, թափւում են
 Ծամերով պսակուած գլխից,
 Եւ ոլորւում են առասպելօրէն չքնաղ,
 Դալկահար ու սիրունիկ այտերի շուրջը:
 Եւ այդ չքնաղ, բնքիկ դէմքին
 Փայլում են աչքերը մի հզօր լոյսով,
 Ինչպէս սեւ արեգներ...

Օ՛ր, սեւ արեգներ, բանի անդամ,
 Քանի անգամ ներշնչել էք ինձ
 Անդուսպ սգեւորութեան հուրը,
 Եւ ես օրօրուելով կանգնել եմ ձեր առջեւ
 Կրակից հարածի նման:
 Եւ աղաւնեակի հեղիկ ժպիտը
 Փայլում էր քո հպարտ շրթների վրայ,
 Եւ քո հպարտ շրթերից հոսում էին
 Խօսքերը—երջանիկ, ինչպէս լուսնի լոյսը,
 Եւ բնբոյշ—ինչպէս վարդի բոյրը...
 Եւ ամբոնում էր իմ հոգին
 Ու արծուի պէս երկինք սլանում:

Լռեցէք, սլիքներ, լռեցէք, ճայեր,
 Ամեն ինչ կորաւ—և՛ բախտը, և՛ յոյսը,
 Յոյսը և սէրը: Փռուած եմ գետնին՝
 Նաւաբե՛կ, միայնակ,
 Եւ թագցնում եմ իմ տաք ճակատը,
 Այս խոնաւ աւազների մէջ:

II

*
* *

Թէ բողբոջ ծաղկունքը բուրաւէտ,
Զգային խոր վերքը իմ հոգուն,
Կը լային նրանք էլ միշտ ինձ հետ,
Որ բուժուէր թախիժն իմ անհունս:

Եթէ որ սոխակները տեսնէին,
Թէ ճրքան թախիժ կայ իմ սրտում,—
Հաճութեամբ ինձ համար կ'երգէին՝
Սփոփման շատ երգեր անտրտումս:

Եթէ որ աստղերը ոսկեշող
Իմ վիշտն ու ցաւը զգային,
Կ'իջնէին երկնքի բարձունքից,
Որ ողջոյն սիրալիր ինձ տային:

Բայց ոչ ոք իմ վիշտը չգիտէ,
Գիտէ իմ խոր վիշտը միայն նա,
Որ սիրտս իր ձեռքով մշտապէս
Յօշոտեց ու փշրեց անխնայ:

Թարգմ. Կ. ԿՐԱՍԻԼՆԻԿԵԱՆ

ԱՂԱՒՆԻՆԵՐԸ

Երեք ծերունիներ էին ասոնք ու անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր կը բնակէին գիւղին մէկ ծայրը, այն մինաւորիկ հին տունը որուն կարմիր գոյնը բորբոսած բալի երանգներ առած էր հիմա: Փեղկերը դոց էին միշտ, ու յարաժամ դոց նաև յաղթական դուռը իր երկաթեայ խոշոր դամբրով ու մեծազանգուած չախչախով:—Դուռ ու պատուհան վերջին մնացորդները հին բարձերու և հին ժամանակներու, երբ կեանքը՝ տան մէջ արգելափակ՝ դուրս նայելու կը վախնար, մինչ հիմա դուրս կը պոռթկայ անոնցմէ:

Ծերունիները այդ տանը յարմար բնակիչներն էին, ամենէն պատշաժ նկարն այդ շրջանակին: Ո՛րչափ ատենէ ի վեր կը բնակէին հոն, ինչ կ'ընէին, ինչով կ'ապրէին. մութ խնդիրներ զորոնք ամէն մարդ ուզած կերպովը մեկնել կը ջանար ու չէր յաջողեր:

Կիրակիէ կիրակի կը աեսնէին զիրենք փողոցը: Նախ տանը էրիկ մարդը, երկար սև ճիւղալէ մը հագած որուն մէջ կը կորսուէր իր կունտուկոր հասակը, մինչեւ ականջներուն կէսը ծածկած իր ֆէսով որուն հնաւուրց անխախտ ձեւը՝ փայտեայ կաղապարի մը օժանդակութիւնը կը մատնէր, ոտքերը մէսթ ու կաշիէ լայն կալօջ՝ քառակուսի ծայրով: Զեռքը ունէր միշտ երկայն համրիչ մը, դեղին սաթէ գնդակներով և սատափէ խաչելութեամբ մը: Թեւին տակ հաստ հովանոց մը: Իր թոմթուկած այտերը կը կախուէին եր-

կու քովէն, եփած հողի գոյն առած, իրարու վրայ բարդուող խորշոմներով: Աչքը, խռուացեալ գորշ յօնքերուն տակ կորսուած, կը պահէր ծանր ու դաժան արտայայտութիւն մը: Ճերմակ առատ պեխերը, երկու կողմէն վար դարձած, կիսաբոլորակ մը կը ձեւացնէին իր հաստ շրթունքներուն վրայ:

Ինք առջեւէն կ'երթար, ետին ձգած իր երկու քոյրերը, երկու կոկիկ պառաւներ, իրարու քիթէն ինկած, երկուքն ալ պարզ ու վայելուչ կերպով հագուած,— սեւ շրջագգեստ, գլուխնին սեւ քօղք մը ձգած, կոնակնին սեւ շալ մը:

Ու սրտայոյզ բան մը կար այդ երեք ծերունիներուն անցքին մէջ, կամացուկ քալելով տներուն տակէն, ամէն քայլի ուշադրութիւն ընելով իրենց կոխած տեղին, միեւնոյն հեռաւորութիւնը պահելով միշտ իրարմէ, կարելի եղածին չափ թեթեւ կոխելով դետնին վրայ՝ ուշադրութիւն չհրաւիրելու ակնբերել փափաքով մը, առանց իրենց չորս դին նայելու: Անցորդները պատկառանքով կը դիտէին այդ կորաքամակ ծերունիներուն անցնիլը, գլուխնին վայրահակ, իբրու թէ հողը դէպ իրեն քաշէր զիրենք: Փողոցին մէջ այդ խումբը տարօրինակ տպաւորութիւն մը կը թողուր, հին թանգարանի մը պատէն վար առնուած ու կենդանացած պատկերի մը տպաւորութիւնը, վերկենցաղում մը անհետացած սերունդի մը, մոռցուած բարբերու, սովորութիւններու, տարազներու, տեսակ մը յարութիւն վաղնջուց քաղաքակրթութեան մը:

Եկեղեցիին մէջ իրենց տեղը անխախտ էր: Ժամկոչը ծերունիին ձեռքէն կ'առնէր հովանոցը ու կալօշները կը հանէր, ու մինտէր մը առած, նոյն մինտէրը տարիներէ ի վեր, կը տեղաւորէր զանի աջակողմի գաւիթին անկիւնը: Կիները վերնատունը կ'ելլէին, տոտիկ տոտիկ, աղմուկ չհանելու ծայրայեղ մտատանջութեամբ մը, կանթեղին մէջ իւղ լեցնել կուտային՝ դրամը կամացուկ մը սահեցնելով ժամկոչին ձեռքը՝ առանց ու-

ընչէ տեսնուելու, և կ'երթային վանդակին առջև ծըն-
րադրել իրենց մինտէրներուն վրայ:

Վերադարձը նոյն կանոնաւորութեամբ տեղի կ'ու-
նենար: Ժամուն դուռը կեցող աղքատները վստահ էին
որ երեքէն ալ դատ դատ պիտի ստանան իրենց կի-
րակնօրեայ բաժը:

*
* *

Երբ երկաթագամ խոշոր դուռը իրենց վրայ կը
փակուէր դղրդումով, արտաքին կեանքը կը դադարէր
իրենց համար: Մասնաւոր աշխարհ մը կը սկսէր հոն
իրենց առջև, երկիւղածութեամբ, լռութեամբ, ազօթ-
քով, անէացմամբ շինուած կեանք մը, որուն հեռաւոր
արձագանքները հազիւ երբեմն երբեմն դուրս կ'ելլէին
և գիւղին մէջ բերնէ բերան կը պտըտէին:

Ամբողջ գիւղը գիտէր սակայն թէ տանը մէջ ա-
ղանետուն մը կար, պարտէղին վրայ նայող պատըշ-
գամի մը բովը, և թէ ծերունին առաւօտէն մինչեւ ի-
րիկուն իր ազանկներուն հոգեբովը զբաղած էր:

Այս սէրը մէկէն ի մէկ եկել էր ծերունիին, իր
կեանքին վերջին տարիներուն: Օր մը երկու աղանի
թռելով ներս մտեր էին տանը մէկ պատուհանէն ներս,
ու հոն մնացեր էին, ալ չուղեւով մեկնիլ: Այդ տանը
խորին հանդարտութիւնը հրապուրեր էր զիրենք, ու-
ղեկորոյս մոլորեալներ էին: Սա իրաւ է որ պատուհա-
նին մէկ անկիւնը թառեր ու ալ անկից չէին բաժնուեր:
Ծերունին աւելորդապաշտութեամբ մը, պահեր էր զա-
նոնք, ու քիչ քիչ անոնց համար սրտին խորը սէր մը
սկսեր էր որ հիմակ իր ամբողջ կեանքը կը լեցնէր:

Այդ սէրը՝ աւերակներու մէջ բուսնող առոյգ-
տունկի մը ծլարձակումը և փթթինազարդութիւնը
ունեցեր էր տակաւ: Ամուսնացած ու զաւկի տէր, կինն
ու մէկ հատիկ զաւակն ալ տարիքէն առաջ մեռել էին,
ու իր սիրտը, ամէն աղապատանքէ զուրկ, թափուր ու
ամայի կը մնար, երբ այդ ճերմակ ու փափուկ թըռ-

չունները եկել էին իրենց գիրկ ու անուշակ անմեղու-
թիւնն ու զուարթութիւնը բերել իրեն, — գողցես հո-
գիները իր անհետացած սիրելիներուն:

Քիչ քիչ իր կեանքին միակ զբաղումը, միակ մտա-
ծումը, միակ նպատակը այդ աղանձներն էին եղեր,
որոնք տարուէ տարի կը շատնային: Առտուն կանուխ
անոնց քովն էր, անոնց ուտելիքին ու խմելիքին կը
հսկէր, աղանձեալունը կը մաքրէր, կը զարգարէր, անոր
բաժանումներ կ'աւելցնէր: Մարդուն և անասուններուն
միջեւ ընտանութիւնը կը շատնար: Խմբովին կուգային
թառել անոր գլխուն, ուսերուն, թեւերուն վրայ, իրենց
վարդագոյն բերնովը անոր շրթունքէն կացելով իրենց
ուտեստը, անոր ձեռքերէն առկախուէ: Ու ինք թըռ-
չուններէն պաշարուած, անոնց մէջ կորսուած, սիրտը
կ'ուռէր հրճուանքէն, իր նայուածքը ալ կը կորսնցնէր
իր հինաւուրց ու տժգոհ մարդու խիստ ու դժնէ
արտայայտութիւնը, թաց խանտաղատանքով մը լեռնալով:

*
* *

Գիշեր մը ծերունին ընտոստ արթնցաւ անօրինակ
խուլ շշուկէ մը որուն անմիջապէս յաջորդեցին ճարճա-
տիւններ: Մուխի հոտ մը կըսկսէր ծաւալիլ սենեակին
մէջ: Հասկցաւ վտանգը, ցատքեց ելաւ անկողնէն, ա-
ճապարանքով հագուեցաւ կիսովին և սենեակէն դուրս
նետուեցաւ: Մուխը, թանձր յորձանքներով, պատեր էր
չորս գին: Իր երկու քոյրերն ալ, արթնցած ու հագ-
ուած, դէպ իրեն կուգային խելայեղ: Վարի յարկէն
ճարճատիւնները կը շատնային, և հրդեհին լոյսը պողթ-
կաց յանկարծ, հին ու չոր տախտակներէն դէպի վեր
գալարելով:

— Ամա՛ն Աստուած, փախինք, ըսաւ փոքր քոյրը,
մէջը պիտի էրինք:

Կրակը կը սպառնար քիչ ատենէն սանդուղը հաս-
նել և վերի յարկին ու դրան մէջտեղ ու է հազոր-
դակցութիւն կտրել:

—Ա՛խ, ըսաւ մեծ բոյրը հեծեծանքով, ամա՛ն ախար, անտո՛ւկս, անտո՛ւկս:

Ծերունին պահ մը կեցաւ, յետոյ մուխին մէջ անյայտ եղաւ, պոռալով:

—Դուք վար ինչէք, ես ետեւնուդ կը հասնիմ:

Դէպի իր մեծ բրո՛ջ սենեակը կ'երթար վազն ի վազ, երբ մէկէն իր ընթացքը փոխեց ու շնչասպառ երթալով պարտէզին վրայ նայող մեծ սենեակը, աղանետանքով վազեց: Աղանինները ամենքն ալ ելեր արթնցեր էին, իրենց թառերուն վրայ կանգնած, զահանդեալ սարսուռ մը վազելով իրենց ճերմակ փայլուն կոնակէն վար, իրենց անասունի բնազդովը վտանգը զգացած, առանց կարենալու որոշել թէ ուսկից պիտի դար ան: Ծերունին պատուհանին վարագոյրը քաշեց պատռեց, գետինը փռեց, մէկիկ մէկին առաւ թռչունները, փայփայական խօսքեր ուղղելով անոնց և լաթին վրայ դնելով: Մութը հիմա սենեակը կուգար կը լեցնէր ու վտանգէ վայրկեանէ վայրկեան զարհուրելի սպառնալիք մը կը դառնար: Պէտք էր աճապարել. ծերունին լաթին չորս կողմէն վերցնելով ձեռքն առաւ և սկսաւ խենդի պէս սանտուղներէն վար վազել:

Հաղիւ տանը դուռը հասած էր, բոցերը կը սաշարէին սանտուղը:

Տունը հիմա չորս կողմէն կը վառէր, չոր ռետինի մը պէս, իրեն հետ միսի գարձնելով ինչ որ տարիներէ ի վեր սերունդներ դիպեր էին հոն, պերճանքի առարկաներու, կահերու և անօթներու ամբողջ հաւաքածոյ մը:

Երկու պառաւները լալադին աչքերով կը դիտէին այն փճացումը իրենց ամբողջ ստացուածքին և այն տանը ուր տարիներէ ի վեր կ'անցնէր իրենց խաղաղիկ կեանքը:

—Ա՛խ, անտո՛ւկս, անտո՛ւկս, կը հեկեկար մերթ ընդ մերթ մեծ բոյրը:

Ծերունին անտարբերութեամբ կը դիտէր տեսա-

րանք: Ի՞նչ փոյթ եթէ մէկ վայրկեանի մէջ կը քայքայուէր իր ամբողջ հարստութիւնը և ծերութեան օրերուն հանգիստը:

Իր աղաւնիները ազատած էին:

Ու խենդ հրճուանքով մը կը համբուրէր թռչուններուն գլուխները, գգուելով շոյելով զանոնք: Յետոյ ուզեց մէկիկ մէկիկ համրել զանոնք, և յանկարծ ցաւագին ան մը արձակեց:

Աղաւնիներէն մին պակաս էր:

*
* *

Աղէտքին յաջորդ օրը և հետեւեալ օրերը շարունակ, ծերունին կը տեսնուէր միշտ որ իր տանը մոխրակոյտին մէջ ման կուգար թափառական, ձեռքի գաւազանովը անընդհատ խառնելով մոխիրները: Առջի բերան կարծուեցաւ թէ հալած ոսկիի կամ արծաթի հետքեր կը փնտռէր, բայց իր տարօրինակ կերպերն ու վարմունքը քիչ քիչ սկսան ուշադրութիւն գրաւել: Առջի կոկիկ հագուած մարդը չէր, որուն խիստ նայուածքը պատկառանք կ'ազդէր ամենուն: Անվատահ, երերուն քալուածք մը ունէր, հագուստները խառնափընդոր, և միամիտ ժպիտ մը կար միշտ շրթունքին վրայ: Աչքը տարտամ ու անորոշ արտայայտութիւն մը առած էր, կենդանութենէ ու իմացականութենէ զուրկ, ստուերով լեցուն: Օր մըն ալ համարձակեր էին հարցնել իրեն թէ ի՞նչ կը փնտռէր այդպէս շարունակ:

— Թռչուններէս մին չեմ գիտեր ինչպէս կ'օրսուեր է ան գիշերը, պատասխաններ էր միամտութեամբ. կը փնտռեմ որ թերեւս կը գտնամ մոխիրներուն տակէն:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

ՅԱՆՈՒՆ ՕՐԷՆՔԻ

(Ս. Ֆրուզից)

Ապրում էր նաչար մի խեղճ այրի կին
Իր երկու մանուկ զաւակների հետ,
Մի օրավար հող նորա ամուսին
Թողել էր միայն իր մահուանից յետ։

Դարնան՝ երբ այրին սկսեց վար ու ցանք,
Տանու քահանան եկաւ ու ասաց.
— «Էջը հորթի հետ լծելն է յանցանք,
Լուծիր, օրէնքով է այդ արգելուած։»

Դաշտը մշակուած, հերկուած էր արդէն
Նւ գնաց այրին սերմը ցանելու.
Նորից խրատով եկաւ քահանէն՝
— «Զգուշացիր, կին, կորեկ խառնելու։»

Մինչդեռ մօտ էին հունձի օրերը
Կրկին երեաց, ասաց քահանան.
— «Անհունձ պիտ թողնես արաի կողերը
Այս է օրէնքի արդար հրաման։»

Յորենը յարդից զատելու ժամին
Եկաւ քահանան զոյգ տոպրակ ձեռքին՝
— «Աստծոյ տուրքը դէ չափիր, ով կին—
Իսկ տասանորդը նորա ծառային։»

Յունիս, 1902.

Ձէ, ապրել այսպէս էլ ես չեմ կարող.
 Եւ այրին վճռեց վաճառքի հանել
 Հողի կտորը և նորա փողով
 Շուտափոյթ մի զոյգ գառնուկներ գնել:

Եւ գառնուկները շուտ մաքի դարձան,
 Բայց երբ խուզելու օրը մօտեցաւ,
 Յայտնուեց քուրմը, ասաց պահանջով՝
 —«Առաջին բուրթը իմն է օրէնքով:

Երբ արժանացան նորածին գառան
 —«Պէտք է սրբութեամբ պահես օրէնքը» —
 Նկատեց այրուն Աստուծոյ ծառան,
 —«Կամ անդրանիկը, կամ տո՛ւր փրկանքը»:

—«Ո՛վ արդարադատ, գթառատ Աստուած,
 Այժմ ի՛նչ անեմ, լալիս էր այրին.
 Արդեօք չմոլթեմ սորանց նոր ծնուած
 Գոնէ քիչ ապրուստ լինի որբերին»:

—«Հէրին, գլուխը ու փորոտիքը
 Հաճեցէք տալ ինձ, ասաց նա կրկին,
 Այդպէս է հնուց դրուած օրէնքը...
 —Հեռացիր անգութ... հըծծում էր այրին...

«Քեզ եմ այս օրից նուիրում միայն
 Իմ վերջին լուման, Քեզ ով Արարիչ,
 —«Եթէ այդպէս է, դուէնք քահանան,
 Այժմ ամենը պիտի տաս դու ինձ»:

—Քեզ... ինչո՞ւ, ՛ք քուրմ,
 Միթէ՞ չես լսում,
 Որ նուիրում եմ ամենն Աստուծուն.

—«Ն՛ւ ամենը այն, որ Աստըծունն է
Պիտի խմանաս, իմն է, իմ քոյր...»

*
**

Եւ հրեշտակները գլխակոր տրտում
Լաց ու աղօթքով այրուն են դիտում,
Նորա արցունքին ձայնակից լինում:
Եւ լոյս ամպերից լսում է մի ձայն
Որը կարդում է խիստ դատավճիռ՝
«Վայ ձեզ, օ քուրմեր, կոյր ու անարժան,
Որ արդարութեան պղծում էք կշիռ.
Եւ մօտ է օրը մեծ դատաստանին,
Երբ պիտի մատնուիք յաւէրժ գեհենին»:

Թարգմ. ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Մ Ա Ն Օ Ն

(Պատկեր իրական կեանքից)

I

Երեկոյ էր: Ամառուայ այն հաղուագիւտ երեկոններից մէկը, երբ X քաղաքի բնակիչները, ցերեկուայ սարսափելի տապից յետոյ, դուրս էին եկել մաքուր և զովարար օդ ծծելու:

Գլխաւոր փողոցի մայթերի վրայ վիտում էր երկսեռ ժողովուրդը:

Այդ ուրախ և անհոգ ամբոխի մէջ էր Մանօն, որ զգում էր, թէ որքան մենակ է ինքը, որքան անօգնական մնացած այս անծանօթ քաղաքի ահագին բաղմութեան մէջ:

Մարդիկ արագութեամբ անցնում էին նրա մօտով, մէկը շտապով անցնելիս հեռացնում էր նրան, միւսը թնքով հրելով ճանապարհ էր բաց անում իր համար, և Մանօն անտարբեր օրօրւում, առաջ էր անցնում այդ տարուբերուող ակօքներում խաղալիք դարձած:

Երբեմն նրա նրբակազմ ուրուագիծը տեսնելով կամ նրա կուսական, պարզ հայեացքից զրաւուած, մարդիկ նրան խորհրդաւոր նշաններ էին անում կամ քայլերը մեղմացնելով զիւում էին նրան...: Նա ազօտ կերպով հասկանում էր այդ բոլորը և նրա կուսական, անմեղ հոգին վրդովւում էր: Նա զգուանքով շուռ էր տալիս դէմքը և իր սպառնական հայեացքով հեռացնում սրիկաներին: Նա կանգ առաւ մի եւրոպական հայագործի խանութի առաջ: Թարմ և ախորժելի հացերի հոտը, որ այնքան դուրեկան է մանաւանդ քաղցած մարդուն, բուրում էր այնտեղից: Ելեկտրական պայծառ լուսաւորութեան տակ այս և այն կողմն էին վազվզում խանութի գործակատարները և պահանջող մարդկանց բաւարարութիւն տալիս: Այնտեղ, սեղանների շուրջը նստոտած մի քանի խումբ մարդիկ ինքնաբաւական կերպով զուարճանում էին, խմելով սուրճ և ուտելով շաքարահաց:

Մանօն կանգնել էր հիացած, այժմ նա չէր էլ նկատում իր մօտով անցկացողներին: Նրան, այդ բոլորին, ինչպէս մի քաղցած մարդու, հետաքրքրում էր համեղ և թարմ հացերը և նա լի նախանձով դիտում էր մարմարեայ սեղանի շուրջը բոլորումներին:

Այդ միջոցին ոչ մի ուրիշ գեղեցիկ բան չէր կարող նրան այնքան գրաւել, որքան հացագործների խանութները:

Այո, նա քաղցած էր, խիստ քաղցած...

Նրա ոտքերը հրաժարւում էին ծառայելու նրան, ոյժերը սպառուել էին, մի քանի բոլոր և գուցէ նա չը կարողանար կանգնել ու գլորուէր ամբիսի ոտների տակ: Եւ նա զգաց այդ թուլութիւնը ու յենուկ պատին:

Սրտամաշ և դառն մտածութիւններն մինը միւսի յետևից անցնում էին նրա յոգնած գլխից: Այո, նա մենակ էր, բոլոր բուն նշանակութեամբ, մենակ և քաղցած այս վիթխարի, անծանօթ քաղաքում:

Նա չուներ մէկը, որին կարող լինէր ասել իր ցաւ ու դարձը, որից կարող լինէր պաշտպանութիւն սպասել:

Ծիշտ է, Մանօն իր չարքաշ կեանքի տասնևեօթն տարիներում երբեք բաղդաւոր չէր եղել, երբեք անսիրտ բաղդը ժպտող դէմքով նրան չէր երևել: Նա չէր տեսել հօր գուրդուրանքն և քնքոյշ մօրը անկեղծ փայփայանքներն:

Բայց նա ունէր եղբայր, որ փոխարինում էր թէ հօր և թէ մօր, նրա համար ողջ աշխարհն էր, նրա յոյսը և ապաւէնը: Միակ որբ քոյրը ապրում էր իր միակ եղբօր հետ, նրա ջնջին ոռճիկով:

Այսպէս էր անցել նրա այս վերջի հինգ տարին: Բայց ահա մի օր, մի չարաբաստիկ օր, Մանօն մնաց կոյր բաղդի խաղալիք, մենակ, բոլորովին մենակ:

Մեռաւ նրա սիրասուն եղբայրն և աշխարհը Մանօի համար սև ու մութ դարձաւ:

Նոր զգալով իր անդօր և մենակ մնալն աշխարհում, նոր բաժանուած անմոռանալի եղբօր դիակից դեռ ողբում էր իր անփոխարինելի կորուստը և իր թշուառ ապագան, երբ նրա պառաւ տանտիրուհին կատաղած, ներս վազելով բռնեց նրա ծամերից և քարշ տուեց դէպ փողոց:

«Կորիք, անպիտան, իմ տնից, երկու ամիս է դեռ ոչինչ չեմ ստացել ձեզանից: Անզգամ, եղբայրդ էլ մեռաւ, էլ ումից առնեմ իմ պահանջն»:

Այսպէս ասաց անսիրտ պառան և ուժգին սեղմելով Մանօի թեքից, գուրս չպրտեց իր տնից:

Ո՞ւր դնար, ո՞ւմ դիմէր թշուառ աղջիկը:

Մանօն լուռ հեռացաւ իր պատսպարանից:

Նրա վիրաւոր, խոցուած սիրտը լցուեց դառնութեամբ, բայց չուներ մէկը, որին կարողանար բաց անել սիրտը, կարող լինէր նրանից գէթ մի մխիթարական խօսք լսել:

Նա կանգնած էր դեռ թիկն տուած պատին, նա իր հայեացքը կենտրոնացրել էր սալայատակի մի ինչ որ կէտի վրայ և մտազբաղ նայում էր:

Իսկ մարդիկ անց ու դարձ էին անում նրա մօտից և շատերը հետաքրքիր և խորհրդաւոր հայեացքներ էին ձգում նրա վրայ: Ահա մէկը նրանցից, մի միջին տարիքով մարդ, իր լպիրշ հայեացքը քողարկած, մօտեցաւ նրան:

Մանօն չը նկատեց: Նա ձայն հանեց, մի ինչ որ բան ասաց:

Մանօն լուռ էր և անդրդուելի:

Մարդը համբերութիւնից դուրս եկած ձեռքով թափ տուեց նրա ուսից և հարցրեց, ինչո՞ւ ես այստեղ կանգնել:

Մանօն գունատուեց, նրա մտքովն իսկոյն անցաւ պառաւ տանտիրուհին, երբ դուրս չսրտեց տանից, և նա վհերթութեամբ ասաց, — «Ո՛հ, ես կերպամ, կերպամ, երեւի այստեղ էլ չի կարելի կանգնել, բայց ես ոյժ չունեմ, քաղցած եմ, անքն, եթէ մի գործ լինէր, ես ուրախութեամբ միմիայն հացի համար կը ծառայէի»:

Անծանօթ պարոնը մի խորհրդաւոր հայեացք ձգեց Մանօնի, այդ բոլորին մի չար խորհուրդ անցաւ նրա մտքով և նրա դէմքը փայլեց բաւականութիւնից. այդ չը նկատեց էլ Մանօն:

— Ես կը տամ քեզ գործ, ասաց պարոնը, եկ ինձ մօտ բօննա և հսկիր իմ երեխաներին:

Մանօն կարծես կերպարանափոխուեց, նա չնորհակալութեամբ լի մի հայեացք ուղղեց դէպի պարոնը և նրանք քիչ յետոյ արգէն գնում էին պարոնի տունը, որտեղ թշուառ Մանօն երազում էր սեփական աշխատութիւնով մի անկիւն ունենալ, որտեղ կարող կը լինէր իր բազմատանջ գլուխը վայր դնել:

Բայց նրա չար բազդը իր հետն էր:

Այստեղ էլ չէր վիճակուած նրան հանդիստ լինել:

II

Մանօն սկզբի օրից սիրեց պարոնի երկու փոքրիկ տղաներին: Նա ամբողջ օրը տանում էր նրանց պարտէզը, խաղում

էր հետներն, զուարճացնում, զանազան նոր խաղեր էր հնարում: Երկու փոքրիկներն էլ, ինչպէս յատուկ է բոլոր փոքրերին, շուտով մտերմացան նրա հետ և չէին ուզում բաժանուել:

Ուրիշ բան էր պարոնի վերաբերմունքը դէպի Մանօն: Նա քանի գնում այնքան խորհրդաւոր հայեացքներ էր ձգում, երբեմն անհասկանալի, երկդիմի խօսքեր էր ասում: Մանօն, մի ինչ որ վատ բան զուշակելով, ամեն անգամ խոյս էր տալիս նրա հայեացքներից և նրա հետ խօսելուց:

Անցնում էին օրեր, որքան Մանօն խոյս էր տալիս նրանից, այնքան աւելի պարոնը հետեւում էր նրան: Լաւ էր երբ տիկինը տանն էր լինում, այդ ժամանակ պարոնի կրքերը մի քիչ սանձահարւում էին:

Մի անգամ տիկինը, մի ինչ որ պատճառով, մի շաբաթով հեռացաւ քաղաքից: Մանօն էլի զբաղուած էր երեխաներով, նա նրանց քնացնելուց յետոյ սուսնաձայնաւ իր սենեակը:

Անցաւ մի ժամ, երկու ժամ, տանը տիկնոջ խորին լռութիւն: Բոլորը քնել հանգստացել էին: Գոնէ այդպէս էր երևում: Զէր քնել դեռ ևս Մանօն, նա տեղաշարժերի մէջ անհանգիստ շուռ էր դալիս այս և այն կողմը: Եւ սա առաջի անգամը չէր որ Մանօն այսպէս էր:

Նա եղբօր դիակի հետ թաղել էր իր սրտի մի մասը, այնտեղ, նրա նուիրական գերեզմանում, նա թողել էր իր հոգու և ամբողջ էութեան մի մասը: Օտարներով չբնապատուած մօռռանալ հարազատին հեշտ չէ:

Անցել էր մի քանի ամիս, եղբօր գերեզմանի վրայ, որտեղ շատ էր յաճախում Մանօն, արդէն բուսել էին թարմ ծաղիկներ, և Մանօն աչքերից այժմ հոսող արցունքները ցողում էին այդ ծաղիկները...

Այսօր էլ նա այնտեղ էր, այսօր էլ նա ցողել էր նուիրական գերեզմանի ծաղիկները և պոկել էր այնտեղից մի ծաղիկ, որը այժմ պինդ սեղմել էր կրծքին: Երբեմն համբուրում, երբեմն սեղմում էր, կարծես զգում էր որ իր թաղած՝ սրտի կտոր եղբօրից կենդանութիւն առած ծաղիկն էր այդ...

Մինչ նա այս դառն մտածութիւնների մէջ էր ընկղմուած, լսուեց մի թեթեւ աղմուկ և մէկը սկսեց զուռը թակել:

Մանօն դռնատուած, ահից կծկուեց և չէր կարողանում ձայն ծպտուն հանել:

«Բանց արա դուռը», լսուեց մի ձայն:

Մանօն ճանաչեց,—այդ պարոնի ձայնն էր: Երկիւղը թուլացրեց նրա ձեռներն ու ստները և նա համարեա ուշաթափ վայր ընկաւ:

Ձայնը իսկ որ պարոնինն էր: Անցաւ մի քանի րոպէ: Նրա համբերութիւնը սպասելուց հատուեց և նա ուժգին մղեց դուռը, որի փոքրիկ փականքը, չը դիմանալով այդ հուժկու մղումին կոտրուեց և դուռը շառաչմամբ բացուեցաւ:

Մանօն ցնցուեց և վեր թռաւ տեղից: Պարոնը շտապ քայլերով մօտենալով, սիրային խօսքեր էր ասում և ուզում գգուել, համբուրել: Բայց կատաղած Մանօն ուժգնապէս յետ մղեց նրան և պաշտպանողական դիրք բռնեց սենեակի մի սնկիւնում:

Ի դուր էր պարոնը շոյալում սիրային խօսքեր, ի դուր էր նա թանգագին ակննդէներ ցոյց տալիս, իր ամբողջ քսակն զընում Մանօի տրամադրութեան տակ: Մանօն անդրդուելի մնաց: Պարոնը այս անյաջողութիւններից աւելի զրգոտած, սկսեց բռնի միջոցների դիմել: Մանօն աշխատում էր փախչել, բայց ամեն անգամ էլ արգելւում էր հակառակորդի կողմից, իսկ սենեակը շատ հեռու էր փողոցից, այնպէս որ աղչկայ ձայնը ոչ մի տեղ չէր հասնում:

Թշուառ աղջիկը ձեռքում պինդ բռնած էր այն ծաղիկը, սեղմում էր կրծքին, կարծես դա կարող պիտի լինէր պաշտպանել նրան:

Պարոնը քանի գնում, այնքան աւելի վստահ էր դառնում:

Նա արդէն բռնել էր Մանօի մէկ ձեռքից և աշխատում էր գրկել, սեղմել նրան իր կրծքին... Թշուառ աղջիկը, ուրիշ բան չը գտնելով, խլեց սեղանից ջրով լի բաժակը և ուժգնութեամբ խփեց նրա ճակատին. բաժակը փշրուեց և մի քիչ ծուլատեց պարոնի ճակատը, մի քանի կաթիլ արիւն դուրս ցայտեց վէրքից: Բայց նա դարձեալ չը հրաժարուեց իր սրտից և գրկելով նրան աշխատում էր վայր գլորել:

Սկսուեց մի կատաղի, անհաւասար կռիւ: Վերջապէս լսուեց մի կանաչի յուսահատ ձիչ և երկու իրար կպած ախօյեանները գլորուեցին գետին...

Մանօն այլևս ոչինչ չէր զգում—նա ուշաթափուել էր...

Հետեւեալ օրը Մանօն հեռացել էր այդ տնից:

III

Անցաւ աշունը, աճեցաւ և ձմեռը, եկաւ ցանկալի դարունը:

Գիշեր էր:

Այն մտայլ և ամպամած գիշերներից մէկը, երբ կարծես զայրացած երկինքը զգալ է տալիս մարդուն, որ տեսնում է

երկրի անարդարութիւնը: Քամին ուժգին խփում, շառաշում էր:

Այդ միջոցին մի խուլ փողոցի նկուղների մէկից դուրս եկաւ մի կին մի ինչ որ բան փաթաթան ձեռքին: Նա վախժլանելով գնում էր, աշխատելով ոչ մէկին չը հանդիպել: Անցնելով ծուռ ու մուռ փողոցներով, վերջապէս նա կանգ առաւ մի հոյակապ տան տուաջ, վերջին սնկամ իր շրթունքները մօտեցրեց փաթաթանին, ձեռքով յետ արաւ շորը և համբուրեց: Պա նրա երեխան էր... Ձգուշութեամբ վայր գնկելով երեխային դռան չէմքում, յետ դարձաւ և սկսեց շտապ քայլերով գնալ: Նրա ոտքերը դողում էին, նա քայլերը դժուարութեամբ էր փոխում:

—Ա՛յ, սայ, սայ, սայ, սայ, լսուեց երեխայի լացի ձայնը, որ սլաքի նման ծակեց մօր սիրտը, բայց նա պինդ փակելով ա-կանջները շարունակեց իր գողգոջին քայլերը: Արտասուքը աղբիւրի նման հոսում էր նրա վշտահար երեսի վրայով:

Երկու անգամ էր վիճակուել նրան բաժանուել սիրելիներ-րից, երկու անգամ էր որ կեանքը հարուածում էր թշուառին: Մէկի ժամանակ կորցրել էր նա իր միակ եղբօրը, իսկ հիմա հարազատ երեխային...

Այդ կէնք—Մանօն էր:

Անցաւ մի քանի ժամանակ: Եւ դարձեալ մի անգամ տե-սայ Մանօն փողոցում: Այժմ նա բաւորովին այն չէր ինչ որ առաջ... Այժմ նա մարդկային ժխտում իրան խորթ չէր զգում: Չքաջել էր նրա զէմքի անմեղ ամուշկոտ արտայայտութիւնը: Կեանքի յետի մէջ էր թաթախուել նրա բիւրեղանման, մաքուր հոգին: Հացի խնդիրը սփուլում էր նրան այլևս խոյս չը տալ խորհրդաւոր, քննող հայեացքներից և հետամուտ եղողներից...

Ո՞վ էր մեղաւորը...

Մ. ՄԱՂԱՔԵԱՆ

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՐՍԿԱՍ- ՏԱՆՈՒՄ

I

Մեր ներկայ յօդուածով Ատրպատականի թատրոնական գործունէութեան պատմութեան մի թեթեւ և համառօտ տեսութիւնը պիտի տանք:

Կովկասում թատրոնի հիմքը դրուել է, ինչպէս զիտենք, 1859 թուականին, մի տաճկահայ պատանու ձեռքով, որ այդ ժամանակ սովորում էր Ներսէսեան դպրանոցում: Բայց Ատրպատականում թատրոնի սկիզբն դրւում է բաւական ուշ, ճիշտ 20 տարի յետոյ, 1879 թուին: Թատրոնի սկզբնաւորութեան մասին կասկածներ կային, ոմանք ասում էին, որ սկսուել է 1877 թուին, ոմանք պնդում էին, որ առաջին ներկայացումը եղել է 1878 թուին, բայց վերջին օրերս յանձնուեց ինձ հանգուցեալ Փափաղեան վարդապետի յիշատակարանը, ուր թատրոնի մասին յիշուած էր հետեւեալը.

«1879 ամի, Ապրիլին, Վանայ խնամատար ընկերութեան մի նպաստ հասցնելու և Դաւրիթու երիտասարդաց մէջ ազգային եռանդ մտցնելու պատճառաւ, քանիցս անգամ մեր տան մէջ ժողով հրաւիրեցի վառվռուն երիտասարդներ: Թատրոն ներկայացնելու համար խորհեցանք և տնօրէնեցինք և վերջապէս երեք անգամ ներկայացում տուեցինք մեր տան բակի մէջ, վրանի տակ և 8 լիրա ուղարկեցինք յիշեալ ընկերութեան:»

Այդ թուականին տէր-Մեսրոբ Փափաղեանը տեսչութեան պաշտօն էր վարում Բերդաթաղի դպրոցում: Նա, ինչպէս իր գրութիւնն է ցոյց տալիս, ձեռնարկում է թատրոնական գործը, նրա հետ միանում են և տեղացի «վառվռուն» երիտասարդներ (արժէ այստեղ յիշել պ. Ա. Փանուկեանի անունը, որ միշտ էլ եղել է այդ ասպարիզում), մեծ մասով ուսուցիչներ: Ներկայացում կազմակերպելու և բեմի հիմքը դնելու առիթը տալիս է Վանայ խնամատար ընկերութիւնը, որին անհրաժեշտ էր նպաստ հասցնել:

Առաջին անգամ պիտի խաղային «Աշոտ Ողորմած» և «Երկու Քաղցածներ» պիէսները: Մի չափք փորձեր եղել են արգէն և բողբոլին պատրաստ են ներկայացնելու: Բայց ռոտեղ ներկայացնեն, չը կայ թատերասրահ, չը կան և յարմար սենեակներ:

Սրա ճարն էլ դանում են նրանք:

Արամեան դպրոցի յետևում կայ մեծ տաբածութիւն. այնտեղ վրամներ են խփում, և ահա այս վրամների տակ պիտի տային ներկայացումը: Թեմակալ առաջնորդ Բարդուղիմէոս վարդապետն (այժմ եպիսկոպոս) էլ իր կողմից օգնում և քաջաւերում է սկսած գործը: Չը մոռանանք սակ, որ տէր-Մեսրոբը կատարում էր և՛ բէմիօրի և՛ յուշարարի դեր:

Ահա այսպէս ամեն ինչ պատրաստ էր. պատրաստ էր բեմը, պատրաստ էին և դերակատարները, մնում էր միայն խաղալ: Բայց յանկարծ խոչնդոտ է առաջ գալիս: Հոգաբարձութիւնը արգելում է ներկայացումը՝ պատճառաբանելով թէ պարսից կառավարութիւնը վատ աչքով կը նայի մեզ, կը փակի դուրսը, և ուրիշ անխուսափելի վեհանքերի առիթ կը տանք մեր այս քայլով: Հոգաբարձութիւնը միևնոյն ժամանակ սպառնում է, որ եթէ ուսուցիչները համարձակուեն թէկուզ ուրիշ տեղ տալ ներկայացումը, անյապաղ նրանց հեռացնել դպրոցից: Այդ անմիտ սպառնալիքը ոչ մէկի վրայ չէ ազդում, նրանք եռանդուն կերպով, առանց յուսահատուելու, առաջ են տանում ահագին ջանքերով սկսած գործը:

Վրանք և բեմական բոլոր պատրաստութիւնները տեղափոխում են տէր-Մեսրոբ Փափաղեանի տունը, նորից բեմ են պատրաստում և ձեռնարկում ներկայացումը: Տէր-Մեսրոբը տաճկաց հպատակ լինելով՝ հրաւիրում է նաև տաճկաց հիւպատոսին: Միտոյնների խնդիրքով ներկայ է լինում և ուսուցիչ կօնսուլը: Գալիս են նոյնպէս թուրքեր, իսկ հայ հանդիսականների թիւը ահագին է լինում:

Հետաքրքրութիւնը ընդհանուր էր, իւրաքանչիւրը ճշդատում է ներկայ լինել ներկայացումնը, տեսնելու, իմանալու համար թէ ի՞նչ է թատրոնը ասած բանը: Հոգաբարձութիւնը, տեսնելով այդ ընդհանուր հետաքրքրութիւնը, կօնսուլների քաղցր և սիրալիր վերաբերմունքը գէպի այդ ձեռնարկութիւնը՝ աշխատում են ներկայ լինել, բայց նրանք տոմսակ չեն կարողանում ստանալ. նրանք մերժում են գործողների կողմից, իրանց սպառնալիքի և տեղի վարմունքի պատճառով:

Վերջապէս ներկայացումը աջողւում է: Ներկայացումը անցնում է շատ աջող և ոչ մի միջադէպ կամ խլրտում տեղի

չէ ունենում: Ներկայ եզոզները հեռանում են ուրախ և գոհ: Երկար ժամանակ ընդհանուր խօսակցութեան նիւթը լինում է այս ներկայացումը, նրանք, որոնք առաջին ներկայացումը չէին տեսել, բուռն յանկուծիւն էին յայանում որ կրկնուի խաղը, շատերն էլ ուզում էին իրանց հաճելի տպաւորութիւնը կրկնել:

Այսպիսով, առաջին տարում, այսինքն 1879 թուին, թատերասէրները հնարաւորութիւն են ունենում առաւ երեք ներկայացում, և դրանց արդիւնքից 8 լիրա ուղարկում են Վանայ խնամատար ընկերութեան:

Բայց յաջորդ 1880 և 1881 թուականներին տալիս են մի շարք ներկայացումներ. պիեսները լինում են մեծ մասամբ թարգմանութիւններ Փրանսերէնից, երբեմն էլ հէնց իրանք էին «թխում» կամ «կազմում»:

Հետաքրքիր է մի դէպք: Տէր-Մեսրոբը տեսել էր «Վենետիկի վաճառականի» խաղը Ռուսաստանում, և նա հիմնուելով իր յիշողութեան վրայ գրում է մի պիէս, ի հարկէ նոր պիէս, բայց նոյն սիւժետով և սնուանում է «Արդար դատաստան», որ և ներկայացւում է:

Թատերասէրները, չունենալով կանացի ոյժեր, ընտրում են այնպիսի պիէսներ, որոնց մէջ ըստ կարելոյն կանայք չը լինեն. եղած կանացի դերերը կատարում էին մարդիկ, բացառութիւն կազմում էր մի դերակատարուհի—դա տէր-Մեսրոբի աղջիկն էր, որ այդ ժամանակ վարժուհու պաշտօն ունէր:

Տարօրինակ էր և տէր-Մեսրոբը ժողովրդի համար: Մատով էին ցոյց տալիս տէր-հօրը և նրա աղջկան: Փողոցով անցնելիս չորս կողմից հետաքրքրութեամբ նայում և շնչում են. «ահա «օյնբաղ» տէրտէրը և նրա «օյնբաղ աղջիկը»:

Այդ ժամանակ էլ չը կար յատկապէս ներկայացումների համար շինուած թատերասրահ և ներկայացումները լինում էին Տիգրան Գորոյեանի տանը, որով վերջինս մեծ ծառայութիւն է մատուցանում թատրօնական գործին:

Այդ տարիներում, ի միջի այլոց, խաղացւում են հետեւեալ պիեսները: «Փորոսողին գահ», «Ակամայ բժիշկ», «Թռչող բժիշկ», «Սէրը բժիշկ», «Սև հողեր», «Արդար դատաստան» և «Արչակ Բ.»:

Որպէս զի հնարաւորութիւն ունենան ներկայ լինելու և օգտուելու այդ ներկայացումներից նաև թուրքերը, թատերասէրները միշտ էլ, բացի առաջին մի երկու ներկայացումից, թուրքերէն վճարելիքներ էին դնում:

Ահա այսպէս է սկսուել և հիմքը դրուել թատրօնական գործունէութիւնը Ատրպատականում:

II

Այդպէս առաջ է տարւում գործը, երբեմնակի ներկայացումներ են լինում և յաճախում են միմիայն տղամարդիկ. թատրոնը կանանց համար մի անմարձենալի և արգելուած վայր էր: Միմիայն 1891 թուականին տեղացի մի երկու կանայք ներկայ են լինում ներկայացման, իսկ 92 թուին Լիլաւա-թաղի ուսուցչական խումբը յատկապէս կանանց համար կազմակերպում է մի ներկայացում: Հետզհետէ կազմակերպւում են դրական հանդէսներ, նոյն այդ 1892 թուին տօնածառի սկիզբն է դրւում Թաւրիղում և տեղացի օրիորդը բեմ է բարձրանում, արհամարհելով բամբասանքը:

Ահա այդպէս 90-ական թուականներից սկսած բնական գործունէութիւնը Թաւրիղում տարւում է բուսարար. լինում են շնորքով պատրաստուած ներկայացումներ, կան ոյժեր—գերակատարներ, քիչ չեն և այդ արուեստը հասկացողները. զարդների շնորհիւ տարածում են մտաւորական պահանջները: Շինւում է յատկապէս ներկայացումների համար ընդարձակ թատերասրահներ թէ Լիլաւա և թէ Ղալա թաղերում: Եւ ահա 1900 թուին Թաւրիղի երկու թաղերումն էլ առաջ են գալիս «թատերասիրաց» ընկերութիւններ: Այժմ այդ ընկերութիւններից իւրաքանչիւրը ունի 30—32 երկու սեռի անդամներ: Մօտ նոյն թուին կազմուեց և «Երաժշտասիրաց» ընկերութիւն, որը յետոյ միացաւ Ղալա-թաղի «Թատերասիրաց» ընկերութեան հետ և կոչուեց «Թատերա-երաժշտասիրաց» ընկերութիւն:

Այժմ տեսնենք ինչ է ներկայացնում բեմը գաւառներում և Երբ սկսուեց այստեղ թատրոնական գործունէութիւնը:

Բեմ կազմելու և պահպանելու համար անհրաժեշտ են ոյժեր, կրթուած և գիտակցող անձնաւորութիւններ, իսկ ուր բացակայում են այդ գործօնները, այնտեղ անհնարին է ունենալ և թատրոնական գործունէութիւն. մինչդեռ Ատրպատականի գաւառների շատ մասերում ժողովուրդը գաղափար չունի դպրոցի մասին, էլ ոճտեղից կարող է առաջանալ և հիմնուել թատրոնական գործունէութիւն: Այժմ միմիայն այն գաւառներում կայ բեմ և թատրոնական գործունէութիւն, ուր կան փոքր ի շատէ կանոնաւոր դպրոցներ:

Մինչև 1894 թուականը Սալմաստում չեն եղել կանոնաւոր ներկայացումներ և թատերասրահներ—գահլիճներ, միայն 94 թուին առաջին անգամ Հաֆթուանում թեմական տեսուչ Մ. Աւետիսեանի ջանքերով չինւում է բաւական ընդարձակ

Թատերասրահ, իսկ Ղալասար գիւղում, 1900 թուին, ուսուցիչ Ս. Թադէոսեանի աշխատութեամբ շինուում է կանոնաւոր դահլիճ:

Այժմ ընդարձակ և հայաշատ Սալմաստ գաւառում միմիայն Ղալասար գիւղն է, որ ունի փոքր ինչ կանոնաւոր դպրոց, և ուր տրւում են շնորքով պատրաստած ներկայացումներ, գրական երեկոյթներ, սոնաժառեր և այլն: Այստեղ դեռ չատ լայն չափերով է տիրում հարեմական փակ կեանքը, հէնց գրա համար է որ ներկայացումների ղէպը ում մի օր ներկայացւում է տղամարդկանց համար, յաջորդ օրը՝ կանանց համար: Այս տարի եղել են մի քանի այգալիսի կազմած ներկայացումներ:

Ուրմի գաւառում առաջին ներկայացումը եղել է 1897 թուին, չարժական բնութիւն վրայ: Այնուհետեւ էլ ներկայացումներ գրեթէ չեն եղել. միայն այս տարի մի խումբ սիրողներ տալիս են մի երկու ներկայացում և գրա արգիւնքով Ուրմի քաղաքի հայոց դպրոցի մէջ շինում են մշտական բնութիւն:

Այս երկու գաւառներում էլ, ինչպէս տեսաւ ընթերցողը, նախաձեռնողը էլի ուսուցիչն է. նոյն երեկոյթին պատահեցինք և Թաւրիզում, նոյնն է, չատ քիչ բացառութեամբ, և միւս գաւառաւորներում: Ատրպատականի չատ գաւառները, ինչպէս Ղաւաղաղ, Մակու և այլն, ներկայացման երես անգամ չեն տեսել: Առհասարակ, երբ կայ դպրոց, լինում են և ներկայացումներ. փակւում է ուսումնարանը, դադարում է և ներկայացումը:

III

Այժմ անցնենք Թաւրիզի ներկայ թատրոնական գործուհէութեան, 1901—1902 տարեշրջանի ներկայացումներին:

Այս տարի մի շարք ներկայացումներ եղան Թաւրիզում: Ներկայացրեցին թատերասիրաց ընկերութիւնները, ուսուցչական խմբերը, ներկայաւորեցին վերջապէս օր, օր, վարդիթեր և Մարիհրանոյլ Ֆելեկեանները թատերասէրների մասնակցութեամբ: Եղել են և թուրքերէն ներկայացումներ: Խաղացին հետեւեալ պիէսները:

«Կրեչինսկու հարսանիքը», «Սկապէնի արարքները», «Մկընդեղ», Բարեգործութեան դիմակի տակ», «Կըոթ-կըոթ», «Մեծապատիւ Մուրադկանները», «Ոճրագործի ընտանիքը», «Օրթաճալու քէֆը», «Արշալոյս» (2 անգամ)—գրամա Վ. Փափաղեանի», «Մարիթան», «Մէդէա», «Երկու միամիտ նշանածներ», «Քոյր-թերեզա», «Պառաւը իսկբից էլեր է», «Անջիլո», «Մկնիկ»:

Բացի այդ՝ եղել են նաեւ գրական-երաժշտական ևրեկոյթներ և սոնաժառեր:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ գրեթէ բոլոր ներկայացումներին թատերասահը լիքն է եղել, շատ աննշան բացառութեամբ, չը նայած որ սովորական գներն են 12—20 դոան առաջին կարգը: Գները թանգ են, անմատչելի. հէնց դրան պէտք է վերագրել այն, որ ներկայացումներին յաճախում են միայն հարուստները, շատ շատ և միջին դասակարգը. հասարակ ժողովուրդը զուրկ է: Շատ քիչ է մտածում թատրոնը ընդհանուր սեփականութիւնը դարձնել, ժողովրդի գեղարուեստական ճաշակը զարգացնել, ներկայացման պահանջ առաջ բերել. ձգտում են, որքան հնարաւոր է շատ փող գումարել: Ահա լինչն է անհամակրելին:

Մեղանում խաղացում են անխտիր ամեն տեսակի պիեսներ, մանաւանդ յաճախ լինում են ֆրանսերէնից թարգմանութիւններ, որոնք մեծ մասով հնայած և արխիվային մեկօգրամներ են, ինչպէս օր.օր. Ֆելեկեանների ներկայացրած պիեսները—«Մարի-ժան», «Քոյր-Թերեզա», «Անջելօ»: Դրանք իրենց ախ-վախերով, շատ շատ մի բոպէ միայն կարող են ազդել: Անհրաժեշտ են հայ ժողովրդի սրտին մօտիկ պիեսներ, և դրանց օգուտը անկասկածելի է: Այդպիսի բնաւորութիւն է կրում, օրինակ, պ. Վ. Փափազեանի «Արշալոյսը», որ երկու անգամ խաղացուեց: Թիւրքա-հայերի կեանքն է կազմում այդ պիեսի նիւթը: Զաւլալի և բաքրանցի քիւրդերը կեղեքում, հարստահարում կարճկանի հայերին, անպատում են կանանց, յափշտակում աղջիկներին, գիւղացիների արիւնը ծծում: Դանակը ոսկրին է հասել: Մի անգամ էլ Միր-Իւսուֆը (ցեղապետ) պահանջում է աղջիկ, այլեւս անհնարին է լինում դիմանալ. գիւղի վարժապետը զլուխ է անցնում, ոտքի է կանգնեցնում գիւղացիներին, մտքեր պատրաստում. նրա հետ միասնում է զաւառի և րիտասարդութիւնը, միանում է գիւղի ոէսը. ամբողջ գաւառը ոտքի է: Վարժապետի ցուցմունքներով և զեկաւարութեամբ յարձակում են քրդերի վրանների վրայ, սպանում նրանց, աւերում, քանդում նրանց բոյն-որջը: Ահա այդ պիեսի սիւժետը: Այդ ներկայացմանը ամեն ջանք գործադրուել էր բնական տեսարաններ ստանալու, չքեղ դէկօրացիաներ, բնական անտառ, բնական աղբիւր և այլն, որ պատրաստում էր հեղինակի յատուկ հսկողութեամբ:

Ճիշտ է, մենք չունենք ղերասանական խումբ, բայց դրա փոխարէն կան թատերասիրաց ընկերութիւններ, որոնք պիտի ձգտեն պարբերական ներկայացումներ տալ: Եւ դա հնարաւոր է: Պէտք է համախմբել ու կազմակերպել ոյժերը. պիտի ձգտել թատրոնը դարձնել ընդհանուր սեփականութիւն, իսկ

դրան հասնելու համար անհրաժեշտ է նախ արժան և մատ-
չելի գներ նշանակել, պէտք է պիեսները մեր կեանքի մօտ
հարցեր չօշափեն. միայն այն ժամանակ բեմը իր իսկական նպա-
տակին կը ծառայի:

IV

Այժմ տեսնենք թատրոնական գործունէութիւնը պար-
սիկների մէջ:

Մեր յօդուածի ընթացքում տեսանք, որ այն դաւաճներն
ու քաղաքներն են ունեցել թատրոն, ուր կան և եղել են
կանոնաւոր հասարակական և կրթական հիմնարկութիւններ:
Այդպիսի հաստատութիւններ պարսիկների մէջ գոյութիւն չու-
նեն, հետեւաբար, չէ կարող գոյութիւն ունենալ և թատրոնա-
կան դործ: Եւ այդպէս էլ է Պարսիկները չունեն թատրոն ոչ
միայն Ատրպատականում, այլ և ամբողջ Պարսկաստանում
ներկայացում չէ եղել (ի հարկէ պարսիկների մէջ):

Պարսիկների համար թատրոն ստեղծողները հայերն են:

Չը պէտք է մոռանալ, որ պարսիկների մէջ կան անհատ-
ներ, որոնք սիրում, համակրում են բեմը և հասկանում են
նրա կրթիչ նշանակութիւնը: Մեր ասածներին որպէս փայ-
լուն ասպայոյց կարող կ ծառայել նորին մեծութիւն ներկայ
թագաժառանգ Միրզա Մահմէդ Ալին, որ երբեմն ուրախութեամբ
գալիս է հայերի կազմած ներկայացումներին, ի հարկէ թուր-
քերէն լեզուով:

Մեր յօդուածի սկզբում, երբ դեռ խօսում էինք թատրո-
նի սկզբնական շրջանի մասին, ասացինք, որ պարսիկ հանդիսա-
կաններին դիւրութիւն տալու համար կատակերգութիւնը խա-
ղում էին թուրքերէն լեզուով. եղել է և օրինակ, որ ամբողջ
ներկայացումը թուրքերէն է խաղացուել: Այդպիսի մի ներ-
կայացում տրուել է և 1895 թուին ռուսաց կօնսուլ Պետրովի
ղեկավարութեամբ, ուր ներկայ է լինում Պարսկաստանի ներկայ
վեհ. Շահը, որ այն ժամանակ թագաժառանգ էր և նստում էր
Թաւրիզում:

Այդ անցեալումն էր, իսկ այս վերջին 5—6 տարիների
ընթացքում կրկնուել են նման ներկայացումներ: Այս սեզօնին
թուրքերէն լեզուով եղան մի քանի ներկայացումներ, որ տուե-
ցին օր. օր. Ֆելեկեանները Ղալայի թատերասէրների մասնակցու-
թեամբ: Խաղացուեցին հետեւեալ պիեսները.— «Պարիզի չըրջ-
մոլիկ», «Անջկլօ», «Խախտան դինուոր», և «Հրէուհի»:

Այդ ներկայացումների ժամանակ թատերասրահը, դպրոցի

բակը զորդարուած էին լինում գորգերով և զրօշակներով, նուազում էր պարսկական երժշտական խումբը, պատրաստուած էին լինում մի քանի բուֆէտներ, ժողովրդի համար առանձին, բարձրատիճան պաշտօնեաների համար առանձին և թագաժառանգի համար առանձին: Այդպէս էր և ողեսաց ներկայ կօնսուլի ղեկավարութեամբ կազմած ներկայացմանը, որը շամախեցիների օգտին էր, ուր ներկայ էր և թագաժառանգը: Ինչպէս այդ, նոյնպէս և միւս ներկայացումներին, տոմսակները շատ թանկ էին նշանակուած. առաջին երկու կարգերը բռնում էին բարձր աստիճանաւորները, որ լինում է կամաւոր նուէրներով, առանց տոմսակի, իսկ երրորդ կարգից տոմսակներով էին. երկրորդը նշանակուած էր 6 թուման (12 ու.), վերջին կարգը 1 թուման (2 ու.): Ռուսաց կօնսուլի կազմած ներկայացման ժամանակ առաջին երեք կարգերի տոմսակ ունեցողները օգտուում էին բուֆէտներից ձրի:

Նորին մեծ. թագաժառանգը, ինչպէս ասացինք, ուրախութեամբ յաճախում էր այդ ներկայացումներին: Այս սեղօնին նորին մեծութեան առաջարկութեամբ Ֆելիկսան քոյրերը երկու ներկայացում տուեցին պալատում խանմի և պալատական ծառայողների համար: Այնտեղ, պալատի մօտ գտնուած չինութեան սենեակներից մէկի մէջ՝ ծալովի կուլիաներից պատրաստում են փոքրիկ բեմ, որը յատակի շարունակութիւնն է կազմում և ծածկուած է գեղեցիկ գորգերով: Սենեակը կարուած է լինում թափանցիկ վարագոյրով, որի ետեւից խանըմը իւրայիններով և նորին մեծութիւնը նայում են ներկայացման: Այնտեղ լինում են նաև ներքինիներ, որոնք իրանց կեանքում այդպիսի բան չը տեսած լինելով, մեծ հետաքրքրութեամբ հետևում են ամբողջ ներկայացմանը:

Ներկայացումը հաճելի տպաւորութիւն է թողնում թէ թագաժառանգի և թէ խանմի վրայ: Ներկայացման վերջը քոյրերը ներկայանում են խանմին և թատրոնի մասին մի քանի խօսք են փոխաբերում նրա հետ:

Այսպէս է վերջանում առաջին ներկայացումը. սա առաջին օրինակն է. մինչև այժմ չէ պատահել, որ պալատում ներկայացում տրուի, այն էլ խանմի համար: Այդ ներկայացումից չէ անցնում երկար ժամանակ, և պալատում տեղի է ունենում երկրորդ ներկայացումը, որը նոյնպէս աջող է անցնում և զոհ են մնում բոլորն էլ:

ԵՐ. ՅՐԱՆԳԵԱՆՑ

Հ Ե Ն Ր Ի Կ Ի Բ Ս Է Ն *)

XII

Աշուղը և բանաստեղծը.—Իրսէնի երկրորդ այցելութիւնը Նորվեգիայում, Վոսմէրսիօլմ (Քննաղատները Վոսմէրսիօլմի մասին.—Վոսմէրսիւն ընտանիքը.—Րէրէկկա Վէստ.—Վոստրդուսեան ճանապարհին.—Բէատէն և Նրա վախճանը.—Րէկտոր Քրօլ.—Ուլրիկ Բրէնդէլ.—Վոսմէրի և Քրօլի ընդհարումը.—Վեգնուական մարդիկ.—Բէատէի մահուան առեղծուածը.—Րէրէկկան մերժում է Վոսմէրի առաջարկը.—Րէրէկկայի հողեկան կերպարանափոխութիւնը, Նրա խոստովանութիւնը և սիրտը զրտականը.—Բրէնդէլ իւրև ագինետան հանճարը.—Իրսէնի դիրքը ղէպի իղէալիզմը). —Վոլլի Եիկինը (Հիւսիսային բնութիւնը և սկանդինաւեան գրողները.—Ելլիդայի և Բիշլի Վանգէլի կապը.—Վոլլի տիկնոջ հիւանդութիւնը.—Օտարականը.—Մի արուեստագէտի պատմութիւնը.—Ելլիդայի իսկական դիպչոյցը.—Ամուսինների բացատրութիւնը.—Ելլիդայի բժշկութիւնը.—Լինդշտրանդ և Հիլդէ):

Իրսէն իր քսանեօթամեայ հասակում գրած մի սիրուն բանաստեղծութեան մէջ նկատում է—

—«Աշուղը չունի ոչ տեղ և ոչ տուն».

Նա սաւառնում է միշտ դէպի հեռուն:

Զերմ երգատապ մի սրտի համար

Միակ հայրենիքն է համալ աշխարհը:

Գուցէ շատերին տարօրինակ թուի, եթէ նկատենք, որ այս տեսակ մի «աշուղ» էր նաև Դէնց այդ տողերի հեղինակը. նա էլ «ախնջ էր դնում ամենաթաքուն կեանքի զարկերին».

Նրա երգն էլ «ժողովրդի երազներն էր պարզում, մտքերը լուսաբանում»: Միայն այն տարբերութեամբ, որ նա տնից և տեղից զուրկ չէր, այլ ակամայ միայն զրկուեց—իր հայրենիքից համարեա հալածուած՝ տասնեակ տարիներ օտարութեան մէջ էր ապրում:

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 5.

Իբսեն այժմ արդէն առնական լիակատար հասակումն էր — 58 տարեկան — և իբրեւ մեծ զրամատուրգ «ընդհանուր հայրենիքում» վաղուց էր հիւսել իր փառքի և անմահութեան դափնիները: Սակայն իր հայրենակիցների մի մասի ապերախտութիւնը և դրա հետ կապուած վտարանդի կեանքը այս դափնիների փուշն էր կաղմում: Դեռ էլի մի քանի տարի պիտի անցնէր՝ մինչև և այս փուշը կատարելապէս արմատախիլ լինէր, մինչև հոգեկաւոր նորվէգացին ընդ միշտ իր հայրենիք վերադառնար: Մինչև և այդ ընդէն սակայն նա 1885-ի ամառը նորից այցելեց իր հայրենիքը:

Նա ուրախութեամբ նկատում է, որ Նորվէգիայի քաղաքական-հասարակական կեանքը բուսականաչափ կերպարանափոխուել է: Հին, մանր-մունր կոիւնների փոխարէն՝ նա այժմ տեսնում է լուրջ և բանաւոր հիմքերի վրայ կանգնած կուսակցութիւններ, որոնց մաքառման զօշակը գաղափարի անունով էր պարզուում: Դա այլ ևս չէր մնացել իր երիտասարդ ժամանակուայ Նորվէգիան, որի մասին նա երբեմն կծու կերպով նշկատել էր թէ՛ դա կարծես բնակուած լինի «ոչ թէ երկու միլիոն մարդկանցից, այլ երկու միլիոն չներից և կատուններից» (Emil Reich: «Ibsens Dramen»):

Իր հայրենիքի քաղաքական կուսակցութիւնները Իբսեն նկարագրել էր թէ «Երիտասարդութեան միութեան» և թէ մասամբ «Ժողովրդի թշնամու» մէջ: Այս անգամ Նորվէգիայում նոր զրդումներ ստանալով՝ նա դարձեալ վերադառնում է նոյն խնդրին: և մի տարուց յետոյ՝ 1886-ին գրում է իր նշանաւոր զրամաններից մէկը — «Րոսմէրսհոլմ» («Rosmersholm»), որի մէջ սակայն, ինչպէս շուտով կը տեսնենք, հոգեբանական բարդ պրօբլեմները, դէմքերի նուրբ, ճարտարարուեստ բնորոշումը դարձեալ առաջնակարգ տեղ են բռնում և կուսակցական պայքարը երեւան է գալիս միայն իբրեւ աստու:

«Րոսմէրսհոլմ» հետաքրքրական է և մի ուրիշ կողմից. Իբսենի ոչ մի զրամայի մասին այնքան տարբեր և հակասական կարծիքներ չեն յայտնուել, ինչպէս «Րոսմէրսհոլմի» նկատմամբ — Գ. Բրաոդէսի, Եգէրի, Բուլդհաուպտի, Հանզլտայնի, Րայխի, Սալոմէի, Լիյմանի, Լէօ Բէրգի և ուրիշների մեկնութիւնները աւելի կամ նուազ չափով զանազանւում են միմեանցից: Ոմանք առարկում են, որ «Րոսմէրսհոլմ» մի «հարց է առանց պատասխանի», որ գլխաւոր հերոսի և հերոսուհու — Րոսմէրի և Բէրէկկայի — բոմանտիկական մահաւմբ զրամայի հանգոյցը քայքայւում է, բայց ոչ թէ լուծւում: Մի քանի յայտնի զրոյներ մինչև իսկ բացարձակապէս խոստովանում են, որ այս զրաման առ-

հասարակ չեն հասկանում: Էմիլ Բայխը սակայն գրում է թէ՛ յիրաւի ինքն էլ երբեմն չէր հասկանում այդ դրաման, բայց երկար ժամանակ դրանով զբաղուած լինելով՝ այժմ եկել է այն եզրակացութեան, որ «Ժողովրդի թշնամին», «Վայրի բաղը» և «Րօմէրսօլմ» կազմում են մի եռաբանութիւն (Trilogie) և որ վերջինս պատասխանն է առաջին երկու դրամաներում արծարծուած խնդիրների: Դոկտոր Շտօկմանի իդէալիզմը հանդիպելով «սերտ մեծամասնութեան» ապառաժին՝ թէև հիմնովին չէ խորտակոււմ, բայց այսպէս թէ այնպէս մասամբ անդամահատոււմ է: Իսկ Գրէգէրսի իդէալիզմը աւելի նեղ չըջանալով մերին աստիճանի տխուր, ողբերգական մի ճակատագրի է հանդիպում—պատճառ է դառնում մի անմեղ արարածի և վերջիվերջոյ իր սեփական կորստեան: «Րօմէրսօլմում» սակայն չօշափոււմ է այն խնդիրը թէ՛ ինչ պէտք է լինի ապագայ մարդը—ուրախ, ազնուական մարդ—ահա այս ապագայ հերոսի կոչը:

Անցնենք սակայն դրամային:

Նախկին պատուր Եօհաննէս Րօմէր պատկանում է Րօմմէրսօլմի ամենապատուաւոր գերդաստաններից մէկին, որ մի քանի դար շարունակ փայլում էր իր նախնանքի դիրքով: Նրա նախորդները «քահանաներ, զինուորականներ, բարձրաստիճան պաշտօնեաներ» էին, բոլորն էլ պատուաւոր և օրինակելի մարդիկ: Եօհաննէսի հայրը, որ «իւր ընտանիքումն էլ մի գեներալ էր», խիստ և պահպանողական ոգով էր կրթել իր որդուն: Սակայն Ուլրիկ Բրէնգէլ ազատամիտ իդէալիստը, որին կարճ ժամանակով յանձնուած էր Եօհաննէսի զստիարակութիւնը, ուժեղ ազդեցութիւն է սւննում իր աշակերտի վրայ: Հայրը նկատելով Բրէնգէլի ուղղութիւնը և նրա «վտանգաւոր հետեւանքները»՝ շուտով հեռացնում է նրան իր տնից: Բայց Եօհաննէսը աւելի Րօմէրեան ընտանիքի աւանդական ոգին է իւրացնում: Դա երեւում է հէնց նրա նախկին պաշտօնից—պատուութիւն, որ նա արժանաւոր և անբիծ կերպով էր կատարում: Իսկ այժմ իր կալուածքում առանձնացած՝ իր ընտանիքի ծննդաբանութեամբ էր զբաղուած:

Եօհաննէսը և իր կին Բէատէն, որ ազնիւ, փափկասիրտ և զգայուն մի անձնաւորութիւն էր, թէև հոգեկան շատ սերտ ներդաշնակութեամբ չէին կապուած, այնուամենայնիւ ապրում էին խաղաղ կենակցութեամբ, որը սակայն վարագոյրի յետեից վրդովուելու էր և նոյնիսկ իր ողբերգական զոհը տալու:

Հիւսիսից՝ սուպրամոնի և սառնամանիքի հայրենիքին էր գալիս այս վրդովեցնող փոթորիկը: Դա Բէնէկիւս Վէստն

է—Իբսէնի ստեղծած կանայցի ամենանշանաւոր տիպերից մէկը:

Րէբէկկայի ընդհանուր բնաւորութեան և հոգեկան անսանձ թռիչքների խորհրդանշանը հէնց իր ծագման պատմութիւնն է: Բնութեան ազատ զրկում նրա ծնունդն էլ ազատ է լինում, օրինապահութեան սահմաններից դուրս: —Նրա մայրը մի մանկաբարձուհի էր՝ տիկին Գեմվիկ, իսկ հայրը մի բժիշկ՝ դօկտօր Վէստ—որ ճանապարհորդելիս պատահաբար հանդիպել էր առաջինին: Մօր մահուանից յետոյ բժիշկը փաքրիկ Րէբէկկային իր խնամակալութեան տակն է առնում և կրթում է նրան ազատամիտ հայեացքներով, որոնք և իր սեփական դաւանանքն էին կազմում, Րէբէկկան երբ հասունանում և գեղեցիկ օրիորդ է դառնում, նրա խնամակալը չէ քաշւում նրա հետ ստեղծել նոյնանման յարաբերութիւնը, ինչ որ նա ունէր Րէբէկկայի մօր հետ: Եւ սա այնքան էլ դժուար չէր, նախ՝ մտերմացող զոյգի «ազատամտութեան» պատճառով և երկրորդ, որ Րէբէկկային յայտնի չէր իր խորհրդաւոր ծագման պատմութիւնը:

Բժիշկ Վեստը հիւանդանում և տարիներ շարունակ տանջւում է. իսկ Րէբէկկան չը նայելով այս հանդամանքին՝ անձանձիր համբերութեամբ շարունակում է կենակցել նրա հետ և հոգատար կերպով խնամել նրան: Բժիշկը շատ ողորմելի դրութեան մէջ է մտնում. այնպէս որ իր աղջկան կամ կնոջ թողնում է միայն զոյգերով լի մի արկղ: Այս տեսակ ժառանգութեամբ Րէբէկկան ի հարկէ անկարող էր ապրել, և ահա նա ստիպուած է ուրիշ տեղ փորձել իր բախտը: Նա զօրեղ կամքի, լայն հայեացքների և հետևողական բնաւորութեան տէր մի օրիորդ էր, այդ պատճառով ուր էլ որ լինէր՝ հաւանորէն յաջողութիւն էր գտնելու:

Եւ բախտը առաջնորդում է նրան դէպի Րօսմէրսհօլմ: Րէկտօր Գրօլ՝ Բէատէի ևղբայրը՝ ծանօթանում է նրա հետ և ի նկատի ունենալով իր քրոջ հիւանդութիւնը՝ առաջարկում է նրան մտնել Րօսմէրի տունը իբրև նրա կնոջ օգնական: Րէբէկկան շատ լաւ ընդունելութիւն է գտնում Բէատէից և առհասարակ Րօսմէրի տանը իրան զգում է իբրև ճշտանիքի անդամ: Հիւանդ և նրբազգած Բէատէն դէպի Րէբէկկան տածում էր նոյնիսկ «սիրահարութեան նմանուող մի զգացմունք»:

Րէբէկկան մի յայտնի դիտաւորութեամբ էր մուտք գործել Րօսմէրի տունը: Նա վճռել էր զրաւել և տաքողջովին տիրապետել այս բարեմիտ և խստաբարոյ պատօրին: Իր «ազատամիտ» ծնողների զգայական յատկութիւնները անշուշտ ժառանգաբար արմատացել էին և նրա մէջ, Վայրագ, անզուսպ

կիրքն էր, որ նրան մզում էր զէպի պատօրի տունը, և նա՝ առանց միջոցների խտրութեան՝ վճռել էր անպայման ձեռք բերել այս հազուագիւտ որսը: Նա իր մէջ զգում էր «մի ահարկու փոթորիկ—նման այն փոթորիկներին, որոնք ձմեռը տեղի են ունենում հիւսիսում—որ երբ տիրապետում է մէկին՝ քաշ է տալիս իր հետ անդիմադրելի կերպով»:

Բայց ինչպէս ձեռք գցել Եօհաննէսին, առաջին նա տմուկանացած էր, երկրորդ նախկին հոգեորական և իրրե Բօսմէրեան գերդաստանի շառաւիղ՝ խիստ բարոյականի և պահպանողական ոգու տէր մի անձնաւորութիւն: Այս բոլորն ի նկատի ունենալով՝ խորամանկ Բէբէկկան շատ նուրբ և սիստեմատիկ կերպով է առաջ դնում—նա վճռում է ղեռ Բօսմէրին ազատամիտ հայեացքներ ներշնչել, յետոյ իբրեւ հետևանք այս հանգամանքի, նրա և Բէատէի յարաբերութիւնները սառեցնել—որովհետև Բէատէն պահպանողական էր և ջերմ հաւատացող—և վերջ ի վերջոյ այս խեղճ կնոջ գոյութեանը առհասարակ վերջ տալ:

Եւ Բէբէկկան համարեա լիովին համոռւմ է իր նպատակին: Բօսմէրը շատ թոյլ և ենթարկուող բնաւորութիւն ունէր. հետեւաբար Բէբէկկայի ուժեղ կամքի առաջ մի ձկուռն և դիւրաթեք զործիք կարող էր դառնալ: Այս զօրեղ կնոջ ներշնչմամբ նա չուտով ազատամիտ հայեացքներ է ձեռք բերում:

Առաջին քայլն արդէն արուած էր. մնում էր երկրորդը և վճռողականը, որ անհամեմատ աւելի դժուար էր, բայց Բէբէկկայի նման մի անձնաւորութեան համար ոչ անիրագործելի: Վերջինս հեռատես նպատակաւորութեամբ ղեռ վաստակում է Բէատէի համակրանքն ու վստահութիւնը և այնքան առաջ է գնում, որ նրա անզուակ լինելը մատնացոյց է անում իբրեւ հակաամուսնական մի երևոյթ և ներքին անհամերաշխութեան մի նշան: Միամիտ կինը հաւատում է սրան և մոտաւանդ բնազդօրէն նկատելով Բէբէկկայի հեռաւոր դիտաւորութիւնը, թէ հոգեպէս և թէ ֆիզիկապէս աւելի է տանջւում: Անբախտ կնոջ յուսահատութիւնը և նեարդերի քայքայումը այն աստիճանի է համոռւմ, որ նա վերջ ի վերջոյ իրան ձգում է իրանց տան հանդիպակաց ջրաղացի առուակը և խեղդւում է:

Բօսմէրը, որ ղեռ ոչ մի տեղեկութիւն չունէր ոչ Բէբէկկայի զէպի ինքը տաժած կրքի և ոչ էլ իր կնոջ ողբերգական մահուան բռն սպառնալի մասին, այն կարծիքի էր—ինչպէս և նրա հետ շատերը—որ Բէատէի այս ողբալի վախճանի պատճառը խելագարութիւնն էր:

Այս բոլոր զէպերը զրամայի առաջին զործողութիւնը

դեռ չը սկսուած արդէն տեղի են ունեցել: Երբ վարագոյրը բացուում է Բէատէն այլևս չը կայ: Եւ Բէքէկկան այս ծանր ոճ-րագործութիւնից յետոյ դեռ չէ հանգստացել—լիակատար յա-ջողութեան համար նա ցանկանում էր Բէատէի յիշատակը առ-հասարակ ջնջել Բօսմէրի սրտից: Վերջինս ամեն անգամ դուրսը չըջկլիս՝ երբէք չէր վստահանում ջրաղացի նեղ ճանապարհով բարձրանալ դէպի կամուրջը, որանդից ցած էր ընկել Բէատէն —այլ զարտուղի ճանապարհներով էր գնում: Եւ Բէքէկկան անհանդիստ և լարուած կերպով պատուհանից շարունակ հե-տեւում էր նրա ճանապարհին, որ, ի մեծ ցաւ իր, միշտ զար-տուղի էր—«Այսօր էլ նա չուռ եկաւ. բարձրից է գնում... Այս-տեղ, Բօսմէրսօլմում, ինչպէս երևում է, հանգուցեալներին երկար են յիշում»—«Օրինդ», նկատում է տիկին Հէլլէթը՝ Բօսմէրի անտեսուհին, «ես կարծում եմ, որ աւելի շուտ հան-գուցեալներն են, որ անբաժան են Բօսմէրսօլմից»: Եւ այս անբաժան լինելու սիմբոլը «սպիտակ ձիւն է», որ զիշերները երբեմն երեւում է Բօսմէրսօլմում:

Ինչպէս Բօսմէրը այնպէս էլ ըէկտօր Գրօլը, որ Բէքէկկային առաջնորդել էր դէպի պատօրի տունը, միամիտ էր և գործից անտեղեակ: Իր քրոջ մահուանից յետոյ նա երկար ժամանակ չէր այցելում իր փեսային, որպէսզի «դժբախտ տարիների յի-շողութիւնը» չը զարթեցնի նրա մէջ: Նա այնքան միամիտ է, որ առաջին այցելութեան ժամանակ հանգիստ կերպով նկա-տում է Բէքէկկային թէ՛ նա այժմ կարող է «Բէատէի թողած դատարկ տեղը զբաւել»:

—«Ես ունեմ արդէն այն տեղը, ինչ որ ինձ ցանկալի է, պարմն ըէկտօր»—պատասխանում է Բէքէկկան:

—«Գործունէութիւնը—այն, բայց...»

—«Ամբթ է, ըէկտօր Գրօլ. ինչպէս կարող էք այսպիսի լուրջ խնդիրների վրայ կատակներ անել»—ծանր և վճռողական չեչուով վրայ է բերում Բէքէկկան:

Բայց ըէկտօր Գրօլը ուրիշ կարեւոր խնդրով էր եկել իր փեսայի մօտ. իր սևփական խոստովանութեամբ, նա իր ծերու-թեան օրերում դարձել էր «քաղաքական ազիտատօր»: Նա թէե շատ յետադէմ և պահպանողական հայեացքների տէր էր, բայց կամքով ուժեղ, միանգամայն անշեղ և համոզմունքի մարդ էր: Նկատելով արմատականների և նրանց օրդանի—«Լուսաշատարա-կի»—յառաջադիմութիւնը՝ նա վճռել էր միացնել բոլոր պահ-պանողական տարրերը և նոյնիսկ նոր ոյժեր առաջացնել՝ հա-կառակորդների դէմ մաքառելու համար: Նա այլևս հակուած չէր միայն «անտարբեր հանդիսատեսի» դեր կատարել, նա անկարող

էր հաշտուել ազատամիտների ուժեղ և հետզհետէ ամրացող դիրքի հետ: Նրան շատ ծանր և անախորժ էր թւում մանաւանդ այն հանգամանքը, որ «ըմբոստութեան ոգին» իր ստուերը տարածել էր նոյն իսկ իր սեփական ընտանեկան յարկում և այն ուսումնարանում, որ իր խնամքին էր յանձնուած—նրա որդին դպրոցում աշակերտական անկարգութեան պարագլուխն էր, իսկ աղջիկը մի կարմիր թղթապանակ էր հիւսել «Լուսաշտարակը» ծրարելու համար: Բէկտօրի կիներն անգամ «հակուած էր դէպի իր երեխաները»:

—Այո, սիրելի Բօմէր, այս վտանգաւոր և ապականուած ժամանակի ոգու դէմ ես պէտք է կռուեմ ամեն տեսակ զէնքով... թէ խօսքով և թէ գրչով»:

—«Բայց յոյս ունեւ դու այդ եղանակով որ և է հետեււանքի հասնել»—հարցնում է Բօմէր:

—«Ես կամենում եմ յամենայն դէպս իմ քաղաքացիական պարտականութիւնը կատարել, և կարծեմ ամեն մի հայրենասէր և բարեմիտ մարդու պարտքն է նոյնը անել: Տեսնում ես, այս երեկոյ ես գլխաւորապէս հէնց սրա համար եմ եկել քեզ մօտ»:

—«Բայց թանկագին բարեկամ, ինչ ես ասում, ես ինչ պէտք է...»

—«Դու պէտք է քո հին բարեկամին օգնես, և անես այն, ինչ որ ուրիշներն են անում...»:

—«Բայց, Բէկտօր Գրօլ, դուք գիտէք, որ պարոն Բօմէրը այնքան էլ չէ ախորժում այդ տեսակ գործերից»—նկատում է Բէբէկկան:

—«Եւ այժմ այլևս այդ տեսակ անախորժութիւնն չը պէտք է զգայ: Բօմէր, դու բաւականաչափ չես հետեւում անցքերին, դու նստել ես այստեղ և պարփակուել միայն քո պատմական ժողովածուներով... Բայց ժամանակը դժբախտաբար չէ յարմարում այդ տեսակ պարապմունքներին: Դու չես կարող երեւակայել թէ ինչ դրութեան է հասել մեր ամբողջ հայրենիքը. համարեա ամեն մի գաղափար գլխադարձ է եղել: Հսկայական աշխատանք է հարկաւոր բոլոր այս մոլորութիւնները արմատախիլ անելու»:

—«Եւ էլ եմ այդպէս կարծում. բայց այդ տեսակ աշխատանք ինձ ամենեւին չէ յարմարում»:

—«Բայցի դրանից ինձ թւում է, թէ պարոն Բօմէրը այժմ այն տեղն է հասել, որ կեանքի երկուցութների վրայ աւելի բաց աչքերով է նայում քան թէ առաջ»—ինքնավստահ և խորհրդաւոր կերպով նկատում է Բէբէկկան:

—«Աւելի բայ աչքերով»—յանկարծակիի եկած վրայ է բերում բէկտոր Գրօլը:

—«Այո, կամ աւելի աղատ, աւելի անաչառ»—պատասխանում է Բէքէկկան:

—«Այս ինչ է նշանակում, Բօմէր, դու երբէք չես կարող այնքան կարճամիտ լինել և խաբուել մի այնպիսի պատահականութիւնից, ինչպիսին խռովարարների ժամանակաւոր յաղթութիւնն է»:

—«Սիրելի բարեկամ, դու գիտես արդէն, որ ես քաղաքականութիւնից քիչ բան եմ հասկանում. բայց յիշաւի ես նշկատում եմ, որ վերջին տարիներում անհատի մտածողութիւնը աւելի ինքնուրոյն է դառնում»:

—«Եւ առանց այլևայլութեան դու այդ համարում ես մի լաւ երևոյթ. բայց շատ սխալում ես, բարեկամս: Նայիր չուրջդ, թէ դուրս և թէ քաղաքում, և կը տեսնես թէ ինչ կործիններ են տիրում արմատականների շրջանում: Դրանք ամենեւին չեն տարբերում այն իմաստութիւնից, որի յայտարարն է «Լուսաշտարակը»:

—«Այո, Մօրտէնսգօրդը («Լուսաշտարակի» խմբագիրը) այս կողմերում շատերի վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի»—նկատում է Բէքէկկան:

—«Ինչպէս կարող էք այդպիսի բաներ երեւակայել: Մի մարդ այնպիսի կեղտոտ մի անցեալով, մի մարդ, որ անբարոյական մի արարքի պատճառով իր ուսուցչական պաշտօնից հեռացուած է—անա այդպիսին այժմ ասպարէզ է դուրս գալիս իբրև ժողովրդի ղեկավար...»:

—«Ես շատ զարմանում եմ, որ դուք ե ձեր բարեկամները չէք դուրս գալիս նրա դէմ»—հեղնօրէն նկատում է Բէքէկկան:

—«Հէնց այդ է, որ մենք այժմ ուզում ենք անել: Այսօր մենք գնացինք «Պաշտօնական թերթը»: Փողային հարցը ոչ մի դժուարութիւն չը պատճառեց. բայց (դառնում է դէպի Բօմէր)—ես այժմ արդէն իմ իսկական խնդիրքին եմ մօտենում—ղեկավարութիւնը, լրագրական ղեկավարութիւնն է, որ մեծ բարդութիւններ է առաջացնում: Ասած ինձ, Բօմէր, բարի գործի համար դու յանձն չես առնի արդեօք այդ թերթի խմբագրութիւնը»:

—«Ե՛ս»—համարեա սարսափած նկատում է Բօմէր:

—«Ինչպէս կարող էք այդպիսի բան ձեր մտքովն անգամ անցկացնել»—լրացնում է Բէքէկկան:

—«Որ դու քեզ հեռու ես պահում հրապարակական ժո-

ղովներից և չես կամենում վայելել այն քաղցրութիւնների տարաւորը, որ տեղալու է քո գլխիդ—այդ ի հարկէ շատ խելօք բան է: Բայց խմբագրական հանգիստ գործունէութիւնը կամ աւելի ճիշտ ասած...»:

—«Ո՛հ, ո՛հ, սիրելի բարեկամ, այդ չը պէտք է դու խնձանից պահանջես»:

Երբ այսպէս Բօսմէրը մի անգամ ընդ միշտ հրաժարուում է Քրօլի առաջարկն ընդունելուց—այն ժամանակ վերջինս նկատում է—

—«Յամենայն դէպս դու կը շնորհես մեզ քո անունը»:

—«Իմ անունը»:

—«Այո, Եօհաննէս Բօսմէր անունն ըստինքեան արդէն մի մեծ առաւելութիւն է մեր թերթի համար: Մենք բոլորս որոշ կուսակցութեան մարդիկ ենք—ինչպէս լսում եմ ես ինքս համարում եմ մինչեւ իսկ շատ մոլեռանդ: Այս պատճառով մեր անունն հետ կապուած թերթը մոլորուած ամբողջ չըջաններում չէ կարող յաջողութիւն ունենալ: Իսկ դու կուսակցական պայքարից քեզ միշտ հեռու ես պահել: Քո խաղաղ և արդարասէր ողին, քո նուրբ մտածողութիւնը, քո անձեռնմխելի պատիւը—այս բոլորը արդէն չատերին է յայտնի և չատերից դնահատուած: Բացի դրանից այն յարգանքը և պատկառանքը, որ դու քո քահանայական պաշտօնավարութեան ժամանակ վայելում էիր, և վերջապէս քո ընտանեկան անունն պատկառելիութիւնը»:

Այս խօսակցութեան ժամանակ յանկարծ ներս է մտնում Ուլրիկ Բրէնդէլ, Բօսմէրի նախկին ուսուցիչը: Բաւական լաւ արտաքինով, բայց հնամաշ շորեր հագած մի ծերունի է նա և իր բնաւորութեամբ, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, Գրէգէրսի և Հիալմարի («Վայրի բաղը») մի խառնուրդը: Նա էլ աղատութեան և ճշմարտութեան երկրպագուներինցն էր, մի իդէալիստ, որ սիրում էր իր առանձնութեան մէջ յղիւման: Սակայն նա այժմ գտնուում էր կեանքի մի փոխանցիկ շրջանում:—«Ես կամենում եմ մտնել կեանքը, աչքի ընկնել, գործ կատարել: Փոթորկալից ժամանակներում ենք ապրում—այժմ ես էլ մտադիր եմ աղատութեան սեղանի վրայ դնել իմ լուծման»:

Այս նպատակով նա կամենում էր հրապարակական մի ժողով կազմել և դրա համար այժմ եկել էր Բօսմէրի օժանդակութիւնը խնդրելու: Վերջինս օգնում է իր նախկին ուսուցչին թէ փողով և թէ վայելուչ զգեստներով: Իսկ Բէրէկկան, առանց Բօսմէրի գիտութեան, նոյնիսկ մի յանձնարարական է ապրիս նրան Մօրտէնսգորգի անունով:

Րէկտօր Քրօլ, որ սկզբից արդէն շատ անհամբերող զիրք էր բռնել դէպի «կորած Բրէնդէլ» և իր զարմանքն էր յայտնում, որ Րօսմէրը այս տեսակ մի մարդու առաջ առհասարակ բայ է անում իր դռները—խորհրդաւոր կերպով հարցնում է Բրէնդէլին։

—«Դուք էլ էք կամենում...»

Իսկ միամիտ Բրէնդէլ այս խօսքերի յետին միտքը չը հասկանալով՝ դիմում է ներկայ եղողներին։

—«Այստեղի հասարակութիւնը իմ տարածուած գրուածքների մասին ճիշտ տեղեկութիւն ունի»։

—«Ո՛չ, ես պէտք է անկեղծ խոստովանեմ, որ...»—պատասխանում է Քրօլ։

—«Ես ձեր գրուածքներից շատերը կարդացել եմ, որովհետեւ իմ խնամակալ հայրը ունէր այդ բոլորը»—վրայ է բերում Րէքէկկան։

—«Աղնիւ տանտիկին, դրսնով ձեր ժամանակն իզուր էք վատնել, այդ բոլորը ողորմելի բաներ են, ասում եմ ձեզ»—նկատում է Բրէնդէլ։

—«Այդպէ՛ս»—զարմացած հարցնում է Րէքէկկան։

—«Ինչ որ դուք կարդացել էք—այնն իմ ամենալաւ երկերը չէ ճանաչում ոչ մի մարդ և ոչ մի կին—ոչ ոք՝ բացի ինձանից»։

—«Դա ինչպէս կարող է պատահել»—հարցնում է Րէքէկկան։

—«Որովհետեւ դրանք գրուած չեն»։

—«Բայց սիրելի պ. Բրէնդէլ...»—վրայ է բերում Րօսմէր։

—«Դու. գիտես, Եօհաննէս, որ ես մի տեսակ թուրամորթ եմ. մի Gourmand, և ամբողջ կեանքումս այսպէս եմ եղել։ Ես սիրում եմ առանձնութեան շուայտութիւնը, որովհետեւ ես սրանով կրկնակի եմ յղիանում, տաան անգամ աւելի։ Երբ ես պաշարւում եմ ոսկէ երազներով, երբ նոր, օրօրուն, արագաթօնի մտքեր են ծնւում իմ մէջ և զօրեղ թևերով ինձ կաշկանդում—այն ժամանակ այդ բոլորը ես ձեռնկերպում եմ բանաստեղծութեամբ, տեսիլներով, պատկերներով—այսպէս մեծ ուրուագծերով, հասկանում ես»։

—«Այո, այո»—մրմնջում է Րօսմէր։

—«Օ՛, ես ինչպէս ճաշակել, յղիացել եմ կերպարանաւորելու խորհրդաւոր երանութիւնը—այսպէս մեծ ուրուագծերով, ինչպէս նկատեցի—ծափահարութիւնը, շնորհակալութիւնը, հրօշակը, գափնեայ սլակը—այս բոլորը ես լիովին և խանդավառ կերպով եմ վայելել։ Գաղտնի մտապատկերներն էլ մէջ ինձ այն-

պիսի ուրախութեամբ եմ յազուրդ տուել, այնպիսի մեծ ուրախութեամբ...»

—«Հը՛մ»—խորհրդաւոր հեղինակութեամբ արտասանում է ըէկտօր Քրօլը:

—«Եւ այդ բոլորը երբէք չէ՞ք գրել»—հարցնում է Բօսմէր:

—«Գրելու այս տափակ, գռեհիկ արուեստը չարունակ մի զզուելի անախորժութիւն է պատճառել ինձ: Եւ ինչո՞ւ պէտք է իմ սեփական իդէալները սրբապղծէի՝ քանի որ ես զրանք անբիծ եւ միայնակ կարող էի վայելել: Բայց այդ բոլորը պէտք է զոհուի: Ծջմարիտ, ես համարեա նոյն վիճակումն եմ, ինչպէս մի մայր, որ իր մատաղ աղջիկներին փեսաների գիրկն է յանձնում: Այնուամենայնիւ ես զրանք զոհում եմ, ազատութեան սեղանի վրայ եմ զոհում—մի շարք լաւ ձեւակերպուած դասախօսութիւններ՝ ամբողջ հայրենիքում»:

Երբ Ուլրիկ Բրէնդէլը Բօսմէրից բաւականութիւն ստացած՝ դուրս է գալիս—ըէկտօր Քրօլը չէ զլանում դարձեալ նրան խայթել—«Ողորմած Աստուած, այս էր Ուլրիկ Բրէնդէլը, որի մասին երբեմն այն կարծիքն էր տիրում՝ թէ նա մեծ-մեծ գործեր է կատարելու այս աշխարհում»:

—«Յամենայն դէպս նա համարձակութիւն ունի ապրել այնպէս՝ ինչպէս իր սեփական խելքն է իրան թելադրում: Ինձ թւում է, որ սա այնքան էլ հասարակ մի բան չէ»—նկատում է Բօսմէր:

—«Ի՞նչ, Այդպիսի մի կեանք, ինչպիսին նրանն է: Ես կարծում եմ, որ նա հէնց այն մարդն է, որ քո գաղափարները նորից խառնաչփոթէ»:

—«Օ՛, ո՛չ, ես արդէն ամեն կողմից ինձ ճանաչել եմ... Իմ ներքին աշխարհով ես այժմ մի նոր ամառ եմ վայելում, մի նոր երիտասարդական հայեացք, եւ ահա այդ պատճառով այժմ կանգնած եմ այնտեղ...»:

—«Ո՛ւր, ո՛ւր ես կանգնած»—հարցնում է անհամբեր Քրօլը:

—«Այնտեղ, ուր քո որդիներն են կանգնած»:

—«Դ՞ու, դ՞ու, բայց դա անհնար է... Հերձուածո՞ղ, Եօհաննէս Բօսմէր ուրացող»:

—«Ես՝ ի՞նչ եմ ուրախ, ի՞նչ եմ անուանում: Բայց եւ այնպէս ես ի՞նչ եմ տանջուել եմ...»:

Սակայն ի՞նչ էր այս «ուրացողի» նպատակը—«ազատութեան գործին» մասնակից լինել—«Ես չեմ միանայ այն հոսանքին, որ տիրում է այստեղ, չեմ մասնակցի կոռուղ կուսակցութիւններից ոչ մէկին: Ես պէտք է փորձեմ ամեն կողմից մար-

դիկ հաւաքել—այնքան որքան կարող եմ: Ես կամենում եմ ապրել և իմ բոլոր կեանքիս ուժերը մի բանի նուիրել—խսկական ժողովրդական միտք առաջացնել հայրենիքում»:

—«Ուրեմն դու կարծում ես, որ գոյութիւն ունեցող ժողովրդական միտքը բաւական չէ: Ինձ թւում է սակայն, որ մենք բոլորս մի այնպիսի ճանապարհի վրայ ենք գտնւում, որ միանգամայն տղմաթաթախ է և ուր հասարակ մարդը միայն կարող է իրան երջանիկ զգալ»:

—«Ահա հէնց այդ պատճառով ես առաջադրում եմ ժողովրդական մտքի իսկական նպատակը»:

—«Ի՞նչ նպատակ»:

—«Հայրենիքի բոլոր մարդկանց ազնուական մաքրիկ դարձնել»:

—«Բոլոր մարդկանց»:

—«Յամենայն դէպս այնքան շատ որքան հնարաւոր է»:

—«Ի՞նչ միջոցով»:

—«Նրանով, որ ես նրանց միտքը, ոգին ազատ կը դարձնեմ և կամքը կազնուացնեմ»:

—«Դու մի երազող ես, Բօամէր: Դ՞ու ես կամենում նրանց ազատել, դ՞ու ես կամենում—նրանց ազնուացնել»:

—«Ո՛չ, թանկազին բարեկամ, ես ուզում եմ միայն փորձել, այդ տրամադրութեամբ նրանց ղինել. իսկ գործողները իրանք պէտք է լինեն»:

—«Եւ կարծում ես թէ նրանք կարող են»:

—«Այո»:

—«Ուրեմն սեփական ուժով»:

—«Այո, հէնց սեփական կարողութեամբ, սրանից դուրս ուրիշ այժ գոյութիւն չունի»:

—«Սա նշանակում է խօսել այնպէս՝ ինչպէս մի հոգեորականն է վայել»:

—«Ես այլ եւ հոգեորական չեմ»:

—«Այո, բայց—քո մանկական հաւատքը»:

—«Դա այլ եւ գոյութիւն չունի»:

Ինքեկական, որ կողքի սենեակից լսել էր երկու բարեկամների խօսակցութիւնը՝ ներս է մտնում և ինքնադու՝ ոճով նկատում է—«Այդպէս, վերջապէս այժմ նա իր զոհաբերութեան մեծ տօնի ճանապարհին է»:

—«Մենք քեզ չենք թողնի, Բօամէր, մենք քեզ յետ կը դարձնենք մեզ մօտ»—ասում է չփութուած Գրօլը:

—«Այդքեղ ես այլ եւ երբէք չեմ վերադառնայ»—վճռական կերպով նկատում է Բօամէր:

—«Դեռ այդ կը տեսնենք—դու այն մարդը չես, որ կարողանաս մենակ մնալ»:

—«Ես բաւորովին մենակ չեմ լինի: Միայնակութիւնը կրելու համար՝ մենք երկու ենք»:

—«Ա՛, դեռ այս էլ: Բէատէի խօսքերը...»—խորհրդաւոր կասկածով վրայ է բերում Քրօլը և յուսահատ ու կոտորուած սրտով հեռանում է իւր նախկին մտերիմ բարեկամից:

Րօսմէրի և Քրօլի այս ընդհարումից յետոյ արդէն տեղի է ունենում—կամ աւելի ճիշտ ասած՝ բացում է—խսկական զրաման, որի համառօտ պատմութիւնը մենք վերև առաջ բերինք: Բէկտօր Քրօլը այժմ է միայն հասկանում «Բէատէի խօսքերը» և ի նկատի ունենալով Րօսմէրի «ազատամտութիւնը»՝ այլ ևս երբեք չէ կասկածում նրանց ճշմարտութեանը: Նա յայտնապէս նկատում է Րօսմէրին թէ՛ «այստեղ, տանդ մէջ կայ մէկը, որ քո յետևից խաղեր է խաղում»—և չէ հրաժարւում հաստատել, որ այդ «մէկը» Րէբէկկան է:

Բայց Քրօլը աւելի է առաջ դնում:

—«Ասան ինձ, դու ինչն ես համարում Բէատէի մահուան հիմնաւոր պատճառը»: Եւ երբ միամիտ Րօսմէրը պատասխանում է—«անկասկած նրա խելագարութիւնը»—այն ժամանակ Քրօլը ահա թէ ինչ է յայտնում—«մի բան յամենայն զէպս կարող եմ քեզ պատմել, այդ այն է, որ ինքզնիքդ, վշտատանջ և չափազանց յուզուած Բէատէն վերջ տուեց իւր կեանքին նրա համար, որ դու բաղդաւոր, ազատ և քո ցանկութեանդ համեմատ ապրես»:

—«Ի՞նչ ես ուզում դրանով ասել»:

—«Իր կեանքի վերջին տարում նա երկու անգամ եկաւ քաղաք՝ ինձ մօտ իր երկիւղը և յուսահատութիւնը ինձ յայտնելու»:

—«Այս նոյն խնդրի մասին»:

—«Ո՛չ, առաջին անգամ նա յայտնեց, որ դու ուրացութեան ճանապարհի վրայ ես կանգնած, որ դու կամենում ես քո հայրերիդ հաւատքին հրաժեշտ տալ... Եւ այնուհետեւ երբ ես փորձում էի նրա տխուր մտքերը փարատել, ահա թէ նա ինչ ասաց—«Ես այլ ևս չաւ ժամանակ չունեմ, որովհետեւ Եօհաննէսը այժմ պէտք է շուտով ամուսնանայ Րէբէկկայի հետ»:

—«Այդ ինչ ես ասում եմ, սամուսնանալ...»—չուարած վրայ է բերում Րօսմէր:

—«Սա հինգշաբթի օրն էր, կէսօրից յետոյ, շաբաթ օր երեկոյեան նա իրան կամուրջից ցած ձգեց»:

Պարզ է, որ այս յայտնագործութիւնը մի սոսկալի անա-

կընկալ էր Բօսմէրի համար: Նրան շատ ծանր էին թւում մանաւանդ Քրօլի հետեւեալ խօսքերը—«Ջրաղացի առուակի հանելուկը պէտք է քո խղճով լուծես—ի հարկէ, եթէ միայն սրանից մի կտոր մնացել է մէջդ»:

Բօսմէրը իրաւացի կերպով Քրօլի ուշադրութիւնը դարձնում է մի այլ հանգամանքի վրայ:

—«Լսիր ինձ այժմ, Բէատէի մահուանից յետոյ երկար ժամանակ է, որ Բէրէկկա Վէստը և ես միայնակ ապրում ենք այստեղ՝ Բօսմէրսօլմոմ: Այս ամբողջ ժամանակուայ ընթացքում Բէատէի ամբաստանութիւնը քեզ յայտնի էր, բայց ես երբէք չեմ նկատել, որ դու որ և է կասկածի նշոյլ ցոյց տայիր դէպի մեր այս կենակցութիւնը»:

—«Ես միայն երէկ երեկոյեան իմացայ, որ այս կենակցողներից մէկը ուրացող է, իսկ միւսը մի ազատամիտ կին»:

—«Ա՛, ուրեմն դու չես կարող հաւատալ, որ ուրացող և ազատամիտ մարդիկն էլ կարող են մաքրութեան զգայմունք ունենալ: Դու չես հաւատում, որ նրանք բարոյականութեան զգայմունքը կրում են իրանց մէջ իբրև մի բնազդ»:

—«Ես ոչ մի նշանակութիւն չեմ կարող տալ այն բարոյականութեանը, որի արմատները կրօնական հաւատքից դուրս են»:

Բէկտօր Քրօլի արած յայտնադործութիւնների վրայ մի առանձին լոյս է սփռում նաև Մօրտէնսգօրդի այն տեղեկութիւնը, որ նա իր առաջին այցելութեան ժամանակ հաղորդում է Բօսմէրին: Մօրտէնսգօրդը յայտնում է, թէ մէկ և կէս տարի առաջ մի նամակ է ստացել Բէատէից, մի «զարմանալի» նամակ, որ «սկսում է մօտաւորապէս սրանով թէ՛ նա մեծ սարսափի և տանջանքի մէջ է ապրում, որովհետև, գրում է, շատ վատ մարդիկ կան մեր կողմեր, որոնք մտածում են միայն ձեզ զայրոյթ և վնաս պատճառել»:

—«Ի՞նչ»—հարցնում է Բօսմէր:

—«Այո, հէնց այդպէս է նամակում: Եւ յետոյ դալիս է ամենատարօրինակը. տսեմ, պօրոն պաստօր»:

—«Այո, ի հարկէ, ամեն ինչ, առանց վերապահութեան»:

—«Հանգուցեալ տիկինը խնդրում և աղաչում է ինձ մեծաճողի լինել. իրան յայտնի է, գրում է նա, որ պարոն պաստօրն էր ինձ պաշտօնից զրկողը: Եւ խնդրում է սրտազին, որ ես վրէժինդիւր չը լինեմ»:

—«Ի՞նչպէս կարող էր նա կարծել թէ՛ դուք վրէժինդիւր կը լինէք»:

—«Նամակում յիշւում է նաև, եթէ ես զանազան լուրեր

լսեմ Բօամէրսօլմում տիրող յանցաւոր գործերի մասին—դրանց ոչ մի հաւատք չընծայեմ, որովհետեւ վատ մարդիկն են տարածում այդ բոլորը՝ ձեզ անբախտացնելու համար»:

—«Այդ բոլորը նամակումն է»:

—«Պարոն պատուօր, դուք այդ կարող էք ժամանակին կարդալ»:

—«Բայց ես չեմ կարող երեւակայել: Ի՞նչ էր կարծում նա, ի՞նչ էր վատ լուրերի նսպատակը»:

«Առաջին, որ պարոն պատուօր իր երեխայական հաւատքից հեռացել է. սա տիկինը որոշակի հերքում էր այն ժամանակ: Եւ յետոյ, հըմ...»:

—«Յետոյ»:

—«Յետոյ գրում է—և սա բաւական խառնիրուռն է—որ ինքը Բօամէրսօլմում ոչ մի յանցաւոր յարաբերութեան մասին տեղեկութիւն չունի. որ իր դէմ երբէք մի անարդարութիւն չէ գործուած: Եւ եթէ այս տեսակ լուրեր պտտուին, խնդրում է ինձ այս մասին «Լուսաշտարակում» ոչինչ չը հաղորդել»:

Այս անուանարկութիւնները մի կողմից՝ և Բէատէի անսահման բարութիւնը, մեծահոգի ներողամտութիւնը և անյիշաչարութիւնը միւս կողմից—հասկանալի է թէ ինչքան պիտի յուզէին զժբախտ Բօամէրին: Նա, որ Բէբէկկայի օգնութեանը «այժմ աւելի կարօտ էր քան թէ երբ և իցէ»—սհա թէ ի՞նչ է նկատում—

—«Ես կարծում էի արդէն, որ մեր սիրուն, մաքուր բարեկամական յարաբերութիւնը մի օր կարող էր արատաւորուել և կասկածի ենթարկուել: Բայց ոչ Քրօից. նրա մասին երբէք չէի կարող մտածել: Սակայն մեծ ամբօխը իր կողիտ զլացումներով և անազնիւ աչքերով...»:

—«Ինչո՞ւ ուրիշների կարծիքին նշանակութիւն տալ. չէ որ մենք ինքներս զիտենք, որ մենք անմեղ ենք»:

—«Ե՞ս, անմեղ—այո՛ւ, արդարեւ ես այդ կարծում էի—միայն մինչեւ այսօր: Իսկ այժմ—այժմ, Բէբէկկա...»:

—«Այո՛, և այժմ»:

—«Ի՞նչպէս պէտք է բացատրեմ Բէատէի սոսկալի բողոքը»:

—«Օ՛, Բէատէի մասին մի խօսիր. այլ ես մի մտածիր Բէատէի մասին: Հաղիւ վերջապէս դու. նրա մահը մոռացել էիր»:

—«Երբ ես այդ բոլորի մասին տեղեկացայ—այն ժամանակուանից նա ահարկու կերպով կենդանացել է նորից»:

Նա կամենում էր իր զժբախտ կնոջ խելագարութեան պատ-

ճառը դառնել—«ես ուրիշ կերպ չեմ կարող, Բէքէկկաւ ես այս մաշող կասկածից չեմ կարող ազատուել՝ ինչքան էլ որ ցանկանամ»:

—«Բայց այս ծանր խնդրի մասին շարունակ մտածելը կարող է վտանգաւոր դառնալ»—սառնասիրտ կերպով նկատում է Բէքէկկան:

—«Ես որեւէ կերպ ինձ մատնած պէտք է լինեմ: Նա անշուշտ նկատած կը լինի թէ՛ ես ինչպէս բախտաւոր դարձայ այն օրից, երբ դու մեզ մօտ եկար... Նա նկատած կը լինի որ մենք միեմտն գրքերն էինք կարդում. որ մենք միշտ միասին էինք և նոր բաների մասին էինք խօսում: Բայց ես չեմ կարող հասկանալ, որովհետեւ շատ հոգատար էի նրան ինայելու... Եւ այնուամենայնիւ.—օ, սարսափելի է այս մասին մտածել—իր հիւանդ սիրոյ մէջ նա անդադար լռել է ու լռել. մեզ դիտել է, ամեն ինչ նկատել և յոռի մտքով է մեկնաբանել»:

—«Օ՛, ես երբեք չը պէտք է մուտք գործէի Բօամէրս-հօլմ»—Բէքէկկան հանդուրժում է այսպէս նկատել:

—«Օ՛, երբ ես մտածում եմ թէ լռութեան մէջ ինչեր է կրել—այս բոլոր ահարկու բաները, որոնց նա հաւատում էր, իր հիւանդ ուղեղում կազմել և համադրել—Արդեօք այս մասին նա քեզ հետ երբեք չի խօսել, որով կարողանար գոնէ մի վաղ-րիկ նշոյլ նկատել»:

—«Ինձ հետ: Դու կարծում ես դրանից յետոյ ես մի օր կը մնայի այստեղ»—պատասխանում է նենդամիտ Բէքէկկան:

—«Ո՛չ ո՛չ, ըստի՛նքեան հասկանալի է: Օ՛, ինչպէս նա պէտք է կռուած լինի, և միայնակ կռուել, Բէքէկկա. յուսահատ և բոլորովին միայնակ: Եւ այնուհետեւ այս սոսկալի, բողոքող յաղթանակը ջրաղացի առուակում»:

Իսկ նախանձոտ և խորամանկ Բէքէկկան հարցնում է—«եթէ Բէատէն յարութիւն առնէր, դու նորից քեզ ազատ և թեթեւ կը զգայիր»—Երբ Բօամէրսը այս հարցին դրական պատասխան է տալիս, այն ժամանակ նա շարունակում է—«Ի՜նչ գեղեցիկ էր, երբ մենք վերջալոյսին միասին սենեակն էինք նստում և միմեանց օգնում էինք մեր կեանքի նոր ծրագիրները մշակելու: Դու կամենում էիր մտնել իրական առօրեայ կեանքը և իբրեւ մի ազատուած հիւր՝ ուղղում էիր մի հօտից դէպի միւսը դիմել, մտքեր և ոգիներ նուաճել, շուրջդ աղնուական մարդիկ ստեղծել, աղնուական մարդիկ»:

—«Ուրախ աղնուական մարդիկ»:

«Այո, ուրախ»:

Յունիս, 1902.

—«Որովհետև ուրախութիւնն է, որ հոգիները աղնուացնում է, Բէքէկկա»:

—«Ձեռն հաւատում, որ նաև վիշտը, մեծ վիշտը»:

—«Այո, եթէ միայն կարելի լինէր գրանից սխալութեւ»:

—«Հէնց այս է, որ դու պէտք է անես»:

Բայց ինչպէս: Բօսմէրը, առանց այն էլ, շարունակ լրջութեան ամպերով էր պատած՝ չատ քիչ էր ուրախ, որովհետև «Բօսմէրսօլմում փոքրիկ երեխաները երբէք չէին աղաղակում, իսկ երբ մեծանում էին՝ երբէք չէին ծիծաղում»—իսկ այժմ նրան ակամայ դեռ տանջում էր յանցապարտութեան զգացմունքը: Կեանքի գեղեցկութեան և իսկական վայելքի կորիզը նա համարում էր «խաղալ եւ զուարթ անմեղութիւնը», որ ներկայ հանգամանքներում իր համար բացակայում էր, իսկ Բէքէկկայի համար՝ դեռ աւելի:

Սակայն վերջինս ինքնագուց կերպով՝ «անողորմ ուրուականների» ձնշումից ազատուելու համար առաջարկում է նրան «նոր յարաբերութիւններ» ստեղծել:

—«Նոր յարաբերութիւններ»—չուարած հարցնում է Բօսմէր:

—«Այո, նոր յարաբերութիւններ դէպի քո շրջապատը: Ապրիլ, շարժուիլ, գործիլ և շարունակ այստեղ նստած մի խորհիլ անլուծելի առեղծուածի մասին»:

Սակայն Բօսմէրը խնդրին ուրիշ կերպարանք է տալիս:

—«Քո կարծիքով մեք յարաբերութիւնը այսօրուանից ինչպէս պէտք է լինի»:

—«Ես հաւատացած եմ, որ ինչ էլ պատահելու լինի, մեր բարեկամութիւնը կարող է տեւական լինել»:

—«Իմ ասածը իսկապէս այդ չէր, այլ այն, ինչ որ մեզ երկուսիս սկզբից մօտեցրեց և սերտ կերպով միացրեց—մեր —մեր ընդհանուր հաւատքը դէպի տղամարդու և կնոջ մաքուր կենացկութիւնը»:

—«Այո, այո, յետոյ»:

—«Ուզում եմ ասել՝ այնպիսի յարաբերութիւն ինչպիսին մերն է՝ աւելի յարմար չէր մի խաղաղ և բախտաւոր կեանքի»:

«Վշտատանջ յիշողութիւններից, տխուր անցեալից» ազատուելու համար՝ Բօսմէրը միայն մի միջոցի մասին էր մտածում—այդ բոլորը փոխարինել «կենդանի իրականութեամբ»՝ այսինքն Բէատէի թողած դատարկ տեղը լրացնել, և այս լրացնողը պէտք է լինէր Բէքէկկան, որին և յայտնապէս դիմում է Բօսմէրը՝ առաջարկելով դառնալ իր «երկրորդ կինը»—«ես չեմ կարող և չեմ կամենում մէջքիս վրայ մի դիակ կրելով՝ քաշ տալ

խմ գոյութիւնը՝ Օգնիր ինձ, Բէրէկկա, ազատուել այս դիակիցը—Սակայն սրպիսի անակնկալ՝ Բէրէկկան հրաժարուում է, բացարձակապէս մերժում է նրա առաջարկը—«Այլ ես չը խօսեմ այդ մասին. ես երբէք չեմ կարող քեզ կին դառնալ»։ Իսկ երբ Բօսմէրը պնդում և աղաչում է—այս տարօրինակ կինը ահա թէ ինչ սպառնալիք է կարողում—«Այն ժամանակ ես կը գնամ այն ճանապարհով, որով Բէատէն գնաց, Հասկացար այժմ, Բօսմէր»։

Այստեղ մենք արդէն կանգնած ենք դրամայի ամենահետաքրքիր հանգոյցի առաջ, Չէ որ Բէրէկկայի ջերմագին իղձը հէնց այս էր. չէ որ նրա խորամանկ մեքենայութիւնների, տրամարդի և անխիղճ թակարդների նպատակակէտը Բօսմէրին որսալն էր։ Այժմ որսը ինքնաբերաբար, կամովին դալիս է պատրաստուած ծուղակը, իսկ որսորդը հրաժարուում է նրան նուաձել։ Ինչո՞վ բացատրել այս խորհրդաւոր երևոյթը։

Չը նայելով Բէրէկկայի անզուսպ զգայականութեան և կըքոտ ցանկութեան՝ վերեւ առաջ բերուած հատուածներից արդէն երևում է, որ նրա յարաբերութիւնը Բօսմէրի հետ միանգամայն մաքուր է և զեւ, զուտ բարեկամական։ Երբ բէկտօր Քրօլը այս առիթով մութ ակնարկներ է անում՝ Բէրէկկան յուզուած և խորիմաստ կերպով պատասխանում է—«Ես համարեա թէ պատրաստ էի ասել—կուղենայի, որ ձեր խօսքերը ճիշտ լինէին, պարոն Քրօլ»։

Սակայն Բէրէկկան զրկում է ոչ միայն իր ցանկութիւններին յազուրդ տալուց, այլ և Բօսմէրահօլմում նրա ներքին, հոգեկան աշխարհը զգալի կերպարանափոխութեան է ենթարկում։ Նա որ առաջ արիւնարբու կերպով, գիշատիչ գազանի նման որսի գրգիռն էր միայն պաշտում—յանկարծ մեղմանում, մի քնքոյշ ազաւնի է դառնում։ Երբ Բօսմէրը նկատում է—«Երբէք չէ կարելի ձեռք բերել մի յաղթութիւն, որի հիմքը ոճրադործութեան մէջն է արմատացած»—թէև Բէրէկկան սա համարում է «ժառանգական կտակած», «ժառանգական երկիւղ», «ժառանգական խղճի խայթոյ»,—այնուամենայնիւ զգում է, որ բաղդաւորութեան աղը, «ուրախ և անվրդով անմեղութեան զիտակցութիւնը» պակասում է իրան։

«Բօսմէրսնօլմը ինձ ընկնեց, ամբողջովին խորսակեց»—ահա Բէրէկկայի կարծ և ազդու խոստովանութիւնը։ Նա կորցրել էր իր կամքի ոյժը և թարմութիւնը. նա, որ առաջ ոչ մի տարբերութիւն չէր դնում չարի և բարիի մէջ, որի գործունէութեան յենակէտը կոպիտ էգօրհմն էր միայն, անզուսպ կիրքը—այժմ «ուրիշ օրէնքներով է ղեկավարւում»։ Իսկ ո՞վ էր այս «ուրիշ

օրէնքներին» հեղինակը—Րօսմէր, որ իր մեղմ և ազնիւ բնաւորութեամբ Ռէբէկկային անգիտակցաբար կրթեց, հոգեպէս կերպարանափոխեց.—«Րօսմէրեան ընտանիքի կամ աւելի ճիշդ՝ բոտլաարհայեացքն էր, որ իմ կամքը վարակեց»:

—«Վարակեց»—չուարած հարցնում է Րօսմէր:

—«Եւ հիւանդացրեց. ստրկացրեց այնպիսի օրէնքներով, որոնք առաջ ինձ համար դին չունէին: Դու և քեզ հետ միասին ապրելը իմ հոգին ազնուացրին»:

—«Ա՛, եթէ ես միայն հաւատալ կարողանայի»:

—«Կարող ես հաստատ հաւատալ: Րօսմէրինքի աշխարհահայեացքը ազնուացնում է, բայց... բայց...»

—«Բայց, յետոյ»:

—«Բայց և սպանում է բաղդաւորութիւնը»:

Ռէբէկկայի բաղդաւորութեան դահիճը սակայն խղճի խայթը չէր իսկապէս: Բէատէի մահը նրա մէջ համարեա զղջման ոչ մի զգացմունք չառաջացրեց: Ռէբէկկայի խորին համոզմունքով այդ մահը անհրաժեշտ էր, որպէս զի Րօսմէրը ներքուստ կերպարանափոխուէր, լայն հայեացքներ ձեռք բերէր—«Քանի Բէատէն կենդանի էր՝ դու երբէք ինքդ դու չէիր»: Բայց մի ուրիշ հանգամանք է նրան սարսափեցնում—«անմեղութեան բացակայութիւնը», որի մասին Րօսմէրը դեռ անտեղեակ էր: Այս զգացմունքը Ռէբէկկայի համար կրկնակի ճնշող է դառնում, երբ նա յանկարծ ընկտօր Քրօյլից տեղեկանում է իր կասկածելի անցկալի մասին, որ ինքը մի ապօրինի դուստկ է, հետեւապէս ժառանգաբար տրամադրուած դէպի այն յանցանքը, որի հեղինակն էր նա այժմ:

Այն կրկնակի հարուածի ազդեցութեան տակ նա սճուում է խոստովանել իր յանցանքը, բայց անել ջրաղացի առուակի զաւտանիքը, որի մթութիւնը դեռ տանջում էր Րօսմէրին—«Դու անմեղ ես. ես եմ մեղաւորը,—ես—որ Բէատէին խելագարեցրի, և առաջնորդեցի դէպի այն ճանապարհը, որ տարաւ դէպի ջրաղացի առուակը»:

Այս խոստովանութեան հետ միասին նա Րօսմէրին և Քրօյլին յայտնում է իր գիտաւորութիւնը և լարած մեքենայութիւնները.—«Բայց դուք կարծում էք թէ ես սառն և հնարագէտ հաշիւներով էի գործում: Այն ժամանակ ես այն չէի, ինչ որ այժմ եմ: Եւ ինձ թւում է, որ մարդկանց մէջ գոյութիւն ունի երկու տեսակ կամք: Ես ուզում էի այսպէս թէ այնպէս Բէատէին հեռացնել. բայց չէի հաւատում թէ դա կարող է տեղի ունենալ: Ամեն քայլափոխին՝ երբ ես յափշտակուած յառաջ էի մղւում, կարծեա մի բան ներքուստ աղաղակում էր—

այժմ բաւական է, այլ ևս ոչ մի քայլ: Բայց և այնպէս ևս անկարող էի բոլորովին ձեռնթափ լինել: Ես պէտք է էլի մի փոքր առաջ գնայի, յետոյ դարձեալ մի փոքր և միշտ նորից մի փոքր—և ահա պատահեց այն, ինչ որ պատահելու էր: Այս եղանակով յաճախ տեղի են ունենում այս տեսակ դէպքեր»:

Նա յայտնում է, որ ինքը լիովին պաշարուած էր մի «վայրենի և անդուստ գանկութեամբ».—«Ես կարծում էի այն ժամանակ թէ սրա անունը սէր է. բայց այդպէս չէր...»: Սակայն նա չէ թագցնում և իր հոգեկան չրջափոխութեան միւս ընթացքը.—նա խոստովանում է թէ ինչպէս Բօմէրսհօլմի առանձնավայրում, միայնակութեան մէջ ազդուում է Բօմէրի մտքերից, քնքոյշ և մեղմ տրամադրութիւնից—«այն ժամանակ տեղի ունեցաւ մեծ փոփոխութիւնը. միանգամայն դանդաղ, հասկանում ես. համարեա աննկատելի, բայց վերջը այնպիսի մի թափով—մինչեւ սրաիս խորերը... Եւ ահա բոլոր տգեղ, զգայնական ցանկութիւնները յետ մնացին, այնքան հեռու. բոլոր աղմկայտյոյ տարրերը ընկղմուեցին լուսութեան և հանգստութեան մէջ. հոգեկան մի խաղաղութիւն պաշարեց ինձ, խաղաղութիւն նման հիւսիսային կէսգիշերային արեւին... Այսպիսով առաջացաւ իմ մէջ սէր, այն մեծ և հրաժարուող սէրը...»:

Եւ նա չէ դանդաղում Բօմէրին ցոյց տալ իր այդ սիրոյ մեծ գրաւականը—«դնալ այն ճանապարհով, որով Բէատէն էր գնացել»:

Երբ Բօմէր նկատում է Բէրէկկայի վճռողականութիւնը՝ ինքնաբաւական կերպով ասում է նրան.

—«Ես կը գամ քեզ հետ»:

—«Այո, մինչեւ կամուրջը. չէ որ աւելի հեռուն դու չես համարձակուում»:

—«Դու նկատել ես»:

—«Այո. և զրա համար իմ սէրը դարձաւ անյոյս»:

—«Բէրէկկան, ահա ձեռքս գլխիդ դնելով՝ դարձնում եմ քեզ իմ իսկական կինը»:

—«Շնորհակալ եմ, Բօմէր, ես այժմ գնում եմ ուրախ սրտով»:

—«Մարդ և կին պէտք է միասին գնան»:

Եւ նրանք միասին են գնում, որովհետեւ Բօմէր այդ ճանապարհը համարում էր «միակը»:

—«Բայց դեռ ասան ինձ էլի մի բան», հարցնում է Բէրէկկան, «դու ես գնում ինձ հետ թէ ես քեզ հետ»:

«...Մենք հետեւում ենք իրար, Բէրէկկա. ես՝ քեզ և դու՝ ինձ»:

Այսպէս «երկուսը մէկ դարձած» հասնում են մինչեւ կամուրջը, գրկախառնւում և վայր են զլուրւում:

— «Հանգուցեալ տիկինը տաւ նրանց» — մրմնջում է ականատես տիկին Հելլէթ:

«Հանգուցեալ տիկինը» Բէատէն էր, իսկ նորապսակ զոյգի ողբերգախառն մահը՝ Բէատէի վրէժն էր: Բայց մի վրէժ, որ տեղի է ունենում ազատ ինքնակամ կերպով, որովհետեւ Բոսմէրը՝ իբրեւ նոր աշխարհայեացքի տէր՝ այն կարծիքի էր, թէ՛ իրանց վրայ «ոչ մի դատաւոր չը կայ, այդ պատճառով իրանք պէտք է կատարեն արդարադատութիւնը»:

Իրերի զրուծեան պարզուելուց և որոշ ընթացք ստանալուց յետոյ՝ Բէթէկկայի և Բոսմէրի այս կիսարօմանտիքական մահը շատերին միանգամայն տարօրինակ է թւում: Սակայն, մեծ կարծիքով, դա մի ներքին անհրաժեշտութիւն էր: Այս տեսակ զոյգի միութիւնը ուրիշ կերպ անմտածելի էր, որովհետեւ «անվրդով անմեղութեան» արեւը երբէք չէր կարող ծագել: Մենք շատ հիմնաւոր ենք գտնում Լուսնի Սնդրէաս Սալօմէի այն սրամիտ նկատողութիւնը թէ՛ այս մահը «ներքուստ կատարուած մի պրօցէսի երևոյթական արտացոլումն էր միայն»:

Գալով Բոսմէրի և Բէթէկկայի բնաւորութեան՝ մենք դերադասեցինք այդ իսկական աղբիւրով և ըստ կարելոյն բազմակողմանի հատուածներով պարզել: Առաջինը կամքով թոյլ տալու ող, ենթարկուող, իսկ հոգով ազնիւ և լուսաւոր մրտքերի տէր է: Այն ինչ երկրորդը կամքի հերոս է, բայց զգացմունքի (մենք «կիրքը» և «զգացմունքը» տարբերում ենք) թղուկ:

Այս զոյգի կենսակցութեան հետեւանքն այն է լինում, որ երկուսն էլ փոխադարձաբար ազդում են միմեանց վրայ: Եւ ազդուողը, անշուշտ, աւելի Բէթէկկան է — «սա նշանաւոր է այն կողմից, որովհետեւ նա էր մտադիր ներշնչել Բոսմէրին և ոչ թէ ներշնչուել նրանից: Բէկտօր Քրօլը շատ ճիշտ է նկատում Բէթէկկայի մասին թէ նա «ձեռք է բերել զանազան նոր մրտքեր և հայեացքներ. ծանօթ է դիտութեան տարբեր ճիւղերին, բայց այս բոլորը լոկ գիտելի է մնացել, մարմին և արիւն չէ դարձել»: Սակայն Բոսմէրի ունեցած ազդեցութիւնից յետոյ այս խօսքերի նշանակութիւնը բաւական նսեմանում է:

Այս զոյգի բնաւորութեան ներհակ զծերից ուշադրութեան արժանի է այն, որ Բէթէկկան իր ուժեղ կամքով ծառայում էր միայն իր «ես»-ին. այն ինչ Բոսմէրի նպատակն էր «ազնուական մարդիկ» պատրաստել, ստեղծել «բաղդաւորութիւն» ամենքի համար եւ ամենքով: Ինչպէս «Ժողովրդի թշնամու» մէջ՝ այնպէս էլ այստեղ մենք տեսնում ենք ինքիվիզուա-

լիստ Իբսենին նորից հասարակական իդէալների պրօպագանդայով ողիւորուած: Դօկտօր Շտօկմանի և Բօսմէրի մէջ դարձեալ մի հեռաւոր զուգահեռագիծ կարելի է անցկացնել—այդ ախ է, որ վերջինս չունենալով առաջինի կամքի ոյժը՝ աւելի չուտ է հիասթափուում թէ հասարակութեան ծառայելուց և թէ մահաւանդ ինքնավստահութիւնից:

Դրամայի միւս գէմքերից հետաքրքիր է Ուլրիկ Բրէնդէլ, որի բնաւորութիւնը մենք վերեւ մի փոքր արդէն ուրուագծել ենք: Երիտասարդ հասակում նա էլ Գրէգէրսի նման մի ոգոււորուած իդէալիստ էր, առանձնութեան վայելքների մէջն էր կառուցել իր իդէալների տաճարը, որը սակայն փշրուելու, հիմնայատակ կործանուելու էր իրականութեան անողոր ոյժի առաջ:

Սակայն Բրէնդէլի հիասթափութիւնը անհամեմատ աւելի ողբերգական է: Գրէգէրս իր դառն փորձառութիւններից յետոյ կորցնում է իր հաւատքը դէպի «անուղղելի» մարդիկ և ոչ թէ առհասարակ դէպի իդէալը: Նա թէեւ զոհուում է՝ այնուամենայնիւ դարձեալ մնում է նոյն իդէալիստը: Այն ինչ Բրէնդէլ հիմնովին կորցնում է իր հաւատքը դէպի իդէալը և դառնում է «գինետան մի հանճար»—փոխանակ իր լուծման «ազատութեան սեղանի» վրայ զոհելու՝ մութ պանդոկների անկիւններում իդէալիզմի մահեգն է կարգում: Նա դառնում է մի «գահազուրկ թաղաւոր իր հրդեհուած սլափտի մոխիրների վրայ», և իբրեւ «գիշերուայ փիլիսոփայ» նա այժմ միայն մի կարօտով է վստուում—ձգտում դէպի «մեծ ոչնչութիւնը»:

Բրէնդէլ արդէն այս «ոչնչութեան» ճանապարհին էր՝ երբ երկրորդ անգամ հանդիպելով Բօսմէրին՝ խնդրում է «մի կամ երկու իդէալ փոխ տալ, մի քանի հնայած իդէալներ», որովհետեւ ինքը «բոլորովին սնանկացել էր»—«հէնց այն ժամանակ՝ երբ ես պատրաստուում էի իմ առատութեան եղջիւրը դատարկել—մի սոսկալի դիւտ արի՛ տեսայ, որ բոլորովին մնանկ եմ... Քսանհինդ տարի շարունակ ծայրայեղ ազահութեամբ գանձարանիս փակուած դռների առաջ սպասում էի, իսկ երբ երէկ կամենում էի բաց անել և գանձը վերցնել՝ տեսայ որ ոչինչ չը կայ, ժամանակը իր սուր ժանիքով կրծել էր նոյն իսկ վերջին փոշին: Դա մի niente էր—ոչնչութիւն—և հին չքեղութեան հետքն անգամ չը կար»:

Այս սպանիչ հիասթափութիւնն է, որ նրան մի քանի գործնական իմաստութիւններ է ներշնչում—«Պէտէր Մօրտէնսս֊գօրդ ասպագայի տէրն է և ղեկավարը: Ծա դրանից աւելի մեծ դէմք չեմ տեսել Մօրտէնսգօրդը ամենակարողութեան ոյժ ու

նի իր մէջ. նա ամուսն է այն բոլորը, ինչ որ կամենում է: Բայց ինչո՞ւն է կայանում այս ամենակարողութեան գաղտնիքը—«որովհետեւ Մօրտէնսգորգը երբեք չէ կամենում աւելի՛ քան թէ կարող է», որովհետեւ նա ընդունակ է «ապրել կեանքը առանց իղէպների»: Եւ սա է Բրէնդէլի կարծիքով գործելու և յաղթելու ամենամեծ գաղտնիքը, աշխարհային իմաստութիւնների գումարը: Այս պատճառով նա խորհուրդ է տալիս իր նախկին աշակերտին՝ «օրինակ վերցնել իրանից և անհաստատ աւազի վրայ ամբողջ կառուցանել»:

Բայց ի՞նչ, միթէ Իբսէն յուսահատուեց, միթէ յոռետեսութեան ամպերը նորից մթագնեցին նրա մտքի և զգացմունքի հորիզոնը—երբեք: Ինչպէս Բէրէկկան ոյժի չռայլութեան, յըզփայած կամքի զոհն է, այնպէս էլ Բրէնդէլ՝ յզփայած իղէպնիզմի: Ինչպէս նեղ եսականութեան վրայ հիմնուած ոյժը պէտք է խորտակուէր՝ նոյնպէս էլ եսականութեան վրայ հիմնուած իդէալիզմը պէտք է ջախջախուէր: Իբսէն կրկին անգամ ամենաանխնայ և կծու հեգնութեամբ ծաղրում է այն հիւանդոտ և անգործնական իղէալիզմը, որ ըստ երեւոյթին թէ՛ վերաբարձ է, բայց իր արմատներով կեանքից բոլորովին կտրուած և եւրեւան է գալիս միայն իբրեւ ինքնաբաւականութեան մի զէնք, անձնական օտարոտի վայելքների մի միջոց և որի ապօթէօզն է դառնալ «գլխետան հանձար»:

Ո՛չ, Բրէնդէլի նման «հանձարները» չեն Իբսէնի իղէալը, այլ մարդկային սեռը սոցիալական տենչանքով վառուած Բօսմէրները, որոնք սակայն անհամեմատ աւելի զրաւիչ կը լինէին՝ եթէ իրանց մաքուր զգացմունքներին և վեհ ձգտումներին միացնէին այն կախարդական ոյժը, որի անունն է՝ ապառաժ կամփ:

XIII

1888-ին, երբ տօնուում էր Իբսէնի ծննդեան վաթսունամեայ յօբէլեանը՝ լոյս տեսաւ «Ծովի սիկիւր» («Fruen fra Havet»): Ինչպէս գրամայի վերնագիրը՝ նոյնպէս էլ բովանդակութիւնը բաւական խորհրդաւոր և միատիկական բնութորութիւն է կրում: Մենք մի անգամ առիթ ունեցանք նկատելու թէ՛ հիւսիսային բնութեան վեհութիւնը, յատկապէս այն տարերային զօրութիւնը, որ ներշնչում է ծովը՝ ուժեղ կերպով երեւան է գալիս սկանդինաւեան շատ գրողների մօտ: Դա այն բնութիւնն է, որի գրկում մեծացողը անշուշտ պէտք է դունաւորուի նրա ազդեցութեան գրոշմով: Թէ ցամաքի և թէ ծովի վրայ

նա այդ բնութեան անբաժան ընկերն է. նրանով մնուող և ողբերգուող, սակայն և նրա դէմ ըմբոստացող, մաքառող: Բնութեան զրկիցն է ցայտում նրա օտարոտի, հուժկու ցնորքների և երազուն տրամադրութիւնների աղբիւրը: Սկանդինաւիացու երևակայութիւնը անեղը է՝ ինչպէս իր առաջ սփռուած կապուտակ սնսահմանութիւնը. կարօտի, «անծանօթի» զգայմունքը խոր և անյատակ՝ ինչպէս այդ անեղ տարրի մեծածաւալ հաւաքոյթը. իսկ տենչանքների, վառվռուն իղձերի թափը այնքան մորկայից՝ ինչպէս նրա խոռվայոյզ սաւանն ալիկոծող փոթորիկը:

Իրան 1885-ին իր հայրենիքն այցելելիս՝ Մօլդէ կոչուած ծովեզերեայ ամառանոցումն էր, «Նորվեգական Նէպօլում», որ և նրան անշուշտ ուժեղ զրդուններ տուեց «Ծովի տիկինը» գրելու: Այստեղ մենք անմիջական կերպով տեսնում ենք բնութեան հզօր տարրերից մէկի՝ ծովի ազդեցութիւնը մարդկային հոգու վրայ, որ կարծես այդ տարրի հայելին դարձած՝ նրա նման ալիկոծուած, յուզուած է, նրա նման փոթորկուած և դարձեալ խաղաղուած է:

Դրաման, ինչպէս չուտով կը տեսնենք, իր սիմբօլիական և միստիկական հիւսուածքի հետ միասին՝ ըջալիստական բնաւորութիւն է կրում, ըստ էութեան: Ժամանակակից, կենսական խնդիրներ է միայն չօչափում:

Բժիշկ Վանգէլ իր կնոջ մահուանից յետոյ ամուսնանում է երկրորդ անգամ: Էլլիզան՝ Վանգէլի երկրորդ կինը՝ ամուսնանալիս թէև յայնում է թէ՛ իր «միտքը մի ժամանակ ուրիշ տեղ էր»—այնուամենայնիւ. բժիշկը այս բանին առանձին կարեւորութիւն չէ տալիս և վերջնում է նրան: Վանգէլի արած քայլի գլխաւոր զրդիչը զգայական հաճոյքն էր, իսկ Էլլիզայինը՝ կեանքի հոգսից ազատուելու ձգտումը: Այս տեսակ պայմաններում հասկանալի է, որ վերջինս չէր կարող սերտ կերպով յարմարուել Վանգէլի ընտանիքին, որ բայի իր ամուսնուց բազկացած էր առաջին կնոջից մնացած երկու աղջիկներից—Բօլէտտէ և Հիլդէ. մէկը արդէն հասունացած էր, իսկ միւսը դեռ անչափահաս, բայց շատ կրակոտ և չարածձի: Ահա թէ մեծաբերան Հիլդէն մի անգամ ինչ է ասում իր մօր մասին—«Մեր յարաբերութիւնները երբէք չեն կարող լաւ լինել, որովհետև նա բոլորովին չէ յարմարում մեզ, ոչ էլ մենք՝ նրան: Աստուած գիտէ թէ ինչու հայրս նրան տուն է բերել: Ես երբէք չէի դարմանայ, եթէ նա մի գեղեցիկ օր յանկարծ խելագարուէր»: Նա իր քրոջ հետ խօսելիս իր խորթ մօրը ուրիշ կերպ չէ անուանում, բայց եթէ «ծովի տիկինը»: Այնքան սառն էր սրանց յա-

րաբերութիւնը էլլիդայի հետ և առհասարակ այնքան դժուար էին նրանք ընտելանում սրան, որ իրանց հանգուցեալ մօր յիշատակովն էին ապրում: միշտ տօնում էին նրա ծննդեան տարեդարձը: Մինչև և իսկ իրանց պարտէզում միմեանցից բաժանուած էին—այդտեղ էլլիդան ունէր իր առանձին «օղատուն», իսկ ակջիկները իրանց յատուկ վերանդան:

Բժիշկ Վանգէլը սակայն լաւ է վերաբերում գէպի իր կինը և աշխատում է ամեն տեսակ յարմարութիւններ ստեղծել նրա համար, որովհետեւ նա չափազանց անհանգիստ էր և տառապում էր նեարդային մի տարօրինակ հիւանդութեամբ: Հինգ վեց տարի էր արդէն նրանք ամուսնացել էին և էլլիդայի զբոսութիւնը աւելի և աւելի կրիտիկական էր դառնում: Վանգէլը իբրեւ բժիշկ մտածում է մի լուրջ և արմատական դարմանի մասին: Նրան թւում է, որ էլլիդայի նեարդային լինելու պատճառը ընտանիքում նրա ունեցած խորթ դիրքն է—«Քեզ այնպէս է թւում թէ՛ իմ զաւակների մայրը դեռ կենդանի է, թէ՛ նա աներեւոյթ կերպով ներկայ է մեր շրջանում: Դու կարծում ես թէ իմ հոգին բաժանուած է քո և նրա մէջ: Այս միտքն է, որ քեզ վրդովեցնում է: Դու մեր յարաբերութեան մէջ ուղղակի մի անբարոյական բան ես տեսնում: Այդ պատճառով չես կարող, չես կամենում շարունակել ապրել ինձ հետ իբրեւ կին»:

Իսկ երբ էլլիդան նկատում է թէ՛ կայ «մի ուրիշ բան», որ իրան տանջում է—այն ժամանակ Վանգէլը միամտութեամբ շարունակում է—«Այո, այդ այն է, որ դու այստեղի շրջակաները չես կարող տանել: Ժայռերը ճնշում և ծանրացնում են քո հոգին: Այստեղ բաւականաչափ պայծառ չէ, քեզ շրջապատող երկինքը այնքան լայնարձակ չէ, օդի հոսանքը այնքան լի և ուժեղ չէ»:

—«Դրանում դու կատարելապէս իրաւունք ունես: Գիշեր և ցերեկ, ձմեռ և ամառ ես ծովի բուռն կարօտովն եմ տառապում»:

Եւ բժիշկը իր «Ինզճ և հիւանդ կրեխային» օրոքներու համար՝ վճռում է տեղափոխել նրան գէպի ազատ ծովը: Սակայն իզուր, նա «մինչև և խորը դեռ չէր թափանցել», էլլիդայի իսկական հիւանդութիւնը դեռ չէր հասկացել:

Սակայն ինչո՞ւմ էր կայանում «ծովի օրկնոջ» հիւանդութիւնը:

Էլլիդան նոյնպէս «հիւսիսային բերքերից» էր խնայէս Բէրէկկան. ծովեզրեայ մի փոքրիկ քաղաքում՝ Սկիօլլիի նաւահանգստումն էր նա ծնուած, ուր իր հայրը փարոսի, լուսաշ-

տարակի կառավարիչն էր: Մանկութիւնից ծովի աղատաշունչ օդն էր ծծել եւ փարոսի լուսավառ ճառագայթները գիտել: Մի ծերունի պատուօր մինչեւ իսկ նրան համարում էր «հեթանոսուհի», որովհետեւ փոխանակ քրիստոնէական սնունդ կրելու՝ մի նաւի անունով էր մկրտուել:

Ամուսնութիւնից եօթ տարի առաջ Էլլիզան ծանօթանում է ամերիկական «Havarié» նաւի պաշտօնեաներից մէկի հետ, որ իր ծագումով նոյնպէս «հիւսիսից» էր: Բազմը նրան շատ մատաղ հասակից էր մղել դէպի ծովը և սրանով նա առիթ էր ունեցել մեծ ճանապարհորդութիւններ կատարել: Այսպիսի մի անցորդ հանդիպելով Էլլիզային շատ բնական է, որ բացառապէս ծովից պէտք է խօսէր: Նա պատմում է «փոթորկից և մրրկի խաղաղութիւն», ծովային թուխ պղիճներէրից, նոյնպէս և պայծառ, արեւազարդ օրերից»: Բայց նրանք խօսում էին նաեւ ծովային կենդանիների և թռչունների—կէտերի, դէլֆինների, ծովային ջների, արծիւների և ճայերի մասին»: Եւ Էլլիզային թւում էր թէ խօսողը այս ծովային կենդանիներին և թռչուններին ազգական է, երբեմն մինչեւ իսկ ինքն էլ իրան սրանց ազգակից էր զգում:

Այս օտարոտի ճանապարհորդը, որին Էլլիզան առաջին անգամ փարոսի վրայ հանդիպեց, վերջ ի վերջոյ համարեա նշանւում է նրա հետ: Բայց երկար չէ կարող մնալ այնտեղ, որովհետեւ սպանում է իր նաւապետին և այս պատճառով ստիպւում է շուտով հեռանալ—թէեւ շատերը կարծում էին թէ նա արդէն խեղդւում է: Հեռանալուց առաջ նա «հանում է իր գրպանից բանալիքների մի օղակ և մատից՝ այն մատանին, որ նա շարունակ սովորութիւն ունէր կրելու. յետոյ ինձանից էլ վերցնում է մի փոքրիկ մատանի և միասին անց է կացնում օղակի մէջ: Այնուհետեւ դառնում է դէպի ինձ և ասում թէ՝ մենք երկուսս այժմ պէտք է ամուսնանանք ծովի հետ»: Այս խօսքերի հետ միասին նա մատանեղարդ օղակը ամբողջ ոյժով դէպի ծովի խորերն է ձգում»:

Այս խորհրդաւոր հրաժեշտից յետոյ նա ճանապարհ է ընկնում դէպի հիւսիսային բեւեռը և Արխանգելսկից մի նամակ է գրում Էլլիզային: Վերջինս իր պատասխանում յայտնում է թէ իրանց յարաբերութեանը պէտք է բոլորովին վերջ տրուի և որ միմեանց փոխադարձաբար պէտք է մոռանան: Չը նայելով այս հանգամանքին՝ նա շարունակում է գրել մի քանի անգամ աշխարհի զանազան ծայրերից՝ Չինաստանից, Կալիֆօրնիայից, Աւստրալիայից եւայլն—առանց սակայն Էլլիզայից պատասխան ստանալու: Այս նամակներում նա վճռականապէս

յայտնում է թէ էլլիդան իրան է սպասելու և թէ ինքը գալու և նրան տանելու է:

Բժիշկ Վանգէլը երբ լսում է այս պատմութիւնը՝ շուարած նկատում է—«Այդ մարդը մի արտասովոր ոյժ է ունեցել քեզ վրայ»—«Այո՛, այո՛, այն ահարկու մարդը»—վրայ է բերում էլլիդան: Եւ հէնց այս ոյժն էր պատճառը, որ նա Վանգէլից առաջ մի ուրիշ՝ ուսուցիչ Արնհոլմի առաջարկը մերժել էր, որովհետեւ նա դեռ «ահարկու մարդու» թարմ տալաւորութեան տակն էր:

Եւ մինչդեռ Վանգէլը աշխատում է ամեն կերպ հանգըստացնել նրան՝ առարկելով թէ դա շատ հին դէպք է և որ ամեն ինչ «արդէն անցել է»՝ էլլիդան պատասխանում է—«ոչ Վանգէլ, դա չէ անցել, և ես վախենում եմ, որ երեք չի անցնի—երեք կեանքում»:

—«Դրանով ուզում ես ասել թէ դու նրան քո սրտի խորերում անկարող ես մոռանալ»:

—«Ես նրան մոռացել էի, բայց յանկարծ այնպէս պատահեց՝ կարծես թէ նորից գալու է»:

—«Ի՞նչքան ժամանակ է»:

—«Մօտաւորապէս երեք տարի—կամ մի փոքր աւելի է—դա այն ժամանակն էր՝ երբ ես սպասում էի երեխային (խօսքը իր միակ որդու մասին է, որ ծնուելուց մի քանի ամիս յետոյ մեռնում է):

Էլլիդայի նեարդային քայքայումը և հիւանդոտ մտադրաշուրթիւնը այն աստիճանի է հասնում, որ նա «Օտարականին» յանկարծ կենդանի կերպով իր առաջն էր տեսնում—«Նա երեք չէ նայում դէպի ինձ, բայց նա կանգնած է իմ կողքին»:

—«Նրա տեսքը քեզ ինչպէս է թւում»:

—«Այնպէս ինչպէս ես նրան առաջին անգամն եմ տեսել... Ամենաորոշ կերպով ես տեսնում եմ նրա կրծքի կոճակը՝ բաց կապոյտ մարգարիտով: Մարգարիտը նման է մի մեռած ձկան աչքին, որ ուղղակի դէպի ինձ է յառած»:

—«Աստուած իմ, դու աւելի հիւանդ ես, քան թէ ես կարծում էի. աւելի հիւանդ՝ քան թէ ինքդ գիտես, էլլիդա»:

—«Այո՛, այո՛, օգնիր ինձ եթէ կարող ես, որովհետեւ զգում եմ, որ նա աւելի և աւելի է ինձ կաշկանդում»:

—«Եւ այդ վիճակի մէջ ամբողջ երեք տարի ապրել ես. ծածուկ վիշտդ շարունակ քեզ հետ ես կրել՝ առանց ինձ յայտնելու»:

—«Բայց ես չեմ կարող... և եթէ բոլորը յայտնէի, պէտք է յայտնէի և անասելին»:

— „Անասելին“:

— „Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, մի հարցնի, միայն մի բան և այլևս ոչինչ—ինչպէս բայատրել երեխայի աչքերի առեղծուածը“:

— „Սիրելի Էլլիզա, հաւատացնում եմ, այդ բոլորը երեւակայութիւն է միայն: Երեխայի աչքերը ճիշտ այնպէս էին, ինչպէս ուրիշ նօրմալ երեխաներինը“:

— „Ո՛չ, նրա աչքերը այդպէս չէին—ինչպէս կարող էիր այդ չը նկատել—երեխայի աչքերը ծովի համեմատ փոփոխում էին իրանց գոյնը, եթէ ֆիօրդը խաղաղ վիճակի մէջ էր՝ այդպէս էին և աչքերը, փոթորկի ժամանակ նոյնպէս...“:

— „Հը՛մ, գուցէ: Բայց եթէ անգամ այդպէս լինէր, յետոյ“:

— „Ես մի անգամ արդէն այդպիսի աչքեր տեսել եմ... Երեխայի աչքերը Օտարականի աչքերն էին“:

— „Էլլիզա“:

— „Այժմ դու արդէն պիտի հատկանաս՝ թէ ինչու ես չեմ կամեցում և չը պէտք է ապրեմ քեզ հետ իրրեւ քո ամուսին“:

— „Էլլիզա, Էլլիզա, իմ թշուառ, անբախտ Էլլիզա“:

Բայց ամենահետաքրքիրն այն է, որ Էլլիզան „Օտարականի“՝ այսպէս ասած՝ ոյժի վերահաստատութեան խորհրդաւոր րոպէին կատարելապէս անդեակ էր: Ահա թէ ինչպէս:

Վանգէլի մօտ այցելութեան է գալիս մի թոքախտաւար քանդակագործ՝ Լինդլորանդ, որ ժամանակաւորապէս հեռացել էր Իտալիայից: Ծովային ճանապարհորդութեան հին թէ նոր տպաւորութիւններից նա մտածում էր մի մեծ երկ ստեղծագործել: Դա ներկայացնելու էր մի ծովագնացի կին, որ պառկած և տարօրինակ անհանգստութեամբ քնած է: Նա երազում է: Եւ Լինդլորանդը հաւատացած էր այս վերջին մօմէնտը այնպիսի ներութեամբ վերարտադրել, որ անհողմ զգար թէ՛ յիշուալի նա երազում է: Կնոջ կողքին դարձեալ մի պատկեր, որ ներկայացնելու էր նրա ամուսինը, որի բացակայութեան ժամանակ առաջինը անհաւատարիմ էր գտնուել և որը ճանապարհորդութեան ժամանակ ծովում խեղդուած էր: Բայց զարմանալին տոյն է, որ նա այնուամենայնիւ յետ է գալիս. սակայն բոլորովին թրջուած՝ ճիշտ այնպէս, երբ մէկին ջրից դուրս են բերում—և գիշերային մթութեան մէջ իր կնոջ անկողնու մօտ կանգնած՝ դիտում է նրան:

Էլլիզան այս բոլորը լարուած ուշադրութեամբ լսելով նկատում է— „Դա մի հրաշալի բան է“ և յետոյ աչքերը փա-

կած՝ շարունակում է— «ես տեսնում եմ այդ այնպէս կենդանի իմ առաջ»:

Լինդշտրանդ իր ապագայ ստեղծագործութեան նիւթը մի իրական դէպքից էր վերցրել՝ Ճանապարհին՝ նաւի վրայ նա հանդիպում է մի ամերիկացի պաշտօնեայի, որ իր մեծաւորից՝ նաւապետից թերթերի մի կապոց է վերցնում և շարունակ քրքրում, որովհետեւ մտադիր էր նորվէգերէն սովորել: Մի երեկոյ՝ կատաղի փոթորկի ժամանակ, երբ բոլորը ահաբեկուած և հիւանդացած ներսն էին թափուել—ամերիկացին հանդիստ նստած՝ թերթերն էր շուռ տալիս: Եւ ահա յանկարծ, նա սոսկալի աղաղակ է բարձրացնում և բոլորովին այլալուծ է. իսկոյն սկսում է թերթը կրծոտել և պատառ պատառ անել և մի փոքր յետոյ ինքնիրան խօսել— «ամուսնացած. մի ուրիշի հետ, երբ ես բացակայ էի»: Բայց այնուհետեւ մեղմ ձայնով շարունակում է— «Սակայն նա իմս է և իմը կը մնայ: Նա ինձ կը հետեւի, եթէ անգամ խեղդուած՝ սի ջրից դուրս գամ և նրան տանեմ»:

Այս պատմութիւնը Էլլիդային սարսափեցնում է. նա ոչ մի կասկած չունէր, որ «ամերիկացին» հէնց ինքը Օտարականն էր, իր նախկին նշանածը, որ նորվէգերէն թերթի յայտարարութիւնից տեղեկացել էր իր ամուսնութեան մասին: Այս բանում նա կատարելապէս արդէն համոզւում է, երբ յայտնւում է թէ Լինդշտրանդի պատմած դէպքը տեղի է ունեցել երեք տարի առաջ: Ուրեմն հէնց այդ բոլորից էլ վերսկսում է Օտարականի հիպնոտիկական ոյժը Էլլիդայի վրայ:

Եւ ինչ, Օտարականը յիրաւի գալիս է անգլիական մի նաւով, Էլլիդան մի անհանգիստ նախազգայութով արդէն ղգում էր այս: Առաջանի մօտ կանգնած՝ նա անթարթ ջրին է նայում, երբ յանկարծ տեսնում է մի օտարականի՝ խիտ կարմիր մաշկերով և ճանապարհորդական շորերով, որ իրան «բարի երեկոյ» է ասում:

— «Օ՛, թանկագինս. վերջապէս եկար»:

— «Այո, վերջապէս»—պատասխանում է օտարականը:

— «Ո՞վ էք դուք. վնասում էք այստեղ մէկին».— վախեցած և յանկարծակիի եկած հարցնում է Էլլիդան:

— «Այդ ի հարկէ քեզ հասկանալի պէտք է լինի»:

— «Այս ինչ է, ինչպէս էք խօսում ինձ հետ. ինչ էք ուղղում»:

— «Ես միայն քեզ եմ ուղղում»:

— „Ա՛, աչքերը, աչքերը“ — կիսախեղդ ձայնով մրմնջում է Էլլիզան:

— „Վերջապէս ճանաչում ես ինձ. իսկ ես քեզ իսկոյն ճանաչեցի, Էլլիզա“:

— „Աչքերը, այդպէս մի նայէք ինձ, օգնութիւն կը կանչեմ“:

— „Հանգիստ, հանգիստ, մի վախենար. ես քեզ ոչինչ չեմ տնի“:

— „Ասում եմ՝ այդպէս մի նայէք ինձ... Ի՞նչ էք ուզում ինձանից“:

— „Ես խոստացել էի քեզ նորից դալ, երբ կարող կը լինէի“:

„Գնացէ՛ք, գնացէ՛ք և այլեւս մի վերադառնաք այստեղ: Չէ՞ որ ես ձեզ արդէն դրել էի, որ մենք այլեւս միմեանց հետ գործ չունենք“:

Բայց այս հանգամանքը, ինչպէս և Էլլիզայի ամուսնացած լինելը Օտարականի համար նշանակութիւն չունէր: Նա այնուամենայնիւ եկել էր նրան տանելու:

Այդ միջոցին երեսուրդ է բժիշկ Վանգէլը:

— „Օ՛, Վանգէլ, աղատիր ինձ, աղատիր ինձ, եթէ կարող ես“: Եւ բժիշկը տեղեկանում է, որ պարոնը „Օտարականն է“: Վերջինս յայտնում է նրան թէ՛ Էլլիզան իր նշանածն է եղել և խոստացել է սպասել իրան — և ահա այժմ եկել է տանելու:

— „Այդպիսի երախայական խաղերով երեւակայում էք որեւէ իրաւօնք ունենալ“ — նկատում է բժիշկը:

— „Ծիշա է, իրաւունք՝ ձեռքով — ես, ի հարկէ, չունիմ“:

— „Ուրեմն էլ ի՞նչ էք կամենում: Գուցէ մտածում էք նրան բռնի ինձանից խլել, իր կամքին հակառակ“:

— „Ո՛չ, դրանից ինչ օգուտ: Եթէ Էլլիզան ուզում է ինձ հետ գալ, պէտք է ազատակամ կերպով դալ“:

— „Ազատակամ“ — աղաղակում է Էլլիզան:

— „Եւ դուք հաւատում էք այդ բանին: Ինչպէս երեւում է դուք ինքագար էք: Հեռացէ՛ք այստեղից. մենք այլեւս ձեզ հետ ոչ մի գործ չունենք“ — ասում է Վանգէլ:

Օտարականը հեռանում է՝ յայտնելով, որ հետեւեալ օրը՝ զիչերը գալու է Էլլիզայից վերջնական պատասխան ստանալու:

— „Ուրեմն էգուց“, — նկատում է Էլլիզան:

— „Եւ այնուհետեւ երբէք“ — վրայ է բերում բժիշկը:

— „Օ՛, Վանգէլ, պաշտպանիր ինձ իմ առաջ“:

— «Էլլիդա, ես զգում եմ, որ այս բոլորի յետեւը մի դադարն է կայ ծածկուած»:

— «Ինչ որ ինձ հրապուրում է— դա թագնուած է»:

— «Ինչն է հրապուրում քեզ»:

— «Այդ մառդը մի ծով է»:

Վանգէլը Էլլիդայի գրութիւնից յուսահատուած՝ դիմում է իրանց նախկին տնային ուսուցիչ Արնհոլմի օգնութեանը: Վերջինս սակայն նկատում է— «սիրելի բժիշկ, դուք ի պաշտօնէ ամեն ինչ պէտք է աւելի լաւ իմանաք»:

— «Ա՛խ, եթէ զիտենայիք, սրբան դժուար է մի բժշկի համար ճիշտ գաղափար կազմել մի այնպիսի հիւանդի մասին, որին սրտանց սիրում է: Եւ այս էլ սովորական հիւանդութիւնն չէ. ոչ սովորական բժիշկը և ոչ սովորական միջոցը կարող է օգնել... Էլլիդան պատկանում է ծովային բնակիչներին. խընդիրը սրանում է: Չէք նկատել, որ ծովային բնակիչները համարեա մի առանձին ժողովուրդ են կազմում: Կարծես թէ նըրանք էլ ծովի կեանքով են ապրում: Նրանք էլ ունեն իրանց կոհակները— մակընթացութիւնը և տեղատուութիւնը— թէ իրանց մտքերի և թէ զգայմունքների: Բայի դրանից, ոչ մի տեղում չեն կարող յարմարուել: Ա՛խ, այս բանը ես պէտք է առաջուց մտածէի: Մի կատարեալ յանցանք էր Էլլիդային իր սովորաբական շրջապատից վերցնել և այստեղ տեղափոխել»:

Վանգէլը սրանով տրտաքին կեղևն է միայն չօչափում, այն ինչ Էլլիդան իր բացատրութիւնների մէջ աւելի խորն է թափանցում և վերջապէս գտնում է իր իսկական դիագնոզը: Նա իր ամուսնութիւնը Վանգէլի հետ համարում է մի դժբախտութիւն՝ երկուսի համար էլ. — «Ճշմարտութիւնն այն է, որ դու եկար և ինձ գնեցիր»:

— «Քեզ գնեցի, քեզ գնեցի» — ապշած նկատում է բժիշկը:

— «Օ՛, ես էլ մազաչափ անդամ քեղանից պակաս չէի. ես էլ ինձ վաճառեցի... Դու քո տան դատարկութիւնը երկար չէիր կարող տանել... ես էլ անօգնական էի և մենակ... Դու եկար և առաջարկեցիր ինձ կեանքի հոգսից ազատուել... բայց ես չը պէտք է ընդունէի. և ոչ մի գնով: Ես ինձ չը պէտք է ծախէի. պէտք է գերադասէի ամենաթշուառ աշխատանքը, ամենաողորմելի դրութիւնը— միայն ազատ կամով եւ սեփական ընտրութեամբ»:

Այնուհետեւ նա այն կարծիքն է յայտնում թէ իրանց կենակցութիւնը «չէ կարող ամուսնութիւն համարուել»:

— „Այո, այն կեանքը, որ մենք այժմ ենք վարում, ամուսնութիւնն չէ՝—նկատում է Վանգէլը։

— „Թէ այս և թէ նախկին կեանքը—ոչ մէկը ամուսնութիւնն չէ եղել... Առաջինը (Օտարականի հետ նշանուելը) սակայն կարող էր ամբողջական և մաքուր ամուսնութիւն դառնալ“։

Եւ Վանգէլը կարծում է թէ Էլլիզան սրանով բաժանման խօսք է ուղղում բաց անել։ — „Ապահարդան, դու ուղղում ես մի օրինական ապահարդան ունենալ“։

— „Ա՛խ, սիրելիս, դու ինձ շատ քիչ ես հասկանում։ Զուգականութիւններին ես բացարձակապէս ոչ մի նշանակութիւն չեմ տալիս, որովհետեւ դրանք բոլորը արտաքին բաներ են։ Իմ ցանկութիւնն այն է, որ մենք երկուսս համաձայնուենք ազատ կամքով միմեանցից բաժանուելու“։

Նա պահանջում է Վանգէլից ազատութիւն՝ Օտարականի ներկայութեամբ ընտրութիւն անելու։

— „Դու խօսում ես ընտրութիւնից, ընտրութիւն, Էլլիզա, այսպիսի մի գործում ընտրութիւն“։

— „Ընտրութիւն ես պէտք է ունենամ երկու կողմից. նա կամ պէտք է միակի գնայ կամ ինձ հետ“։

— „Հասկանո՞ւմ ես թէ ինչ ես ասում։ Նրա հետ գնալ, ամբողջ ճակատագիրդ նրա ձեռքը յանձնել“։

— „Բայց իմ ամբողջ ճակատագիրը միթէ չը դրի քո ձեռքը“։

— „Դուցէ. բայց նա, այն վայրենի օտարականը, մի մարդ, որից դու շատ քիչ բան գիտես“։

— „Գո մասին գուցէ աւելի քիչ դիտէի. այնուամենայնիւ հետեւեցի քեզ“։

— „... Դու ոչ մի ընտրութիւն չունես, Էլլիզա։ Դու չը պէտք է ընտրես. ես քեզ իրաւունք չեմ տալ ընտրելու“։

— „Ընտրութիւնը դու երբէք չես կարող արգելել. ոչ դու և ոչ մի ուրիշը։ Դու կարող ես ինձ թոյլ չը տալ նրա հետ ճանապարհորդել, նրա հետ գնալ—եթէ միայն ես այս եմ ընտրում։ Դու կարող ես ինձ բռնութեամբ յետ պահել. կամքիս հակառակ—այս բոլորը դու կարող ես։ Բայց որ ես եմ ընտրում—իմ սրտիս խորքերում նրան եմ ընտրում և ոչ քեզ—երբ ես այսպէս եմ կամենում ընտրել և պէտք է ընտրեմ—սա դու անկարող ես արգելել“։

— „Ո՛չ, իրաւունք ունես. այդ ես չեմ կտրող արգելել“։

— „Բացի դրանից խափանող ոչինչ չը կայ. ես ոչ մի բա-

Յունիս, 1902.

նով կապուած, չղթայուած չեմ այստեղ: Քո տանդ ես բոլորովին առանց արմատի եմ, Վանգէլ, երախաները ինձ չեն պատկանում: Նրանց սիրտը իմն չէ, և դրանց երբէք էլ չըտիրացայ...“:

Վանգէլը խոստանում է հետևեալ օրը շնորհել էլլիդային իր պահանջած աղատութիւնը, որպէսզի նա կարողանայ իր „սեփական կեանքով ապրել“:

— „Ա՛խ, Վանգէլ, Վանգէլ, դա շատ ուշ կըլինի“:

Ինչո՞ւ.—որովհետև հէնց այդ օրը՝ գիշերը Օտարականը գալու էր: Եւ ճիշտ նա գալիս է:

— „Պատրաստ ես ճանապարհորդելու, թէ՛ չէ“ — հարցնում է նա էլլիդային:

— „Տեսնում էք, որ նա պատրաստ չէ“ — պատասխանում է Վանգէլը:

— „Ես ճանապարհորդական շորերի և ուրիշ դրանց նման բաների մասին չեմ հարցնում: (Դառնալով դէպի էլլիդան) Ես հարցնում եմ քեզ՝ արդեօք պատրաստ ես ինձ հետևելու—սեփական, ազատ կամքով հետևելու“:

— „Ա՛խ, մի՛ հարցնէք, ինձ այսպէս փորձութեան մի՛ կնթարկէք“:

(Հեռուից լսում է նաւի զանգակի զօղանջիւնը):

— „Ահա նաւահանդստում առաջին զանգը հնչեց: Այժմ պէտք է այն, կամ ո՛չ ասես“:

— „Վճիռ, վճիռ ամբողջ կեանքի համար... Ինչո՞ւ այդպէս անդրդուելի ինձ էք հետևում“:

— „Մի՛թէ ինձ նման դու էլ չես զգում, որ մենք երկուսս միմեանց ենք պատկանում“:

— „Կարծում էք այն խոստումի պատճառով“:

— „Խոստումները ոչ ոքի չեն կապում. ոչ մարդու և ոչ կնոջ: Եթէ ես այսպէս անդրդուելի եմ քո վերաբերմամբ, դա նրանիցն է, որովհետև ես ուրիշ կերպ չեմ կարող“:

— „Ինչո՞ւ աւելի շուտ չեկաք: Ա՛խ—սա, որ քաշում, զրաւում է դէպի անձանօթը: Ծովի ամբողջ ոյժը ամփոփուած է այս մէկի մէջ“:

— „Ես տեսնում եմ լսում եմ, էլլիդա, որ ես եմ, որին դու ընտրում ես“:

— „Իմ ամուսինը այստեղ ոչ մի ընտրութիւն չունի: Ես եմ նրա համար թէ ընտրութիւն անելու և թէ նրան պաշտպանելու: Այն, պաշտպանելու: Եթէ դուք այստեղից չէք հեռանայ—մեր երկրից—առանց երբէք վերադառնալու, լաւ գի-

տէք թէ ձեզ ինչ զրուծեան էք ենթարկում—բարկացած ընդմիջում է վանգէլը:

—Ո՛հ, ո՛չ վանգէլ. այս չէ՞:

—Ի՞նչ էք ուղում ինձ անել՞:

—Ես ձեզ բանտարկել կըտամ իբրև մի ոճրագործի. իսկոյն, քանի դուք դեռ նաւահանգիստ չէք հասել, որովհետև ես չափ լաւ տեղեակ եմ այն սպանութեան մասին, որ դուք գործել էք Սկիօլդփիկում:

—Դրա համար ես արդէն նախապատրաստուած էի. և այս պատճառով էլ (հանում է գրպանից ատրճանակը) հոգացել էի այս մասին:

—Ո՛հ, ո՛չ, նրան մի սպանէք, աւելի լաւ է ինձ—աղաղակում է Էլլիդան և վանգէլի առաջն է կանգնում կարծելով թէ Օտարականը նրան կըսպանէ:

—Ո՛չ քեզ և ոչ նրան: Անհոգ կայ. սա սեփական գործածութեան համար է. որովհետև ես կամենում եմ իբրև աղատ մարդ ապրել և մեռնել:

—Վանգէլ, թող ինձ քեզ ասել—ասել, որ նա էլ լսէ: Այո՛, դու կարող ես ինձ այստեղ պահել. դու ունես դրա համար և ոչքը և միջոցը—և այսպէս էլ անելու ես: Բայց իմ միտքը և զգացմունքը, ինձ հրապուրող կարօտը և տենչանքները դու չես կարող կաշկանդել. նրանք կըձգտեն և կըսխալան հեռու, դէպի անծանօթը, որի համար ես ստեղծուած էի և որը դու իմ առաջ փակեցիր:

—Ես տեսնում եմ, Էլլիդա, դու քայլ առ քայլ սայթաքում ես: Յանկութիւնը դէպի անհունը, անսահմանը—դէպի անհասանելին—մթազնեցնելու է քո հոգին:

Բայց վանգէլը մինչև այս աստիճան չէ հասցնում:

—Քո փրկութեան համար ուրիշ միջոց չըկայ—ես գտնեմ մի ուրիշը չեմ տեսնում—այս պատճառով... այս պատճառով մեր կապը լուծուած եմ համարում: Այժմ կ'աւարեալ ազատութեամբ կարող ես ընտել և ճանապարհը:

—Ճիշտ է, ճիշտ. ինչ ես ասում: Ամբողջ սրտովդ դու այդպէս ես համոզուած—հարցնում է շուարած Էլլիդան:

—Իմ ամբողջ, վշտալի սրտով:

—Եւ դու կարող ես, կարող ես այդ թոյլ տալ:

—Այո՛, ևս կարող եմ. կարող եմ, որովհետև այնպէս ջերմադին քեզ սիրում եմ:

—Այսպէս մօտ, այսպէս սրտանց մօտ եմ եղել ես քեզ:

—Ճարիների և մեր կենակցութեան հետեանքն է այս:

—Եւ ես, ես, որ այս բոլորը չեմ տեսել:

— «Քո միտքը ուրիշ ճանապարհներ էր բռնել: Բայց այժմ — այժմ դու բոլորովին ազատ ես թէ ինձանից և թէ այն ամենից, ինչ որ իմն է: Այժմ կարող ես գտնել կեանքիդ իսկական ճանապարհը. որովհետև այժմ պէտք է ազատութեամբ ընտրես և սեփական պատասխանատվութեամբ, էլլիդա»:

— «Ազատութեամբ և սեփական պատասխանատվութեամբ. պատասխանատվութիւն նոյնպէս: Այստեղ է կայանում փոփոխութիւնը» — ապա ծարատանում է էլլիդան:

(Զանգակի ձայնը նորից է լսւում):

— «Լսում ես, էլլիդա, երկրորդ անգամն է հնչում. եկ ուրեմն» — նկատում է Օտարականը:

— «Այս դէպքից յետոյ ես այլևս երբեք քեզ հետ չեմ գայ» — լճողական շեշտով նկատում է էլլիդան:

— «Զիս գայ... ուրեմն անցաւ»:

— «Այն, անցաւ, ընդամիշտ»:

— «Ես տեսնում եմ՝ կայ այստեղ մի բան, որ աւելի ուժեղ է քան թէ իմ կամքը»:

— «Զեր կամքը այժմ այլևս ոչ մի նշանակութիւն չունի ինձ համար: Իմ վերաբերմամբ դուք այժմ ծովից դուրս եկած մի մեռած մարդ էք, որը նորից դէպի ծովն է դառնում: Ես այլ ես ձեզանից չեմ սարսափում և ինձ այլ ես ոչինչ չէ գրաւում»:

— «Մնաք բարով, տիկին Վանգէլ, Այսուհետև դուք ինձ համար ուրիշ բան չէք, բայց եթէ մի տանելի նաւաբեկութիւն իմ կեանքում» — նկատում է Օտարականը և հեռանում:

— «Էլլիդա, քո հոգին ծովի է նման, ունի մակընթացութիւն և տեղատուութիւն. սրտեղից եկաւ այս փոփոխութիւնը» — հարցնում է Վագնէլ:

— «Օ՛, միթէ չեմ կարող երևակայել, որ փոփոխութիւնը տեղի ունեցաւ և պէտք է տեղի ունենար, երբ ես ազատութեամբ պէտք է ընտրէի»:

— «Եւ անծանօթը — դա քեզ այլ ես չէ գրաւում»:

— «Դա ինձ ոչ գրաւում և ոչ ահաբեկում է...»:

— «Ես սկսում եմ արդէն կամաց կամաց քեզ հասկանալ: Դու մտածում և զգում ես պատկերներով ու երևոյթական մըտապատկերներով: Քո կարօք եւ տենչանքը դէպի ծովը — քո հակումը դէպի նա, դէպի այն օտարականը — մեզդ արքայացած եւ անած ազատութեան ձգտումի արայայութիւնն է. և ուրիշ ոչինչ»:

— «Օ՛, ես չըզիտեմ, թէ ինչ պէտք ասեմ. բայց դու մի լաւ բժիշկ ես եղել ինձ համար: Դու գտար իսկական միջոցը —

միակը, որ ինձ կարող էր օգնել—և համարձակուեցիր գործ դնել”:

—„Այո, ծայրայեղ կարիքի և վտանգի ժամանակ մենք, բժիշկներս շատ ենք համարձակում... Կըզաս նորից ինձ մօտ, էլլիդա”:

—„Այո, սիրելի, թանկագին Վանգէլ, այժմ ես գալիս եմ քեզ մօտ. ես այժմ կարող եմ, որովհետեւ ես գալիս եմ ազատութեամբ—կամովին—և սեփական պատասխանատուութեամբ”:

—„էլլիդա, էլլիդա, մտածել, որ մենք այժմ կարող ենք միասին և միմեանց համար ապրել...”:

—„Եւ ընդհանուր կեանքի յիշութիւններով—թէ քոնը և թէ իմը”:

—„Այո, իմ թանկագին”:

—„Եւ մեր երկու զաւակների համար, Վանգէլ”:

—„Ասում ես—մե՞ք”:

—„Նրանց համար, որոնց ես դեռ չեմ տիրացել և որոնք դեռ ինձ են պատկանելու”:

—„Մեք. օ, անարտայայտելի է իմ շնորհակալութիւնը այս խօսքի համար”:

Եւ երբ Վանգէլը այս խօսքերից յետոյ էլլիդայի ձեռքը հրճուանքով համբուրում է—չարածճի Հիլդէն, գործից անտեղեակ, ահա թէ ինչ է նկատում.—„Տեսէք, տեսէք, հայրիկը և նա կարծես նոր նշանուած լինեն”:

Միամիտ աղջիկը չը գիտէր, որ ըստ էութեան, յերաւի, նրանք նոր էին նշանուում:

Իր վերջին դրամաների մոայլ, պիսսիմիստական բնաւորութիւնից յետոյ Իքսէն իր վաթսուներեայ հասակում յանկարծ այսպիսի լաւատես տրամադրութեամբ համակուած մի դրամա է գրում: Այս դրամայով հեղինակը իր իգէալիզմի, ազատութեան և ճշմարտութեան պաշտամունքի կատարեալ յաղթանակն էր աօնում: „Ծովի տիկնոջ” մէջ մենք գտնում ենք Նօրայի „ղարմանալի” մարմնացումը—իսկական ամուսնութեան և ընտանեկան բուն բաղդաւորութեան բովանդակութիւնը:

Դրամայի միւս հերոսներից ուշագրաւ են քանդակագործ Լինգշտրանդը և Հիլդէն: Առաջինը մի հիւանդոտ և ինքնահաճարուեստագէտ է, որ յանուն իր արուեստի պահանջում է ամեն տեսակ զոհաբերութիւն և որ գլխաւորն է կանայցի սէրը, որպէս զի սրանով զեղարուեստական պահանջը և ստեղծագործելու ձգտումը շարունակ իր մէջ վառ մնայ: Այս հե-

տաքըքիր թէմային, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, իրենց դեռ առանձին դրամայ է նուիրում:

Չարածձի Հիլդէն աչքերը դեռ նոր բայ արած, մի ռնփորձ Backfisch է, որ առանձին սէր ունի դէպի „զրաւիչը“, դէպի „հետաքրքրականը“: Այս խորհրդաւոր հակումի ամենասուր արտայայտութիւնն այն է, որ նա ձգտում է վայելել այրիութեան—և այն էլ հարստեան այրիութեան—րօմանտիզմը:

Մենք հետեւեալ անգամ, մի այլ դրամայում, նորից առիթ կ'ունենանք հանդիպելու Հիլդէին, երբ նա արդէն չափահաս կ'ին է դարձել:

Վ. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

(Կը ճարտարական)

ՀԱՅՐԵՆԻ ՀՈՂԸ^{*)}

ՎԷՊ

ՀԱՆՐԻ ԲՕՐԴՕԻ

VIII

Իր հարսանիքի առաւօտեան, Աննին, հէնց որ զարթնեց, վազ տուեց դէպի լուսամուտը: Նա ցանկանում էր տեսնել պայծառ օր կը լինի թէ ոչ: Արշալոյսը հիանալի էր. արեւելքի կողմից ծփում էին վարդավառ երկայն շերտեր. հորիզոնի ծայրին, դէպի արեւմուտք, մի քանի թեթեւ ամպեր կարծէք փախչում էին և հալւում: Ման/իամարդ աղջիկը երջանկութեան բարեգուշակ նշան համարեց այդ պայծառ երկինքը: Նա երկար դիտեց այդ ընտանի տեսարանը, աշխատելով վերջին անգամ զմայլուն նրանով. նա ժպտաց մեղմիկ: Երիտասարդութիւնը յաղթում էր տխուր մտածողութիւններին և ջահէլ աղջիկը հաւատ ունէր կեանքի, երջանկութեան, իր սիրոյ վրայ:

Նրան օգնեցին պսակի չորերը հագնելու: Գունատ՝ յուզմունքից, նա բարձր և բարակ էր ելելում իր ծանր-պոչաւոր տալասէ շրջազգեստի մէջ և նման էր այն առասպելական իշխանուհուն, որ տխրութիւնից մեռնում էր իր մեղամաղձիկ պալատի մէջ: Հայելիները արտայայտում էին նրա նուրբ և շնորհալի կերպարանքը, մի մաքուր, ծանր արտայայտութեամբ և գրեթէ միտքիկականութեամբ տպաւորուած կերպարանք:

Ծաղիկների ահագին վնջեր, որոնց մէջ աչքի էին ընկնում վարդերը, անոյշ բուրմունք էին տարածում սենեակի մէջ: Սրահը իջնելուց առաջ, երբ նա մի անգամ եւս նայեց

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 5.

լուսամուտին, չը կարողացաւ բռնել զարմանքի մի նոր բայականչութիւն: Այն ամպերը, որ փոքր ինչ առաջ հաղիւ նկատել էր, սկսել էին բռնել ամբողջ երկինքը. ուրախութեան նշանները չքանում էին:

Ժաննին, թարմ և զուարթ իր վարդագոյն արդուզարդի մէջ, եկաւ հրաւիրելու նրան:

—Քեզ սպասում են. ժամանակ է...

Եւ դուրս գալուց առաջ, կրտսեր քոյրը քնքշաբար գրկեց իր անդրանիկ քրոջ և արտասուելով, կրկնեց.

—Դու երջանիկ կը լինես. դու յաճախ մեզ մօտ կը գաս, այնպէս չէ:

Սրահում, Ժակը, իր սովորական գոռոզ կեցուածքով, ճկուն և շնորհակալ՝ Փրակի մէջ, որ շատ լուսնաւոր էր նրա վրայ, ճառում էր մասնաժողովի մի քանի բարեկամների մէջ. այդտեղ էր Բարօն՝ դիրուկ և ուղղապահ, ինչպէս միշտ. փաստաբան Բրէնան, որ արդէն բժաւորել էր իր ժիւղտն. վերջապէս Շարապէն, նօտարը, որ փայլում էր ուրախութիւնից, որովհետեւ կարողացել էր հեռացնել Տայլարին և ամուսնական դաշնագիրն ինքն կազմել:

Սաղարթախիտ ծառերի շուքի տակ, կոմս Ֆերրէզին դժագրում էր Լիւսիէն Հայանդին Իտալիայում տիրող թշուառութեան մօայլ պատկերներից մինը: Կոմսուհին՝ շողջողում էր փայլուն գեղեցկութեամբ իր չքեղ շրջագրեցողի մէջ, որ ծովի ջրի կապուտակ գոյնն ունէր. նա խօսում էր տիկին Մէրանի հետ եւ այնպէս էր պահում իրան, որ իբր ոչ մի ուշադրութիւն չէ դարձնում իր սիրեկանի վրայ, որն այնպէս էր նայում նրան, որ կարծես մի նոր գեղեցկութիւն էր գտել նրա մէջ:

Աննին մտնելով սրտի անձկութիւն զգաց, նկատելով, թէ որքան Ժակի միտքը հեռու էր իրանից. նա մտածեց.

—Որքան փոքրիկ տեղ ևմ գրաւում ես նրա կեանքի մէջ:

Վշտի մի թեթեւ ստուէր սահեց նրա դէմքի վրայ և միայն Լիւսիէնը նկատեց այդ ստուերը. Նախընթաց երեկոյին նա մի շատ եռանդուն վիճաբանութիւն էր ունեցել իր բարեկամի հետ: Նա պահանջել էր նրանից վերջնականապէս խզել իր յարակցութիւնը. նա սպառնացել էր նրան տեղեկացնել պ. Մէրանին, նա հրաժարուել էր խաչեղբայր լինելու Ժակ Ալլարը առաջ սկսել էր ծաղրել և կատակ անել:

—Քո ինչ գործն է. ես տեսնում եմ, որ դու անտարբեր չես դէպի իմ կինը... Ես կը վարուեմ, ինչպէս հաճելի է ինձ: Դու ոչինչ չես ասի, որովհետեւ դու իրաւունք չունես այդպիսի բան անելու:

Հալանդը պատասխանել էր խիստ կամակորուժեամբ թէ ինքն այնքան կապուած է Մէրանների հետ, որ չէ կարող դաւաճանել նրանց իր յանցաւոր լուծեամբ: Եւ ժակը հասկացել էր, թէ եւ առանց պատճառն ըմբռնելու, որ իր անակնկալ հակառակորդի դիտաւորութիւնը վճռական է, ուստի և ճարպիկութեամբ զիջել էր՝ փակելու համար այդ միջնադէպը, որին նա կարեւորութիւն չէր տալիս և երդուել էր հանդիսաւորապէս, որ այլ ևս չի վերանորոգի յարաբերութիւնները իր սիրուհու հետ:

Տիկին Ֆերրէզին գրկեց նորատի հարսին:

— Ինչքան դեղսնի էք, ամենասիրելիդ իմ:

Նրա փայլուն աչքերից, նրա զաղտակրեայ մորթից, նրա մարմնի կլորիկ գծերից մի գրգռիչ մեղկութիւն էր բղխում: Ժակի զգայաւոր աչքին նա անհամեմատ աւելի գեղեցիկ էր երեւում քան գողտրիկ և քաղցր Աննին:

Լիւսիէնը, տեսնելով այդ համբոյրը, չրջեց նայուածքը: Մի անհուն տխրութեամբ համակուեց նա: Նա լսեց այն չքմեղ կոմպլիմէնտները, որ ժակը, մօտենալով երկու կանանց, ուզողում էր նրանց իր յանկուցիչ ձայնով:

— Անտարակոյս, մտածեց նա, ժակի արատաւոր բնութիւնը հաճոյք է դտնում տեսնելով կնոջը և սիրուհուն միասին: Ժակը մօտեցաւ Լիւսիէնին:

— Մենք դնում ենք այս երեկոյ Aix-les-Bains: Մեր բնակարանը արդէն վարձուած է: Ապա մենք կ'անցնենք տասն և հինգ օր կամ երեք շաբաթ Իտալիայում, որտեղից կը գնանք մշտապէս ապրելու Պարիզում: Ես ցանկանում եմ հասնել Պարիզ պարլամէնտի գումարտեւուց առաջ, որպէս զի լաւ ուսումնասիրեմ հողը և պատրաստուեմ իմ կատարելի դերի համար:

Եւ նա յարեց.

— Կարդացիր այսօրուայ «Ֆիգարօ» լրագիրը: Հետաքրքիր գուշակութիւններ կան նոր պարլամենտի մասին: Ինչպէս երեւում է մեր նոր երէցփոխանները շատ էլ ուժեղ չեն: Իմ մասին մի սիրալիր խօսք կար գրուած:

Աննին նայում էր նրան հեռուից բարութեամբ:

— Նա երեւակայում է որ ժակը ինձ հետ իր մասին է խօսում, մտածեց Լիւսիէնը՝ մոռալուած: Եւ երբ ժակը թողեց նրան և գնաց ողջունելու հիւրերին, նա խորասուզուեց մտածմունքի մէջ:

— Ես տխուր եմ, որովհետեւ կատարում է մի վերջնա կան գործողութիւն, որ բաժանում է ինձ Աննիին: Այժմ, ար-

դէն շատ անագան, եւ հասկանում եմ այն սիրազեղ գորովը, որ բղխում է այս մատաղ սրտից, նրա զգացումների ուղղամտութիւնը և սլշրանքի բացակայութիւնը: Նրա նուրբ և չնորհալի յատկութիւնները կը բարգաւաճէին երջանկութեան մէջ: Սակայն նա ընթանում է, առանց նայելու, դէպի անդունդ: Հին ժամանակները այդպէս զարգարում էին զոհուելու յատկացրուած կոյսերին: Ձը գիտեմ, սիրում եմ ես նրան, բայց գիտեմ, որ նրա ապագայ ցաւերի տանջանքը ճմլում է սիրտս:

—Պարոն Հալանդ, չնորհեցէք ինձ ձեր թեւը. դուք միշտ մոռանում էք ինձ, ասաց նրան ժամնին, որ հարմաւոր էր:

Հալանդը նկատեց որ հարսանեկան չքախումբը կազմուել էր արդէն և ամենքը պատրաստ էին մեկնելու:

Կառք նստեցին: Եկեղեցու մայթի երկու կողմից գիւղացիները ցանկապատ էին կազմել:

Կանայք ստուար թուով եկել էին տեսնելու «իրանց օրինորդի» պսակադրութիւնը: Նրանց մէջ կային կնճռապատ պառաններ, նոյնչափ հետաքրքիր և եռանդուն, ինչպէս ջանէլ կանայք, որոնք զուլանին ծածկել էին պայծառ թաշկինակներով և իրանց աչքերով լափում էին հարսանիքաւորների արդուզարդը: Եկեղեցու դռան կանգնած էր ծերունի ժամկոչը, ոսկրոտ և խրոխտ, բոլորովին կորսուած իր լայն կարմիր զգեստի մէջ, մաշուած թէև, բայց կարկատուած և յղկուած հանգիսի առիթով—մի կատարեալ Դօն-Ֆիչօտ Սանչօի հագուստով—յնուել էր արժանապատուութեամբ իր գաւազանի վրայ. նա լրբաբար վարում էր ամբոխի հետ և կոպտաբար հաստատում էր կարգը: Մի ժամ առաջ նա վարում էր հողը և մի ժամից յետոյ նա վերագառնալու էր իր դաշտը: Բայց ժամանակաւորապէս հագած խայտաճամուկ պատմութեանը ներշնչել էր նրա մէջ իշխողասիրական ձգտումներ և ցանկութիւն՝ յարգուած տեսնելու իրան ամենքից:

Կառքերը հետզհետէ կանգնեցին: Ժակը նայում էր ամբոխին. նա գնում էր պսակի արարողութեան, որպէս թէ զննում էր մի ընտրողական ժողովի: Աննին ամբողջովին տողորուած էր իր երազով. նա նմանում էր հին պատկերների սրբերին իր հրեշտակային և լրջախոհ դէմքով:

Արեգակը երեւաց և կապոյտ ու կարմիր լոյսի ամբողջ կոհակներ թափեց եկեղեցու վրայ լուսամուտների գունաւոր ապակիների միջով: Սեղանի թոռոմած ոսկեղօծութիւնը, քահանայի շուրջաօրը, դպիրների կարմիր շապիկները, նորահարսի արծաթափայլ շրջագգեստը, հարսանիքաւոր տիկնանց մետաք-

սի, անդուսի և մուարի զգեստները փայլեցին այդ ոսկեղօծ փոշու մէջ: Խղճուկ գիւղական եկեղեցին կարծես կախարդուած հմայքով կերպարանափոխուել էր:

Մէնթօնի քահանան—չինական մի բարի քահանայ, ծերունի և առաքինի—մի քանի օրից ի վեր պաշարել էր մոքի մէջ գեղեցիկ ոճերի և ասացուածներն մի ամբողջ կոյտ: Բայց արտասանելով լատին բնաբանը, նա մոռայաւ իր պատրաստած ճառը և խօսեց այնպէս, ինչպէս սիրտն էր թելադրում: Նա նկարագրեց քրիստոնէական ամուսնութեան պատկերը, յոյց տուեց տղամարդին և կնոջ՝ սիրել միմեանց անձնուէր, առանց յետին մոքերի, նուիրագործելով իրանց սէրը աստուածային սիրով, զօրեղայնելով միմեանց և բարձրանալով կեանքի մէջ իրանց փոխադարձ համակրութեամբ և յարգանքով:

Աննին, խանգակաթ, քահանայի խօսքերի մէջ իր սեպհական մտածմունքն էր գտնում, իսկ Ժակը մտածում էր ճիշդարօյի՞ն յօդուածի մասին:

Պսակի օրհնութեան ժամանակ տիկին Ֆերրէզին շիփ սպիտակ դարձաւ Աննիի շրջադեպտի նման, և Լիւսիէն Հալանդը զգաց իր դաժնութեան սաստկանալը:

Նրա արարողութիւնը վերջացաւ, ամենքը խմբուեցին նստ խորանի մէջ. չնորհաւորութիւններով և բարի ցանկութիւններով հեղեղեցին նորապսակ Աննիին, որ ժպտում էր առ քաղաքավարութեան: Տիկին Մէրսնը այս անգամ ևս չէր զսպում իրան ամեն բան դովելուց: «Այս բարի քահանան հիանալի խօսեց, իսկ արեգակը, նա նորապսակ ամուսնի յաջողութեան համար ամեն բան կատարեց: Աղջկաւ գլխին պսակ էր կաղմուած, ո՛հ, որքան գեղեցիկ է այդ սիրունիկ երեխաս: Ժամկոչը շատ պատշաճ հագուստ ունէր. տեսնո՞ք ինչպէս ամբոխը ակնածաւոր էր. միսիթարական է տեսնել այսպիսի բարեպաշտ տեսաբաններ այս ժամանակում, երբ մենք տպրում ենք...» Նրա մոռալինը, տխուր, մտածում էր այն դատարկութեան մասին, որ պէտք է գոյանար տան մէջ իր լռակեաց և գորովալի Մանիի բացակայութեամբ: մայօր Բարօն, բարձրահասակ, ձեռացի մեծ շարժումներ էր անում և Բրէնան, սեղմուած երկու գիրուկ տիկինների միջտեղ, հաշիւներ էր անում: Ալվարը Մէնթօնի համայնքի փաստաբանն է. համայնքը մի խոշոր դատ ունի. ևս նրան կը յաջորդեմ... Նա բարեկամաբար սեղմեց իր պաշտօնակցի ձեռքը: Ժակը, որ հանգամանքների առաջ խոնարհուելու ճարպիկութիւնն ունէր, չլացնում էր ամենքին՝ տեղին յարմար իր այդ ձկունութեամբ: Տիկին Ֆերրէզին, որի ձեռ-

քը ժակը մի վայրկեան աւելի էր պահել, գոռնատուել էր ուրախութիւնից, գորովանքի այդ նշանը տեսնելով:

Դուրս գալով եկեղեցուց, նորապալները հարմնախմբի առաջն ընկան: Դռան առաջ մի փոքր շուն խափանեց նրանց ընթացքը: Ժակը ոտքով դէն չպոտեց ջնիկին և այդ այնքան արագ կատարուեց, որ հաղիւ նրա շարժումն նկատեցին:

—Օ, ահա մի մարդ, որ ամեն տեղ կարող է հարթել իր համար ճանապարհ, ասաց ծիծաղելով մի գիւղացի:

Մի քանի աղաղակներ «կեցցէ նորահարսը, կեցցէ պատգամաւորը» շոյեցին Ալվարի անափառութիւնը: Ժողովուրդը նրա աչքում միշտ ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ աղմկալից ցոյցեր անելու համար մի մեքենայ:

Հարսանեկան խրախճանը երկար եղաւ և հանդիսաւոր, ինչպէս ընդունուած է գաւառներում: Սակայն քիչ քիչ ծանրաբարոյութեան սառոյցը հալուեց և ուրախութիւնը սկսեց տիրել: Միայն պարոն Մէրանը և Բարո մայօրը չէին մասնակցում ընդհանուր ուրախութեան: Առաջինը տխրել էր իր զաւակից բաժանուելուն համար և այդ վշտի վրայ աւելանում էր նաև ահաճութիւնը՝ ճաշելու այնպիսի մարդկանց հետ, որոնք ոչինչ չէին հասկանում, մի քանիսը, մասնաւորապէս կանայք, ոչինչ չէին հասկանում մառանի դինիներից, իսկ ոմանք, մասնաւորապէս տղամարդիկ, չէին կարողանում խօսակցութիւնը վառ պահել: «Ամեն մի կարգին մարդ, հաւատացնում էր նա իր մի հասակաւոր և մտացի զրացունուն, պէտք է չաբաթը մի սնգամ ճաշ տայ, բայց հիւրերը բացառապէս ընտրովի պէտք է լինեն»: Եւ «ընտրովի» ասելով նա հասկանում էր նորը սրախօսութեան և որկրամոլութեան մէջ զարգացած մարդկանց: Ինչ վերաբերում է մայօրին, սա կրկնում էր մտքում այն կենացը, որ անգիր սերտել էր և զարհուրելով նկատում էր որ մոռացել է վերջաբանը, որը նա որոնում էր, աչքերը սպառնալից կերպով յառելով իր դիմացինի վրայ: Կոմսուհի Փերրէզին մտաբերում էր ժակի ձեռքի իմաստաւոր սեղմումն խորանում, և դրա մէջ նկատում էր երկարատեւ սիրոյ խոստումն և, առանց դուռը թեման, այսուհետեւ նա ընդունում էր կանխաբաժանման և նոր զաւաճանութեան միտքը: Լիւսիէն Հաւանդը, նստած ժամնի Մէրանի կողքին, բոլորովին զարմացած էր մնացել լսելով ջահէլ աղջկայ շնորհալի և շաղկրատ խորհրդածութիւնները: «Ես երբէք չէի նկատում այս փոքրիկին», մտածեց նա և անարդարաբար նա յարեց. «Այս աղջիկը զուարճալի կը լինի և պէրտէր», առանց որոշելու նրա պայծառ աչ-

քերի չիտակութիւնը և մեղամաղձութիւնը, երբ այդ աչքերը տնկւում էին նրա վրայ: Աննին, մի քիչ նեղուած իրան չըջապատող ծանր ուրախութիւնից, ժպտում էր իր ամուսնու տափակ եւ զուարճալի սրախօսութիւններին: Նա յոգնածութիւն էր զգում բոլոր այդ վկաներից, որոնք խամրում էին իր երջանկութիւնը գիտելով նրան, մինչդեռ ժակը ուտում էր ախորժակով և, իրան տնայի համարելով, չէր քաշւում նկատողութիւններ անելու սպասաւորութեան մասին և գանգատուելու, թէ Բուրգօյն գինին պաղեցրել են փոխանակ տաքացնելու:

Կէսօրից յետոյ նորապսակները չքայան, երբ երիտասարդները սկսեցին պարել: Էքսի գնացքը մեկնում էր ժամը վեցին:

Հասնելով էքս, նրանք իջեւանեցին չքեղ հիւրանոցում բռնած բնակարանում: Տեղաւորուելուց յետոյ ժակը տարաւ կնոջն ակումբ՝ ճաշելու: Տափաստանից տեսարանը տարածւում էր ծառաստանի վրայ, որ արդէն մռայլ էր այդ ժամին, և աւելի հեռուն՝ մինչեւ լեռները, որոնք դեռ լուսաւորուած էին մարմանող արեգակի վարդագոյն և նարնջագոյն շողերով:

Լճակի շուրջը տնկուած ծառերից կախուած էին վեհուկեան լապտերներ գիշերային տօնի համար: Երբ լուսաւառութիւնը սկսուեց, բաղմադունեան երկար լուսաւոր ժապաւէններ ընդհատեցին ծառաստանի մթութիւնը և ցոլացին անշարժ լճակի մէջ: Դեռ լուսաւոր աղջամուղջին՝ աստղերը գուն էին գործում երեւալ, միայն Արուսեակը փայլում էր երկնակամարի վրայ: Սեպտեմբերի այն ջերմ երեկոններից մինն էր, ուր ժամադիր են լինում, աքսորուելուց առաջ, ամառուայ գերազոյն պայծառութիւնները: Վերջին ծաղիկները շտապում էին տարածել իրանց անուշահոտութիւնը նախ քան որ աշունը գայ վառելու իրանց բուրմունքը:

Տափաստանի վրայ, փոքրիկ լամպերը կանաչ կամ կարմիր լուսամփոփներով լուսաւորում էին սեղանները իրանց հաճելի շողով:

Նորապսակները բռնեցին լաւագոյն սեղաններից մինը, վանդակապատի ծայրին, այն սեղանի կողքին, որ ամեն երեկոյ պահւում էր յունական իշխանի համար: Այդ սեղանների շուրջը լսւում էր կաղինօջի չփոթ աղմուկը: Թէև զեփուր բերում էր նրանց պարերի երաժշտութեան հեռաւոր ձայնը, որ ընդհատւում էր ընդմիջումներով ճաշողների խօսակցութեամբ և սպասաւորների անկանոն չլիչլիկոցով:

Լամպերի լոյսերը, ալլափոխելով ստուերները գէմբերի

վրայ, սաստկացնում կամ նսեմացնում էին դիմադները, տալով նրանց կանոնաւոր կամ անկանոն, յանդուգն կամ մեղմ արտայայտութիւն: Ճերմակ սփռոցները, նրանց զարդարող դալուկ ծաղիկները, վարդագոյն մեխակը, կամելիան, պայծառ արդուզարդերը և օսլայած օձիքները առանձնապէս աչքի էին խփում այդ լուսաւորութեան մէջ:

Վառ գոյներով հալուստաւոր կանայք, իրանց զրդուղ ձևերով և տղամարդիք՝ գործնական, անհանգիստ կերպարանքով, ոչ յատուկ է խաղամոլներին կամ պարապորդ շուայտներին, անդադար իջնում և բարձրանում էին մանուածապատ սանդուխով, որ շինուած էր տափաստանի երկարութեամբ: Մռայլ ֆօնի վրայ, բոլոր այդ աղմկալից կեանքը լուսաւոր շրջմովի բծերի ապաւորութիւն էր թողնում:

Աննին մի րոպէ զուարճացաւ այդ տեսարանով, բայց շուտով նրա շրթունքների անկիւնում երևաց յայտնի թախծալի արտայայտութիւնը: «Մեր բնակարանում, մեղ մօտ, բոլորովին միայնակ, աւելի լաւ. ժամանակ կարող էինք անցկացնել, մտածեց նա: Բայց նա չարտասանեց այս խօսքը. նա չէր կամենում ամենափոքր նեղութիւն պատճառել իր ամուսնուն, որը, անտարակոյս, բերել էր իրան այդանոց զուարճացնելու համար և այդ նոր տեսարանով հայթայթելու իրան աղատութեան իր առաջին ուրախութիւններից մինը: Վերադրելով ամուսնուն այդպիսի միտք, Աննին ժպտաց նրան անկեղծօրէն:

Ժակը լի էր շնորհքով և չատ լաւ տրամադրուած. բայց նա խօսում էր մի քիչ բարձրաձայն, կարծէք կամենում էր, որ ամենքը լսեն իրան: Եւ, իրօք, դրացի սեղաններից նայում էին նրան: Կանայք նկատում էին նրա գեղեցիկ կազմուածքը, նրա սուր աչքերը և խարտաշ մօրուքը. նա, կարծէք, նրանց համար էր արտասանում իր գեղեցիկ ոճերը: Նա նստել էր այնպէս, որ ամբողջ գէմքը լուսաւորուած էր, մինչ Աննիի նուրբ գէմքը բոլորովին աննկատելի էր մնում կիսամթութեան մէջ: Աննին զգում էր, որ դիտում են իրանց և նեղուած՝ խոնարհեցրեց աչքերը իր առաջը դրած ելակով լի ասիսէի վրայ: Եւրեմն իր ամուսինը գեւ չէր պատկանում իրան միայնակ: Իր ամուսինը! Նա կրկնում էր ինքն իրան այս երկու խօսքերը ուրախութեամբ. նա չէր կարողանում ասել այդ խօսքերը առանց կրկնելու. նա գգւում էր նրանցով իր համր շրթունքը: Նա բարձրացրեց զրուխը նրան տեսնելու համար և որովհետեւ իր շուրջը շարունակ հիանում էին նրանով, ինքն աւելի քիչ հիացաւ:

—կամենում էք գնանք ծառաստանը, հարցրեց Ժակը Աննին:

—Շատ լաւ, ասաց Աննին. օղը շատ մեղմ է: Նա բռնեց Ժակի թիւը և նրանք իջան դէպի ծաղիկների վիլլան: Նրան զարմացրեց այն ձանձրոյթը, որ տիրում էր այդ չքեղ հասարակութեան մէջ, չը նայելով համատարած ուրախութեան:

Նրանք յամրաքայլ անցան խաղի սրահները, որոնք սկըսւում էին լցուել: Ժակը իր կնոջ հետ, զրոյց անելով հանգերձ, երկու ոսկի դրեց կանաչ սեղանի վրայ, վեր առաւ չորսը և շարունակեց ճանապարհը այս գործնական խորհրդածութեամբ. «Երեկոյի ծախքը հանեցի՞ր: Աննին նոյն իսկ չէր նկատել նրա արագ շարժումները և այդ բոպէին նա զգուանք էր զգում դէպի այդ շարժումը կանանց, որոնք թեկերով հրում էին նրան:

Այդ երեկոյ համերգ կար. երաժշտութիւնը զրգոյիչ կերպով ազդում էր ջղերի վրայ և երգեցողութիւնը ամբողջովին տողորում էր սիրոյ զգայասէր տանջանքներով: Աննին ճշնշուած ձևերը դրեց կրծքի վրայ: Նրա մէջ զարթեցին ջերմ և անձանօթ ուրախութիւնների նախազգայումներ. նա դիմում էր դէպի այդ ուրախութիւնները աներկիւղ, հզօր իր սիրով և ամօթխածութեամբ: Ժակը տեսնում էր թէ ինչպէս երաժշտութիւնը արեւոյնում է նրան, բայց չէր հասկանում, թէ ինչպէս կարելի է այդպէս սաստիկ կենթարկուել տպաւորութիւններին: Գեղարուեստի այդ անօգուտ մասնակցութիւնը սիրահարութեան այդ ժամին անհաճոյ էր նրա անապարձութեան: «Աննին թարմ է և շատ սպիտակ, մտածում էր նա, բայց իմ ճաշակին անյարմար է:—Նրանք մտան ծառաստանը. նա բռնել էր կնոջ քնքոյշ ձեռքը և նրանց մատները հիւսուել էին միմեանց հետ: Նա հակուել էր դէպի Աննին և յած ձայնով խօսում էր նրան ծառերի տակ:

—Աննի, սիրում եք ինձ:

—Դեռ հարցնում եք, սիրում եմ!

Եւ բոլորովին թուլացած իր անսահման գորովանքի սաստկութիւնից, նա յենեց իր քնքոյշ գլուխը Ժակի ուսին: Նրանք անցան այդպէս մարդերի միջով և մտան մութ ծառուղիները: Ժակի համբոյրը փակեց նրա աչքերը և երբ նա բացեց, նա տեսաւ, որ մանկուղիները շրջապատել էին իրանց: Նա սաստիկ նեղացաւ և վիշտ գգաց: Ուրեմն աշխարհի ո՞ր կողմը պէտք էր գնալ ապրելու համար իր սիրոյ հետ, որպէսզի ոչ մի բան, ոչ մի շարժում, ոչ մի խօսք, ոչ մի օտար նայուածք չը պղտորէ իր երջանկութեան վճիռութիւնը:

Նրանք վերադարձան տուն: Բայ լուսամուտից նրանք նայում էին գիշերը: Հեռուն, անորոշ գծերով նկատում էին լեռները և փակում հորիզոնը: Աստղերի փայլը մի տխուր արտայայտություն ունէր, որ իրան էր քարշում Աննիի հողին: Կաղինայից սլանում էին օդի մէջ բարձր փամփուշտներ՝ կարմիր, կանաչ և կապույտ լոյսով: Ժակը, որ իր նայուածքը այդ տեղ էր միայն ուղղել, ցոյց տուեց կնոջը, թէ ինչպէս հրաւիրուած լինէր գեղեցիկ կերպով ցօլացնում էր գոյնզգոյն լոյսը լճի մէջ:

Աննին մտածում էր. «Մենք սիրում ենք միմեանց, ևս նրան եմ պատկանում, ևս ամբողջովին անձնատուր եմ լինում նրան: Մենք մի անձը կը կազմենք կեանքի մէջ մինչև մահը, որը միայն կը բաժանէ մեզ, կամ, աւելի ճիշտն ասած՝ կը միացնէ մեր հողիները յաւիտենական երջանկութեան համար: Մենք միշտ կը սիրենք միմեանց, միշտ...»

Իսկ Ժակը մտածում էր, որ անօգուտ պէտք է անցկացնէ մի քանի շաբաթ: Նա յիշում էր գեղանի Լէօնօրայի նուրբ համբոյրները, իսկ իր կինը, այդ թանկագին և դուրահաւատ երեխան, անկարող էր իր մէջ սաստիկ ցանկութիւն գոգոնել: Նա ոչ մի յուզմունք չէր կրում նրա անմեղութեան և մաքրութեան առաջ. երբեք նա իր հողին չէր խառնում փայփայանքի հետ: Այդ ընտիր և ծանր րոպէին նա չէր նկատում այն հրաշքը, որ սէրը գործում էր այդ երկշտ կոյսի մէջ, որն անձնատուր էր լինում իրան և յօժարում էր, առանց նոյն իսկ իմանալու, պատկանել իրան: Նրա ժշտութիւնը հեռուից հասնում էր նրանց և պոգում էր կիրքը, իսկ գիշերուայ դաղջ քամին դարձեցնում էր նրանց մէջ ջերմ ցանկութիւն:

Ժակը վճռեց.

— Որովհետև սիրելու ժամն է, սիրենք...: Աննին դեռ գիտում էր գիշերը. նա թեքուեց գէպի նրան. «Աննի, տուր ինձ չրթունքներդ»:

Եւ առանց սպասելու պատասխանին, նա համբուրեց նրա այսը և չրթունքը հպեցրեց չրթունքին: Նա զգաց, որ Աննին ամբողջ մարմնով դողդողաց, զարհուրած այդ նոր, դեռ չըճաշակած մեղկութեան զգացումից: Նա չը տեսաւ նրա նայուածքը: Այդ նայուածքը ցոլացնում էր մի անյաղթելի տխրութիւն, մեղամաղձիկ վիշտ իր կոյսութեան համար, որ փախչում, չքանում էր մեղմ գիշերուայ մէջ, այն նախազգացման համար, որ ոչ մի բան չի փոխարինի, կեանքի ընթացքում, երջանկութեան խորհրդաւոր ակնկալութիւնը և թէ գգուանքներից յետոյ ու նոյն իսկ ժամանակ՝ կարող են վերստին երևալ հողիների մըջ:

տընջենական տարբերութիւնները, սրտերի անանցանելի առանձնութիւնները...

Երբ պարահանդէսը սկսուեց, Լիւսիէն Հալանդ վերկացաւ մեկնելու համար: Տիկին Ֆերրէզին անցաւ սրահի մի ծայրից միւսը և եկաւ նրա մօտ:

— Դուք չէք պարում, այս բոլէիս ևս ձեզ էի նայում: Դուք տխուր և մտադրադ կերպարանք ունէիք: Ընչ բանի էիք մտածում:

— Մի գրական յիշողութեան: Դանտէի այս ոտանաւորին Բէատրիչի մասին: Երբ նա անցնում է նանապահմեքով, նրա նայուածքը խաղաղութիւն է բերում:

— Ես չեմ տեսնում այստեղ ոչ ոքի, որին կարելի լինէր յարմարեցնել այդ ոտանաւորը:

Եւ երկուսն ևս մտածում էին Աննիի աչքերի մասին:

— Վալսենք, կամենում էք, ասաց կոմսուհին:

Նրանք պարեցին. Լիւսիէնը մեծ հաճոյքով հոտ էր քաշում և ծծում էր այն անոյշ բոյրը, որով սրակուել էր կոմսուհին: Նրա դէմքը, որ շառագունել էր վալսից, հիպոքրիտ էր իրան, լինչպէս և նրա ազոտաւի թևերի նման սև մազերը: Լիւսիէնի հոգին տաղտկացել էր, մարմինը գրգռուել և նա տընջանք զգաց այդ գեղեցիկ կնոջ համար:

Կոմսուհին կամեցաւ հանգստանալ և խնդրեց նրան մնալ իր մօտ:

— Մի՞թէ չէք տեսնում, որ քիչ է մնում լաց լինեմ: Ես ման և՛ գալիս իբրեւ գիշերաշրջիկ: Եւ սոսկալի կերպով տանջւում եմ:

Խոստովանութեան կարիքը, որ կամաւ տանջում է կանանց, զրդում էր կոմսուհուն իր ցաւերը պատմել իր սիրոյ ծանր գաղտնիքի այդ խորհրդակցին: Բայց Լիւսիէնը կարեկից խօսքեր չունէր այդ երեկոյ և փափագելով միայնակ մնալ, թողեց նրան մի քանի վայրկեանից յետոյ:

Լիւսիէնի մեկնելուց յետոյ կոմսուհին ֆլիրտով զրադուեց մի քանի երիտասարդների հետ առանց կարողանալու մոռանալ իր նախանձոտ վիշտը: Ժամ առ ժամ նա հետեւում էր մտքով Աննիին և Ժակին և երբ, կէս գիշերի մօտ, իր ամուսինը տաքաւ նրան Տալուար, նա ատում էր արդէն հակառակորդուհուն մահացու ատելութեամբ, որի խորութիւնը նա երբէք չէր չափել և զգուանքով քննում էր այն սէրը, որ իրան իր սիրեկանի ստրուկն էր դարձնում:

Ավիւլի տանող շաւղի վրայ, Լիւսիէն Հալանդը կրկնում էր ինքն իրան գեղանի վշտացեալի խօսքերը.

—Ես ման եմ գալիս իբրեւ գիշերաշրջիկ:

Նա ինքն իրան էր յարմարեցնում այդ խօսքերը: Եւ որովհետեւ մի ցաւալի անձկութիւն զգաց, նա կարծեց թէ սիրում է Աննիին: Յաճախ մեզ պէտք է անուղղելին—մահը կամ վերջնական բաժանումը—որպէս զի երեւան հանենք մեր զգացումների մեծութիւնը: Մենք ընթանում ենք կեանքի մէջ առանց լաւ ճանաչելու մեր սիրտը և միայն տանջանքն է որ յանկարծ ըմբռնել է տալիս մեզ մեր կորստի ծաւալը:

Մութը կոխել էր, երբ Լիւսիէնը հասաւ իր տունը: Նա թիկն տուեց լուսամտին, իր մօր առանձնասենեակում և չը թողեց որ ճրագ վառեն: Նա արդէն չէր զիմադրում իր վշտին. նա կրում էր տղամարդի վիշտ և ոչ երիտասարդի շուտանցուկ ցաւ: Նա լուրջ կերպով մտածեց իր կեանքի մասին և բոլոր իր անցեալ կապերը, իր լքած սիրուհիները, իր բոլոր անցեալ տխրութիւնները երեւում էին իրան ունայն և թեթեւ իր կեանքի մասին ունեցած այդ խորհրդածութեան մէջ:

Նա հասկացել էր որ Պարիզում վարած իր պարագորդ և ունայն կեանքը սպանել էր իր երջանկութիւնը: Նա մտածում էր.

—Իմ բնական կեանքս այստեղ էր: Այստեղ, սիրուած ու յարգուած ամենքից այն բարերարութեան համար, որ դարերով գործել են նախնիքս, ես կը պահպանէի իմ կրած անուան յարգանքը և սէրը: Ես կը վերսկսէի և կը շարունակէի իմայիճների բարերար գործը: Առանց փառասիրութեան, կառավարելով հողերս, ես կը մնայի այս երկրի աւանդական խորհրդականը: Իմ զաւակներից մինը նրա ներկայացուցիչն կը լինէր: Աննին սուսում էր ինձ. նա իմ երեխայութեան շնորհալի բարեկամուհին էր, սահմանուած՝ զարգարել տունս իր գողտրիկ առաքինութեամբ: Նա տուեց իր գորովալիբ հոգին ժակին, որովհետեւ սա եղաւ առաջինը, որ նայեց նրան սիրող աչքերով և որովհետեւ սա կարողացաւ մոլորեցնել նրան այնպիսի մի սիրոյ հաւաստիքներով, որոնց կեղծութիւնը նրա պարզ հոգին չէր կարող կասկածել: Այս երեկոյ, մի քանի ժամից յետոյ, Աննին ամբողջովին նրանը կը լինի: Խեղճ փոքրիկ ծաղիկ, որի բուրմունքը միայն ես գիտեմ, և որը կը թառամի առանց նոյն իսկ որ հոտը քաշած լինեն:

Նա առանց զթուլթեան ծակոտում էր իր սիրտը իրական դժնդակ պատկերներով և խորացնելով իր տանջանքը, նա մտածում էր.

—Աննին այնքան մաքուր է, որ ես տոփանք չէի զգում նրա համար, երբէք էլ չեմ զգացել Այն, իմ այժմեան յուզմունքս առաջ է զալիս աւելի կարեկցութիւնից, քան սիրուց և ետ տանջուամ եմ նրանից, որ շատ ուշ հասկացայ իմ կեանքի նպատակը:

Նա հասկանում էր, որ իր սեպհական գոյութեան դատարկութեան զիտակցութիւնը, գոյութիւն, որի իմաստը մինչև այժմ չէր ըմբռնել, միանում էր իր մէջ դէպի զժբախտ զոհ Աննին ունեցած նախանձոտ կարեկցութեան հետ:

Որոտսուզուած այս տխուր մտածմունքների մէջ, նա յանկարծ դողաց, լսելով Ֆավերայի ձայնը, որը մտել էր սենեակը առանց իմաց տալու:

—Այնքան մութն է, որ ոչինչ չեմ տեսնում. ո՞վ կայ այստեղ, գոռաց ծեր գիւղացին, որ երերում էր:

Մթութեան մէջ Լիւսիէնը չէր տեսնում, որ ծերունին շարունակ բռնում էր կահ կարասիքից:

—Ի՞նչ էք կամենում, Ֆավերա, ասաց նա դառնալով դէպի նրա կողմը:

—Ինչ եմ կամենում. ոմանք ամուսնանում են, ոմանք մեռնում. այդպէս է կեանքը:

—Նա հարբած է, մտածեց երիտասարդը:

Ծերունին անդադար շարունակում էր.

—Այդպէս. դուք ամուսնացնում էք մեր պատգամաւորին, իսկ ես, գերեզման եմ դնում մեր տանուտէրին. ի հարկէ, այդ վիշտը տանել կարողանալու համար պէտք էր մի երկու բաժակ աւելի կոնծել: Հասկանում էք:

—Շատ լաւ. ձեր տանուտէրը շատ լաւ մարդ էր:

—Մեր տանուտէրը. նա ամենատիմար մարդն էր ամբողջ համայնքում:

Լիւսիէնը չը կարողացաւ պահել ժպիտը:

—Հասկանում էք, կակաղում էր Ֆավերան, նրան ընտրել էին հէնց նրա համար, որ ամեն բան իրանց կամքով քչեն և առաջ տանեն: Ամեն մարդ ինչ քէֆը ուղում էր, այն էլ անում էր համայնքի մէջ...: Այդ պատճառով, թաղման ժամանակ միտք ծագեց ձեզ նրա տեղ տանուտէր ընտրելու: Դուք վերադարձել էք Պարիզից, ձեզանից աւելի յարմարը չը կայ: Ձեր հանգուցիտը հայրը քսան տարի տանուտէր եղաւ. ինձ ուղարկէ: Է՛ն պատգամաւոր, պէտք է ընդունէք, այնպէս չէ:

—Ահ, ասաց Լիւսիէն, շատ զարմացած, ուրեմն ինձ են

մտաբերել, որպէս զի համայնքի ամենից տ... մարդի տեղն
բռնեմ:

Եւ խօսակցութիւնը կարճ կտրելու համար, նա ասաց.

—Ես կը մտածեմ, իմ բարի ֆաւերստ ինձ հանգիստ թող:

Դիւղացին դուրս եկաւ մրթմրթալով.

—Բարի գիշեր, պարոն մեր տանուտէր:

Փրանս. Թարգմ. Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ.

(Կը շարունակուի)

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս ՈՒ Թ Ի Ի Ն

21) Г. М. ТУМАНОВЪ, Замѣтки о городск. самоуправленіи на Кавказѣ, Тифлисъ, 1902, цѣна 60 коп.

Ինչպէս և ինքը հեղինակը ասում է, «այս գիրքը ներկայացնում է ոչ քաղաքային ինքնավարութեան հարցերի սիստեմատիկ հետազոտութիւն, այլ միայն կցկտուր նկատողութիւններ զրանց մասին»: Զանազան ժամանակներում «Нов. Обозр.» թերթում տպուած մանր-մունր յօդուածներից հեղինակը այս զբոսում ի մի է հաւաքել միայն այն՝ ինչ որ սկզբունքի նշանակութիւն ունի և չի կորցրել իր հետաքրքրութիւնը ժամանակակից ընթերցողների համար:

Եթէ ի նկատի ունենանք «Нов. Обозр.» թերթի ղեկավարի միշտ չիտակ և ազատամիտ ուղղութիւնը, դժուար չի լինի հասկանալ թէ ինչ տեսակէտներ նա պէտք է պաշտպանի քաղաքային ինքնավարութեան գործում. այդ տեսակէտները ընդհանուր են Ռուսաստանի բոլոր առաջադիմականների համար՝ ինչ կրօնի և ազգութեան էլ պատկանեն զրանք: Բայց Կովկասը ունի և զուտ ցեղական կարևոր հարցեր—հայ-վրացական, մուսուլմանների և քրիստոնեաների յարաբերութիւնները, ինքնավարութեան զուտ տեղական սահմանափակումները, պօլիտիանիկումի հարցը ևայն: Ուրեմն և կան ինքնավարական ուրոյն մանրամասնութիւններ:

Այդ բոլոր հասարակական խնդիրների մասին շատ գրուել է, սակայն ընթացիկ կեանքի նորանոր տպաւորութիւնները մոռայնել են տալիս լրագրական պայքարները, հարցերի բազմակողմանի քննութիւնները: Իսկ երբեմն—օրինակ այժմ, երբ մօտենում են քաղաքային նոր ընտրութիւնները—մարդ պահանջ է զգում նորոգել իր յիշողութեան մէջ մօտիկ անցեալը,

տեսնել թէ ինչ է արուած այս կամ այն հասարակական հար-
ցը պարզելու կամ իրադործելու համար: Ահա այդ պայմաննե-
րում, մանաւանդ, շատ օգտակար կարող է լինել պ. Թումա-
նօվի այս գրքոյը իր համակրելի ուղղութեամբ:

Լ. Ս.

22) Կենսագրութիւն Հ. Ալիբանի, Վենետիկ, 1902 թ., գինը 3 ֆրանկ:

Ս. Ղազարի վանքը շտապեց իր մեծ ծերունու կենսա-
գրութիւնը հրատարակել: Այդպէս էլ հարկաւոր էր. Հ. Ալի-
շանի կեանքը հետաքրքրական և խրատական է շատ կողմերով.
Իբրև մարդ, իբրև աշխատող, իբրև դաստիարակ, իբրև մատե-
նագիր նա ունի իրան միայն յատուկ հմայող յատկութիւնները:
Հազուագիւտ են մեզանում այդպիսի դէմքեր, որոնք հիւստում
են մէկը միւսից համակրելի գծերից. ուստի և այդպիսի մի
դէմքը պէտք է միշտ կենդանի լինի ամեն մէկի առջև:

Կենսագրութեան ծրագիրը պարզուած է Հ. Ս. Երեմեանի
մի փոքրիկ առաջաբանի մէջ: «Փոքրիկ հատորիս առաջին մա-
սին մէջ կը ներկայացնենք Հ. Ալիշանի կենսագրութիւնը պարզ
պատմական ոճով. երկրորդին մէջ ակնարկ մը կուտանք իր
գրական գործունէութեան: Կը փութանք ըսելու որ գործս՝
հոյակապ հանճարին ծովածաւալ վաստակոց. ուսումնասիրու-
թիւնը չէ. այլ ժողովրդական գրութիւն մը՝ Նահապետին սի-
րելի Հայկականերուն և հայրենասէր հասարակութեան համար
պատրաստուած»:

Եւ ճիշտ. քննական վերաբերմունք, վերլուծութիւն մենք
չենք տեսնում այդ գրքի մէջ: Այդպիսի վերաբերմունք հազիւ
թէ կարելի լինի սպասել Հ. Ալիշանի պէս մարդու հետ ապ-
րած միաբանակիցներից: Նրանք կարող են միայն երգել իրանց
հռչակաւոր Նահապետին, միայն փառաբանել նրան: Ոչ դք չի
ասի թէ նրանք իրաւունք չունեն այդպէս ասելու: Եւ Հ. Ալի-
շանի կենսագրութիւնը կարգացուած է մեծ ախորժակով, ինչ-
պէս նշանաւոր մարդու կեանքի պատկեր: Սակայն ցանկալի կը
լինէր որ Հ. Ալիշանի գրական գործունէութեան ուսումնասի-
րութիւնն էլ տրուէր հասարակութեան: Խոր, ազդու կը լինի
այն կենսագրութիւնը, որի մէջ գործիչի գործը պարզուած է,
ուսումնասիրուած: Անշուշտ, այդ տեսակ ուսումնասիրութիւն
էլ կ'երեւայ մեզանում: Առ այժմ բաւականանանք այս կենսա-

գրութեամբ, որի մէջ պատմուած են նշանաւոր ծերունու կեանքի բոլոր փաստերը:

Հետաքրքրական է Հ. Ալիշանի գրական վաստակների ցուցակը: Այդտեղից տեսնում ենք թէ ինչ հսկայական գործ է կատարել երախտաւոր ծերունին իր 80-ամեայ կեանքի մէջ: Տպուածները մասամբ ծանօթ են ամենքին: Բայց շատ շատ են և անտիպները, մանաւանդ կիսատները: Դեռ ինչէր պիտի տար մեր աղքատիկ գրականութեան այդ ալեգարդ հսկան, եթէ մահը խլած չը լինէր գրիչը նրա ձեռքից:

Կենսագրութիւնը զարդարուած է բազմաթիւ պատկերներով. սպագրութիւնը մաքուր է, գինը մատչելի: Ամեն ինչ արուած է որ այդ օգտակար գիրքը հեշտ տարածուի: Եւ, ի հարկէ, ցանկալի է որ շատ և շատ տարածուի նա:

Լ.

Ն Ո Ր Ս Տ Ա Ց Ո Ւ Ա Մ Գ Ր Ք Ե Ր

- 1) Բժկ. Վ. Արծրունի, Դողէրոցք կամ Մալարիա, պատկերազարդ, Թիֆլիս, 1902 թ., գինն է 5 կ.,
- 2) » » » Ինֆլուէնցա կամ Նոր ցաւ, պատկերազարդ, Թիֆլիս, 1902 թ., գինն է 3 կ.,
- 3) Շ. Արագվիսպիւրելի, Դժբաղդ Թաթոս, թարգմ. Ա. Բարսամեանի, Թիֆլիս, 1902 թ., գինն է 7 կոպ.,
- 4) Ս. Վ. Պարոնեան, Բաղկեղոնեան ժողով և Հայաստանեայց եկեղեցի, Պարիս, 1902 թ., գինն է 2, 50 ֆր.,
- 5) Յ. Եսայեան, Խորտակուած սէր, վէպիկ, Թիֆլիս, 1902 թ., գինն է 30 կ.,
- 6) Էմինեան-Ազգագրական ժողովածու, հատոր Գ. Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ. գրեց Հր. Աճառեան, Մոսկուա-Վաղարշապատ, ՌՅԾԱ.—1902:
- 7) Զապէլ Հ. Ասատուր (Սիպիլ), Յօլքեր (ոտանաւորներ), Կ. Պոլիս, 1902, գինն է 5 զրշ.,
- 8) Յ. Դաղբաշեան, Լիակատար բառարան ուսանողների հայերէն, պրա՛ առաջին, Թիֆլիս, գինն է 1 ռ.,

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Կանոնադրութիւնների անհրաժեշտ տարրը.—Երաւական նօրմաների տարբերութիւնը կրօնա-բարոյագիտական չափերից.—Ինչո՞ւ մեռած տառ են մեր կանոնադրութիւնները.—Մեր պարոցական և ծխական հաստատութիւնների խախտող հիմքերը.—Հալոց եկեղեցու ծխականների իրաւունքները որոշող նոր կանոնադրութիւն.—Սչդ ծխական ինքնավար փոքրիկ մարմինների կրթիչ դերը:

Հայաստանեայց առաքելական եկեղեցու ծխական կանոնադրութեան ծրագիրը:

Պաշտօնական. հաղորդագրութիւններ. Բարձրագոյն հրովարտակ ժող. լուս. մինիստրի անունով.—Բարձ. հաստ. գիւղատ. խորհրդակցութեան որոշած սկզբունքները:

Այն չափը, որ կանոնաւորում է մարդկային գործունէութիւնը հանրակենցաղի կամ հասարակական կեանքի, մէջ կոչւում է իրաւունք: Հանրակենցաղի մէջ գոյութիւն ունեն և որոշ կրօնական ու բարոյագիտական չափեր, որոնք նոյնպէս ձգտում են կանոնաւորել մարդկանց յարաբերութիւնները, սակայն իրաւական և վերել յիշուած չափերի մէջ եղած տարբերութիւնը չառնեմ է. մինչդեռ կրօնա-բարոյագիտական չափերի իրաւործումը մեծ մասամբ անհատական քմահաճոյքին է թողուած,—իրաւական չափերի ոյժը և հեղինակութիւնը ասպահովուած է պետական կամ հասարակական իշխանութեան ստիպողական ազդեցութեամբ. այդ չափերի կատարել չը կատարելը մարդկանց յօժար կամքից չէ կախուած. իշխանութիւնը հսկում է այդ չափերի կամ օրէնքների անշեղ գործադրութեան վրայ:

Ամեն մի չափ կամ կանոն առանց ստիպողական լինելու կարողութեան իրապէս մեռած տառ է, և վայ այն հաստատութիւններին, որոնց գոյութիւնը հիմնուած է՝ իրանց մէջ ստիպողականութեան տարր չը պարունակող կանոնների վրայ. վայ այն

հաստատութիւններին, որոնք թէև ունեն կանոնադրութիւններ, բայց չունեն այդ կանոնադրութիւնների անշեղ գործադրութեան վրայ հսկող իշխանութիւն: Դեռ աւելին կ'ասենք. մեզանում այդ իշխանութիւնը ոչ միայն չի հետեւում որ չը խախտւելն այդ հաստատութիւնների իրաւունքները, այլ յաճախ ինքն է առ ոչինչ դարձնում մի քիչ առաջ իր հաւանութիւնը գտած կանոնադրութեան որոշ յօդուածները:

Այդպիսի խախտւած հաստատութիւնների շարքին են պատկանում մեր դպրոցները և ծխական համայնքները:

Մենք մի քանի անգամ կրկնել ենք, որ մեր թեմական դպրոցներում գործադրուող կանոնադրութիւնները կազմուած են համաձայն Պօլօթենիայի 1004 յօդուածի տուած լիազօրութեան և հաստատուած են ոչ միայն ծայրագոյն հոգեւոր իշխանութեան (Սինոդ, կաթողիկոսի նախագահութեամբ), այլ և մի գէպըւմ (Նոր-Նախիչ. թեմ. դպր.) նուս մարմնական իշխանութեան կողմից. հետեւաբար, այդ կանոնները անհատի բարեհայեցողութիւնից կախուած կրօնա-բարոյագիտական չափեր չեն, այլ իրաւական նորմաներ, օրէնքի նշանակութիւն ունեցող չափեր: Աւելն մի շեղում կամ խախտում այդ կանոններից պէտք է անթոյաւորելի լինի: Այդ կանոնների փոփոխութեան եղանակի մասին արդէն մի անգամ յիշել ենք (№ 3) և վերադառնալ նոյն հարցին այժմ միայն չունենք:

Առհասարակ, օրինական կարգ-կանոնի մասին ամենատարրական հասկացողութիւն ունեցող ամեն մի հասարակութիւն գիտէ որ անհեթեթութիւն է համ այդ կանոնադրութիւնները պահպանել համ էլ հակառակ նրա յօդուածներին կարգադրութիւններ անել: Մինչդեռ մեզանում տեսնում էք որ այս ինչ առաջնորդը իր օտիական իրաւունքն է համարում, երբ ուզում է—թոյլ տալ գործադրել կանոնադրութեան այս ինչ յօդուածը, իսկ երբ քէֆը այլ բան է թելադրում—յայտնել որ ինքը չի ընդունում այս ինչ կամ այն ինչ յօդուածը: Յաճախ մեր դպրոցների հոգաբարձութիւնների և առաջնորդների մէջ տարաձայնութիւններ են ծագում. էջմիածնից ուղարկւում է «քննիչ», որը սակայն գալիս է ոչ թէ կանոնների թիւր բացատրութիւնները ջրելու կամ խճճուած հարցերը պարզելու, այլ նոր, իր սեփական հայեացքները կանոն յայտարարելու: Այդպէս, օրինակ, այդպիսի մի «քննիչին» թւում էր որ «առաջնորդը թեմի կաթողիկոս է անսահման իրաւունքով», թէ «հոգաբարձուների միակ իրաւունքն է կաւիճ և աւել զնել դպրոցի համար», թէ նրա կարծիքով «թեմական դպրոցի տեսուչը պարտական է եկեղեցում շարական երգել» ևայլն ևայլն: Ահա այդ

«քննիչը՝ լուկ այն պատճառով, որ փարաջայ ունի հագին և ուղարկուած է էջմիածնից՝ իր մէջ է կենտրոնացնում ոչ միայն Սինօդի, այլ և Սենատի ամբողջ իրաւասութիւնը—նոր կանոններ կամ օրէնքների «սեփական» բացատրութիւններ արձակելով:

Զարմանալի չէ եթէ այդ քաօսի մէջ մի չարք իրար հակասող կարգադրութիւններ և որոշումներ են լինում. մի տեղ նշանակւում է տեսուչ, միւս տեղ ընտրւում. մի տեղ հոգաբարձութիւնը իրաւունք ունի ուսուցիչներ փոխել, միւս տեղ զուրկ է այդ իրաւունքից. մի տեղ պահանջւում է որ տեսուչը անպատճառ հոգեւորական լինի, միւս տեղ նշանակւում է աշխարհական տեսուչ. մի տեղ տեսչին լիազօրութիւններ են տալիս արձակել ամբողջ ուսուցչական խմբեր, մի քանի տասնեակ աշակերտներ, միւս տեղ տեսուչը և հոգաբարձութիւնը *in corpore* իրաւունք չունեն մի հատիկ անպէտք վերակացու հեռացնել, կամ թէ տեսուչն և ամբողջ մանկավարժական ժողովը, միացած ամբողջ հոգաբարձութեան հետ, իրաւունք չունեն արձակել մի աշակերտ, որին պաշտպանում է միայն առաջնորդը, իայն իայն: Այդ բոլոր երեւոյթները այնքան անօրմալ են և այնքան բնորոշ մեր հոգեւոր իշխանութեան համար, որ այդ բոլորից յետոյ վեր կենալ և լուրջ քննադատել նրա արարքները, տարաբախտաբար, մի ապարդիւն գործ է, ինչպէս ցոյց տուեց վերջին տասը տարիների փորձը: Մարդ ակամայ յիշում է Կրիլովի «խոհարար և կատու» առակը...

Նոյն տեսակէտով մարդ չը զիտէ թէ իսկապէս որքան հիմնաւոր են և լուրջ, գործադրելու տեսակէտից, այն կանոնները, որոնցով որոշուած են մեր ծխական համայնքների իրաւունքները: Այդ «կանոնադրութեան» հետ մեր ընթերցողը կը ծանօթանայ ներքեւում: Դժուար չի լինի համոզուել, որ բացի ՅԵՐԷյօղուածը, այդ կանոնադրութեան մէջ պահպանուած է մեր ժողովրդական եկեղեցու ոգին:

Մեր ընթերցողներին յայտնի է թէ որքան մեծ նշանակութիւն ենք տալիս մենք ծխական ինքնավարութեան: Եւ ինչպէս նշանակութիւն չը տալ դրան, երբ այդ հաստատութիւնների գոյութեամբ մօտ 3 հազար հայոց ծխական ինքնավար փոքրիկ մարմիններ են կենալ ստանալ թէ Թիւրքիայում, թէ Ռուսաստանում և թէ Պարսկաստանում, այդ երկրների օրէնքների հովանաւորութեան տակ: Այդ ինքնավար մարմինների կրթիչ, ազնուացնող դերը մի ժողովրդի զարգացման գործում անկասկած է: Սակայն, որպէս զի վերի յիշուած նոր «կանոնադրութիւնը» մեռած տառ չը մնայ և չենթարկուի մեր զգրոց-

ների կանոնադրութիւնների վիճակին—պէտք է որ նա ունենայ իրաւական նորմաների հիմնական տարրը, այսինքն՝ ստիպողականութիւն պարունակի իր մէջ. դրա համար նախ ինքը իշխանութիւնը պէտք է յարգի և պաշտպանի այդ կանոնները՝ խախտողների ոտնձգութիւններից, բացի այդ պէտք է պատասխանատուութեան ենթարկուեն մանաւանդ այն առաջնորդները, յաջորդները և առհասարակ հոգևորականները, որոնք ի չար գործ կը դնեն իրանց իշխանութիւնը, յոյս դնելով, խախտումների դէպքում, Մայրաղոյն իշխանութեան աչառութեան...

Լ. Ս.

27 յունիսի

Հայաստանեայց Առաքելական սուրբ եկեղեցու Ծխական Կանոնադրութիւն

1. Իւրաքանչիւր քաղաքի կամ գիւղի ամեն մի հայ եկեղեցու կամ աղօթատան բոլոր ծխականները նոյն եկեղեցու բոլոր միաբան հոգևոր պաշտօնեաների հետ միասին կազմում են ծխական համայնք:

2. Որ և է հայ եկեղեցու կամ աղօթատան ծխական են համարւում այն անձինքը, որոնք առ նուազն վեց ամիս իւրեւ ծխական արձանագրուած են նոյն եկեղեցու կամ աղօթատան միաբան քահանաներից մէկի մատենանում (տես յօդ. 88):

3. Ծխականների պարտականութիւնն է իրանց եկեղեցու ծխական ժողովի խնդրած ծառայութիւններին յանձնառու և եկեղեցական պէտքերի պահանջած ծախքերին մասնակից լինել:

4. Մի անձն միևնոյն քաղաքում կամ գիւղում կարող է միայն մի եկեղեցու կամ աղօթատան ծխական լինել: Իսկ տարբեր քաղաքներում կամ գիւղերում՝ կարող է միաժամանակ մի քանի եկեղեցիների ծխական լինել, ենթարկուելով այդ եկեղեցիներից իւրաքանչիւրի ծխական ժողովից սահմանուած տուրքերին և բոլոր ծխական պարտականութիւններին:

5. Ծխական բոլոր պաշտօնեաները՝ թէ հոգևորական և թէ աշխարհական, թէ պատուաւոր և թէ վարձատրելի, ընտրւում են ծխական ժողովից:

6. Բոլոր պաշտօնեաները վերընտրելի են բացի յատկապէս յիշուածներից:

7. Իւրաքանչիւր եկեղեցի կամ աղօթատուն կարող է ունենալ մէկ կամ մէկից աւելի քահանայ: Իւրաքանչիւր քահա-

նայի ենթադրուում է ժողովուրդ առ նուազն հազար (1000) հոգի (չունչ՝ արական և իգական, մեծ և փոքր)։ Բացառիկ դէպքերում այս թուից (1000 հոգուց) պակաս հոգու համար էլ կարելի է ընտրել առանձին քահանայ՝ սակայն միմիայն այն առանձնացած տեղերի համար, ուր չկայ ոչ մի քահանայ և որի համայնքը կրաչխաւորում է լիապէս ապահովել քահանայի տնտեսականը։

8. Իւրաքանչիւր եկեղեցու կամ աղօթատան բոլոր իրաւասու ծխականները նոյն եկեղեցու կամ աղօթատան միաբան հոգևոր պաշտօնեաների հետ միասին կալովում են ծխական ժողով։

9. Նորեկները, այսինքն մի այլ ծխական համայնքից տեղափոխուողները՝ նոր եկեղեցու կամ աղօթատան ծխական համարուել կարող են սոյն եկեղեցու ծխական զրուելուց վեց ամիս յետոյ (տես յօդ. 2)։

10. Ժամաւորները, որոնք ծխական չեն՝ ծխական ժողովին մասնակցելու իրաւունք չունին։

11. Ծխական իրաւասու են, այսինքն՝ ծխական ժողովներին մասնակցելու և պաշտօններ ստանձնելու իրաւունք ունին, 25 տարին լրացրած բոլոր ծխականները, բացի նրանցից, որոնք հետեւել յօդուածի (յօդ. 12) հիման վրայ զրկուած են այդ իրաւունքից։ Տարիքը պէտք է հաշուել ոչ ամիսներով, այլ տարեթուերով։

12. Ծխական ժողովին մասնակցելու և ընտրուելու իրաւունքից զրկուում են այն ծխական իրաւասուները՝

ա) Որոնք Հոգևոր իշխանութեան օրինական դատաստանով զրկուած են այդ իրաւունքներից և կամ գտնուում են ապաշխարութեան տակ։

բ) Որոնք պետական օրէնքների զօրութեամբ և դատաստանով քրէական յանցանքների համար բոլորովին կամ մասամբ զրկուած են իրաւունքներից։

գ) Որոնք դատաստանի սակ են այնպիսի յանցանքների համար, որպիսիների հետեւանքը լինում է բոլորովին կամ մասամբ իրաւունքներից զրկուելը։—մինչև դատաստանով արդարանալը։

դ) Որոնք սովորոյթով ընդունուած կամ ծխական ժողովից սահմանուած եկեղեցական տուրքերը չեն վճարել (բացի չունեողներից, որոնք՝ ըստ սովորոյթի կամ ժողովի որոշմամբ՝ ազատ են տուրք վճարելուց) և որոնց վրայ եկեղեցական ապագիկներ կան։ (Ապա-

սիկ է համարուում իր ժամանակին չվճարուած պարտքը):

Ե) Աշակերտները և ուսանողները (Уст. Унив. 1884, 120—123),

13. Ծխական ժողովը սկսւում է պատշաճաւոր աղօթքով, որ ասում է ներկայ հոգևորականներից աւագագոյնը. իսկ եթէ հոգևորական չկայ՝ ժողովի նախագահը:

14. Ծխական ժողովի նիստերը դռնբաց են լինում, բայց արտակարգ դէպքերից, երբ ժողովի որոշմամբ նիստը դռնփակ է տեղի ունենում:

15. Բացի յատկապէս նախատեսուած դէպքերից ծխական ժողովները բոլոր վճիռները և ընտրութիւնները կատարւում են ձայների հասարակ մեծամասնութեամբ: Ձայների հաւասարութեան դէպքում գերակշռում է այն կողմը, որին իր ձայնը տալիս է ժողովի նախագահը:

16. Միմիայն կանոնաւոր կերպով կայացած ծխական ժողովում սահմանուած և ստորագրուած վճիռները և համախօսականները համարւում են վաւերական և օրինական գորութիւն ունեցող: Ծխական ժողովից դուրս կազմուած որ և է համախօսական կամ բաղմաստորագիր թուղթ, նոյն իսկ պաշտօնապէս վաւերացուած ստորագրութիւններով, ոչ մի օրինական ոյժ չունի:

17. Եթէ իրաւասու ծխականներից մէկը ժողովի իրաւասութեանը պատկանող որ և է գործի վերաբերմամբ խարդախութիւն, կեղծիք կամ խաբեբայութիւն է արել և ժողովի կողմից այդ ապացուցուել է՝ ժողովի յատուկ վճռով այդպիսին կարող է զրկուել նոյն գործին առ ժամանակ կամ ընդ միշտ որ և է կերպով մասնակցելու իրաւունքից:

18. Ծխական ժողովի իրաւունքն է ձայների մեծամասնութեամբ փակել, ընդհատել կամ յետաձգել նիստի շարունակութիւնը նոյն կամ ուրիշ օրուայ:

19. Ծխական ժողովի իրաւասութեանը պատկանում են հետևեալ գործերը.

ա) Քահանայացուների և եկեղեցական սպասաւորների ընտրութիւնը, ծխաբաժանութիւնը, քարոզիչներ հրաւիրելը:

բ) Ծխական համայնքի տնտեսականի ընդհանուր կառավարութիւնը և տնօրինութիւնը, երեսփոխ, հաշուետեսներ և հաշուետեսների փոխանորդների ընտրելը և պաշտօնից հեռացնելը. նրանց գործունէութեան քննութիւնը, վերահսկողութիւնը և հաշուառութիւնը.

յանցաւորութեան ղէսքերում՝ նրանց քրէական և քաղաքացիական դատի ենթարկելը յատուկ հաւատարմատարի ձեռքով:

- գ) Եկեղեցու կամ աղօթատան բարեդարդութեան մասին հոգացողութիւն (անօթների մատակարարութիւն, երգեցիկ խումբ կազմակերպել և պահելը, և այլն):
- դ) Քահանաների և եկեղեցական այլ պաշտօնեաների սնտեսական ապահովութեան խնդիրը:
- ե) Ծխական տուրքեր և պարտականութիւններ սահմանելը:
- զ) Ծխական համայնքի ընտանիքների երկու սեռի մանուկների կրօնական դաստիարակման վրայ հոգացողութիւն և հսկողութիւն: Եկեղեցում կամ նրա գաւթում սովորեցնել կարդալ-գրել, աղօթքներ, փոխասացութիւն, ժամերգութիւն, սուրբ Գրքի և մասնաւորապէս սուրբ Աւետարանի ընթերցանութիւն եկեղեցական պաշտօնեաների ձեռքով կամ նրանց հսկողութեան տակ:
- է) Ծխական համայնքի բարեգործական գործունէութեան ընդհանուր տնօրէնութիւնը. նոյն եկեղեցուն կամ աղօթատան պատկանող աստուածահաճոյ հաստատութիւնների պահպանութիւնը, վերահսկողութիւնը և դրանց կառավարող յատուկ հոգաբարձուների ընտրութիւնը:
- բ) Հարկ եղած ղէսքերում ծխական համայնքի շահերը պաշտպանելը պետական զատարաններում, քրէական և քաղաքացիական դատեր վարելով երեսփոխի կամ մի յատուկ հաւատարմատարի ձեռքով:
- թ) Վկայութիւն և կարծիք յայտնել եկեղեցական զանազան հաստատութիւններում քննուող և վճռող այն գործերի և խնդիրների մասին, որոնք վերաբերում են ծխական համայնքին կամ նոյն համայնքի աշխարհական և հոգևորական անդամներին:
- ժ) Հարկաւոր ղէսքերում հոգաբարձական յանձնաժողովներ ընտրելը՝ շինութիւններ, նորոգութիւններ և ծխական ժողովից յանձնարարուած այլ գործողութիւններ կատարելու համար:
- ժա) Ծխական համայնքի բոլոր գործերի վերաբերմամբ անհրաժեշտ և հարկաւոր կարգադրութիւններ սահմանելը:
- ժբ) Պատգամաւորների, ներկայացուցիչներ և նրանց

փոխանորդներ ընտրելը ծխական համայնքի կողմից ուրիշ պատգամաւորական (օր. թեմական) ժողովների և այլ զանազան եկեղեցական գործառնութեանց մասնակցելու համար:

20. Ծխական ժողով հրաւիրելու իրաւունք ունին՝

ա) Հոգևոր իշխանութիւնը.

բ) Նոյն եկեղեցու իւրաքանչիւր քահանայ.

գ) Երեսփոխը.

դ) Հաշուետեմները և

ե) Մի քահանայ ունեցող ծխական համայնքում իրաւասու ծխականներից առ նուազն տասն և երկու (12) հոգի միասին, իսկ մէկից աւելի քահանայ ունեցող ծխական համայնքում՝ իրաւասուներից առ նուազն քսան և չորս հոգի (24) միասին:

21. Ժողովի հրաւերը կատարւում է գրաւոր հրաւիրաթղթով. պահանջւում է նաև բանաւոր ծանուցումն եկեղեցում:

—Հրաւիրաթուղթը ուղարկւում է եկեղեցու կամ աղօթատան բոլոր իրաւասուններին, իսկ մի-մի օրինակ կախ է տրւում (առ նուազն մի չաքաթ) եկեղեցու պատի վրայ, մուտքի դռան մօտ՝ ներսը և դուրսը՝ յատուկ տեղում: Հրաւիրաթղթում արձանագրուած պիտի լինի ժողովում խորհրդածուելիք և վճռուելիք հարցերի օրակարգը:

—Եկեղեցու կամ աղօթատան քահանաները պարտաւոր են եկեղեցում բերանացի ծանուցումներ անել գումարուելիք ժողովի մասին գոնէ երեք անգամ:

22. Սովորական ծխական ժողովատեղին է եկեղեցին կամ եկեղեցապատկան շէնքերը: Արտակարգ դէպքերում ժողովը կարող է գումարուել և մասնաւոր շէնքում: Ժողովի ժամանակ եկեղեցում սեղանի վարացոյրը քաշուած է լինում:

23. Ժողով կկող իւրաքանչիւր ծխական իրաւասու ստորագրում է իւր անունը և աղցանունը յատուկ թերթի վրայ:

24. Ծխական ժողովը առաջին անգամ կանոնաւոր է համարւում և նիստը բացւում է, եթէ ներկայ կող ծխական իրաւասուների թիւը նոյն եկեղեցու կամ աղօթատան իրաւասուների (տարեցուցակում արձանագրուածների, տես յօդ. 89) ընդհանուր թուի կիսից աւելի է կամ եթէ ներկայ կող ծխական իրաւասուների թիւը հասնում է առնուազն հարիւրի (100):

25. Եթէ առաջին անգամ ժողովը չկայանայ՝ գումարուած ծխական իրաւասուների սակաւութեան պատճառով (յօդ. 24):

կրկին անգամ իրաւասունները ժողովի են հրաւիրւում 21 յօդուածում ցոյց տուած եղանակով, նշանակելով հրաւիրաթիւը, որ այս երկրորդ ժողովի հրաւերն է:

26. Երկրորդ ժողովը (յօդ. 25) կանոնաւոր է համարւում և նիստը բացւում է, եթէ ներկայ եղող ծխական իրաւասունների թիւը նոյն եկեղեցու կամ աղօթատան իրաւասունների (տարեցուցակում արձանագրուածների, տե՛ս յօդ. 89) ընդհանուր թուի մի հինգերորդ ($\frac{1}{5}$) մասից պակաս չէ, կամ եթէ ներկայ եղող իրաւասունների թիւը հասնում է առնուազն յիսունի (50):

27. Եթէ երկրորդ անգամ հրաւիրուած ժողովը ներկայ եղող իրաւասունների թուի սակաւութեան պատճառով չկայանայ, Հոգեւոր իշխանութեան պարտականութիւնն է, եթէ միայն կան կարևոր և անյետաձգելի հարցեր, իւր նախաձեռնութեամբ և իւր ձեռքում եղած բոլոր միջոցներով ծխական իրաւասուններին ժողովի գումարել. իսկ անյաջողութեան դէպքում Հոգեւոր իշխանութիւնը դիմում է թեմական իշխանութեան, խնդրելով անօրէնութիւն:

28. Եթէ ժողովականները (ժողովում ներկայ իրաւասունները) ժողովը դեռ պաշտօնապէս չփակուած հեռանան, և ներկայ մնացողների թիւը նիստի բացման ժամանակ բոլոր ներկայ եղող նրաւասունների թուի կիսից պակաս լինի, ժողովն ինքն ըստ ինքեան փակուած է համարւում:

29. Քաղաքներում ծխական ժողովի նիստը բաց է անում նոյն ծխական համայնքի քահանան, քահանայի բացակայութեան դէպքում երեսփոխը, իսկ երեսփոխի բացակայութեան դէպքում՝ ներկայ գրագէտ իրաւասուններից տարիքով աւագը: Ժողովը բացողն 23-րդ յօդուածում յիշուած թերթի ստորագրութիւնները բարձրաձայն համեմատում է ծխական իրաւասունների տարեցուցակի (տե՛ս յօդ. 89, 90) հետ և ստուգում ներկայ գտնուող ծխականների իրաւունքը ժողովին մասնակցելու (այս վերստուգուած թերթը յետոյ կցւում է ժողովի արձանագրութեանը). ապա ձեռնարկում է նախագահի ընտրութեանը և նախագահի ընտրութիւնից յետոյ համարւում է լոկ ժողովական: Գիւղերում՝ եթէ ժողովին ներկայ է նոյն շրջանի Յաջորդը կամ գործակալ քահանան՝ սրանք են բաց անում նիստը և կարող են ի պաշտօնէ նախագահել ժողովին:

30. Ծխական ժողովի քարտուղարին, քուէտուիների վրայ հսկողներին, քուէներ համարողներին, անգրագէտների համար թերթիկների վրայ գրողներին և նման պաշտօնեաներին ընտրում է ծխական ժողովը:

31. Նախագահը հսկում է ընդհանուր կարգապահութեանը և ծխական ժողովի բոլոր գործողությունների՝ կանոնաւորութեան և վայելչութեան սահմաններից չչեղուկուն:

32. Նախագահն իրաւունք ունի ծխական ժողովին ներկայ եղող կողմնակի, ոչ ժողովական (յօդ. 14) անձերին, որ և է անկարգութեան դէպքում, անմիջապէս հետաքննել ժողովից:

33. Երկու անգամ պաշտօնապէս կարգի հրաւիրելուց յետոյ՝ նախագահն իրաւունք ունի անկարգապահ ժողովականին զրկել խօսելու իրաւունքից, իսկ անկարգութեան յամառ չարունակութեան դէպքում, նոյն իսկ հրաւիրել ժողովականին թողնել ժողովը և հեռանալ. իսկ ընդդիմադրութեան դէպքում՝ դիմել ոստիկանութեանը:

34. Ծայրայեղ դէպքում՝ երեք անգամ ամբողջ ծխական ժողովը կարգի հրաւիրելուց յետոյ, երբ այլ ևս անհնարին կրկին չարունակել նիստը խռովությունների պատճառով, նախագահն իրաւունք ունի նիստը փակուած յայտարարել:

35. Եթէ երկու միմեանց անմիջապէս յաջորդող պաշտօնապէս բացուած կանոնաւոր ժողովներ խռովությունների պատճառով չեն կայանում, այս դէպքում Հոգևոր իշխանութեան իրաւունքն է՝ կարգել նշանակովի նախագահ նոյն ծխական համայնքին պատճանոջ կամ զբօսի հոգևորականներից և աշխարհականներից:

36. Ծխական ժողովում խորհրդածութեան ձայնատուութեան առարկայ են լինում միմիայն օրակարգում (տես յօդ. 21) նշանակուած հարցերը՝ բացի յատկապէս յիշուած խնդիրներից (տես յօդ. 14, 38, 40, 91 և այլն):

37. Իւրաքանչիւր ժողովական ունի միայն մի ձայն կամ մի քուէ:

38. Որ և է պատճառով ժողով չեկող ծխական իրաւասուն իւր ձայնը կամ քուէն ուրիշին յանձնելու իրաւունք չունի. բայց իրաւունք ունի իւր զրաւոր կարծիքն ուղարկել ժողովին, որ կարող է կարգացուել քուէարկութեանց առաջ, եթէ ժողովն այդ կամենայ: Բայց այս զրաւոր կարծիքը հաշուի չէ առնուած որպէս ձայն քուէարկութեան ժամանակ, այլ կցւում է ժողովի արձանագրութեանը:

39. Օրակարգում նշանակուած խնդիրներում անձնական չափ ունեցող ժողովականը չէ կարող ընտրուել ծխական ժողովի նախագահ (յօդ. 40):

40. Այն ժողովականները, որոնք որ և է անձնական չափ ունին խորհրդածուելիք և վճռուելիք խնդրում, կամ եթէ այդ

խնդիրն իրանց է վերաբերում՝ այդ խնդրի խորհրդածութեանն և վճռման ժամանակ ժողովից հեռանում են։ Ժողովականի կամ նախագահի (յօդ. 39) շահակից լինելը որոշում է ժողովը։ Այդ պիսիներից ժողովը կարող է հարցնել նրանց կարծիքը և ունեցած տեղեկութիւնները։

41. Երբ նախագահը որ և է պատճառով դուրս ժողովը չփակուած ստիպուած է թողնել նախագահութիւնը, պէտք է ընտրել նոր նախագահ։

42. Ի պաշտօնէ և նշանակովի նախագահողները՝ եթէ նոյն ծխական համայնքի իրաւասու չեն՝ ձայնատուութեան կամ քուէարկութեան չեն մասնակցում։

43. Ծխական ժողովի որոշմամբ՝ ձայնատուութիւնը կամ քուէարկութիւնը (թէ վճռուելիք հարցերի և թէ ընտրութիւնների) կարող է լինել թերթիկներով, քուէներով և կամ ձեռք բարձրացնելով։

44. Ձայնատուութիւնը զաղտնի է լինում, եթէ ժողովականներից առ նուազն հինգ հոգի քուէարկութիւնից առաջ այդ պահանջեն։

45. Թեկնածուներ որոշելիս նախագահը բաժանում է բոլոր ժողովականներին իւր կնքով կամ ստորագրութեամբ նշնած մի մի թերթիկ, որի վրայ ամեն մի ժողովական գրում է իւրաքանչիւր ընտրելի պաշտօնեայի համար երկու թեկնածուից ոչ աւելի։ Այդ թերթիկները հաւաքւում, հերթով կարգացւում են և նշանակւում է իւրաքանչիւր թեկնածուի ստացած ձայների թիւը։ Այնուհետև թեկնածուները քուէարկւում են ստացած ձայների առաւելութեան կարգով։

46. Քուէարկուել կարող են նաև ժողովից բացակայող անձինք, եթէ առաջարկողները երաշխաւորում են, որ նրանք չեն մերժի իրանց ընտրութիւնը։

47. Ինքը թեկնածուն չէ կարող մասնակցել իր քուէարկութեանը։

48. Երբ մի պաշտօնի համար մի քանի անձինք պիտի ընտրուին (հաշուետեսներ, պատգամաւորներ և այլն), ընտրութիւնն անպատճառ կատարւում է թերթիկներով, եթէ այդ պահանջեն ժողովականներից առնուազն հինգ հոգի։

49. Երբ ընտրութիւնը թերթիկներով է կատարւում՝ ընտրողական թերթիկները նշանակւում են համարներով, նշնւում են նախագահի ստորագրութեամբ կամ կնքով, հաշուով բաժանւում են ժողովականներին, ձայնատուութիւնից յետոյ հաշուով հաւաքւում և ընտրութեան արդիւնքը արձանագրելուց յետոյ՝ անմիջապէս և տեղնուտեղը ոչ ընչացւում են։

50. Եթէ որ և է պաշտօնի համար ընտրուելու են մի քանի անձինք և ընտրութիւնը կատարուում է թերթիկներով (յօդ. 48)՝ իւրաքանչիւր ժողովական իրաւունք ունի իւր ընտրողական թերթիկի վրայ՝ փոխանակ տարբեր մարդկանց անուններ գրելու, գրել միեւնոյն մարդու անունը այնքան անգամ, որքան հոգի են ընտրուելու: Քուէարկուողը համարուում է ստացած այնքան ձայն, որքան անգամ որ նրա անունը կրկնուած է թերթիկներում:

51. Քուարկութեան կնթարկուած թեկնածուների ստացած քուէները համարուում են և ձայների առաւելութեան կարգով յուշակագրուում: Ամենից շատ ձայն ստացողը համարուում է առաջին ընտրեալ, նրանից պակաս ստացողը՝ երկրորդ ընտրեալ, և այսպէս աստիճանաբար մինչև որ լրանայ ընտրելի պաշտօնականների հարկաւոր թիւը: Սոյն՝ այսինքն ստացած քուէների առաւելութեան կարգով դասաւորուում են և անձնափոխանորդները:

52. Միայն այն ձայնատուութիւնը կանոնաւոր կարող է համարուել, որին մասնակցել է՝ նիստի բացման ժամանակ ներկայ եղող՝ իրաւասունների կիսից աւելին:

—Միայն այն վճիռը կամ ընտրութիւնը կայացած և վաւերական է համարուում, որ ստացել է յօդուտ իւր՝ նիստի բացման ժամանակ ներկայ եղող՝ իրաւասունների քուէների կիսից աւելին:

53. Ծխական ժողովը փակուելուց առաջ քարտուղարը կարգում է իւր կազմած արձանագրութիւնը, որի մէջ յաջորդական կարգով արձանագրուած են լինում ժողովի բոլոր անցքերը և վճիռները: Մանրամասնօրէն արձանագրուում են՝ նախագահի կողմից կարգի հրաւիրման, ձայնից զրկելու և ժողովից հեռացնելու դէպքերը: Արձանագրութիւնը կարդացուելուց յետոյ՝ ուղղուում են սպրդած սխալները՝ և ապա բոլոր ժողովականները ստորագրում են նոյն այդ ժողովում:

54. Ծխական ժողովի վճիռների և ընտրութիւնների դէմ բողոք ունեցող ժողովականներն իրաւունք ունին արձանագրութեան տակ իրանց ստորագրութեան վրայ աւելացնել միայն այս երկու բառը՝ «բողոք ունիմ»: Բողոք ունեցողը երեք օրուայ ընթացքում տալիս է իւր գրաւոր բողոքը նախագահին կամ քարտուղարին արձանագրութեանը կցելու համար: Բողոքողն իրաւունք ունի իւր բողոքի պատճէնը վաւերացնել տալ նախագահի և քարտուղարի ստորագրութեամբ, իւր մօտը պահելու համար:

55. Ծխական ժողովի բողոքաւոր վճիռների արձանագրու-

թեանց պատճէնները՝ ժողովի օրից առ առաւելն մի չարաթուայ ընթացքում նախագահը պարտաւոր է ուղարկել մերձաւոր Հոգևոր իշխանութեան վճռի կամ բաղատութեան դէմ, հարկ եղած դէպքում, կարելի է բողոքել Հոգևոր Բարձրագոյն իշխանութեան:

56. Այն անբողոք վճիռները, որոնք վերաբերում են ծխական ժողովի իրաւասութեան պատկանող գործերին (յօդ. 19), անմիջապէս գործադրւում են, բացի յատկապէս յիշուածներից:

57. Այն պաշտօնեաների ընտրութիւնը, որոնք հոգևոր կոչումն են ընդունելու (չորս աստիճանաւորի, սարկաւագի և քահանայի)՝ մերձաւոր Հոգևոր իշխանութեան ձեռքով ներկայացւում է Կոնսիստորիային ի պաշտաճաւոր տնօրէնութիւն:

58. Երեսփոխի, հաշուետեաների և հաշուետեաների փոխանորդների ընտրութիւնը և հեռացումը հաղորդւում է ի հաստատութիւն և ի գիտութիւն Կոնսիստորիային:

—Կոնսիստորիան, եթէ գտնի որ ընտրուածը համասլատասխան չէ կանոններումն նշանակուած որ և է օրինական պահանջի, առ առաւելն երկու ամսուայ ընթացքում յայտնում է այդ մասին ծխական ժողովին: Երկու ամսուայ ընթացքում Կոնսիստորիայից պատասխան չստացուելու դէպքում ծխական ժողովի վճիռն անմիջապէս գործադրւում է և ընտրուածներն ստանձնում են իրանց պաշտօնները:

—Երկու ամիսը հաշւում է ընտրութեան օրից:

59. Հոգևոր պաշտօնեաներ ընտրելիս ծխական ժողովը պիտի անշեղ կերպով առաջնորդուի հետևալ հրահանգով:

ա) Ընտրելիները պիտի համապատասխանեն, բացի մեր եկեղեցու ընդհանուր կանոնական պահանջներից՝ նաև հետևեալ պայմաններին. պիտի օժտուած լինին բարոյական արժանիքներով և ունենան քաղաքների համար առ նուազն թեմական կամ այլ միջնակարգ դպրոցի աւարտման վկայագիր. իսկ գիւղերի համար առ նուազն չորս դասարանի վկայագիր. յիսուն տանից պակաս գիւղի համար առ նուազն թեմական դպրոցի երկրորդ դասարանի վկայագիր: Աշխարհիկ դպրոցներում կրթուածները կրօնական առարկաներից և Հայոց լեզուից՝ պահանջուած ծրագրով քննութիւն պիտի տան թեմական դպրոցում կամ ս. էջմիածնի Հոգևոր ձեմարանում:

բ) Վկայագիր չունեցողները պիտի պաշտաճաւոր քննութիւն տան՝ պահանջուելիք առարկաներից վկայագիր ձեռք բերելու համար՝ միայն թեմական

դպրոցներում կամ ս. Էջմիածնի Հոգ. Ճեմարանում:
 Գ) Ընտրուածի բարոյական անարատութեան մասին
 վկայելու է ծխական ժողովը:

60. Հոգևոր պաշտօնեաների ընտրութիւն կարող է լինել
 միայն աջնալիսի ծխական ժողովում, որին մասնակցում են՝
 ընտրութեան քաղաքում կամ գիւղում բնակուող նոյն եկեղեցու
 բոլոր ծխական իրաւասուների երկու երրորդականը ($\frac{2}{3}$):

61. Հոգևոր պաշտօնեայ ընտրուած կարող է համարուել
 միայն նա, ով ստացել է յօգուտ իւր ընտրութեան քաղաքում
 կամ գիւղում բնակուող նոյն եկեղեցու կամ աղօթատան բո-
 լոր ծխական իրաւասուների ձայների կիսից աւելին:

62. Գիւղերում հոգևոր պաշտօնեաների ընտրութիւնը
 կատարւում է անպատճառ դործակալ քահանայի կամ տեղական
 Յաջորդի ներկայութեամբ և նախագահութեամբ:

63. Ծխական համայնքը հոգւում է իւր հոգևոր պաշտօնեա-
 ների անտեսականը հետեւեալ զանազան եղանակներով, ըստ
 որոշման ծխական ժողովի:

ա) Մշտական ոռճիկ, որ սահմանում է ծխական
 ժողովը:

բ) Տուրքեր, որ ստանում են հոգևոր պաշտօնեաները
 հոգևոր ծխակատարութեանց համար:

գ) Կամաւոր նուիրաբերութիւններ (յօդ. Պոլոժ. ¹²⁴⁶/₁₂₇,
¹²⁴⁷/₁₂₈):

դ) Գիւղերում—հող, կալամաս (տարեհախ):

64. Հոգևոր պաշտօնեաների սովորոյթով ընդունուած
 հասոյթները կարելի է փոխարինել ոռճկով աջնալիսի ծխական
 ժողովում և ձայների աջնալիսի մեծամասնութեամբ, որ պահան-
 ջում են այս կանոնադրութեան 60 և 61 յօդուածները:

65. Իւրաքանչիւր ծխական համայնք ինքն է կառավա-
 րում և տնօրինում ծխական ժողովի միջոցով իւր գոյքը (բոլոր
 չարժական և անչարժ կայքը) յօգուտ նոյն ծխական եկեղեցու
 հիմնարկութիւնների և անձերի:

—Նոյն ծխական համայնքի շրջանից դուրս անելիք ծախ-
 սերի համար անհրաժեշտ է Բարձրագոյն Հոգևոր իշխանութեան
 թոյլտուութիւնը:

66. Առանց ծխական ժողովի համաձայնութեան նոյն
 ծխական եկեղեցուն յատկացուած և պատկանող գոյքից (բոլոր
 չարժական և անչարժ կայքից) ոչ մի ծախս լինել չէ կարող:

67. Ծխական ժողովն իրաւունք ունի իւր որոշմամբ տարեկան
 ծախս անել գիւղերում՝ յիսուն (50) ուրբուրց ոչ աւելի, իսկ
 քաղաքներում երեք հարիւր ուրբուրց (300) ոչ աւելի: Մինչև

այս գումարներն եղած ծախսի մասին հաղորդում է Կոնխատորիային՝ մերձաւոր Հոգեւոր իշխանութեան ձեռքով զիտութիւն։ Իսկ այս գումարներից վեր ծախսերի համար ծխական ժողովը պիտի խնդրէ Բարձրագոյն Հոգեւոր իշխանութեան թոյլտուութիւն։

68. Տնտեսական, այսինքն դրամական և դոյքի վերաբերեալ, այն խնդիրներն որոշելու համար, որոնց գումարը անցնում է ծխական եկեղեցու տարեկան եկամուտից կամ յամենայն դէպս գիւղերում հարիւր (100) ուրբուլց, իսկ քաղաքներում վեց հարիւր (600) ուրբուլց՝ պահանջւում է որ վճիռը ստանայ յօգուտ իւր սովորական ծխական ժողովի (տես յօդ. 24, 26) ներկայ իրաւասունների ձայների երկու երրորդականից ($\frac{2}{3}$) ոչ պակաս։

69. Նոր ծխական տուրքեր սահմանելու կամ հները փոխոխելու համար պահանջւում է վերոյիշեալ 68 յօդուածում սահմանուած ձայների մեծամասնութիւնը։

70. Ծխական եկեղեցապատկան դրամագլուխները առկոսով աճեցնելու համար պիտի յանձնուին պետական կամ հասարակական բանքային հաստատութեանց։ Այս դրամագլուխները կարելի է նաև մասնաւոր մարդկանց յանձնել, եթէ եկեղեցու համար այդ յարմար և ձեռնասու դատուի և յանձնուելիք գումարը հաստատ գրաւականով ապահովուի՝ միայն թէ Կոնխատորիայի թոյլտուութեամբ և պատասխանատուութեամբ (տես Պոլոժ. յօդ. ^{119/1224})։

71. Այն բոլոր ծխական եկեղեցիները, որոնք տարեկան հազար (1000) ուրբուլց աւելի եկամուտ ունին, պէտք է իւրաքանչիւր տարուայ սկզբում ծխական ժողովով իրանց տարեկան ելիմուտքի նախահաշիւը (բիւջէ) կազմեն, թեմական իշխանութեան հաստատել տան և անցնել տարուայ հաշիւն ուղեկուցումը երեսփոխից ու հաշուետեսներից ստանալուց և ժողովում քննելուց յետոյ՝ պէտք է տպագրել տան այդ բոլորը, ծխական իրաւասուններին բաժանելու համար։

Այդ տպագրուած տեղեկագիրը երկու օրինակ ուղարկւում է Վեհափառ Հայրապետի Դիւանը և մի-մի օրինակ Հոգեւոր կառավարութեան, Կոնխատորիային, Սինօգին և Ս. Էջմիածնի պաշտօնական թերթին։

72. Իւրաքանչիւր ծխական եկեղեցի պիտի ունենայ մի ստոյգ և մանրամասն ժապաւինեալ մատեան եկեղեցու անշարժ գոյքը, անօթեղէններն և այլ իրերը և դրամագլուխները յուսակագրելու համար, նաև այն բոլոր եկամուտների համար, որոնք որ և է իրաւունքով հասնելու են նոյն ծխական եկեղեցուն։ Նոյնպէս պիտի ունենայ մի ուրիշ ձեւեմից ժապաւինեալ

հաշուեմատեանն՝ ծխական եկեղեցու տարեկան բոլոր ելք ու մուտքը գրելու (տևս յօդ. Պոլոժ. 120/1226):

73. Երևական եկեղեցու գոյքի կառավարութեան ընթացիկ գործավարութեան համար ծխական ժողովն ընտրում է մի երեսփոխ երեք տարի ժամանակով: Հին երեսփոխը կարող է վերընտրուել միմիայն այն դէպքում, եթէ նրա հաշիւները քննուած են հաշուետեսներէից և ճանաչուած են ծխական ժողովից իբրև ստոյգ և անթերի, այլ և նրա գործավարութիւնն՝ անպարսաւ:

74. Նոր երեսփոխ ընտրելուց առաջ ծխական ժողովը պէտք է նախ քննէ հին երեսփոխի հաշիւները և հաշուետեսների զեկուցումը: Նրա գործավարութեան մասին, և ապա կատարէ նոր երեսփոխի ընտրութիւնը: Իսկ եթէ երեսփոխը ժամանակին չներկայացնէ հաշիւները, կամ եթէ ներկայացրած հաշիւները ծխական ժողովից կը համարուին անբաւարար կամ վիճելի — այս դէպքում՝ անմիջապէս կը ձեռնարկուի նոր երեսփոխի ընտրութեանը, իսկ հին երեսփոխը կը համարուի պաշտօնից հեռացած և պատասխանատու իւր գործավարութեան և հաշիւների համար:

—Այս դէպքում երեսփոխական գործավարութիւնը՝ մինչև՝ նոր երեսփոխի պաշտօնավարութեան մտնելը՝ ստանձնում են հաշուետեսները, ինչպէս այդ նախատեսուած է այս կանոնադրութեան 87 յօդուածով:

—Նոյն այս ժողովում՝ հարկ եղած դէպքում՝ կարելի է որոշել հին երեսփոխին դատի ենթարկել (տևս յօդ. 19 և Ը.):

75. Նոր երեսփոխն իւր պաշտօնը ստանձնելիս պարտաւոր է ստուգել եկեղեցապատկան բոլոր գոյքի (շարժական և անշարժ) անթերի և ամբողջ լինելը և ընդունել իւր նախորդից՝ 72 յօդ. հիման վրայ կազմուած յուշակով:

76. Հին երեսփոխը չարունակում է իւր պաշտօնավարութիւնը մինչև որ նոր երեսփոխը կը ստանձնէ իւր պաշտօնը և իւր նախորդից յանձնողական ստացողական յուշակով կ'ընդունէ ծխական եկեղեցու բոլոր գոյքը (անշարժ և շարժական, տևս յօդ. 72 և 74):

77. Եկեղեցու գոյքի ամբողջութեան վրայ հսկելը, եկեղեցու արգիւնքների կառավարութիւնը, եկեղեցու գործերի պատշաճաւոր ատենական տեղերում պաշտպանութիւնը, եկեղեցական շէնքերի կառուցումը, վերանորոգումը, վարձով տալը և բոլոր նման գործերը մօտում են երեսփոխի պարտաւորութեանց շրջանը: Սա առ հասարակ գործում է իբրև հաւատարմատարի զիմաց ծխական համայնքի. իսկ կարևոր գործերում

նա իրաւունք ունի պահանջելու ծխականների ըստ կարելւոյն բաղմամարդ ժողովից առանձին հաւատարմաթուղթ, Ստանալով այս հաւատարմաթուղթն այն գործերի համար, որ այս ծխական ժողովումն են որոշուած՝ նա արդէն ազատ է ամեն անհակ պատասխանատուութիւնից ծխական համայնքի առաջ (յօդ. Պոլոժ, 1224/126):

78. Երեսփոխները առանց ծխական ժողովի վճռի իրաւունք չունին ծախսելու՝ գիւղերում տասը (10) ուրբուլց աւելի, իսկ քաղաքներում երեսուն ուրբուլց (30) աւելի: Մի ուրբուլց սկսած՝ բոլոր ծախսերի համար պահանջուած է ստացողի ստորագրութիւնը «Ելնտից մատեանում»։ Կամ առանձին ապացուցաթուղթ ստացողի ստորագրութեամբ:

79. Քաղաքներում ծխական եկեղեցու գումարներից երեսփոխներն իրաւունք չունին հարիւր (100) ուրբուլց աւելի առձեռն դրամ պահելու մօտերը: Աւելի գումարները պիտի յանձնուին պետական և հասարակական բանքային հաստատութեանց (տես յօդ. 70) ծխական եկեղեցու անունով: Այդ դրամատներից փոխ ստանալու համար երեսփոխը պիտի ունենայ ծխական ժողովի համաձայնութեան թուղթը (համախօսականը):

80. Գիւղերում իւրաքանչիւր վեց ամիսը մի անգամ երեսփոխը և հաշուետեանները պանձանակը և հաշիւները ստուգելուց յետոյ—25 ուրբուլց աւելի ևղած գումարը յանձնում են բանքային հաստատութեանց, այնպէս ինչպէս այդ բացատրուած է նախընթաց 79 յօդուածում:

81. Ծխական եկեղեցու ունեցած դրամատների անդորրագրերը, բանքային տոմսերը, մուրհակները և առ հասարակ արժեթղթերը, եթէ դրանց բոլորի գումարը միասին հազար (1000) ուրբուլց աւելի չէ, կարող են պահուել երեսփոխի մօտ, իսկ եթէ հազար ուրբուլց աւելի է՝ պէտք է պահուին Հոգևոր կառավարութեան կամ Կոնսիստորիայի աւանդների դրամարկըզում և կամ քանքային հաստատութեանց մէջ, ծխական եկեղեցու անունով, ըստ որոշման ծխական ժողովի (հմտ. յօդ. 79):

82. Ծխական ժողովը ընտրում է հաշուետեաններ երեք տարի ժամանակով, երեք կամ հինգ հոգի, ըստ որոշման ծխական ժողովի, և նոյն թուով հաշուետեանների անձնափոխանորդներ: Անձնափոխանորդներն ստացած ընտրական ձայների առաւելութեան կարգով կոչւում են պաշտօնի. երբ հաշուետեաններից մէկը կամ մի քանիսը թողնում են իրանց պաշտօնավարութիւնը մահուան կամ հրաժարման պատճառով:

83. Հաշուետեսներն իրանցից մէկին ընտրում են ձայների մեծամասնութեամբ:

84. Հաշուետեսները պարտաւոր են անընդհատ հետեւել երեսփոխի գործավարութեանը, իւրաքանչիւր ամսուայ վերջը ստուգել հաշիւները և մատեանները և վաւերացնել իրանց ստորագրութեամբ, իսկ իւրաքանչիւր տարուայ վերջը ծխական ժողովին հանգամանօրէն ղեկուցում ներկայացնել իրանց հաշուետեսութեան և երեսփոխի գործավարութեան ու հաշիւների մասին:

85. Ինչպէս հոգիոր իշխանութեան ներկայացուցիչներին նոյնպէս և հաշուետեսներին՝ ամեն անգամ երբ սրանք պահանջեն՝ երեսփոխները պարտաւոր են անյապաղ ներկայացնել իրանց բոլոր մատեանները և հաշիւները:

86. Հաշուետեսները վերահսկողութեան և հաշուառութեան նոյն պարտականութիւններն ու իրաւունքներն (տես յօդ. 84 և 85) ունին նաև 19 յօդ. է. և Ժ. կէտերում յիշուած հոգաբարձուների և հոգաբարձական յանձնաժողովների նկատմամբ:

87. Հաշուետեսներն են ոտանձնում երեսփոխի գործավարութիւնը ըստ կարելոյն կարճ միջոցով, եթէ երեսփոխն իւր պաշտօնավարութեան ժամանակը լրանալուց առաջ վախճանում է կամ սնակնկալ պատճառով ստիպուած է լինում առ միշտ թողնել պաշտօնը: Այսպիսի դէպքերում հաշուետեսները պարտաւոր են անմիջապէս ծխական ժողով հրաւիրել նոր երեսփոխ ընտրելու համար:

88. Իւրաքանչիւր քահանայի ծխական ժողովից տրւում է մի ժապաւինեալ մատեան, որի մէջ քահանան պարտաւոր է ճշտիւ արձանագրել իւր բոլոր ծխերը, դրանց բոլոր արական և իգական անդամներով: Մատեանում իւրաքանչիւր ընտանիքի առ նուազն յատկացւում է մի թերթ: Այդ մատեանում արձանագրւում է իւրաքանչիւր ծխականի անունը, ծննդեան օրը և տարին, նաև մատեանում արձանագրելով օրը:

—Օր աւուր այդ մատեանում նշանակում է քահանան իւր ծխերի մէջ եղած ծնունդը՝ իւրաքանչիւր ընտանիքի թերթում, նաև վախճանուածներին և ծխականութիւնից հրաժարուածներին: Մատեանը պահւում է եկեղեցում: Այդ մատեանում են արձանագրւում նաև բոլոր նորեկ ծխականները (տես. յօդ. 9):

89. Ամեն տարի հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին ծխական եկեղեցու քահանաները, հաշուետեսները և երեսփոխը կազմում են մի ցուցակագրող յանձնաժողով և քաղելով քահանաների մատեաններից (տես. յօդ. 88) կազմում են ծխական իրա-

ւասուների տարեցուցակ՝ ուր արձանագրուած պիտի լինին այն բոլոր կենդանի ծխականների անունները (տես յօդ. 12), որոնք արդէն հասել են կամ յաջորդ տարուայ ընթացքում հասնելու են 25-ամեայ հասակին (տես յօդ. 11):

90. Ծխական իրաւասուների տարեցուցակը պարզ և մաքուր գրուած է և նոյեմբերի 20-ից ոչ ուշ կախուած է եկեղեցու ներսում և դրսում մուտքի դռան մօտ և մնում է այդտեղ մշտապէս մինչև յաջորդ տարուայ ցուցակի կախելը: Հին տարեցուցակը վերցւում է նորը կախելիս: Մի-մի օրինակ այդ տարեցուցակից ուղարկուած է մերձաւոր Հոգևոր իշխանութեանը և Կոնսիստորիային:

91. Իւրաքանչիւր ծխական իրաւունք ունի բողոքելու ցուցակագրող յանձնաժողովի կազմած տարեցուցակում սպրդած սխալների դէմ նախ իրան յանձնաժողովին: Եթէ ցուցակագրող յանձնաժողովը չյարգէ բողոքը, բողոքատուն իրաւունք ունի գիմել ծխական ժողովին, որն և տալիս է վերջնական վճիռ: Նախ քան օրակարգի հերթական հարցերին անցնելը:

92. Ամեն մի ծխական եկեղեցու կամ աղօթատան տարեկան ընդհանուր եկամուտի մի տոկոսը ($\frac{1}{10}$) իւրաքանչիւր տարուայ վերջում ուղարկուած է մերձաւոր Հոգևոր իշխանութեան ձեռքով ս. Էջմիածնի Սինօղը՝ Մայր Աթոռի զանձարանում պահելու համար իբրև յատուկ՝ ծխական եկեղեցիների պահեստի՝ գումար:

93. Այդ տոկոսը (յօդ. 92) վճարելուց ազատ են բոլոր այն ծխական եկեղեցիները և աղօթատները, որոնց տարեկան եկամուտը չէ հասնում հարիւր (100) ռուբլու:

94. Բոլոր այն ծխական եկեղեցիները, որոնց տարեկան եկամուտը հազար (1000) ռուբլուց աւելի է, մի հազարից աւելի գումարների համար մինչև տասն հազար ռուբլի՝ վճարում են ծխական պահեստին երկու տոկոս ($\frac{2}{10}$):

95. Բոլոր այն ծխական եկեղեցիները, որոնց տարեկան եկամուտը տասն հազար ռուբլուց աւելի է, տասն հազարից աւելի գումարների համար՝ վճարում են ծխական պահեստի գումարին երեք տոկոս ($\frac{3}{10}$):

96. Ծխական եկեղեցիների պահեստի գումարը գործադրուած է միմիայն ամենակարօտ ծխական եկեղեցիների ամենակարևոր պէտքերին, Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճութեամբ, ս. Էջմիածնի Սինօղի որոշմամբ, Կոնսիստորիաների միջնորդութեամբ, և կարօտ ծխական համայնքների խնդիրներն ի նկատի առնելով:

97. Ծխական պահեստի գումարից տրուած նպաստների

մասին մանրամասն հրատարակում է Ա. Էջմիածնի պաշտօնական թերթում:

98. Ծխական ժողովներն իրաւունք ունին պատճառաբանուած միջնորդութիւններ յարուցանել Վեհափառ Հայրապետի անունով տուած խնդրագրերով՝ այս կանոնադրութեան այս կամ այն կէտի փոփոխութեան համար: Այդ միջնորդութիւնները կը պահուին Վեհափառ Հայրապետի Դիւանում, ծառայելու համար իւրի նիւթ այս կանոնադրութեան ապագայ բարեփոխութեանց:

99. Ռուսաց պետութեան սահմաններից դուրս (Պարսկաստան, Հնդկաստան, Տաճկաստան, Եգիպտոս, Բուլղարիա, Ռումանիա, Կիպրոս, Եւրոպա, Ամերիկա եւն.) հայ ծխական համայնքները, այս կանոնադրութիւնը յարմարեցնելով իրանց տեղական պէտքերին և եկեղեցական կազմակերպութեանը՝ ներկայացնում են Վեհափառ Հայրապետին ի հաստատութիւն:

100. Այս ծխական կանոնադրութեան պաշտօնական հրատարակմամբ և գործադրութեամբ դադարում են Հոգևոր Բարձրագոյն, թեմական և տեղական իշխանութիւնների կողմից այս առարկայի վերաբերութեամբ տրուած այն բոլոր թէ ընդհանուր և թէ մասնական կանոններն ու հրահանգները, որոնք չեն ստացել պետական իշխանութեան հաստատութիւնը:

Տամբ քոյլ տպագրել իբրեւ ծրագիր
վասն նկատողութեան:

ՄԿՐՏԻՉ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

(«Արարատ»)

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Правительственный Вѣстникъ» լրագրում հրատարակուած է Բարձրագոյն հրովարտակ ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութեան կառավարիչ Ջէնգէրի անունով. «Գրիգորի էդուարդօվիչ՝ Նշանակելով ձեզ կառավարելու ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութիւնը, եւ ձեզ վրայ դրի, ի թիւս նշանաւորագոյն պարտաւորութիւնների, մի խնդիր՝ մշակել և իմ հաստատութեան ներկայացնել, Պետական Խորհրդի միջոցով, միջնակարգ դպրոցի և բարձրագոյն դպրոցների վերակազմութեան ծրագիրները: Այդ աշխատանքը կատարելիս օգուտ քաղելու համար նրանից, ինչ որ եւ օգտակար համարեցի ձեր մերձակայ նախորդների ննթադրութիւնների մէջ, եւ թոյլատրում

եւ ձեզ նոր բնութեան ենթարկել միջնակարգ դպրոցին վերաբերեալ նրանց կազմած նախագծերը: Դրանից անկախ հարկաւոր եւ համարում մի քանի ղեկավարող ցուցմունքներ տալ: Ամենից առաջ պնդում եւմ իմ պահանջի վրայ, որպէս ղի դպրոցում պատանեկութեան կրթութեան հետ միանայ նրա դաստիարակութիւնը կրօնին և Գահին ու հայրենիքին հաւատարմութեան ոգւով և երիտասարդութեան ֆիզիկական զարգացման հետ միասին ընտելացնել նրան մանուկ հասակից կարգին և դիսցիպլինային: Դպրոցը, որից դուրս է դալիս պատանին միմիայն դասընթացային հմտութիւններով, որ չէ չաղկապուած կրօնա-բարոյական դաստիարակութիւնը պարտաճանաչութեան զգացմունքի, կարգապահութիւնը և ղէպի մեծերը ունենալիք յարգանքի հետ,—ոչ միայն օգտակար չէ, այլ յաճախ վնասակար է, զարգացնելով իւրաքանչիւր գործի համար այնքան կորստաբեր ինքնակամութիւն և մեծամտութիւն:

Իմ մատնացոյց արած նպատակի համար հարկաւոր է անյապաղ հոգ տանել այն մասին, որպէս ղի աստիճանաբար մայրաքաղաքներում և նահանգական քաղաքներում շինուեն դաստիարակչական պանսիօններ միջնակարգ դպրոցներին կից, խիստ կերպով ընտրելով կրթական գործի համար ամենալաւ մարզկանց և ամենեին չը թոյլ տալով այնտեղ իմ մատնացոյց արած նպատակների համար պատրուստ անձանց:

Մի և նոյն ժամանակ Ես անհրաժեշտ եւմ համարում ուսումնական և դաստիարակչական պաշտօնի կոչուած անձանց նիւթապէս լաւ ապահովելու հարցի մշակութիւնը:

Դպրոցի կազմութեան վերաբերմամբ, Ես յանկանում եւմ, որ նա լինի երեք տիպի նոյնպէս լրացրած կրթութեամբ, և միջնակարգ դպրոց—համալսարանի համար նախապատրաստական դասընթացով:

Ինչ վերաբերում է համալսարաններին, անցեալ տարիների տխուր փորձից յետոյ Ես սպասում եւմ ուսումնարանական վարչութիւնից և պրօֆէսօրներից սրտագին և նախատես մասնակցութիւն ղէպի նրանց հոգատարութեան յանձնուած երիտասարդութեան հոգևոր աշխարհը: Թող յիշեն նրանք, որ կասկածների, կոուի և ոգևորութեան բոլոր ղէպքերում երիտասարդութիւնը իրաւունք ունի որոնելու, և գտնելու իր ղեկավարների մէջ իրան պակասող փորձը, համոզմունքների կանոնաւորութիւնը և երբեմն ամբողջ կեանքի կախումը անմիտ ոգևորութեան մէկ բոպէից:

Իմ ծնողական սրտին ուրախալի էր իմանալ, որ ուսանողների նշանաւոր մեծամասնութիւնը ներկայ ուսումնական

տարուայ վերջում իրանց պարտքի ինքնուրոյն դիտակցութեամբ վերադարձան ուսումնարանական պարապմունքներին և կարգին։ Ես կամենում եմ հաւատալ, որ ամառնային հանգստութիւնից յետոյ և իր խղճին հանգստութեամբ դիմելը, նոյնպէս և ծնողների ու մերձաւորների բարեբար ազդեցութեան տակ, ուսանող երիտասարդութիւնը կը լսէ իմ ձայնը, որ հրաւիրում է նրան իմ բոլոր հաւատարիմ հպատակների հետ միասին աշխատանքի և օրինականութեան հովանու տակ։ Անկարգութիւններին, որոնք արտաւորում են գիտութիւնը և համալսարանները, որոնցով նախկին ժամանակները իրաւացի կերպով պարծենում էր Ռուսաստանը, և որոնք կտրտի են մասնում հայրենիքի և ինձ համար այնքան թանկագին երիտասարդ կեանքեր, պէտք է ի բարօրութիւն Աստուծուց և ինձ յանձնուած ժողովրդի, վերջ դրուել։

Իսկականի վրայ Նորին Կայսերական Մեծութեան սեփական ձեռքով գրուած է՝

«ՆԻԿՈԼԱՅ»

«Правит. Вѣстникъ»-ում տպագրուած է մանրամասն հաշիւ Բարձրագոյն հաստատուած առանձին խորհրդակցութեան նիստերի վերաբերմամբ, որոնք տեղի են ունեցել մայիսի 30-ին, ապրիլի 24-ին, և 27-ին ու մայիսի 4-ին և որոնց ժամանակ քննուել են գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան կարիքները ինչպէս երևում է հաշուից, խորհրդակցութիւնը, քննելով ժողովրդական մանր կրէդիտ կազմակերպելու հարցը՝ ղեկավարող ցուցումներ տալու նպատակով այն նախապատրաստական մասնաժողովին, որին պէտք է յանձնուի այդ հարցի մշակումը, որոշեց հիմնել մի նախապատրաստական մասնաժողով, իսկական զաղանի խորհրդական Տերնէրի նախադաշութեամբ, իրաւունք տալով նրան հրաւիրել մասնաժողովի նիստերին այնպիսի անձերի, որոնց մասնակցութիւնը նա կը համարէ օգտաւէտ։ Մասնաժողովի աշխատանքների հիմքը պէտք է կազմեն հետևեալ սկզբունքները.— 1) այժմ գոյութիւն ունեցող կանոնադրութիւնը մանր կրէդիտի հիմնարկութիւնների վերաբերմամբ ընդհանրապէս համապատասխան է իր նպատակին, իսկ գիւղական և վճռատային բանկերի ու դրամարկդնների, ինչպէս նաև դասակարգային տիպ ունեցող այլ հիմնարկութիւնների կանոնադրութիւնը պահանջում է վերաքննութիւն։ 2) առանձին ուշադրութիւն է պահանջում գիւղական կրէդիտային հիմնարկութիւնների կողմից հացահատիկների համար փոխառութիւն տալու գործի կազմակերպութիւնը։ 3) մանր կրէդիտը

կառավարելու և ղեկավարելու համար հիմնւում է ֆինանսների մինիստրութեան մէջ այդ կրէդիտի գործերի վարչութիւն, որին պէտք է մասնակցեն ուրիշ՝ չահադրգոուած մինիստրութիւնների ներկայացուցիչներ, ինչպէս նաև ներկայացուցիչներ ղէմսավոնների և մանր կրէդիտի հիմնարկութիւնների կողմից. 4) հոգ տանել սահմանելու զուտ դասակարգային տիպ, որ պահպանւում է զիւղական գործերը կառավարող վարչական մարմինների գործունէութեան մէջ. 5) մանր կրէդիտի նոր ծագող հիմնարկութիւններին հիմնական դրամագլուխներ մատակարարելու համար՝ մանր կրէդիտի յիշուած վարչութեան տրամադրութեան տակ զրւում է կրէդիտային ֆոնդ, որ ծախսւում է կրէդիտային հիմնարկութիւնների կողմից փող առած գումարները վերադարձնելու պայմանով, իսկ վերադարձրած գումարները կ'աւելանան վարչութեան տուած ֆոնդի վրայ:

Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Երեւանի քաղաքային ինքնավարութեան քառամեայ գործունէութիւնը

Երեւանի քաղաքային ինքնավարութեան այժմեան կազմը, աւարտելով իր քառամեայ գործունէութեան չորջանը, հրատարակել է իր գործունէութեան մանրամասն հաշիւը: Կարծում ենք աւելորդ չի լինի ծանօթայնել մեր գաւառական ամենամեծ քաղաքներից մէկի ինքնավարական մարմնի գործունէութեան հետ, մանաւանդ որ եկող սեպտեմբերին նշանակուած են նոր ընտրութիւններ:

Երեւանի քաղաքային խորհուրդը բաղկացած է 50 ձայնաւորներից: Չորս տարուայ ընթացքում զանազան պատճառներով դուրս են գնացել 13 ձայնաւորներ, որոնցից 5-ի տեղ հրաւիրուել են 5 անձնափոխանորդներ, այնպէս որ քաղաքային խորհրդի կազմը վերջնականապէս բաղկացած է եղել 42 ձայնաւորներից:

Ընտրուած 50 ձայնաւորներից 43-ը հայ են, 4 ռուս և միմիայն 3 թուրք:

Քառամեայ չորջանում խորհրդին առաջարկուած քն եղել 798 հարցեր, որոնք ամբողջովին բացի մէկից լուծուած են ստացել խորհրդի վճռով:

Քաղաքային ներկայ կազմի գործունէութեան հէնց սկզբից նրա առաջ դրուած են եղել քաղաքի համար շատ կարեւոր հարցեր, այն է մասնաւոր անհատների կողմից քաղաքապատկան հողաբաժինների սեփականացումը, քաղաքին ջուր մատակարարելը, ձիաքարչի կառուցումը և վերջապէս քաղաքային սպանդանոցի շինութիւնը:

Քաղաքապատկան մասնաւոր անհատների կողմից գրաւուած հողաբաժինների 116 հարց է յարուցուած, որոնցից միմիայն 17 զրամական պահանջներ են: Այդ հարցերից 3-ը—

այժմ գտնուում են սենատում, 22-ը դատաստանական պալատում, 21-ը Երեւանի նահանգական և հաշտարար դատարաններում, 5-ը դադարեցրուած են, 46—մերժուած և 19-ը վերջնականապէս վճռուած յօգուտ քաղաքի: Այս 19 վճիռներից գործադրուած են 9-ը և գործադրութեան մէջ են 10-ը:

Ջրի հարցը ձեւակերպուել է վերջնականապէս և այժմ ուղարկուած է բարձր կառավարութեան հաւանութեանը: Ջրի ակունքները յայտնի են «Ղրիւ-Բուլաղ» անունով, որոնք գտնւում են քաղաքից 15—18 վերստ հեռաւորութեամբ: Քաղաքը կը բերուի պիտանի և առողջարար համարուած այդ ջուրը նոր սիստեմի ջրանցքի միջով, քաղաքի մէջ կը գրուեն 8 ծորակներ: Ջուրը կը վաճառուի 100 վեդրօն 30 կոպէկով, քաղաքը կ'ունենայ կօնցեսիայի վաստակից մասը 20⁰/₀: Կօնցեսիան տրուած է ինժեներ Ա. Բարօվին—36 տարի ժամանակով:

Նոյն անձնաւորութեան 36 տարի ժամանակով տրուած է ձիաքարչի կօնցեսիան: Այս երկու ձեռնարկութիւնները պահանջում են 200—300,000 ռուբլի գրամապլուխ:

Նահանգական վարչութեան հաւանութիւնը գտած է նաև քաղաքային սպանդանոցի հարցը և մինչև անգամ շէնքը ածուրդով տրուած է 19 թէ 20 հազար ռուբլով: Ապա մեր քաղաքի մսացունների վրայ կը նշանակուի բժշկական հսկողութիւն և մի վրայ կը դարձնուի խիստ ուշադրութիւն:

Բաւարար լուծում չը ստացան երկու հարց: Առաջինը—Երեւանը դարձնել Պարսկաստան տանող երկաթուղու գծի համար գլխաւոր կայարան, քանի որ Երեւանը բնիաւ տանող գծից անտուազն 15—20 վերստ հեռաւորութեան վրայ, կապուելով գծի հետ յատուկ գծով: Երկրորդ՝ չը լուծուած հարցն է չուկայի հսկողութիւնը և տակսայի կատարումը. մեր վաճառողները ոչ մի ուշադրութիւն չեն դնում քաղաքային վարչութեան նշանակած տակսանների վրայ, այլ եւ Երեւանում չքաւոր ու աղքատ դասը համարեա թէ միշտ գնում է մթերքի վատը և տակսայից էլ վեր, բայց նա ոչ ժամանակ ունի և ոչ էլ վստահութիւն բողոքելու ուր հարկն է: Իսկ հացավաճառ մաշադին կամ մսավաճառ հաջին գիտէ ում հետ ինչ կերպ վարուել: Նա ինչու է «մատը բզեզի բնին մօտեցնում»—աղմուկ բարձրացնող մարդուն լաւ կը ճանապարհի, իսկ իր բանը կը դրստի խեղճերի հաշուով...

Քաղաքային ինքնավարութեան ներկայ կազմի գործունէութեան մի փաստ ևս պիտի արձանագրելու Երեւանի հոշակաւոր Մէյդանը ներկայացնում էր իր չադիրներով—աղտոտութիւնների, կոիւ ու աղմուկների և գրպաններ կտրելու աս-

պարէզ և այժմ բաւական կանոնաւորուած և մաքրուած է քաղաքի այդ մասը:

Կրթական գործը քաղաքում պէտք է ասած զարգացած է քիչ չափով: Բացի արտական և իգական գիմնազիւաները, ուսուցչական և հայոց թեմական դպրոցները, քաղաքում գոյութիւն ունեն մի երեք-դասարանեան դպրոց Պուշկինեան կոչուած, որի համար քաղաքը տալիս է 3000 ռուբլի նպաստ, և Գայիանեան օրիորդաց դպրոցը ու Նորք քաղաքամասի ծխական զըսլըոցը: Ի հարկէ 30,000 բնակիչ ունեցող մի քաղաքի համար չատքիչ է տարրական մի երկու դպրոցը: Յունիսի 6-ի հերթական ժողովում խորհուրդը որոշեց եկող սեպտեմբերից վերջնականապէս բանալ քաղաքի հաշուով մի երկդասեան տարրական դպրոց:

Քաղաքային վարչութիւնը մեծ հոգս է տարել այգեղործական դպրոցի համար, մասնագիտական մի ճիւղ, որը աւելի քան կարեւոր է արդիւնաբեր Երեւանեան նահանգի համար:

Քաղաքը եկող տարուանից բանալու է նաև հասարակական գրադարանը, որը սրոշուած էր բանալ զեռ ևս թագաւորութեան ատիթով—բայց ինչ ինչ պատճառներով յետաձգուեց մինչև և մեր օրերը:

Արժէ առանձին ուշք դարձնել քաղաքի ֆինանսական մասի վրայ, որտեղ խկապէս երևում է ներկայ կազմի վերաբերմունքը դէպի քաղաքի շահերը:

1899 թուի յունուարի 1-ին քաղաքը ունեցել է պահեստի դրամագլուխ մի չնչին գումար, այն է ընդամենը 1440 ռ. և մի խոշոր գումար սլարաք, իսկ 1902 թուի յունուարին այդ գումարը բարձրացել է 24277 ռ. 68 կոպ., որից 8078—82 կոպ. գոյացել է քաղաքապետական հողերի վաճառումից, իսկ մնացեալը—16196—86 կոպ. գոյացել է 1900—1901 թուերի մուտքի և ելքի մնացորդներից: Բացի այս վճարուել է 1892 թուի խօլերայի պատճառով արուած քաղաքային փոխառութիւնը, որի գումարը իր տոկոսների հետ միասին համնում էր 18741—04 կ.: Այս միացնելով պահեստի գումարին, կը ստացուի մի պատկառելի թիւ՝ 43018—72 կ.:

Ահա 1899, 1900 և 1901 թուերի մեր քաղաքի մուտք և ելքի տախտակը, որից պարզ դաւալար է կադմուում թէ որպիսի աղբիւրներից գոյացել է մուտքը և քաղաքի որ կարիքների վրայ ինչ չափով են ծախքեր եղել:

Մ ու լ ս ֆ

Անշարժ կապքերի գնահատումից	1899 թ.	1900 թ.	1901 թ.	Միասին	%
Առևտրական ձեռնարկ.	10,061 55	10,764 40	11,012 16	31,838 11	10
Քաղաք. կալուածքներից	46,057 20	46,258 90	42,727 87	135,043 97	41
Զան. մուտ., ծախք. ա-					
ւել., տոկ., տուգ. և այլն	9,093 77	11,636 87	11,612 21	32,341 85	10
Ընդամենը	109,085 11	113,923 13	102,733 31	325,741 55	100

Ն լ ֆ

Նահանգ. քաղաք. մասի վարչութեան վրայ	1889 թ.	1900 թ.	1901 թ.	Միասին	%
Քաղ. ինքնավ. պահպան.	22,942 82	25,057 75	25,217 87	73,218 44	24
Բանտի վրայ, վառ. և լուս.	3,355 49	2,657 94	— —	6,013 33	2
Զօրքի բնակութեան . . .	14,772 60	11,808 07	9,883 70	36,464 37	12
Ոստիկանութեան պահպ.	18,479 53	18,715 49	18,725 40	55,920 42	18
Հրդեհաշէջների պահպան.	331 74	636 40	142 50	1,110 64	1/2
Քաղաքի բարեկարգութ.	9,705 07	17,941 71	18,667 70	46,314 48	15
Կրթական գործի	3,186 90	3,350 —	3,400 —	9,936 90	3
Բժշկ. և սանիտ. հսկող.	11,763 69	13,678 68	14,470 89	41,913 26	13 1/2
Պարտքի վճարումն . . .	19,827 78	— —	— —	19,827 78	6 1/2
Զանազան ծախքեր . . .	3,946 37	3,920 34	4,557 98	12,424 69	4
Ընդամենը	109,602 99	99,057 46	98,357 04	307,017 49	100

Ինչպէս ցոյց է տալիս այս հաշիւը, 3 տարուայ բիւդժէի 44⁰/0-ը ծախսուել է զօրքի, ոստիկանութեան, բանտի պահպանութեան և այլ ծախքերի համար, 24⁰/0-ը ծախսուել է քաղաքային ինքնավարութեան վրայ և միմիայն 32⁰/0-ը՝ քաղաքի անմիջական կարիքների, այն է քաղաքի բարեկարգութեան, բժշկական և կրթական պէտքերի վրայ: Մանաւանդ աչքի է ընկնում կրթական գործի վրայ 3⁰/0 և հրդեհաշէջների պահպանութեան վրայ միմիայն 1/2⁰/0 ծախսելը:

Կարելի է ասել որ Երեւանի քաղաքային ինքնավարութեան վերջին շրջանի գործունէութիւնը համեմատաբար աչքի ընկնող էր և ընտրուած ձայնաւորները, ընդհանուր տոմամբ, արդարացրին հասարակութեան յոյսերը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ֆրանսիական նոր մինիստրութեան ծրագիրը.—Ֆալլուի օրէնքը.—Բարձր բուրժուական շրջանների բարքերից.—Ժօրեսի խօսքերը խաղաղութեան մասին.—Եղուարդ VII-ի թաղադրութեան հանդէսի յետաձգումը.—Բուլղարական իշխանի և իտալական թագաւորի այցելութիւնը Փազաուր Կաշարին:

Պօլսի թերթերից. Սանասարեան վարժարան և Եփրատ Կօլէժ.— Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վանքի դպրոցը.—Գերմանական երկսեռ որբանոց Վանում.—Կիլիկիայի կաթողիկոսական ընտրութեան հարցը.—Արդի Հայերէնի Բառարանի հարցը.—Ձուհանեանի մահարձանի առիթով:
Դանեմարկցի հայասէրները:

Մեր անցեալ տեսութեան մէջ մենք տեսանք Ֆրանսիական նոր մինիստրութեան կազմը, որ բացի Բուվիէից և Դելկասէից ամբողջապէս արմատականներից է բաղկացած:

Ֆինանսների մինիստրը, Բուվիէն, այն չափաւոր հանրապետականներից կամ օպպօրտիւնիստներից է, որոնք կամայ կամայ աջակողմն են թեքուում, մինչդեռ, ինչպէս յիշել ենք մի անգամ, Վալդէկ-Բուսսօն նոյնպէս Գամբետայի շօյնից է, օպպօրտիւնիստ է, բայց, մանաւանդ Դրէյֆուսեան պայքարից յետոյ, իր համակրանքներով մօտենում է ձախակողմեաններին, այսինչն՝ աւելի արմատական կուսակցութեան:

Բոլորովին այլ դիրք է բռնում արտաքին գործերի մինիստր Դելիասսէն. իբրև բուն դիպլոմատ նա լաւագոյն է համարում ոչ մի կուսակցութեան չը պատկանել... և դրա շնորհիւ ահա չորս տարի է անընդհատ վարում է նոյն պաշտօնը, չը նայած որ այդ փամբանակի ընթացքում փոխուել են չորս մինիստրութիւններ, Բրիսսօնի, Դիւպլէի, Վալդէկ-Բուսսօյի և այժմ Կամբի:

Կամբի կարինէտը երկար սպասել չը տուեց իր ծրագրի յայտարարութեան: Պրօգրամը հետեւեալն է լինելու. միաբանութիւնների նկատմամբ օրէնքների խիստ գործադրութիւն, Ֆալլուի օրէնքի վերացում, ընդհանուր եկամտային տուրք. զինուորա-

կան դատաստանների բեֆօրմ, ղինուորական ծառայութեան ժամանակամիջոցի կրճատումը մինչև երկու տարի, երկաթուղիները պետական զարձանելու հարցի ուսումնասիրութիւն, բանուորական ապահովագրութեան ու կենսաթաշակի կազմակերպութիւն:

Այս բոլոր կէտերից մեր ընթերցողների համար առանձին բացատրութեան կարօտ կարող է լինի Փալլուի օրէնքը: Փալլուն քառասնական թուականներին կղերական կուսակցութեան յայտնի պարագլուխներից էր. դառնալով լուսաւորութեան միմիտոր, նա «ուսուցման ազատութեան» ջերմ ջատագով էր. սակայն այդ «ազատութիւնը» լոկ պատրուակ էր՝ կղերական ազդեցութիւնը Ֆրանսիայում ամրացնելու համար: Փալլուի օրէնքով իւրաքանչիւր ոք իրաւունք ունի դպրոց բանալ, և որովհետև կղերը Ֆրանսիայում ունի բոլոր նպաստաւոր պայմանները և ահպին նիւթական միջոցներ, ուստի նա փառաւորապէս օգտուեց այդ «ազատութիւնից»: Ֆրանսիայում գիմնադրական կամ համալսարանական դիպլոմ ստանալու համար պահանջուեմ է քննութիւն տալ պետական կօմիսսիայի առաջ, իսկ իւրաքանչիւր ոք կարող է պատրաստուել, ուր կամիս կղերականների դպրոցները գրաւում էին ֆրանսիական երիտասարդների մեծագոյն մասը, որը դուրս է բերում այդ դպրոցներից հակահանրապետական ոգի և առողորուած է լինում ատելութեամբ դէպի հանրապետութեան հիմնարկութիւնները: Կղերական խմորով ապականուած այդ երիտասարդները դառնում էին ապա օֆիցէրներ և պետական պաշտօնականներ: Դուրս էր գալիս որ կառավարութիւնը ինքը իր համար թշնամիներ է պատրաստում: Հասկանալի է, ուրեմն, որ Փալլուի օրէնքի վերացումով ահպին հարուած է հասցընւում կղերական կուսակցութեան Ֆրանսիայում:

Այդ կուսակցութեան կողմն է խոշոր բուրժուազիայի և ազնուականութեան համակրանքը. այժմ դրանք պէտք է ստիպուած լինեն իրանց որդիերանց կրթել հանրապետական ոգիները՝ չնչոզ դպրոցներում. այլ ևս կեղծ բարեպաշտութիւնը, ի ցոյց մարդկանց բարեգործութիւնը ու «ազնուականութեան» մասին բարբաջանքները անգոր կը լինեն մոլորեցնել մատաղ մաքերը և հանրապետութեան համար փչացած սերունդներ պատրաստել... Սերունդներ, որոնց տիպիկական ներկայացուցիչները երբեմն աշխարհահռչակ են դառնում իրանց բարոյական քառմուկի այլանդակութեամբ: Այդպիսի ներկայացուցիչներից էին անցեալ տարի դատի ենթարկուած Մօնիէները, «պատուաւոր ազնուական և բուրժուազական» ընտանիքից Մօնիէ մայր և որդին, որոնք դժուծութիւնից և փողասիրութիւնից այնքան քարասիրտ էին

դարձել, որ, առաջինը իր հարազատ աղջկան և երկրորդը իր հարազատ քրոջ, երեսուն տարի փակել էին մի մուլթ սենեակում, յուսահատութիւնից, քաղցից և դարհուրելի ապականութեան մէջ ապուշ դարձնելով երբեմն շնորհալի օրիորդ Բլանշին. դրա միտակ յանդանըր այն էր, որ սիրում էր փողագուրկ մի երիտասարդի, մինչդեռ «բարեկաշտ» մայրը և «բարձր շրջաններում յարգուած» նրա եղբայրը չէին ուզում բաժանուել ոսկիներից և օժիտ տալ նրան... Այդ «բարձր շրջանի» բարձրն լաւ բնորոշում է և էմբերների հսկայական խարդախութիւնը. քսան տարի շարունակ էմբերները վայելում էին Պարիզի «բարձր շրջանների» յարգանաց կատարեալ հաւատովքը, ապրում էին արքայազմայել, իրանց սալօնում ընդունում էին պրօֆեսօրներ, միսիստերներ, արուեստագէտներ, բանկիրներ. լուկուլլուսեան ճաշեր, ճոխ պարահանդէսներ էին սարքում, միլիօններ էին փոխ առնում, կաղնիակերպել էին «Ռանթ վիաթէո» ակցիօներական ընկերութիւն և ծծում խղճուկ մարդկանց վերջին խնայողութիւնները. Նւ այդ բոլորը հիմնուած էր մի ճարպիկ խաբւբայութեան վրայ, օգտուելով քաղաքացիական դատաւարութեան մի թույլ կողմից—նրա ձեւականամոլութիւնից, ֆօրմալիզմից, Դատաւորները, ծրէնքով, պէտք է միայն ներկայ լինեն կողմերի մրցութեան. թող թէկուզ այդ մի կողմը տիկին էմբերի ճարպիկ հնարագիտութեան արդիւնք լինի, աշխարհում չեղած մի միլիօնատէր կրաուֆօրդ, որը իբրև թէ կտակել է այդ տիկնոջ 100 միլիօն որոշ պայմաններով, սակայն իրանց հօրեղբօր կտակը չընդունող երկու չեղած եղբօրորդիները քաջքշում են այդ կրտակի իրադործումը... Ձեւական կարգը, թղթերը, նօտարների վաւերացումները բաւական էին որ բոլորն էլ, զրանց հետ և դատաւորները և բանկիրները, զոհ դառնային «XIX-րդ դարի այդ ամենամեծ խարդախութեան»:

Ինչպէս Պանաման, այնպէս էլ էմբերների խարդախութիւնը և Մօնիէ ընտանիքի գործը՝ միայն խոշոր ձեւով պատկերացնում են բուրժուազական կենցաղի և կարգերի քստմնելի կողմերը. սակայն պէտք է հաւատացած լինել որ ամեն օր, ամեն րոպէ կեանքի մէջ կատարւում են փոքրիկ Պանամաներ, փոքրիկ էմբերեան խարդախութիւններ և Մօնիէական վերաբերմունքներ դէպի մերձաւորը: Այդ բոլորը արդիւնք է որոշ հասարակական կարգերի. մանր, սովորական դէպքերը ամենկատուի են մնում և կարծես միայն այդ խոշոր, տիպիկական արտայայտութիւնները ոյժ ունեն ցնցել և ցոյց են տալ հասարակական չէնքսի ձեղքերը...

Այդ ձեղքերը պահպանողական կուսակցութիւնները ուղղում են փալատներով մի կերպ ծածկել, մինչդեռ հարկաւոր են արմատական վերանորոգութիւններ: Եւ երբ այս վերջին, այսօր ինքն հիմնական վերանորոգման, հարցն է դնւում—բոլոր երկրների պահպանողականները կատաղում են: Դրան ապացոյց և մի դէպք:

Նշանաւոր է որ «խաղաղութեան» մասին գեղեցիկ ճառեր արտասանող պահպանողականները վրդովուած էին Ժօրեսի հետեւեալ խօսքերից, որ նա արտասանել էր Նորբա պատգամաւորներ ժողովում:

«Ինչ վերաբերում է նոր մինիստրութեան առաջարկութեան—կրճատելու զինուորական ծառայութեան ժամանակը, ասաց նա,—բանուորական կուսակցութիւնը դրա մէջ տեսնում է միայն առաջին քայլը: Բոլոր երկրների բանուորական պրօլետարիատը աւելի և աւելի յամառ և միահամուռ սկսում է պահանջել՝ Եւրոպայի ընդհանուր զինաթափումը: Ե՛րբ, վերջապէս, կը յաղթանակի իմացականութեան և մարդկայնութեան ձայնը: Ով գիտէ, գուցէ, միւս ազգերը միայն սպասում են նշան Ֆրանսիայից, նրա բարի օրինակին հետեւելու համար: Յամենայն դէպս վաղուց ժամանակ է հրաժարուել կեղծաւոր և երկդիմի քաղաքականութիւնից այդ հարցում: Գամբետտայի հռչակաւոր բանաձեւը, «որոշ հարցերի մասին պէտք է մտածել, բայց ոչ բարձրաձայն խօսել»—ունէր կորստաբեր ազդեցութիւն: Ի՞նչն է խանգարում Ֆրանսիային ի լուր ամենքին առաջարկել ընդհանուր զինաթափութիւն: Իսկ եթէ կարծում էք թէ այդ անարժան կը լինէր Ֆրանսիային, ինչո՞ւ էինք մենք ուղարկում մեր ներկայացուցչին Հաագայի համաժողովին: Մեր կուսակցութիւնը կարծում է որ չի կարելի այլ ևս յետաձգել պատերազմի կամ խաղաղութեան հարցը: Նա զրականապէս կանգնած է խաղաղութեան կողմը, բայց մի և նոյն ժամանակը հաւատացած է, որ մինչեւ անգամ պատերազմը գերադասելի է անորոշ դրութիւնից, երբ ազգը, հաւաստիացնելով իր խաղաղասիրական միտումների մասին, աւելի և աւելի ուժեղացնում է իր սպառազինութիւնը: Միւս կուսակցութիւնները մեծ սրբալի են գործում, սօցիալիստներին թողնելով մենաշնորհ՝ խօսել այս հարցի մասին չիտակօրէն և բացարձակ»:

Այդպէս վերջացրեց Ժօրեսը իր ճառը, որ յարուցեց Դերուլէզի կողմնակիցների կատաղի զայրոյթը:

Խաղաղութեան մասին սիրում են խօսել և Եւրոպայի միապետները: Դրանցից անգլիական թագաւոր Էդուարդը, արդարեւ, իր անձնական ազդեցութիւնը չը խնայեց ամեն կերպ

արագացնելու համար խաղաղութեան վերականգնումը Հարաւային-Աֆրիկայում: Իր այդ բնաւորութեան շնորհիւ, անդլիական թագաւորը մեծ սէր է վայելում բրիտանական բոլոր հպատակների կողմից: Այդ զգացմունքը, երեւի, արտակարգ կերպով կը ջայտէր նրա թագադրութեան ժամանակ, որը, ինչպէս յայտնի է, անսպասելի կերպով յետաձգուեց, մինչեւ որ թագաւորը կը կազդուրուի իր վտանգաւոր օպերացիայից:

Խաղաղութեան խօսքը բաց չի ընկնում նաեւ Բուլղարիայի իշխանի և իտալական թագաւորի շրթունքներից, ինչպէս զըժուար չէր տեսնել այն ճառերից, որ զբանք արտասանեցին թագաւոր Կայսրին արած այցելութեան ժամանակ. թէ և ի դուր չեն կարծում ոմանք որ Բալկանեան թերակղզու վրայ (Մակեդոնիա, Ալբանիա) մօտիկ ապագայում կատարուելիք փոփոխութիւններից օգտուելու մեծ ակորթակներ ունեն թէ Բուլղարիան և թէ Իտալիան: Եթէ ի նկատի ունենանք Ռուսաստանի ահագին սղդեցութիւնը Բալկանեան հարցերում, հասկանալի կը լինեն այդ այցելութիւնների և՛ քաղաքական նպատակները...

Լ. Ս.

30 Յունիսի.

Պ Օ Լ Ս Ի Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Յ

Սանասարեան վարժարան և Եփրատ Գոլէն

Սանասարեանը՝ Խարբերդ, Սորսորի Վանքը պիտի փոխադրուի Տարիներու խրամատը կ'ջնջուի, ու կ'տեղափոխուիմ վերստին Խարբերդի բարձունքը: Ընդարձակ դաշտին մէջ դէս ի արևմուտք, քաղաքէն երեք ժամու չափ հեռու կ'տեսնեմ Սորսորիկ Վանքին բլուրը, որուն համար տասը տարիներ առաջ արդէն լսած էինք թէ Սանասարեանի յատկացուած վայրը պիտի ըլլայ: Լերկ բլուր մ'է չրջակայ կանանչութեանց ու դալարներու միջև բարձրացած, կողը տուած բլուրներու շարքի մը, որուն մէկ ծայրին ետին կ'պահուի թլկատիւնցիի ծննդավայր գիւղին ծառախիտ կէսը:

Բլուրին առջևէն կ'անցնի ուղիղ և անոյր դժով Մալաթիոյ ճամբան, Պոլսէն Պաղտատ թղթատարի մեծ կառուղին: Քաղքէն ունեցած հեռաւորութիւնը առանձին նշանակութիւն ունի այս յօդուածին համար: Այդ բլուրին չրջակայքը ցանցնուած են

անհամար գիւղեր, թերակղզիի երևոյթն ունեցող կիսաբոլոր տարածութեան մը վրայ, որուն մէջտեղը կայ խարբերդի լեռը կոնաձև, և որուն ավտունքը Մաստարի ստորոտէն մինչև Գէօմիւրխան, կ'ըներէ յաւիտենական եփրատը: Նահանգին կեդրոնը՝ Մէզրէն, անկէ հեռուն Գէօսարիկ, Մօրենիկ, Հիւսէյնիկ, Խուլլու, Խուլէ Ժեղ, քիչ մը աւելի հեռուն Իջմէ, աս ամենքը իրարմէ կէս կամ մէկ ժամ հեռաւորութիւն ունին, այնպէս որ երբեմն այդ դաշտին մէջ քալած միջոցիս, պարտէզէ մը դէպի ուրիշ պարտէզ անցնելու տպաւորութիւնը կ'ունենայի տարիներ առաջ, Թէ ժամանակը սրճափ փոփոխութիւններ բերաւ իմ մեկնութիւնս ի վեր, աղօտ գաղափար մը միայն կրնամ ունենալ արտայայտելու, սաշափը ըսեմ մինակ թէ Սանասարեանը բերրի ու արդաւանդ հողի մը վրայ կ'երթայ հաստատուիլ, բնութենէն առատապէս փառաւորապէս օժտուած միջավայր մը, ուր մատաղատի մանկութեան մէջ խոկուն և մշակումի ընդունակ ճակատներ չէ որ պիտի պակսին:

Միջավայրի բնական պատկերին մէջ հեռանկարը պարզելէս վերջը, կարգը կուգայ ուսումնասիրութեան այն պայմաններուն, որոնց միջև պիտի երթայ հաստատուիլ Սանասարեան վարժարան:

*
* *

Վերջերս յեղեղուեցաւ շատ անգամ թէ Սանասարեանի վիճակուած է մրցիլ օտար հաստատութիւններու դէմ, որոնք օրէ օր աւելնալու հանդամանքը ունենալ սկսած են վերջերս: Որչափ ալ այդ օտար բառով հասկցուին Սմերիկեան, Լատին, Կաթոլիկ և Գերմանական հաստատութիւններ, միջավայրին մօտէն տեղեակ եղողի մը համար հանելուկ մը պիտի չըլլայ գտնելը թէ այդ օտար բառը միայն և ուղղակի ամերիկեան հաստատութիւններու կ'նայի, ընդարձակ հաստատութիւններ, որոնք եփրատ Գոլէճ անունով կ'ճանչցուին: Ուրիշ օտար հաստատութիւններ զրեթէ անուանական բաներ են ամբօրէն կառչած բրոբականտայի գաղափարին, աննշան դրամագլուխներով, զորոնք անկարելի է բաղդատութեան անգամ դնել եփրատ Գոլէճին հետ: Պարտականութիւն ունիմ ըսել հոս որ այդ Գոլէճը, որ 1880 էն ի վեր ամեն տարի չրջանաւարտներ հասուցած է, մինչև հիմա երբեք լուրջ ուսումնասիրութեան առարկայ մը դարձած չէ մեր մամուլին մէջ, բացի երբեմնական վերաւորիչ ու սլաքաւոր ակնարկներէ, որոնք բնաւ ազդեցութիւն մը չեն կրցած ունենալ վարիչ մարմիններու ոչ ծրագրին ու ոչ ալ ուղղութեան վրայ:

Ու քանի որ մեզի համար ստուերի և անչքութեան մէջ թաղուած բան մը եղած է հիմա Եփրատ Գոլէճ, անարժէք ու ապարդիւն պիտի չըլլայ կարծեմ, եթէ քանի մը խոշոր գիծերով այդ հաստատութեան անցեալն երեւան բերեմ, անցեալ մը որ հակառակ իր կարգ մը թերիներուն, որոնք ամէն կոյս հոգի վրայ նոր սկսող նմանօրինակ ձեռնարկներ է անբաժան են կրնայ ըսուիլ—հակառակ օտար տիպոգոսին, իր պատուական գերը ունեցած է այդ սեղիին վրայ ու չըջանալնրուն մէջ, գրեթէ ձգի կրթութիւն բաշխելով իր հազարաւոր սաներուն և ստիկէ աւելի, մրցումի սղին արթնցնելով տեղաբնակ Հայերուն մէջ, ու զանոնք մղելով իրենց համեստուկ ածուն մշակելու, որմէ ծլած մէկ քանի վարդեր այսօր մեր աղքատիկ գրականութեան անշուք պարտէզը կ'ըտրաւէտեն։ Թէ և վարժարանին գոլէճ անուանումը 1876 թուականին է առաջին անգամ, սակայն բուն վարժարան յիսուն վաթսուն տարուան պատկառելի հետքիւն մը ունի, այսինքն ամերիկեան միսիօնարներուն խորքերդի մէջ հաստատուելէն կ'սկսի, սկիզբի տարիներուն նպատակ ունենալով իրեն բնիկ քարոզիչներ պատրաստելը բողոքականութեան տարածումին համար։ 20—24 տարի առաջ գոլէճը կ'սկսի զուտ կրթական հաստատութիւն մը նկատուիլ։ Աստուածաբանական վարժարանը անշատ բան մը կ'ըլլայ անկէ, ուղղամտութիւնը պարտք կ'ընէ ըսել թէ հոն կրօնական նկատումներէ բոլորովին զերծ կրթութիւն մը ստացած են բոլոր անոնք, որ վերջին քառորդ դարու շրջանին տռիթ ունեցած են աշակերտելու այդ դպրոցին։ Անձեանմանի զբաժանը իւր 1890ին կ'հասնէր մօտաւորապէս 30,000 լիւրայի, ամբողջովին հանգանակուած բիւրիցս ողբացեալ գոլէճին հիմնադիր Նախագահ Տօթթ, Հուլիւրի ձեռքով։ Այդ դրամին տոկոսը կ'գործածուի իր նպատակին համար, որ է կրթութիւն և ուսում տալ ամէնուն, առանց դաւանանքի խտրութեան։ Մատակարարութիւն այնպէս կարգադրուած է որ տարեկան ամէնէն շատ 8—10 ոսկի ծախսելով տղայ մը կրնայ կերակրուիլ, կրթուիլ դպրոցական ամէն պիտոյքը հոգալով միասին։ Աղքատիկ տղոց համար մասնաւոր դիւրութիւններ կ'ընծայուին, գոլէճին մէջ մասնաւոր զործեր կան, օրինակի համար զանգակ զարնել, աւելի, ճրագները վառել, ևն.ևն. որոնց փոխարէն դպրոցը մասնաւոր վարձք մը կ'վճարէ։ Յաւաջացում խոստացող տղոց, որ չեն կրնար վճարել իրենց տարեթոշակը, մօրհակով փոխառութիւններ կ'ըլլան, վերջապէս գոյութիւն ունին այն ամէն դիւրութիւնները, որ կրնան քաջալերել աղքատիկ մանուկները մղել իրենց ապագայ կեանքը

ամուր հիմնուռ վրայ դնելու: Ես ինքս օգտուած եմ այդ դիւրութիւններէն, և ապերախութիւն պիտի ըլլար, եթէ տարիներ վերջը մոռացկոտ ըլլայի պարտականութեանս մէջ այդ օրհնեալ հաստատութեան հանդէպ: Ատոնք են որ կ'դիւրացնեն Գոլէճին մուտքը նոյն իսկ ծայրաստիճան կարօտ ծնողաց զաւակներու ու, երկսեռ ուսանողներ, որովհետեւ Գոլէճը երկսեռ ճիւղեր ունի, կ'վիտան ամէն կողմէ, Մալաթիայէն, Արաբկիրէն, Ակնէն, Տիարպէքիրէն, Փարզինէն ու նոյն իսկ Ռուսիայէն:

*
* *

Գալով ուսմանց ծրագրին, անիկ վար չի մնար նմանօրինակ Ամերիկեան ու Եւրոպական հաստատութիւններու ծրագրէն, բարձրագոյն ուսումներէն, որոնք կ'աւանդուին ուսուցչական ընտրեալոյն կաճառէ մը: (Աւելցնել պարտիմ թէ ուսուցչական մարմինին համար ըսուածները կ'պատկանին զրեթէ տասը տարի առաջուան շրջանին, որովհետեւ կ'լսեմ թէ այսօր լաջակայ է անիկ ու հետաւոր օտարութեան մէջ կ'գտնուի կարողագոյն մեծ և անմոռանալի ուսուցչապետ Բրօֆ, Մելքոն, բացակայ են Բրօֆ, Կարապետեան, Եշիլեան, Պէննէլեան, հիներէն կ'մնան Բրօֆ, Թէնէքէճեան և Նահիկեան, քսանամեայ շրջանի ուսանողութեան էն սիրելի այդ երկուքը:

Եփրատ Գոլէճ շարունակ իր սաներէն ընտրած է ուսուցիչները, որոնցմէ ոմանք յատկապէս Ամերիկա գալած են կատարելագործելու համար իրենց մասնաճիւղը:

Ասոնք մանրամասնութիւններ են աւելի կամ նուազ կարևոր, զորոնք սակայն անհրաժեշտ դատեցինք մէջ բերել պարզելու համար Եփրատ Գոլէճը իր այսօրուան վիճակին մէջ: Գոլէճի շէնքը ունի իր մանկավարտէզը, մանկարանը (այս բառէն չի խրտչիք), կրթարանը ու վարժարանը իրեն կից շէնքերու մէջ իւր նախապատրաստական ճիւղ: Սակայն այդ չափով չի լրանար: Խարբերդի դաշտին մէջ ու շրջականերուն մէջ 70—80 դպրոցներ կան, որոնք իրենց ծրագիրը յարմարեցուցած են քիչ թէ շատ Գոլէճի նախապատրաստական կարգերու դասընթացքին վրայ: Գոլէճի ուսանողներ կամ աւարտականներ կ'դասախօսեն այդ դպրոցներու մէջ ու կարելի է ըսել թէ այդ դպրոցները կ'ամբողջացնեն Գոլէճին պատրաստական ճիւղը:

Ոմանք հոս կարելի է առարկեն թէ ասոնք բոլորը յարանուանական դպրոցներ են, Պօրտէն աւելի կամ նուազ օգնուած: Այդ առարկութիւնները լուրջ քննութեան առջև հիմ չունին, որովհետեւ վերջին տարիներու մէջ Պօրտ շարունակապէս պակսեցուցած է իր օգնութիւնը և միախոնարութիւնը հասկնա-

լով սխալ ճամբան, իր ուժը տուած է կրթական գործին, դաւանական խտրութիւններէ և նկատումներէ աւելի բարձր գաղափարական մը, որ միակ ու մնայուն և յաւերժական երախտագիտութեան արժանի բարիքը պիտի ըլլայ միսիոնարութեան:

*
* *

Այս մերկներէն անտես մնացած ու անշուշտ ընթացքով հակայական կազմակերպութիւն մ'առած հաստատութեան ղէմ մրցակից ըլլալու պիտի երթայ Սանասարեան վարժարան: Առաջին աննպաստ պայմանը Սանասարեանի համար ընտրուած վայրն է, Սորսորի վանքը, որ ամեն բանէ առաջ վանական զիրք մը ունի, գրեթէ լերի լլուր մը քաղաքէն երեք ժամու հեռաւորութեամբ, հետեւեալ տեղին վրայ որ և է ցօրեկօթիկ աշակերտ պիտի չկրնայ ունենալ ինչ որ նշանակելի, ինչ որ նկատելի կէտ մըն է ուշադրութեան արժանի:

Երկրորդ խնդիր մը, որ ոչ նուազ կենսական է, Սանասարեանի միայն արական սեւին յատուկ դպրոց մը ըլլալն է, քանի որ Եփրատ Գօլէճ իգական ճիւղն ալ ունի, այսինքն մայրերու կրթութիւնը հայրերու կրթութեան հետ համընթաց պէտք է ըլլայի սկզբունքը ընդունուած է:

Երրորդ խնդիր մը գիշերօթիկներու թոշակի խնդիրն է: Սանասարեան եթէ չարունակէ պահանջելը 20—24 լիւր տարեկան, երբէք պիտէ չկրնայ մրցիլ հաստատութեան մը. հետ որ 8—10 լիւրայով կ'ըաւականանայ ու անսահման դիւրութիւններ կուտայ աղքատիկ մանկութեան: Զուտ տոհմային հաստատութեան մը անունին հմայքը բաւական չէ երբէք իրեն քաշելու ուսանող մանկութիւնը, որ նիւթական աննպաստ պարագաներու բերումով ամէն բանէ առաջ հացի դժուարին խնդիրը լուծելու ստիպուած է:

Չորրորդ խնդիրը ծրագրի խնդիրն է. Խարբերդի դաշտին մէջ Եւրոպական լեզուներէն ամենէն աւելի անգլիերէնը ունի այսօր առաջնութիւնը, գաղթականութեան ծնունդ անհրաժեշտ պէտք մը, ինչ որ մինչև հիմա Սանասարեանի ուսմանց մէջ տիրող զիրք մը չէր գրաւեր: Այդ խնդրին մէջ Եփրատ Գօլէճ անուրանալի է թէ չարունակ առաջնութիւնը պիտի ունենայ: Առաւելութիւն մըն է Սանասարեանի արհեստական ճիւղը, սակայն տեղական հողագործ ժողովուրդին համար մաղի չափ արժէք պիտի չունենան ոչ կողպարարութիւնը, ոչ երկաթագործութիւնը ու ոչ ալ ջութակահարութիւնը: Պէտք չիկայ ըսելու թէ վերջինը մանաւանդ աւելի աննպաստ տպաւորութիւն

պիտի թողու համայնքի մը համար, որ գեղարուեստի այդ ճիւղէն այնչափ մը բան կ'հասկնայ, որչափ փիղը վալս մը դառնալէն: Հողագործական օրինաւոր ճիւղի մը յաւելումը անհրաժեշտ կ'նկատենք, որովհետեւ այդ միայն իրապէս օգտակար կրնայ ըլլալ ժողովուրդին:

Հինգերորդ ու վերջին խնդիր, Եփրատ Գոլէճի հօթանասուն ութսուն մանր ճիւղերուն դէմ, որ հաստատուած են չորս կողմի գիւղերուն ու քաղաքներուն մէջ, Սանասարեան հիմնապէս մրցիլ կարենալու համար պէտք ունի մասնաւոր օգնութեան, առանց որուն կրնանք հաստատուելս ըսել թէ Սանասարեան մասնակի, շատ մասնակի օգտակարութիւն մը կրնայ ունենալ, ինք իր մէջ ամփոփուած գրեթէ վանական հաստատութեան մը օգուտը, որ բաղդատմամբ խոշոր դրամագլուխին շարունակ քննադատելի պիտի մնայ իրաւամբ:

Թւկատինցիի վարժարանը Խարբերդի մէջ, Չարդարեանինը Մէզրէի մէջ կրնան օգտակարապէս Սանասարեանի նախապատրաստականին տեղը ընել, սակայն այդ երկու դպրոցներն ալ իրենց ծրագիրը Սանասարեանին ծրագրին յարմարցնելու համար դրամի պէտք պիտի ունենան, արդեօք Սանասարեանի Վարչութիւնն իր դրամէն մաս մը օգնութիւն պիտի տայ այդ երկու դպրոցներուն:

Այս տողերը գրելով մեր նպատակն միայն իրաց կադու-թիւնն մատնանիչ ընել է իրենց բնական վիճակին մէջ: Մեր կողմէ որ և է հետևութիւն, եղբակացութիւն հանելը աւելորդ կ'դատենք թողլով որ վարիչ մարմիններն իրենք մտածեն, որ և է վերջնական որոշումի յանգելէ առաջ:

Մենք չենք զիջանիր խորհելու անգամ թէ Սանասարեանի մինչև այսօրուան ուղղութիւնը խստիւ քննադատողներ անճանկան դձուձ նկատումներու համար գրիչ շարժած ըլլան: Բիւզանդիոնի բոլոր գրածները և աւելի ալ հաստատեցին Մադիկ, Մանգուսի Էֆեաք և Սուրհանդակ, հետեւաբար ստիպուած ենք հաւատալ թէ Սանասարեան կրնար աւելի նպատակայարմար ուղղութեամբ իր պատկառելի դրամագլուխին համաձայն արդիւնքներ տալ, թէ և քսանամեայ շրջանին տնտեսական աննպաստ պարագաները թեթիւ չքմեղանք մը կարենան ապահովել այդ դպրոցին անմիջական վարիչներուն համար: Թէ տեղափոխութիւնը ինչ աստիճան պիտի կրնայ դարմանել այդ անցուկի անգործութիւնը, խնդիր մ'է զոր ապագան միայն կրնայ լուծել:

Սխալ հասկացողութիւններու առիթ չի տալու համար, կրնանք յայտարարել միայն թէ Եփրատ Գոլէճ այդ տեղա-

փոխութիւնը երբեք պիտի չնկատէ իբր իր կրթական գործունէ-
ութեան շրջանին մէջ ոտնձգութիւն մը, տեղը այնչափ ընդար-
ձակ է որ Սանասարեանի խորքերդ փոխադրուիլը պիտի
ողջունուի անկեղծ ու արտազին համակրանքով ու երկու
հաստատութիւնները պիտի ըլլան ոչ թէ հակառակորդ, այլ
ազնիւ մրցակիցներ իրարու, ու կրթութեան բարեկամներ մօտէն
թէ հեռուէն հրճուանքով պիտի գիտեն աստիճանական իրադոր-
ծումը ազնիւ ու արժանաւոր քաղաքացիներ պատրաստելու
նպատակին, որ նոյնն է Եփրատ Գոլէճի ու Սանասարեանի
համար հաւասարապէս:

Սանասարեան Վարժարանի ինսամակալութիւնը դումարուե-
ցաւ երէկ առաւօտ Ղալաթիոյ Խորհրդարանը, նախագահու-
թեամբ Ս. Պատրիարք Հօր: Ներկայ էին ինսամակալութեան
վեց անդամներն ամբողջովին, Վսեմ, Տեսաք Գաբրիէլ էֆ.
Նորատունկեան, Արիկ էֆ. Ունճեան, Պատրիկ էֆ. Կիւլպէնկեան,
Գէորգ էֆ. Կիւմիւշկէրտան, Գէորգ էֆ. Ասլանեան և Վահան
էֆ. Ասլանեան և Վահան էֆ. Էսաբեն: Սոյն նստին ներկայ
դոնուեցաւ նաև Սանասարեանի Վարժարանի Տեսուչներէն
Գէորգ էֆ. Արուլեան, որ վարժարանը խորքերդ փոխադրելու
անպատեհութեանց վրայ իր կարծիքներն յայտնեց: Ըսաւ թէ
իրենք պատրաստ են ծառայել ուր որ կոչուին երթալ, նոր և
վերջնական չէնքին համար պատրաստուած յատակազիծն ալ
չատ լաւ է, որովհետև իրենք հիմա կ'նկողւին տեղւոյ համար,
բայց իրենց պարտքն է յիշեցնել թէ՛ զանազան պատճառներով՝
փոխադրութիւնը կարծուածին չափ գիւրին գործ մը չէ: Կար-
նոյ ցորեկօթիկ 60 աշակերտներէն պիտի զրկուին, զի չի
յուսացուիր որ խորքերդ քաղաքէն դուրս տեղ մը ցորեկօթիկ
կարենան ունենալ: Եւ խորքերդ երթալով նոր գիւրեօթիկ
չպիտի չահին: Վերջերս իրենց գիւրեօթիկներուն պակսին ոչ
թէ Կարնոյ գիւրքին պատճառաւ էր այլ ծնողաց առևտրական
կամ դրամական անձկութեան բերմամբ: Փոխադրութեան
անմիջական ծախքն ալ 1,000 լիրայէն պակաս պիտի չըլլայ,
զոր ինսամակալութիւնն անշուշտ դրամազլխէն պիտի վճարէ,
քանի որ այնքան մեծաքանակ ծախք մը տարեկան ելմասցոյցին
վրայ չի կրնար բարդուիլ: Այս ամէն առարկութիւնները մի
առ մի քննեց Վսեմ, Գաբրիէլ էֆ. Նորատունկեան, որ իր
պաշտօնակիցներուն պէս, համոզուած է տեղափոխութեան
օգտին՝ իրրի միալուն կարգադրութիւն: Ի վերջոյ որոշուեցաւ
որ ճարտարապետ Մելիտոսեան էֆ. առաջիկայ շաբաթ օրը

մեկնի մայրաքաղաքէս, Սամսոնի ճամբով խարբերդ երթալու համար, ճամբան քննելով չէնքին համար երկաթ, քար և ատաղձեղէն հայթայթելու պայմանները, և խարբերդի մէջ ուսումնասիրելով Սորսորի վանքին չրջակայքն ու քաղաքին պայմանները՝ ճարտարապետական տեսակէտով, և բերուելիք տեղեկագրին վրայ տալ վերջնական որոշումը: Նաև որոշուեցաւ հարցնել Կարնոյ Գաւառային Վարչութեան թէ վերջնապէս ինչ են իրենց պայմանները, արդի չէնք Սանասարեանց ձևոքը թողելու համար: Հետևապէս, Սանասարեան Վարժարանին խարբերդ փոխադրուելուն վրայ վճռական որոշումն երկու ամիսէն առաջ չի կրնար տրուիլ:

Խարբերդի, Սեբաստիոյ, Մալաթիոյ, Արաբկիքի, Բալուի և Սկնայ Գաւառական խառն ժողովներն ուրոյն պաշտօնագրեր ղրկած են Պատրիարքարան, որոց մէջ, Սանասարեան վարժարանն ի խարբերդ փոխադրուելուն առաւելութիւնները թուելով թախանձագին կ'իշդրեն որ խնամակալութեան որոշումը դորժադրուի, և վարժարանը փոխադրուի խարբերդ, որմէ իրենց Վիճակներն ալ բարոյապէս պիտի օգտուին իբրև խարբերդի էն մօտաւոր թեմերը:

Կեսարիոյ ա. Կարապետ վանքի ժառանգաւորաց դպրոցը

Կեսարիոյ Առաջնորդ Տ. Տրդատ եպիսկոպոսը կ'վերաչինէ Ս. Կարապետի մեծ Վանքին Վարժարանը, զոր տարուէ տարի կ'ձգտի ներքին զաւանսերու համար Դպրեվանքի մը վերածել:

Արդէն Ս. Կարապետի Վարժարանէն արտադրեց արեղաներ, քահանաներ և ուսուցիչներ իր Վիճակի զանազան թեմերուն համար, և այս զուտ ուսումնական ճիւղէն զատ, Որբանոյ Արհեստանոյ մ'ալ կ'պահէ լաւ պայմաններու մէջ, առանց բնաւ բեռ ըլլալու Կեդրոնի Նպաստից Մատուկին վրայ, լոկ տեղային միջոցներով և բարեսէր Կեսարացիներու օգնութեամբ հայթայթելով ամէն պէտքերը: Այս զոյգ մը կրթական ձևանարկութեանց կատարումն ու պտակումն ըլլալու համար կ'փափաքուի Վարժարանի յարմար չէնք մը բարձրացնել, ուր աշակերտներն իրենք զիրենք զերծ զգան վանական կեանքի նիւթական անձուկ պայմաններէն, առատ օդ և լոյս վայելին,

ընդարձակ դաստարաններ և հանգստաւէտ ննջարան ունենան, նաև գրատուն, մատենադարան և ընթերցասրահ: Այս կերպով կառուցուելիք շէնքն անունով միայն Վանքի մը յարակից պիտի ըլլայ և իրօք, բարձրագիւր տեղ մը, քաջողջ, օդասուն միջավայրի մը մէջ կազմուած, իմացական շատ յարմար կեդրոն մը պիտի դառնայ, որ Վանքին հոգևոր և բարոյական հովանաւորութիւնն ու պաշտպանութիւնը պիտի վայելէ, առանց նեղուելու վանական չափազանց սեղմումներէ և զրկումներէ:

Իր դիրքով Կեսարիա սահմանուած է չրջակայ թեմերուն ու քաղաքներուն համար հոգևոր, կրօնական և իմացական յառաջդիմութեան ու զարգացման կեդրոն մ'ըլլալու, և Ս. Կարապետ, իր անցեալովը, ինչպէս և արդի հանգամանքներովը, մէկ հատիկ կեդրոնն է այսպիսի շինիչ ազնուացուցիչ գործունէութեան մը: Կ'ըսենք թէ տակաւին 700 լիւրայի չափ գումարի մը կ'կարօտի ձեռնակած շինութիւնն ի դուիս հանելու համար: Գիտնալով թէ բարեկեցիկ Կեսարացի ազգայիններն իրենց մեծ և արգարացի համարում ունին իրենց արդիւնաւոր Առաջնորդին վրայ, և փորձը յուշած ըլլալով որ Կեսարացիք եկեղեցական, մարդասիրական և կրթական ձեռնարկութիւններու համար գիտեն վեհաձայնօրէն նպաստել, վստահ ենք որ Ն. Գերապետութիւն այս 700 լիւրան դիւրաւ պիտի գտնէ նոյն իսկ իր հայրենակիցներուն մէջ: Բայց Կեսարացիք իրենք միշտ այնքան սիրայօժար սատարած են ուրիշ կեդրոններու, ուրիշ Վիճակներու, ուրիշ տեսակ ազգային-եկեղեցական Հաստատութիւններու գրամական պէտքերուն, որ մինչև իսկ եթէ Տ. Տրդատ Սրբազան դիմում ընէ ոչ-Կեսարացիներու, ամէն բարեկեցիկ ազգայիններ ալ անշուշտ ի հարկին պիտի օգնեն Ս. Կարապետի նոր Դպրանոցին շինութեան:

Կեսարացիք, երբէք չեն զլացեր իրենց մասնակցութիւնն հանրային, հոգևոր, կրթական և բարեգործական ձեռնարկութեանց, և փոխադարձաբար, իրաւունք ունին ակնկալելու որ Հայ ժողովրդի զաւակաց ուրիշ հատուածներն ալ չեն մերժեր իրենց օգնութիւնը, երբ հանրօգուտ ձեռնարկութեան մը համար, ինչպէս այս Կեսարիոյ Ս. Կարապետի Դպրանոցին շինութիւնը, դիմում ըլլայ իրենց առատաձեռնութեան:

Վանէն հեռեկալ լուրերը կը գրեն մեզ Ապրիլ 27 թուով. — «Անցեալ չարթու Պարսկաստանի խոյ քաղաքէն հոս եկաւ տեղւոյն գերման միսիոնարը, Բասթօն ֆօն Էօրթցըն, հետը բերելով գերման վարժուհի մը, Միս Բաթրօնքի. այս օրիորդը՝ որ լաւական լաւ հայերէն ալ գիտէ, իբրեւ տեսչուհի պիտի

պաշտօնավարէ տեղւոյս գերմանական երկսեռ որբանոցներուն մէջ, (որք միայնած են ամերիկեան և անգլիական որբանոցներուն հետ) փոխանակ Մր. Բէօսլըրի որուն Պօլիս երթալը ծանուցուած է ժամանակինս Վերոյիշեալ գերմանացին երեք-չորս օր հոս մնալով նորէն իոյ վերադարձաւ, ուր ունի 120 Հայ որբերէ բաղկացեալ որբանոց մը որուն տեսուչն է գերման որբախնամ մարմնոյ մը կողմէն: Այս միսիոնարը լուտերական ըլլալով հանդերձ՝ հաշտ աչքով կ'նայի հայազաւանութեան վրայ, և իր միակ ղեղադրունքը կրթական գործն ըրած ըլլալով, երեք դաւանական խնդիրներ չի չօշափեր, նաև շատ դէմ է դրութեան սկզբունքին, այնպէս որ ամէն ատեն այն Հայ որբերն առջեւէն ձգելով՝ զանոնք տեղւոյն աղգային եկեղեցին կ'տանի անձամբ, ժամերով անոնց հետ հոն կենսալով, աղօթելով և հարկ եղած ատեն հաղորդութիւն առնել տալով որբերուն: Եթէ մեր ամերիկեան միսիոնարներն ալ այս սկզբունքով վարարեալ ըլլային սկզբէն, կարծեմ թէ կրթական տեսակէտով այժմանէն շատ սուղի օգտակար պիտի ըլլային:

Մայիսի 22-ին Պատրիարքարանի կողմէ հեռագիր մը ուղղուելով Պիլէճիկի Առաջնորդ Տ. Մովսէս Եպիսկոպոսի, իսկին ժողովի կողմէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական ընտրութեան պատուիրակ անուանուիլը հաղորդուեցաւ իրենս՝ Նաև թագրիբ մը գրուեցաւ, զատական նախարարութեան մատուցուելու համար, որով նորընտիր պատուիրակին պաշտօնին վաւերացումը կը ինդրուի: Պատրիարքարանը հարկ դատած է փութացնել պատուիրակին պաշտօնի վաւերացման գործողութիւնները, որովհետեւ Կիլիկիոյ Կաթող. Տեղապահ Տ. Կիրակոս Եպիսկոպոս նոր նամակը մը գրելով կը յայտնէ թէ պէտք է փութով ձեռնարկել ընտրական գործողութեանց, Պատրիարքարանի պատուիրակին անմիջական առաքումովը:

Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ եղած զեկուցման համեմատ, Պիլէճիկի Առաջնորդ Կէօմրիքճեան Մովսէս Եպ. ընդունած ըլլալով Ատանա երթալ, հարկ եղած քագրիբ մատուցուեցաւ Ատիէն, ինդրելով Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Ընտրութեան Պատուիրակին պաշտօնն հաստատող թուղթերը:

Իզմիրեանց Գրական Յանձնաժողովն որոշած է զրամապէս նպաստել Արգի Հայերէնի Բառարանի մը յօրինման: Փոխանակ տարուէ տարի 60-ական ոսկի մրցանակ բաշխելու այնպիսի երկերու որոց ամենքն ալ չեն կրնար նոյն արժէքն ունենալ և միայուն կարեորութիւն մը ներկայացնել Հայ

Գրականութեան կամ Բանասիրութեան համար, Յանձնաժողովը կ'ուզէ տեսական արդիւնք մը յառաջ բերել, Հայ լեզուին ամենամեծ պէտքն հոգալով, որովհետեւ յայտնի է թէ մեր հիմնական գրած և խօսած լեզուն իր Բառգիրքը չունի, և աւելի քան կէս դարու հնութիւն ունեցող Առձեռն Բառգիրքը գրաբարի՝ միակ Բառարանն է որով կ'վարուի արդի սերունդը: Այս կէս դարը, սակայն, մեր իմացական զարգացման համար ամենամեծ կարեւորութիւն ունեցաւ: Այս շրջանին մէջ է որ գիտութիւններն ու արուեստները քիչ չատ մշակուեցան, իրենց յատուկ բառերն և ոճերն ունեցան մեր մէջ, լրագրական և անտեսագիտական հրապարակագրութիւն մը հաստատուեցաւ, քաղաքակիրթ նոր կեանքի պահանջումներուն համեմատ նոր բառեր և ոճեր հնարելու կամ յարմարեցնելու պէտքն զգալի եղաւ, և մէյ մէկ կերպով գոհացում գտաւ: Լեզուին բոլոր այս նոր մասը տակաւին դուրս կըմնայ Հայ լեզուի այն Բառգիրքներէն զոր Մխիթարեանը յօրինած են: Լեզուները կ'ստեղծուին ու կ'գործածուին առանց Բառարանի, բայց Բառարանով է որ լեզուները կ'կոկուրն, կ'յգլուին, և կ'ստանան իրենց վերջնական ճշտաբանութիւնը: Անցեալ տարի, Մխիթարեանց 200-ամեկին առթիւ, մեք առաջարկեցինք Մխիթարեաններուն որ իբրեւ լաւագոյն յիշատակ իրենց այն մեծ յօրեւանին, ձեռնարկեն Արգի Հայերէնի Բառարանը շինելու: Վենետիկ այս Յորեւանին արժանի մնայուն երկ մը չարտագրեց: Վիեննա ալ Հ. Տաշեանի Հին Հայերէնի զարգացման պատմութիւնն հրատարակելու միայն կ'զբաղի: Բայց թերեւ Արգի Հայերէնի Բառարան մը աւելի աղէկ իմբագրուի Պօլսոյ մէջ, քան ու է Վանքի մէջ, քանի որ խնդիր է կենդանի լեզուին ճշտութիւնն ի վեր հանել:

Արդ Արդի Հայերէնի Բառարանի յօրինումը յանձնուած է յատուկ Մասնաժողովի որ կազմուած է 12 անձերից՝ նախագահութեամբ Պատրիարք Մաղաքիա արքեպիսկ. Օրմանեանի: Անդամներն են. Եղիշէ եպ. Դուրեան, Գաբրիէլ վրդ. Մէնէվէշեան, Յակոբոս Ճէճիզեան, Թովմաս Թէրզեան, Ռէթէոս Պէրպէրեան, Յովսէփ Եռսուֆեան, Վահրամ Թորգոմեան, Թաթոս Թէլեան, Յակոբ Դուրգէն, Հրանտ Աւատուր և Բիւզանդ Քէշեան:

Մասնաժողովի աշխատութեան կերպն ու ձևն և հետեւելու սկզբունքները թողուած են աշխատողների հմտութեան և դատողութեան: Սակայն գրական Յանձնաժողովը օգտակար է դատել կանխաւ պարզել ինչ ինչ տեսութիւններ՝ յուսալով աշխատութեան ուղղութիւնը դիւրացնել:

Այդ տեսութեանց կարգէն են.

Յունիս, 1902:

Գաւառաբարբառներէն ընտրանաւ քաղելով ընդհանրացած կամ ընդհանրանալու յարմար բառերն ու ձևերն և ոճերն որոշել:

Ծանօթ բառերէն անորոշ կամ համանշանակ իմաստ ունեցողներուն յատուկ և որոշ նշանակութիւնները սահմանել:

Հետզհետէ գոյացած կամ յօրինուած առարկայի: և դործողութեանց լեզուին բնութեան համաձայն կազմուած բառերն ընդունիլ կամ կազմել:

Արդի Հայ լեզուն Եւրոպական սեղմ ճշտաբանութեան շաւղին բերել, առանց լեզուին ճաշակը խանգարելու:

Եթէ նորընտիր Մասնաժողովն յարմար տեսնէ ուրիշ աշխատող անդամներ ալ ունենալ, կարող է առաջարկել Գրական Յանձնաժողովոյն, որպէս զի պաշտօնական գործողութիւնք կատարուին, այլ պարզ աշխատակիցներու մասին իրեն թողուած է մայրաքաղաքիս մէջ և դուրս գտնուող հայալէտներուն զիմու, և հարցումներ և յանձնարարութիւններ ընել:

Հանգուցեալ երաժշտագէտ Տիգրան Զուհաճեանի գերեզմանին վրայ մահարձան մը կանգնելու համար, իր երկու աշակերտները, Յարութիւն Սինանեան և Սմբատ Քէսէհեան էֆ.ները, երկուքն ալ ծանօթ երաժշտական շրջանակներու մէջ, մտադրած են ծախու հանել անոր գործերէն մէկը: Այդ մտադրութիւնը արդէն իսկ գործնական ճամբու մը մէջ մտած է: Յարութիւն էֆ. Սինանեան գաշնակի համար կարգադրած է Զուհաճեանի «Օլէմբիային ումէսթիւուը» կողքին պատրաստութիւնը յանձնուած է հայ նկարչի մը, Ստեփան էֆ. Ակայեանի: Վարդենիի ճիւղ մը՝ որ սիւնի մը երկայնքին կը բարձրանայ և որուն քնար մը ագուցուած է, դափնիի ոստի մը հետ կը զղացնէ էջին փօնը՝ որուն վրայ տարածուած թուղթի մը ձախ կողմի կատարին անկիւնը կոր շրջանակի մը մէջ ներկայացուած է Զուհաճեան՝ շատ նուրբ ու հաճելի գիծերով: Պատկերին ճիշդ քովը կը գտնուի ձօնը՝ «Dèdié à la mémoire du feu célèbre compositeur D. Tchouhadjian». Ասոնցմէ վար կու գայ կտորին անունը, գրուած շատ գեղեցիկ ու խնքնատիպ զարդաղիւրերով: Զմոռնանք ըսելու որ Ստեփան էֆ. Ակայեան, ինքն ալ հիացող մը Զուհաճեանի, ձրիապէս պատրաստած է այդ կողքը՝ որուն ամբողջութիւնը կատարեալ գեղարուեստական գործ մըն է:

Պօլսից հաղորդում են «Frankfurter Zeitung»-ին. «Մի քանի շաբաթ առաջ հայերի բարեկամ դանեմարկցիների մի խումբ, բաղկացած պատգամաւորներից, պրօֆէսօրներից և հոգեւորականներից, ուղարկել էր Պարիզում հրատարակուող «Pro Armenia» հանդիսի խմբագրութեան հետեւեալ ծանուցումը.

«Մենք կուղենայինք կազմակերպել դաշնակցութիւն տարաբախտ թիւրքահայերին գործնական օգնութիւն ցոյց տալ ցանկացող զանազան ազգերի ներկայացուցիչներից: Դաշնակցութիւնը պէտք է մի կողմ կենայ քաղաքականութիւնից և ունենայ բացառապէս մարդասիրական նպատակ: Այդ մտքի իրագործման համար միանգամայն նպատակայարմար կը լինէր հըրաւիրել Պարիզում կամ Բրիւսսէլում զանազան երկրների պատգամաւորներից համաժողով, որի վրայ դնել օգնութիւն հասցընող միջազգային կօմիտէի կազմակերպումը: Այդպիսի կօմիտէին ղեկուար չէր լինի ազդել նաև ամբողջ եւրոպական մամուլի վրայ, գէթ յանձին այդ մամուլի ամենաազդեցիկ օրգանների, և այդպիսով գրաւել հասարակական ուշադրութիւնը դէպի թիւրքահայերի վիճակը:

«Հայերին օգնող միջազգային կօմիտէի գաղափարը, իժնդօնի մի քանի թերթերի ասելով, արդէն կարողացել է ստանալ աւելի շօշափելի ձեւեր, և դանեմարկցի մարդասէրների ծրագրած համաժողովի գումարումը շուտով կը կայանայ, երեւի Բրիւսսէլում: «Times»-ի տուած տեղեկութիւնների համաձայն Անգլիայում դանեմարկական նախաձեռնութիւնը գտել է ազդեցիկ անձանց մէջ լայն համակրութիւն»:

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ԹԷՀՐԱՆԻ ՄԷՋ

Անշուշտ այսօր Թէհրանի հայութիւնը քիչ է, բայց իրե-
րու և գէպքերու բերումով՝ հետզհետէ բազմանալու է:

Վաճառականութեան, մանաւանդ քաղաքական կեանքի
իբրեւ կեդրոն, Թէհրանը իրեն քաշելու վրայ է Պարսկաստանի
միւս քաղաքներու և գիւղերու հայ ազգայնականութիւնը: Օր մը
պիտի դայ, որ Թէհրանը պիտի դառնայ բազմահայ քաղաքներէ
մէկը Պարսկաստանում: Եւ յետոյ, կարգ մը ուրիշ նկատու-
մաներով ալ Թէհրանը պէտք է մեր ուշադրութեան առարկան
դառնայ. Թէհրանը իբրեւ կառավարութեան կեդրոն, ապահով է
ու անձեռնմխելի:

Արդ, շատ նպատակայարմար ու խելացի պիտի ըլլար հի-
մակուինէ խորհել մօտաւոր ապագայի պահանջներուն և Թէհ-
րանի մէջ կազմակերպել կրթութեան դործը: Բայց այս նպա-
տակի իրադրո՞ծումին անհրաժեշտ է որ օգնէ արտասահմանի
Հայը:

Արդէն Թէհրանցի Հայը հետզհետէ կը սկսի ըմբռնել իր
կատարելիք գերի լրջութիւնը, բայց եթէ, տակաւին, իր կըր-
թական դործին չէ տուած՝ լարուած ժամացոյցի մը կանոնա-
ւորութիւնը, պատճառն այն է որ, նախ՝ ինչպէս ըսի՝ նիւթա-
կան միջոցները սահմանափակ են, երկրորդ՝ ուսումնարաննե-
րու մասին իր ունեցած սէրը տւելի բնազդական է, քան գի-
տակցական, այսինքն թէ դեռ ևս չէ ըմբռնած զարգացումի
բոլոր բովանդակ կարեւորութիւնը:

Պարսկաստանցիները փորձով գիտեն թէ իրենց երկիրը
այն չէ ինչ որ էր ասկէց 10 տարի առաջ: Եւրոպացիներու՝
Պարսկաստանի մէջ ներկայութիւնը՝ այսօր կեանքը, կեանքի

կոիւր—աւելի դժնդակ, աւելի տաժանելի դարձուցած է: Հայերը՝ իրենց դիրքը պահելու համար պէտք է որ, եթէ ոչ եւրոպացիներէն աւելի, գոնէ եւրոպացիներուն չափ պատրաստուած ըլլան, եւրոպացին եթէ անխելք ալ ըլլայ, իր պատկանած տէրութեան գործօն պաշտանութիւնը իրեն բաւական է մրցումին մէջ չընկճուելու համար: Մեր միակ պաշտպանութիւնը պիտի ըլլայ մեր արժանիքը, մեր խելքը: Ու այդ խելքը երկինքէն չիջներ. այդ խելքը պիտի տան մեզի մեր կրթական հաստատութիւնները, մեր դպրոցները:

Այդ ամենից յետոյ ծանօթացնենք կրթական գործի արդի դրութեան հետ թէհրանի մէջ:

Արդ թէհանի հայոց տղայոց դպրոցը ունի 5 բաժանմունք, այսինքն երեք պատրաստական և երկու դասարան: Պատրաստական Ա. բաժանմունքը ունի 10 աշակերտ. Բ. բաժանմունքը 13 աշակերտ. Գ. բաժանմունքը 12 աշակերտ: Ա. դասատանը 12 աշակերտ. Բ. դասարանը 4 աշակերտ:

Աղջկանց վարժարանը բաղկացած է 4 բաժանմունքէ. Ա-ը՝ ունի 11 աշակերտուհի. Բ-ը՝ 8-ը. Գ-ը՝ 4. Դ-ը՝ նոյնպէս 4 աշակերտուհի: Ընդամենը ունինք 76 երկսեռ աշակերտ:

Այս երկու դպրոցներու ուսուցչական խումբը կազմուած է 5 հոգիէ, որոնց մէկը ուսուցչուհի, 3-ը ուսուցիչ և մէկն ալ պզտիկ միրզա: 9 բաժանմունքի համար 5 ուսուցիչ! Իրաւ որ չատ չէ:

Ահաւասիկ այս է պատճառը որ 76 աշակերտ ղետեղուած են չորս դասարաններու մէջ. տղայոց Ա. և Բ. բաժանմունքը միասին, Գ. և Դ-ը միասին, իսկ Ե-ը՝ ջուր: Աղջիկներու չորս բաժանմունքն ալ մէկ դասատան մէջ՝ օրիորդին հսկողութեան տակ:

Այժմ քննենք ուսումնարանի նիւթական դրութիւնը:

Հայկազեան վարժարանը՝ տարեկան ծախք ունի մօտ 1700 թուման, որուն 1350-ը ուսուցիչներու և ուսուցչուհու ռոճիկ: 200 թուման՝ ծառաներու վարձք և հաստատութեան պահպանումին և այլիայլ պզտիկ նորոգութիւններու ծախք: Իսկ մնացած 150 թումանը... Այս գումարին ծախուած տեղը գտնողին մրցանակ մը տալ կարժէ շիտակը: Ինչի կը կարծէք որ ծախսուի 150 թուման, ամէն տարի: Ուսուցիչներու ճանապարհածախսին, երիտասարդ մը վերջերս ինձի կըսէի թէ՛ իր դպրոցական կեանքին մէջ՝ 26 ուսուցիչներու հանդիպած է. 26. ոչ աւելի, ոչ պակաս: Որո՞ւնն է սակայն յանցանքը. երկու կողմին ալ՝ թէ թէհրանցիներուն և թէ ուսուցիչներուն: Թէհրանը՝ աշխարհէ կտրուած տեղ մըն է գրեթէ. անոնք որ կարող

են իսկապէս օգտակար ըլլալ՝ չեն գար Թէհրան. եսասիրութիւնն ու վայելքի տենչը այնքան բռնաւոր են մեր քիչ շատ զարգացումի երես տեսած երիտասարդութեան մէջ, որ հրաշքի պէս բան մը պիտի ըլլար, եթէ անոնք յանձնառու ըլլային գալ Պարսկաստան: Անոնցմէ շատերը կը նախընտրեն ծառայողներ ըլլալ այս կամ այն դրամատիրոջ մօտ, քան թէ գաղափարի զինուորներ:

Իսկ Պարսկաստան կը խուժեն՝ ուսուցչութեան պաշտօնով՝ բոլոր անոնք որ ամէն արհեստ փորձած ու չեն յաջողած, այսինքն բոլոր մտքով ու սրտով հաշմուածները: Այս իրողութեան մէջ պէտք է փնտռել պարսկահայերու կրթական գործի կազմութեանց պատճառը: Իմ խօսքս մասնաւորաբար Թէհրանի մասին է, որովհետեւ Թաւրիզը արդէն իր ճամբան գտած է ու կրնայ Պարսկաստանի ուրիշ քաղաքներուն օրինակ հանդիսանալ:

1700 թուման տարեկան ծախքին դիմաց Հայկազեան վարժարանը ունի միայն 700 թուման հաստատ հասոյթ: 160 թուման ալ կառավարական նպաստ՝ որը կտրելի է նոյնպէս հաստատ եկամուտ համարել, եթէ գանձումը կանոնաւորապէս կատարուի:

Ինչպէս կը տեսնէք ուսումնարանի տարեկան ծախքի գումարին հազիւ կէսը ապահովուած է: Մնացած կէսը, Հանգանակութիւններով, ներկայացումներով, երեկոյթներով է որ ձեռք կը բերուի: Ու այն ալ սրբան նեղութեամբ ու չարչարանքներով: Ամէն տարի հանգանակութիւն կայ, այսինքն ամէն տարի ուսումնարանը մտրալու կկլլէ:

Նիւթական այս անապահով դրութիւնը բնականաբար հզօրապէս ազդած է ուսումնական վիճակին վրայ: Եթէ Թէհրանի ուսուցչական լաւ խումբ մը չէ ունեցած, պատճառն այն է որ չէ կրցած լաւ վճարել:

Մեր ազգային վարժարանները ընդհանրապէս կը գտնուին եկեղեցիներու կից. ու այս վերջինները իրենց հասոյթէն մաս մը կը յատկացնեն ուսումնարաններու: Թէհրանի երկսեռ վարժարանը այդ առաւելութենէն ալ զրկուած է, որովհետեւ եկեղեցիները հազիւ իրենք իրենց կը բաւեն:

Միակ ճար մը կայ, միակ դարման մը: Պէտք է որ մեր պարտաճանաչ, իրենց ցեղի ձայնին առջեւ խուլ չը մնացող հարուստները օգնութեան հասնեն Թէհրանցիներուն: Օգնութիւնը անհրաժեշտ եւ ստիպողական է մանաւանդ անոր համար որ Թէհրանցիները քիչ ժամանակէն պիտի մտնեն նոր ու ծանր զոհողութիւններու ճամբուն մէջ:

Առաջիկայ սեպտեմբերի սկիզբէն Թէհրանը պիտի ունենայ ազգային երկրորդ երկսեռ դպրոց մը: Հասանապատ թաղի վարժարանը՝ որ կիսաւարտ մնացած էր երկար ժամանակէ ի վեր, մինչև սեպտեմբեր պատրաստ պիտի ըլլայ. շինութիւնները յառաջ կը տարուին: Ճանապարհի հեռաւորութեան պատճառաւ, ահագին քանակութեամբ ծնողքներ իրենց զաւակները կուղարկեն օտար վարժարաններ: Միայն բողոքական միաօնաբներու քով 150-ի չափ աշակերտ և աշակերտուհի կայ, թիւ մը՝ որ Թէհրանի հայ աշակերտներու գումարին կէսն է, եթէ ոչ աւելի:

Դժբախտաբար, կաթօլիկ կրօնաւորները իրենց հակամարդկային, այլանդակ դաստիարակութեամբ, իսկ բողոքականները իրենց կատաղի Աստուածաշնչամոլութեամբ, իրենց յանձնուած ուղեղներու դահիճը կըլլան: Եթէ օտար վարժարանը լաւ ըլլար, վրդովելու ոչ մի պատճառ, անշուշտ, չէինք ունենալ. մենք այն ազդասէրներէն չենք, որոնք կըսեն. «մեր վատը օտարի լաւէն նախամեծար է»...

Այս աղէտքին առջեւն առնելու համար է, որ Թէհրանցիները Այլատեան եպիսկոպոսի հետ համախորհուրդ վճռած են Հասանապատի դպրոցը բանալ առաջիկայ դպրոցական տարեշրջանին: Բայց վախ կայ որ այդ վճիռը մնայ վճիռ առանց իրականութեան ճամբուն մէջ մտնելու: Որովհետեւ զրամը կը պակսի. Հայկազեան ուսումնարանի տարեկան ծախքը, ինչպէս փաստերով տեսանք, ահագին գոհողութիւններով կը ճարուի. ինչ պէտք է ընէ Թէհրանցին եթէ նոր դպրոց մըն ալ ունենայ իր թեւերուն վրայ: Միջին հաշուով տարեկան 3000 (6000 ռուբլի) թուման հարկաւոր պիտի ըլլայ. երկու դպրոցներու կառավարումին համար: Խնամակալուհիներու վերակազմուելուն գլխաւոր պատճառ այս էր. օգնել ամէն կերպով կրթական գործին որը կը մտնէ նիւթապէս աւելի դժուար շրջանի մը մէջ: Բայց որովհետեւ տիկիները պիտի դիմեն գրեթէ մի և նոյն քսակներու բարեյօժարութեան, ստիպողաբար իրենց օժանդակութիւնը պիտի ըլլայ սահմանափակ: Այս հանգամանքէն զրգուած՝ խնամակալուհիները կը խորհն գիմում ընել Թէհրանէն դուրս գտնուող հայ հարուստներու օգնութեան: Գաղափարը քաջալիրութեան արժանի է. միայն որ պարսկահայերու կրթական գործին ընդհ. կազմակերպութիւնը կատարուած իրողութիւն մը դառնայ:

Եւ այնպէս կը կարծեմ թէ օժանդակելու բարի կամք ունեցողները վստահութեամբ պիտի յանձնեն իրենց նուէրները խնամակալուհիներուն որ պաշտօնական մարմին մը կը ներկայ-

ացնեն և հետևաբար չը պիտի թերանան իրենց պարտականու-
թիւններու, ինչպէս իրենց իրաւունքներու ճշգրիտ գործադրու-
թեան մէջ:

Թաւրիղը և Նոր-Ջուղան ունեցան իրենց օգնողները.
պարսկահայ այս երկու կեդրոններու մէջ դպրոցական գործը
բաւական ամուր հիմերու վրայ դրուած է: Այժմ ուշադրու-
թիւնները կը դառնան դէպի գիւղական համայնքները զորս
պէտք է օժտել նախնական կանոնաւոր դպրոցներով: Բայց չը
պէտք է մոռանալ որ մայրաքաղաքն էլ կայ, որ նախնական
կանոնաւոր վարժարանէ ղուրկ է:

ՏԻԳՐԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

ՄԵՂՈՒՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԷՆ

Մեղուններն, այդ անխոնջ, աշխոյժ և թեթևաչարժ օգային գործաւորուհիներն, որք արեին հետ զարթնելով ծաղիկէ ծաղիկ կըթռչաին անուշահամ մեղրի հլութերն հաւաքելու համար, ստեղծագործութեան առաջին օրերէն ի վեր դրգռած են մարդոց հետաքրքրութիւնն և բանաստեղծներու ներշնչումները: Բայց այս պարզ հիացումն ոչինչ կ'արժէ բաղդատմամբ այն խորին զարմացմանն, զոր մարդ կ'ունենայ, երբ կ'ուսումնասիրէ մեղուններու կեանքը, բարքը, քաղաքական կազմակերպութիւնը և առ հասարակ փեթակի մը շինութեան հրաշալի մեթոդը: Այն ատէնն է արդարեւ, որ մարդ կ'ապշի տեսնելով թէ այդ անբան միջատներն արդէն իրականացուցած են ընկերական այն նախանձեղի վիճակն, որոնց մարդկային սեռն յաւիտեան իսկ չպիտի համնի թերեւ:

Փեթակն այն միակ յարկն, այն միակ քաղաքն է, ուր կ'իշխեն խաղաղութիւնն ու աշխատութիւնը, կարգապահութիւնն ու անձնուիրութիւնը: Փեթակն այն միակ վայրն է, ուր հանրային շահի հոգն և անհատական անձնագոհութեան զաղափարներն են միակ առաջնորդները: Ընդհանուրի երջանկութեան հոգածութիւնն հոն ծնունդ տուած է անտրտունջ յոգնութեան, աշխատութեան կանոնաւոր բաժանման և զինուորական իրատ կարգապահութեան: Այնտեղ մէն մի անհատ կ'աշխատի միայն համայնքի երջանկութեան ու բարգաւաճութեանն համար:

Ահա այս տիպար հաստատութիւնն է, զոր երազած են, ու պիտի երազեն, աւանդ—դեռ չատ դտրեր—պետական վարիչները, օրէնսդրական ժողովներն ու փիլիսոփայական կաճառները: Այդ կեանքը միշտ իւթօփի մը, պատիր ցնորք մը պիտի մնայ մարդկանց համար:

Ամէն դարերու և ամէն երկիրներու մէջ ալ մեղուներն երգուած են բանաստեղծներէն, որք մասնաւոր հաճոյք մը կը զգան կարծես զիրենք անոնց հետ բաղդատելէ. բանաստեղծն ալ անօր պէս թեթևաշարժ է և գաղափարէ մը ուրիշ գաղափարի մը, տեսարանէ մ' ուրիշ տեսարան մը կը վազվզէ... Մեր լեզուն ալ իր ամենագեղեցիկ ածականներն անոնցմով հիւսած է—մեղրածորան լեզու, մեղուաջան աշխատութիւն, և կեանքի ամենագեղեցիկ ամիսն ամէն լեզուներու մէջ ալ մեղրալուսին կը կոչուի:

*
* *

Բայց ինչ որ կրցած են երևակայել ամենահանճարեղ բանաստեղծներն իսկ, ոչինչ կ'արժէ իրականութեանն հանդէպ. բնագէտի մեթոդական ուսումնասիրութեան կամ մեղուաբոյծի համբերատար դիտողութեանց պէտք է զիմել ճանշնալու համար մեղուներու կեանքին ամենահրաշալի զաղտնիքները. մարդ կը չի տեսնուի, կ'ապշի և մինչև իսկ կ'ամչնայ այդչափ ստորին և խեղճ անասնիկի մը քով այդչափ հանճար ու արուեստ նշմարելով:

Մտնենք նախ անոնց տունը.—բնակիչներն իրենք են որ չինած են զայն, իրենք են անոր իմաստուն ճարտարապետները. երեսուն դարերէ ի վեր իրար յաջորդող մարդոց հաւաքական գիտութիւնն երբէք արտադրած չէ զլուսն գործոց մը, որ հաւասարի մեր գիւղերու պարզ փեթակին: Այնտեղ հրաշալի կերպով զետեղուած են փողոցները, քարուղիները, պողոտաները, սալարի միջերանոցները և թշնամիի յարձակման դէմ պարսպարող բերդերն ու մարտկոցները:

Փեթակի մը չինութեան ներկայ ըլլալ պէտք է գնահատելու համար մեղուներու աշխատութիւնն, արուեստն և մեթոդաւոր ճշգրտութիւնը: Տեղն որոշուածին պէս աշխատութիւնը կը սկսի. մէկ քանի յառաջընթացներ կը տարածուին չրջակաները քննելու համար բուսականութիւնն և զտնելու համար այն տեղերն, ուր հունձքը լաւ պէտք է ըլլայ: Մեկնելէ յառաջ անոնք լաւ մը կ'ուսումնասիրեն չրջականներն և այնուհետեւ կը թռչին իրենց թևերու ամբողջ ոյժովը—իւր 200 քիլոմետր ժամը—վերադարձին՝ երբէք վայրկեան մ' իսկ չեն վարաներ իրենց բնակարանը զտնելու համար. մաթեմատիքական ճշտութեամբ մը դէպի հոն կ'ուղղուին:

Ներքին կողմն արդէն պատերն պատրաստ են. բոլոր ճեղքերը գոցուած են, հողն աւելած է, ծեփուած և փայլեցուած. գործաւորուհիներու եռանդն աննկարագրելի է. վայր-

կեանք մը պարապ չեն մնար. զետիներ պատրաստուածին պէս ամէնքը մէկանց կը հաւաքուին, իրարու քով խիտ առ խիտ կը շարուին և տասը ժամուայ չափ կը մնան միևնոյն դրութեանը մէջ. այսպիսով յառաջացած տաքութեամբ կը պատրաստուի մեղրամոմը՝ ամէն մէկ մեղուի որովայնին տակ. այն ատեն իրարու ետեւէ կարգաւ ու արագ կը սկսին բերաններովն ու թաթերովը շաղել այդ մեղրամոմն և անով կը սկսին բշխներու շինութեան:

Նախ՝ փեթակը կը բաժնուի հինգ, վեց կամ մինչև տասը մասերու՝ ըստ երկայնութեան, միջնորմներէն իւրաքանչիւրը բաղկացած է երկու կարգ վեցանկիւն բշխներէ, որոնց մէն մի զէմ առ զէմ գտնուող երկու բշխները միևնոյն խաբիսին ունեն. Այդ բշխներէն ամենափոքրերը կը յատկանան գործաւորութեան, աւելի մեծերը արունքներն և ամենամեծերը՝ թագուհիներուն: Այս 80,000-ի չափ պզտիկ բնակարաններուն մէջն է, որ գործաւորութիւնները կ'ամբարեն ձմեռուան պաշարը, մեղրը, և ուր կը գետնուին հաւկիթները, թրթուրներն ու հարսնուկները:

*
* *

Բշխնը գլուխ գործոց մ' է. մեղուն գիտակցաբար կը գործէ և ոչ թէ կոյրդկուրացն. բշխներու շարքին մէջ սխալ մը նըշմարածին պէս չը դանդաղիր քակել ու վերստին չինելէ. ինչպէս ըսինք, բոլոր բշխներն ալ կանոնաւոր վեցանկիւն են և երկրաչափներն այս մասին համամիտ են մեղուններուն հետ, թէ կանոնաւոր վեցանկիւնն այն ձևն է, զոր պէտք է նախընթաց մակերևոյթ մը՝ առանց կորուստի՝ պզտիկ կանոնաւոր մասերու բաժնելու ժամանակ:

Միջնորմներու մէջէն կ'անցնին երկայն փողոցներն, ուր կը վիտայ աշխոյժ բազմութիւնը. փողոցներու լայնութիւնը ճիշտ այնչափ է, որ երկու մեղու քովէ քով կարողանան անցնիլ. միլիմետր մը ոչ աւելի ոչ պակաս: Կարևոր հարց մ' ալ փեթակի օդաստունութիւնն է, զոր լուծած են մեղունները օդին համար մասնաւոր անցքեր ալ պատրաստելով միջնորմներու մէջէն: Մեղրին յատկացուած բշխները փեթակի դռն հակառակ կողմն ամենահեռու տեղերը զետեղուած են, որպէսզի զերծ մնան այդ աւելորդ անցքերէն:

Վերջապէս մեղուի մայրաքաղաքն ունի նաև իր պատնէշները, որովհետև մեղուններն ունին իրենց անհաշտ թշնամիները, որոնց զէմ պէտք է պաշտպանել պետութեան ոսկիդոյն գանձը: Ուրդերը, թիթեռնիկներն և մուկերը կրնան մէկ

ժամուայ մէջ ոչնչացնել ժողովրդական կատաղի աշխատութեան ամբողջ արդիւնքը: Դռան երկու կողմերը կը բաձրանան մեղրամոմէ պատիկ սիւներ՝ իրարու այնչափ մօտ, որ մեղուներէն աւելի մեծ անասնոց անկարելի ըլլայ մուտքը: Երբեմն սակայն թշնամին կը յաջողի թափանցել այդ պատնէշներն և ներս կը մտնէ: Իրենց թշնամիներու ամենավտանգաւորը sphinx atropos կոչուած սև թիթեռնիկն է, որոյ կոնակին վրայ գտնկի պատկեր մը կայ և այնչափ թաւամազ է, որ անտարբեր կը մնայ խայթուածներուն դէմ: Քաջասիրտ հայրենակիցներն անմիջապէս խմբովին կը յարձակին վրան և ականամոմի (propolis) հեղեղով մը կը շրջապատեն դայն, որ օդէն զրկուելով՝ կը մեռնի այս մոմէ գերեզմանին մէջ:

Մեղուաբոյծները շատ անգամ թշնամիի բազմաթիւ դիակներ կը գտնեն փեթակներուն մէջ. մանաւանդ յաճախ կը հանդիպին մուկերու դիակներ, զորս փեթակէն արտաքսելու չեն զօրեր մեղուները: Եւ որպէսզի այդ դիակները նեխելով չապականեն օդը, մեղուներն անմիջապէս մոմով կը պատեն զանոնք: Մաքրութիւնը ամենակատարեալ է ամբողջ փեթակին մէջ և մեղուաբոյծներն յաճախ առիթ ունեցած են դիտելու թէ երբ մեղու մը ունի պատճառաւ արգելուի դուրս ելնելով իր բնական պէտքերն հոգալէ, նախամեծար կը համարի մեռնիլ քան թէ փեթակն աղտոտելը:

*
* *

Արեգակի առաջին ճառագայթներուն հետ, որոնք կ'ոսկեզօծեն ծաղիկներու պսակներն, փեթակը կը զարթնու. ծաղկաքաղներու գունդերն ստուար խուբերով կը մեկնին գործարանէն և կը սարածուին անտառները, դաշտերն ու պարտէզները: Ամենաաննշան ծաղկի բաժակ մ'իսկ զերծ չմնար անոնց այցելութենէն. մէկը ծաղկին նեկտարը կը ծծէ իր կնճիթովն և բերանին միջոցաւ կը տանի խածեակը և հոն կը պահէ մինչև փեթակ վերադառնալը. ուրիշ մը միայն բեղնափռի կը հաւաքէ իր թաթիկներու խողանակներովն և ամբարելով որովայնի տակ ունեցած մասնաւոր կողովներուն մէջ, կ'երթայ փեթակ՝ մեղրամոմ պատրաստելու համար:

Մեղուները մարդոյմէ յառաջ գնահատած են աշխատանքի լաժանման առաւելութիւններն, որով ամէն մի մեղու իր ամբողջ օրը կը յատկացնէ միայն մէկ նպատակի. կամ միայն նեկտար կը ծծէ, կամ միայն բեղնափռի կը հաւաքէ և կամ միայն առանին գործերով կը զբաղի: Ոմանք շուշանները կ'ընտ-

րեն, ոմանք յափրուկները, ոմանք առուոյտներն և ոմանք լաւենին:

Մեղուները նախապէս մօտաւոր կերպով կը հաշուեն, կ'ըսէ ժօրժ դը Լայենս, իրենց հունձքի առօրեայ քանակը. գարնան, զոր օրինակ, երբ միայն անտառի ծաղիկները կան, անոնք ուշադրութեամբ կ'այցելեն հարսնուկները, թռքախոտերը, խոպանուկները և մանուշակները. քանի մը օր վերջն երբ կաղամբի կամ կանճռակի արտերը ծաղկիլ սկսին, բոլորովին բարձի թողի կ'ընեն անտառի ծաղիկներն և ամէնքը միասին արտերը կը փութան:

Աշխատանքի բաժանման հետ, անոնց կեանքի պէսպիսութիւնն ալ կը սիրեն և խոյս կուտան միակերպութենէ. ով որ այսօր նեկտար ծծած է, նա յաջորդ օրը բեղնափոշի հաւաքելու կ'երթայ և երրորդ օրը տունը կը մնայ, որովհետեւ անտեղ ալ բազմաթիւ գործեր կան: Մեղրի հեղուկն իր վճիռութիւնը կորսնցունելուն և թանձրանալ սկսելուն պէս մէկ քանի մեղուներ իրենց խայթոցով հոն կը կաթեցնեն մրջնաթիւռն, որ պէսզի մեղրը չապականի—ասոնք քիմիագէսներն են: Այնուհետև մառանապէսները կուգան գոցելու այդ բջիջի բերանը: Մեղրը պարարտուած է, բայց դեռ ուրիշ բազմաթիւ գործեր կան. փողոցները մաքրել, աւրուած բջիջները նորոգել, նորեր շինել, թրթուրները կերակրել, թագուհիին ծառայել ևայլն:

Գործաւոր մեղուն երբէք արձակուրդ կամ տօն օր չունի: Փետտակի զրոն երկու կողմերը միշտ պահակները կը հսկեն և ամէն ներս մտնողի իսկութիւնը կը հաստատեն իրենց բողկուկներով, որք իրենց շօշափման գործարաններն են—Բայի այդ պահակներէն, կան նաեւ հովանաւ մեղուներ, որք թեւերնին թափ տալով կը թռչտին փեթակի փողոցներուն մէջ և այդ պիսով կը մաքրեն օդը, կը շոգիացնեն մեղրի պարունակած ջուրը և կը պահեն փեթակի յարմարագոյն բարեխառնութիւնը:

Այս գործերէն աւելի կարեւոր է փոքրերն հոգալ և սնուցանելու աշխատութիւնը: Կատարեալ միջատ մը ըլլալէ յառաջ մեղուն շատ մը յաջորդական վիճակներէ կ'անցնի: Ձուճ՝ ամուռնէն չորս օր վերջը կը բացուի և անկէ դուրս կ'ենէ պզտիկ ճերմակ քթուր մը, որուն ձենէն ստնտունները կրնան հասկնալ թէ ան գործաւորուհի մը, արու մը, թէ թագուհի մը ըլլալու նախասահմանուած է: Հինգ օր վերջը բջիջին բերանն օդախիտ կերպով կը գոցուի և թրթուրն հոն իր մետաքսեայ բըժոժն հիւսելով հարսնուկ կ'ըլլայ:

Չարմանալի համբերութեամբ և խնամքով սննուները փոխնիփոխ կը հսկեն հարսնուկներուն և թրթուրներու բջիջ-

ներուն քովերը. խումբերով կը հաւաքուին անոնց շուրջը և այդպիսով յառաջացուցած տաքութեամբ անոնց կուտան կանոնաւոր բարեխաղութիւն: Ստնտուններու մասնաւոր խնամքին առարկաներն են թրթուրները, որովհետեւ այդ ատենն է, որ պէտք է դանոնք կերակրել: Մինչդեռ գործաւորուն կամ արու Ըլլալիք թրթուրնայ միայն մեղրով ու փոշիով կը սնուցուին, թագունի-թրթուրներն իրենց հանգստաւէտ բնակարաններուն մէջ աւելի վարթամօրէն կը կերակրուին. ստնտուններն իրենց գլխուն վրայ ունեցած մէկ գեղձէ մը թագունիներուն համար մասնաւոր կաթ մը կը պատրաստեն, որ բեղնափոշին հետ շաղուելով կը կազմէ այն խիւսը, զոր մեղուաբոյծերը կը կոչեն աբայական խիւս:

*
* *

Փեթակի քաղաքական կազմակերպութիւնը նուազ զարմանալի չէ, քան անոր նիւթական կազմակերպութիւնը:

Ծանրութեան ամենաստուար մասը կը կազմեն գործաւորունները, թուով իբր 40—50,000. ասոնք թագունիէն աւելի պղտիկ են, բայց անոր թեւերէն աւելի երկայն թեւեր ունին, որոնք զարմանալի կերպով յարմարեցած են իրենց պաշտօնին՝ իբր ծաղկաքաղ և ճարտարապետ: Ասոնք են որ կը չինեն բջիջները, կը պատրաստեն մեղրը և կը ստացուին թրթուրներն, առանց երբեք մայրութիւնը ճանչնալու: Ասոնց կեանքը շատ կարճ է—հազիւ 6—7 շաբաթ: Ծնած օրերէն ի վեր աննկարագրելի եռանդով մը գործի կը սկսեն և այդ անխնայ ու անդադար աշխատութիւնն է, որ այնչափ կը կարճեցնէ իրենց թանկազին կեանքը՝ ամբողջովին հանրութեան բարւոյն նուիրուած:

Գործաւորուններէն վերջը կու գան 6—700 արունները — ազնուապետական դասակարգը — աւելի խրոխտ կերպարանքով և աւելի փայլուն գոյներով պճնուած: Ասոնք պետութեան հացկատակներն են. գործաւորունի ոչ խողանակներն, ոչ թաթիկներն, ոչ պատիճն և ոչ ալ խայթիչն ունին: Եթէ երբեմն դուրս կ'ելնեն, այն ալ ցերեկուայ տաքին՝ թարմ ծաղկի մը քով բաժակին մէջ հանգիստ քուն մը քաշելու համար է միայն, ուրիշ ուէ գործ չեն ընէր. փեթակի մէջ մնացած ատեննայն ալ մեղր կ'ուտեն առատութեամբ և հպարտօրէն կը ճամն պողոտաներուն մէջ:

Այս գեղեցիկ դատարկապորտերու խմբին մէջէն է, որ թագունին պէտք է ընտրէ իր ամուսինն, որ յաւերժայնէ սիրունդը: Այս 6—7 հարիւր թեկնածուներէն միայն մէկն է,

որ բաղդը պիտի ունենայ քանի մը վայրկեանի համար միայն թագուհիի կողակցութեան պատուոյն արժանանալու, մնացեալներն ամէնքն ալ կողերեղական մահով մը պիտի տուժն իրենց հեշտօրօր կեանքը:

Փեթակի հոգին թագուհին է. միակ վեհապետն այդ ժողովրդեան, միակ ինքնակալն այդ անթիւ հպատակներուն, որոնց մայրն է բառին իսկական նշանակութեամբը: Եթէ գործաւորութիւն մայրութեան քաղցր հաճոյքէն զրկուած է, թագուհին ալ իր ազատութիւնը զոհած է հանրութեան օգտին համար. նա ցերեկուան լոյսը կը տեսնէ տարին երկու անգամ միայն. առաջին անգամ իր հարսանեաց օրն ու երկրորդ անգամ տարեկան մեծ գաղթականութիւնն — պարսը — առաջնորդելու համար: Բայց այս տարեկան երկու ժամերէն, մնացեալ չորս կամ հինգ տարւոյ իր ամբողջ կեանքը կը նուիրէ անընդհատ ձուածութեան, գարունէն մինչև աշուն:

Երբէք ոնէ վեհապետական գահ թագուհի-մեղուի գահէն աւելի հաստատուն չէ. իր 50,000 հպատակներն, իր իսկական զաւակներն, ամենաջերմ սիրով կը յարգեն ու կը պատուեն զայն. իր կերակուրը մասնաւորապէս իրեն համար կը պատարաստուի տարբեր բաղադրութեամբ, ինչպէս բացատրեցինք վերեւ, և պատուակալ պահակներու խումբ մ'ալ միշտ կը հետեւի անոր, յամենայն դէպս պատրաստ անոր ամենապղտիկ քմահաճոյքն իսկ գոհացնելու: Թագուհիի անցուղարձի ատենն, բոլոր գործաւորութիւնները բարեւի կը կենան, աչքերնին և բողկուկներն դէպի ան դարձած. երբէք ոնէ մեղու չհամարձակիր իր կռնակն անոր դարձնելու: Շատ անգամներ մեղուաբոյծներն զարմանօք դիտած են թէ փեթակին պատահած դժբախտութեան մը ժամանակ, զոր օրինակ երբ փեթակ մը կոտրած, փշրած կամ զլխիվայր դարձած է, միշտ թագուհին ողջ առողջ և անվնաս գտնուած է իր անձնուէր ու հաւատարիմ հպատակներու դիակներուն մէջ պատսպարուած:

Այս անձնուիրութիւնն երբէք ոնէ պարագայում զրոհուած չէ: Թող զոր օրինակ ուրիշ թագուհի մը, աւելի երիտասարդ ու աւելի զօրեղ ներս մտնէ փեթակէն ու համարձակի գահն յափշտակել փորձել. լուրը կայծակի արագութեամբ կը տարածուի. ամենուրեք կը զաղրի աշխատութիւնը և իւրաքանչիւր քաղաքացի կը փութայ վեհապետի օգնութեան. օտարական ինքնակոչն իսկոյն կը պաշարուի բանակներէն և այնչափ կը սեղմուի անոնցմէ, մինչև որ անօթութենէ մեռնի կամ չնչահեղձ ըլլայ. ոչ ոք կը համարձակի խայթել զայն. իր արքայական ծագումն անբռնաբարելի կ'ընէ իր մարմինը: Եթէ պատա-

հի նոյն իսկ որ իշխող թագուհին ամուլ մնայ և հարկ ըլլայ զայն գահէն վար տռնել, իր երախտագէտ դուստրներն անոր համար հեռաւոր թաղի մը մէջ մասնաւոր բջիջ մը կը պատրաստեն, որպէսդի իր կեանքի մնացեալ մասն հոն անցընէ խաղաղօրէն: Եւ ասոնք ամենքն իրականութիւն են, հազարաւոր անգամներ ստուգուած և փորձուած և ոչ թէ բանաստեղծական երեւակայութիւններ կամ յերիւրանքներ:

*
* *

Եւ ինչ անհուն վիշտ փեթակի մը համար, որ իր մայրը կը կորսնցնէ, անմիջապէս բոլոր աշխատութիւնները կը դադրին ի նշան սգոյ և հպատակները փողոցները և հրապարակները կը հաւաքուին անձկութիւն արտայայտող բզդիւններ արտաբերելով:—Երիտասարդ իշխանուհիները դեռ եւս թմրած հարսնուկներ են, որք հաղիւ քանի մը շաքարթէն կրնան զարթնուլ և իրենց մօրն յաջորդել:—Նորեկ վեհապետն ալ անմիջապէս կարելի չէ ընդունել, մինչև որ 24 ժամ անցնի և հպատակներուն այլ ևս ներելի չըլլայ նախկին վեհապետի վերադարձն ակընկալել: Այդ 24 ժամուան պայմանաժամն անցնելէ վերջն է միայն, որ սիրով կ'ընդունեն նորեկն որ իշխանավայել ընդունելութեամբ կը տիրանայ գահին և անմիջապէս իր մայրական պաշտօնի կիրառութեանը կը սկսի:

*
* *

Փեթակի մը կեանքին ամենահանդիսաւոր դէպքը թագուհւոյ հարսանեաց օրն է. նա ինքն է որ կ'ընտրէ այդ թուականն եւ կ'ապահովէ սերունդի յաջորդութիւնը:—Այդ օրը թագուհին, իբր կատարեալ հարս, սովորականէն սաւելի ուրախ է, երբ առաջին անգամ կ'երեւի փեթակի սեամբն վրայ, կը գրէ պ. Մետրըլինդ, քանի մ' անգամ կը թռչի քիչ մը հեռուն և կը վերադառնայ, մինչև որ ուսումնասիրէ փեթակի դիւքն, զոր դրսէն երբէք տեսած չէ և այնուհետև պերճ թոխով մը կը սլանայ դէպի գէնիթ. այսպիսով նա կը հասնի այնպիսի գօտի մը, ուր միւս մեղուներն երբէք հասած չեն իրենց կեանքին մէջ:—Արուներն հեռուէն կը դիտեն անոր թոխի ուղղութիւնն և խմբովին կը հետապնդեն զայն: Թագուհին՝ աղատութեան այս գինովութեամբն արբելու և հնազանդ՝ իր ցեղի այն սքանչելի օրէնքին, որուն համեմատ արուներու ամենադժուարը միայն կրնայ մերձենալ իրեն, կը բարձրանայ շարունակ դէպի եթերային միասնութիւնները: Արուներու բանակն հնազանդէ կը նուազի և քանի մը քաջեր միայն կը զօրեն թագուհին հետապնդելու:

Նա վերջին ոյժ մ'ալ կուտայ իր թևերուն, մինչև որ արուններէն միայն մին մնայ և հասնի իրենս:— Խեղճ ամուսինն իր ճակատագրական պարտականութիւնը կատարելէն անմիջապէս վերջ կայծակնահար վար կ'իյնայ անկենդան:

Եւ ահա թագուհին կը վերադառնայ հանդիսաւոր թափօրով և ժողովրդեան ուրախ ճիչերուն մէջէն կ'առաջնորդուի դէպի արքայական ընակարանը: Աշխատութիւնն ամենուրեք կը վերսկսի նոր աշխոյժով, նոր եռանդով, ազգին ապագան երաշխաւորուած է. քաղաքը միշտ բազմաբնակ, միշտ ուրախ և միշտ բարգաւաճ պիտի մնայ:

*
* *

Ճակատագրական աղէտալի ժամը կը մօտենայ փեսայի զժբախտ եղբայրներուն համար. համբերութիւնը սահման մ'ունի և արուններու դատակապորտ կեանքն ընդհանուր արտունջ կը յառաջացնէ փեթակին մէջ: Թագուհւոյ հարսանիքէն վերջ մանաւանդ՝ անոնք բոլորովին անպէտք և փնասակար անգամներ են: Տեղի չկայ այլ ևս աչք գոցելու իրենց ծուլութեանը:— Թագուհւոյ հարսանեաց հանդիսաւոր օրն իր Ս. Բարթողիմեան գիշերն ունի. յաջորդ օրն իսկ գործաւորուհիներու ³/₄-ը կը մնայ փեթակ և որոշեալ նշանի մը վրայ, ամէնքը մէկանց կը յարձակին արուններուն վրայ. արդէն ի բնէ անգէն և ծոյլ՝ անոնք ուէ գիմադրութիւն չեն փորձեր գործաւորուհիներու քաջարի բանակին դէմ, որ կատաղօրէն յառաջ կը մղէ պատերազմն, մինչև որ արուններու վերջին ներկայացուցիչն ալ դիտապաստ իյնայ դաշտին վրայ: Ամբողջ օր մը, երբեմն աւելի իսկ կը տեսնէ այս կոտորածն և դիակներու փեթակէն զուրս վտարումը:

Փեթակն այնուհետեւ կը հասնի իր հարստութեան և բարգաւաճութեան զազաթնակէտին. 80—90,000 հպատակներ կը բզզան իր պատերուն մէջ. մթերանոցներն ազատելով որկրամոլ արուններէն, կը զեղուն մեղրի առատութենէն. շտեմարաններուն մէջ խիտ առ խիտ շարուած են կարմիր ու սպիւզոյն բեղնափոշիներու դէղերը. 10,000 ձուռն բացուելու վրայ են, 15—20,000 թրթուրներ կը սնանին բջիջներուն մէջ և 30—40,000 հարմնուկներ կը հանգչին իրենց անուշ քունին մէջ: Փողոցները բաւական չեն այսչափ բազմութեան համար և շատ գործաւորուհիներ կը ստիպուին բացօթեայ գիշերել՝ երեկոյին դաշտէն վերադարձէն վերջ: Տարեկան մեծ չարժման թուականն է այս. փեթակը պարս պիտի տայ:

Պարսը (essains) մեղրաքաղաքի ամենահետաքրքրելի գաղտնիքներէն մին է, երբ խորհնք թէ գործաւորունիներն 1—2 ամիս անընդհատ աշխատած են փեթակը բարգաւաճման այդ աստիճանին հասցընելու համար և ահա կամաւ կը թողուն այդ երջանիկ բոյնն ու անոր բարդ ի բարդ գանձերը՝ թռչելու համար դէպի անծանօթը։ Չկարծենք սակայն թէ հանդչելու կ'երթան։ Ո՛չ, իրենց նոր բնակարանին մէջ ալ պիտի վերսկին այն աշխատութիւնն, զոր այնչափ փառաւոր կերպով լրացուցած են հինին մէջ։—Մայիսին կամ յունիսին է, որ փեթակի բազմութեան իբր չորս հինգերորդը հրաժեշտ կուտայ մայր հայրենիքին։ Ով որ ներկայ եղած է այս խլացուցիչ ու անկարգ գաղթականութեան այլ ևս չէ կրցած անշուշտ ճանչնալ աշխատութեան ժամերու խաղաղ ու լուրջ մեղուները։ Ամէն բան փոխուած է. մեղուներն, որք առ հասարակ աննպատակ քայլ մ' իսկ չէին առներ, այլ ևս յիմարաբար կը թռչտին այս կողմ այն կողմ, արտառոց բզդիւններ կը հանեն, զիրար կը հրեն, կը կոխկրտեն կայլն. սովորականէն աւելի բարձր կը թռչին և ոչ վախ ունին ոչ հոգ։ Այդ օրը անոնք այնչափ անվստահ ու անմեղ են, որչափ թիթեռնիկներն. այլ ևս բան մը չունին, բայց եթէ յուսալից ապագայ մը, որ կենդրոնացած է թագուհւոյ անձին մէջ։ Բաւական է միայն, որ անկէ չզրկուին և այլ ևս ունէ հոգ չունին և ոչ զոք կը խայթեն։

Մեկնումի նշանը կը տրուի վերջապէս. կարծես քաղաքին բոլոր շէնքերը կը բացուին միահաղոյն և անոնցմէ դուրս կը ժայթքի սև ամբոխը կրկին, եռեակ կամ քառեակ խումբով մը. —քանի մը վայրկեան այդ թաւշային ցանցն անշարժ կը սաւառնի փեթակի դռան քովերը, կը վերվէտայ, կը վարանի... և վերջապէս ամբողջութեամբ կ'ուղղուի դէպի որոշեալ տանձներն, խնձորներն կամ թմբին. թագուհին կ'երթայ կը փակչի հոն իբր ոսկեղէն գամ մը և միւսներն անոր կը միանան մի առ մի, կոնաձեւ դանգուած մը կազմելով։

Մինչդեռ պարսը տեղ կը փնտռէ իր գաղթականութիւնն հաստատելու համար, անդին մայրաքաղաքին մէջ քաղաքական ծանրակշիռ դէպքեր կը պատրաստուին։ Քանի մը հաղարմեղուններ մնացած են հոն, որպէսդի պահպանեն մեղրի պաշարը, խնամեն հարսնուկները, առաջնորդեն մասնուկներու առաջին թռիչները կայլն։ Անոնք կը հսկին մասնաւորապէս իշխանուհիներու բջիջներուն։ Փնացող հարսնուկներուն մէջ կայ մէկը, զոր Նախախնամութիւնը զրոյմած է արդէն արքայական կնիքով և որ կը զարթնու դանդաղօրէն։ Ամբողջ քաղաքն անձկանօք անոր կը սպասէ։ Եւ ահա վերջապէս այդ բջիջէն բզդիւն մը կը լսուի։

աշխատութիւնները կ'ընդհատուին անմիջապէս և մեղուները կը հասնին խմբովին: Բջիջի փեղկը կը ծակի, վահագետը դուրս կ'եկնէ իր մենաստանէն և կ'ողջունուի ուրախութեան ճիչերով, կը թնդացնեն ամբողջ փեթակը:

Հպատակներն անմիջապէս կը սկսին խոզանակել զայն և մաքրել անոր մարմնոյն փակած բոժոժի թելերն: Բայց նա գիտակից իր վիճակին և վերահաս վտանգին, ժամանակ չկորսընցներ այդ յարգանքներն ընդունելու համար:—Նա գիտէ թէ բախտը զինքը ընտրած է իբր թագուհի, ուստի պէտք է որ միայն իսկ թագաւորէ: Հազիւ քունէն արթնցած, անգլթօրէն կը յարձակի իր քոյր իշխանուհիներու բջիջներուն վրայ և մէկ վայրկեանի մէջ կը կոտորէ իր բոլոր ոսոխները: Հպատակներն ունէ պաշտպանութիւն չեն ընել զոհերուն և կը փութան անմիջապէս մաքրելու իշխանական բջիջներն անոնց դիակներէն:

Եթէ դիպուածաւ պատահի որ երկու երիտասարդ իշխանուհիներ միևնոյն ժամանակ դուրս գան իրենց բջիջներէն, անոնք անմիջապէս մենամարտի կ'ը սկսին գահն իրարմէ յափըշտակելու համար՝ ի ներկայութեան ամբողջ ժողովրդեան: Եթէ մին զօրաւոր ըլլալով անմիջապէս սպաննէ միւսը, լաւ, իսկ եթէ պատահի որ երկուքն հաւասարապէս զօրաւոր ըլլան և մենամարտն երկու մարտիկներուն համար ալ ազէտալի հետեւանք մ'ունենալ թուին, ժողովուրդը միջամտելով կ'արդիւնէ կոխը կարճ ժամանակի մը համար, մինչեւ որ վերստին կազդուրուելով շարունակեն պայքարն և մին սպաննուի ի փոռս միւսին:

*
* *

Մարդկային իմացականութիւնն ինչ կրնայ աւելցնել մեղուի կատարած այս հրաշալիքներուն վրայ: Ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ: Եւ արդարեւ մեղուաբոյծի դերը կը սահմանափակուի միայն մեղուի աշխատութիւնն աւելի արդիւնաւոր ընելուն որա պարտքն է երթալ հաւաքելու պարսը, զոր միակ թողուցինք ծառին վրայ և այս շատ պարզ գործողութիւն մ'է:—Մեղուաբոյծը գլուխը կը ծածկէ քօղով մը, ձեռքը կը թաթխէ պաղ ջուրին մէջ և պարսին ճիւղը կը թոթուէ պարապ փեթակի մը մէջ. եթէ պարսը հաստատուն կերպով փակած է ծառին, այն ատեն գդալով մը կ'արելի է դիւրութեամբ ժողովել մեղուներն, որք ունէ դիմադրութիւն չեն ընել այդ օրն, ինչպէս ըսինք վերեւ:

Մեղուին փեթակ մը պատրաստելով՝ մեղուաբոյծը կը խնայէ անոր ժամանակն և մեղրամոմը:—Մեղուին խումբը դիւ-

րաւ կ'ընտելանայ իր նոր բնակարանին և շուտով կը ձեռնարկէ անոր կազմակերպութեանն ու բարգաւաճմանը:

Մեղուաբոյձի ամենափափուկ և կարեւոր աշխատութիւնը սեպտեմբերին է, երբ նա կ'այցելէ փեթակները: Պէտք է ուշադիր ըլլալ փոխելու այն թագուհիներն, որոնք սկսած են ամլանալ և կամ որոնց ձուածութիւնը դանդաղացած է. ինչպէս ըսինք՝ գործաւորութիւնը կեանքն հազիւ մէկ երկու ամիս կը տնէ, որով ձուածութիւնն ամենակենսական պայմանն է փեթակի շէն մնալուն:

*
* *

Այս հակիրճ ուսումնասիրութեամբ կը տեսնենք թէ մարդուն դերը շատ աննշան է մեղուագործութեան այս սքանչելի արուեստին մէջ: Այս ուսումնասիրութիւնը հարկ կը դնէ մեղ խոստովանելու թէ մեր այս ինչ այն ինչ թանկագին յատկութիւններն ունին արդէն մեղուները և մեզնէ աւելի յարատեւութեամբ ու խնամով ի կիր կ'առնուն. բացի ասկէ, կը տեսնենք թէ անոնք ունին նաև այնպիսի գերազանց յատկութիւններ, որոնք մեր քով իրենց բացակայութեամբ միայն կը փայլեն:

Փեթակն այցելելիս՝ հետաքրքրական պարզ քմահաճոյք մը գոհացնելէ աւելի լաւ կ'ընենք եթէ մեր կեանքի ամէն շրջաններուն համար ալ կենսական կարեւորութիւն ունեցող դասեր ու օրինակներ առնել դիտնայինք բնութեան այդ հանճարեղ ուսուցիչներէն: Եթէ կարողանանք անոնց բաղմաթիւ արժանիքներէն մին իսկ—անխոնջ ու յարատեւ աշխատութիւնը—բնաբան ընտրել մեր կեանքին, վստահ եմ թէ բոլորովին տարբեր և շատ աւելի նախանձելի վիճակի մը կրնանք հասնիլ մենք ալ:

Մ. ՏէՐՊ.

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մօսկ, № 31. Հայ կաթօլիկ համայնքը.—«Յայտնի է, որ Կովկասում և Անդրովկասում ապրող հայ-կաթօլիկները զետեղուած են Քիֆլիսի, Քովթալիսի, Երևանի նահանգներում, նաև Կարսի և Արդուինի շրջանում: Հայ կաթօլիկների պաշտօնական թիւը համարում են 50,000 հոգի (տե՛ս «Փեմական օրացոյց», Սարատով 1901 թ.): Հայ կաթօլիկները ունեն երկու հոգևոր կառավարութիւն.—մէկը Միալցխայում, միւրը Արդուինում: Այդ հոգևոր կառավարութիւնները պաշտօնապէս ճանաչուած են կառավարութիւնից որպէս անմիջական հսկող հայ-կաթօլիկների հոգևոր զործերին, համաձայն ազգային սովորութիւնների: Գործածական լեզուն թէ՛ եկեղեցում և թէ՛ հոգևոր կառավարութիւնների մէջ հայերէնն է:

1877 թուի յունուարի 8-ին Միալցխայում կառավարութեան հրամանով տեղի ունեցաւ ազգային ժողով, որտեղ նախագահում էր Ալէքսանդր Արարատեան, մասնակցում էին ժողովին 68 հոգևորական և աշխարհական պատգամաւորներ: Ժողովի նպատակն էր. 1) հայ-կաթօլիկների հոգևոր կառավարութիւնը տեղափոխել Քիֆլիս, որպէս կենտրոն և յարմար տեղ. 2) խնդրամատոյց լինել բանալու հայ-կաթօլիկների հոգևոր դպրոցը, որտեղ սովորէին մանուկներ ապագայում քահանայ լինելու համար: Ժողովը

պարապմունքները տարտելուց չեւտոյ իր զեկուցումը տուեց կառավարութեան:

1878 թ. յունուարի 19-ին գեներալ Կօմարովի զօրքերը Արդուինոյ մտան Արդուին և այդ օրից Արդուինը իր շրջակայքով միացաւ Ռուսաստանին: Արդուինում ապրում էր եպիսկոպոս Անտօն Հալաճեանը, որ զրկուելով աչքերից, չէր կարող թեմը կառավարել: Հարկաւոր էր նոր եպիսկոպոս ընտրել: Ընտրեցին Յովհաննէս վարդապետ Զաքարեանին: Զաքարիա եպիսկոպոսի իշխանութիւնը սահմանափակում էր միայն Արդուինի թեմով, իսկ Քիֆլիսի, Երևանի նահանգի հայ-կաթօլիկները կրկին մնացին Սուրբ-Սովի լատին եպիսկոպոսի իշխանութեան տակ:

Ջուրկ լինելով սեփական հայ-կաթօլիկ եպիսկոպոսից, զուրկ էին նաև հոգևոր դպրոցից. քահանաները բոլորովին զուրկ էին կարևոր ուսումից և ո՛րտեղ սովորէին: Հոգևոր դպրոց հաստատելու համար շատ ջանք գործ դրեց հայր Ալէքսանդր Արարատեան: Նրա ցանած սերմը չը կորաւ: 1893 թուի մայիսի 25-ին հրատարակուեց Բարձրագոյն հրաման: Բարձրագոյն Հրովարտակի մէջ հրամայուած էր. 1) հաստատել Քիֆլիսում հայ-կաթօլիկների համար հոգևոր կառավարութիւն, որ պէտք է բաղկանայ 1 նախագահ անդամից, 3 անդամներից և մէկ

քարտուղարից. որոշուած էին նաև այդ պաշտօնեաների ռոճիկները. 2) բանալ Թիֆլիսում հայ կաթօլիկներին հոգևոր սեմինարիա, որտեղ պատանիները պատրաստուեն հոգևոր կոչման մէջ ծառայելու համար. 3) Միջի փողոցի ս. Սատուածածնի եկեղեցին լանձնել հայ-կաթօլիկներին, քանի որ այդ եկեղեցին շինուած է հայ-կաթօլիկների փողով:

Բարձրագոյն հրամանի որոշումները տակաւին չեն գործադրուած: Միայն յոյս կայ, որ շուտով բացուի թէ հոգևոր կառավարութիւնը և թէ դպրոցը: Դատապարտելի է մեր հոգևորականների միմեանց հետ անհաշտութիւնը. փոխանակ սիրով և համերաշխութեամբ գործ վարելու, մեր հոգևորականները միմեանց են պախարակում և չը կայ մէկը, որ մտածէ ընդհանուրի օգտին, աշխատէ ընդհանուրի համար:

Քանի որ լաւ ժամանակն է, մենք կը խնդրենք մեր յարգելի հոգևորականներից մի ժամանակ մոռանալ իրանց եսը և աշխատել գործի համար: Հարկատու է խնդրել և իմանալ ինչո՞ւ ուշացաւ մեր դպրոցի և հոգևոր կառավարութեան բացումը. ուրիշները իրանց կը հաշուեն անկարող, զոնէ ընտրեն իրանց միջից մէկը, որ առաջ տանէ գործը:

Մենք միշտ զանդատուած ենք, թէ չունենք կրթուած հոգևորականներ, չունենք դպրոց և մեր տղաները անկրօն են մեծանում: Բայց ծոյլ մարդը ի՞նչ կարող է ունենալ...

Բազմալեւոյ, չունիս Խմբադրական յօդուածը այս անգամ խօսում է այն հարցի մասին թէ պէտք է արդեօք հասարակական ծառայութեան ասպարէզում սպասել զնահատութեան, վարձատրութեան: Մեղանում այս հարցը հիանդոտ կերպարանք է ընդունել: Գործիչը

պիտի զնահատութիւն գտնէ. սա բնական է, անհրաժեշտ է, առանց սրան առաջադիմութեան գործը չէ կարող ապահովուած լինել: Բայց մեր մէջ հասկացողութիւնները շատ շուտ են յեղաշրջում, ուլանդակում. ճիշտ այս դրութեան է մատնուած և գործիչի զնահատութեան հարցը: Պնահատել... Բայց ո՞ւմ: Նրան, ի հարկէ, որ արժանի է, նրան, որ վատակ, երախտիք ունի: Մինչդեռ մեղանում վատքի և արձանի աչք դրած է ամեն մի տափակութիւն, ամեն մի ոչնչութիւն: Մեծամտութիւնը այն աստիճան վարակել է մեր թղուկներին, որ նրանք ամեն մի քայլում դափնինք են պահանջում: Այդ պատճառով էլ մեղանում կորցրել են իրանց նշանակութիւնը թէ՛ դափնիները, թէ՛ հասարակական ցոյցերը: Եւ ամենից ցաւալին այն է, որ մինչդեռ անշուք միջակութիւնները դափնիներ են մուրում, իսկական փոքրաթիւ երախտաւորները մեռնում են մոռացութեան մէջ, չեն զնահատուում: Զը զնահատուած մնալու իրականութիւնը հին է մեղանում, պատմական մի ախտ. և եթէ նայենք պատմութեան էջերին, կը տեսնենք որ մեր լաւագոյն գործիչները ոչ միայն չեն զնահատուած, այլ և անարգութեան, թշնամութեան են եղել մատնուած: Ահա այս ազդային յատկութիւնը աչքի առաջ բռնած՝ «Բազմալեւոյ» յօդուածում է որ իսկական, ալնիւ գործիչները աշխատեն առանց փութի, խրախուսանքի ակնկալութեան: «Մեր նոր սերունդը պէտք է արհամարհէ բռնի քաջալերութիւնը, պէտք է արհամարհէ նենգաւոր հարուածները և խաթոցները: Հասարակութեան օգտին, յառաջադիմութեան և վերակենդանութեան նուիրագործուած աղնիւ և անձնանուէր գործիչը պէտք է չունի խրախուսանքի, որոնք քնքուշ

գլխունք են անձին, հասարակութեան համար կուտողը, եթէ պատերազմի մէջ փոխանակ բռնեցքներու, գնդակներու, սուրերու և սուրիններու հարուածներուն և խոցերուն կը սպասէ համբոյցներու և փաղաքշական ջղեր թուլացնող զրուարիքներու, մենք կըսենք, թէ այդ մարտիկը պատերազմի կոչում չունի, նա հասարակութեան գերութեան շղթան խորտակելու նպատակ չունի, այլ զարշ անձնական սնանկարծութիւնն է իր ամբողջ մտածութիւնը՝ ո՛ր և է հասարակաց գործերէն՝ մենք զուրս քաշենք ազգային թեթեւ, հիւանդ մտքերը, որոնք իրենց անձնասիրութիւնը կուռք կանգնած, կըջնանան երկրպագուներ որսալու, չէ՛, չխնկարկենք այդ վիշապներուն, որոշենք զոտ ազգասէր խարդախ և փառամոլ անձնասէրէն. զետեաքարշ տապալենք մեր ներքին նախանձի հրէշը և աշխատինք սիրել և ճանչնալ ճշմարիտ անձնանուէր գործիչներու վաստակը՝ Ծարգանք դէպի յարգելին՝ նուաստութիւն, խոնարհութիւն չէ, այլ ազնիւ կըթութիւն... ուսկից կը խորշին զոտողները, անձնամոլ ցաւազար մարդուկները։ ճշմարտութիւնը այսպէս միայն կարելի է պատմել։

Ամսապրի միւս յօդուածներէց չիշենք մի փոքրիկ կենսագրական յօդուած, նոտիրուած պ. Ղազարոս Յղաչեանցին նրա քառասնամեայ յօբելեանի առթիւով և «Հինէն—Նորէն» փոքրիկ, բայց սրամիտ յօդուածը։ Այս տարուայ սկզբում էջմիածնի Ղազարապատում մեռաւ Յովսէփ ձանկկեան, «Հնութիւնք Ակի աչք գրքի հեղինակը և սրտղամառը կաթողիկոսական վերջին ընտրութիւնների ժամանակ Մեռաւ այդ խելճ, բազմատաղ մարդը մենակ ու անյաչտ, ինչպէս մի զժբարիտ զարիք. նրա դիակը գերեզման տարան ազրի սալովի Յի-

շատակելով այդ մահը, յօդուածագիրը անցնում է Ակի անցեալին ու ներկային, փորձում է մի քանի անուններ բացատրել սանակրիտի օգնութեամբ։ Ակի մէկն էր այն զժբարիտ հայաբնակ Եղեղերից, որոնք քարուքանդ եղան 1895—1896-ի թիւրքական զազանութիւնների ժամանակ։ Նրա հայ ժողովուրդը հարուստ բանաստեղծութիւններ ունի և յօդուածագիրը կարծում է թէ «Կառնիկ, ուստի՞ կու դաս» հռչակաւոր երգը Ակիում պիտի լինի հիւսուած։ Ի վերջոյ սանակրիտի օգնութեամբ յօդուածագիրը բացատրում է մեր «Վարդափառ» բառը։ Մինչև այժմ ամենքը համոզուած էին, որ այդ բառը կաղմուած է «վարդ» բառից։ Մինչդեռ սանակրիտերէն «վարդա» նշանակում է ջուր, իսկ «փառ» («փառ» արմատ) նշանակում է սըրսկում։ Եւ իրաւ, Վարդափառի տօներին մարդիկ միմեանց վրայ ջուր էին սրսկում։

Ահաբա, մարտ—ապրիլ էջմիածնի պաշտօնական տմսագրի համար կազմուած նոր խմբագրութիւնը միայն չորս ամիս կհաւք ունեցաւ.—արդէն չալտնի է, որ այս համարը վերջինն է, որ հրատարակում է նոր խմբագրութիւնը։ Այսպէս են էջմիածնի բաները։ Այս անօրինակ սակաւակեցութիւնն է, ինչպէս ասում են շատերը, ունի իր պատմութիւնը. բայց մենք միայն երկու խօսք կ'ստենք նրա մասին։ Նոր խմբագրութեան առջև դրուեցին զանազան արգելքներ. երբ էջմիածինը կամենում է խանդավել, ամեն միջոցներ պատրաստ են նրա համար։ Այդ արգելքներից զխաւորը, ինչպէս լսում ենք, այն է, որ «Արարատի» նոր խմբագրութեան թույլ չը տուին վարձատրել աշխատակիցներին, վարձատրել նոյն իսկ ոչ թէ փողով, այլ ար-

տառապութիւններով: Շատ բնորոշ է այս իրողութիւնը: Մի վանք, որ ունի մեծ տպարան, կանգ է առնում այնպիսի մի, իսկապէս չնչին, ծախսի առաջ, ինչպիսին է շարածից արտատպութիւն տալը: Եւ սակայն այդ տպարանը կլանել է տասնեակ հազարներ և ոչ միայն կլանել է, այլ և կլանել է տուել: Վանքի այդ գրօշանոց հաշիւները լաւ նմուշ են թէ ինչ կարելի է սպասել նրա տպարանից: Եւ խմբագրութեանը, ի հարկէ, մընում էր հրաժարուել ձեռքերը կապկապած աշխատելու պատուից: Ներկայ միացած համարը արդէն նշաններ է ցոյց տալիս, որ Եջմիածնի ամսագիրը կարող էր և առաջադիմել, անցեալի հետ համեմատած: Ուշադրութեան արժանի է, իբրեւ անակնկալ նորութիւն, Հովնաթան Վանոնադրութիւն Հայաստանեայց Առաքելական ս. Եկեղեցու ծրագիրը, ինչպէս նաև մի քանի պատմական և լեզուագիտական յօդուածներ, մանաւանդ մատենախօսական բաժինը: Այո՛, Եջմիածնում էլ կարելի է գործ կատարել, թէև փոքրիկ ու համեմատ գործ: Բայց դժբախտութիւնն այն է, որ այնտեղ ամեն մի նոր բան ծնւում է իսկոյն մեռնելու համար... Դեռ կրունքը չը կատարած թաղման հանդէսն է բոլորում:

Լուսնայ, մայիս—յունիս: Անցեալներում մենք անուանել էինք Գիւտ քահանայ Աղանեանցի այս հանդէսը տէրտէրական — հղերական: Այս անունը վրդովմունք էր պատճառել հանդէսին, շտապեց, վիրաստրուածի ձեռով, անուանել մեր տուած անունը անմիտ: Մենք պատասխանեցինք, որ «Լուսնային» այդպիսի անուն տալով, նկատի չենք ունեցել, որ նրա տէրը մի տէրտէր է, այլ այն ուղղութիւնը, որին հետևում է հանդէսը: Եւ բերել էինք փաստեր. յօդուած Մայր-

Մաշտոցի տպագրութեան մասին, մի այլ գրութիւն էլ կեղեցական ժողովների մասին: Այժմ «Լուսնայ», տէրտէրական հանդէսին յատուկ բարեխղճութեամբ, զեկուցանում է իր ընթերցողներին թէ «Մուրճը» Մայր-Մաշտոցի տպագրութեան դէմ է, ապա գալիս է մեզ խնդրելու, որ ցոյց տանք իրան թէ եթէ աւելորդ է Մայր-Մաշտոցի տպագրութիւնը, հապա ի՞նչ բան ենք մենք կարեւոր համարում «հայ եկեղեցու զոյութեան համար»: Յայտնում ենք Գիւտ քահանայ Աղանեանցին, որ Մայր-Մաշտոցի տպագրութեան դէմ մենք ոչինչ չենք ասել. մենք միայն յիշել ենք նրան իբրեւ փաստ, որ «Լուսնայ» այդպիսի յօդուած տպելով ցոյց է տալիս իր ուղղութիւնը: Հանդէսը, ի հարկէ, իրատեք ունի տպել յօդուածներ ոչ միայն Մայր-Մաշտոցի, այլ և ծամագրքի, ձառոցի, Շարականի, Նարեկի, Յայտնաւորքի մասին էլ. իրատեք ունի, որովհետեւ տէրտէրական—կղերական հանդէս է: Մենք միայն այդ էինք ուղում տպագրեցանել: Եւ ասացէ՛ք, մի՞թէ այնքան վիրաստրական է մի տէրտէրի համար, եթէ նրան ասեն թէ տէրտէրական հանդէս է հրատարակում: Ինչպէս է, որ Գիւտ քահանան չէ սարսափում իր այդ վրդովմունքից: Այժմ որ «տէրտէրական» կոչումից դուրս գալով, «Լուսնայ» պէտք է դառնայ նոյնպիսի «կարմիր», ինչպիսին է ճաղմավէպը: Իսկ թէ ինչքան սոսկալի բան է կարմիր լինելը, այդ արդէն Աղանեանց քահանայն ցոյց է տուել նոյն աչս համարում, խօսելով ճաղմավէպի մասին Գալով այն հարցին, թէ ի՞նչ կըլամենայինք մենք տալ Մայր-Մաշտոցի փոխարէն, պատասխանում ենք Գիւտ քահանային, որ կարօտութիւն չունենք նրա տուած հարցերին և այն, ինչ հարկաւոր ենք համարում ասել, կ'ասենք ա-

աւանց նրա տէրութեան հանդէսից թողտուութիւն ստանալու Մի վերջին խօսք էլ: Եթէ կամենում էք, որ ձեզ հետ հնարատր լինի որեւէ հարցի մասին խօսելու, բանակոխ մղելու, եղէք շիտակ, լաւ հասկացէք ձեր կարգացածը, եղէք վաշխուշ և օրինաւոր: Ծամածռութիւններ առանց այն էլ շատ կան. և տէրութեան հանդէսը չըսկտի մեզ զարմացնէ ծամածռութիւններով, չեղաշրջումներով, փարիսեցիական վայնասուններով: Մենք այլ ևս ոչ մի ցանկութիւն չունենք խօսելու այս առիթով Աղանեանց քահանայի հետ:

«Кавказский Вѣстникъ», յուլիս: Վերջին ժամանակներս Քիֆլիսի ռուս ամսագիրը ենթարկուել է տարօրինակ ճակատագրի: Յունիսի համարում խմբագրութիւնը խնդրում էր նոր ձեռագիրներ չուղարկել մինչև առանձին յայտարարութիւն այդ մասին. իսկ յուլիսի համարը բոլորովին չունի ամսագրին չատուկ բաժինները. ոչ ներքին, ոչ արտաքին տեսութիւն, ոչ մատենախօսութիւն—մի խօսքով ոչինչ բան, որ կապէր նրան ընթացիկ կեանքի հետ: Այդ համարը մի ժողովածու

է, բաղկացած վեպերից և մի երկու յօդուածից, որոնք կարող են տւալուած լինել ամեն ժամանակ: Գ. Իւրի Վեսելովսկի ունի այս համարում «Կօրնէլ և Հայերը» վերնագրով մի յօդուած: Կօրնէլը, XVII դարի ֆրանսիական հռչակաւոր դրամատուրգը, ինչպէս յայտնի է, ունի տրագեդիաներ, որոնք վերցրած են հին հայոց կեանքից: Դրանցից մէկը «Պօլիվկոս», վկայ հայկադն», թարգմանուած և տւալուած է Վենետիկում: Պ. Վեսելովսկի պատմում է թէ այդ և թէ Կօրնէլի երկու ուրիշ պիեսների բովանդակութիւնը և վերջում խորհուրդ է տալիս թարգմանել և այդ երկու չը թարգմանուած տրագեդիաները («Նիկօմեդ» և «Սուրէն»), որոնց մէջ դուրս են բերուած մի հայ թագուհի և մի հայ թագաւորի աղջիկ: Թարգմանելով դրանց, ղաւազուն հայ դերասանուհիներին—ասում է պ. Վեսելովսկի—հնարաւորութիւն կը տրուէր մտցնել իրանց բեպերտուարի մէջ I—II դարերի (Ք. ա.) երկու հայ իշխող և հմայող հայ աղջիկների դերերը, որոնց պատկերները այնպիսի հմտութեամբ ստեղծել է Կօրնէլի վեհ հանճարը:

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ն Ե Ր

«Մուրճի» մաս-մաս վճարող բաժանորդներին խմբագրութիւնն խնդրում է, որ բարեհաճեն ուղարկել իրանց վրայ մնացած վճարները և աւելորդ դժուարութիւններ չը պատճառեն իրանց անճշտապահութեամբ: «Մուրճի» լաջորդ 7 ձեւ, ուղարկուելու է միայն այն բաժանորդներին, որոնց վրայ ընտա ապառիկ չը կայ:

«ԳՈՒՏՏԵՆԵՐԳ» գրավանառանցում վաճառուում են
Ա. Պօղոսեանի գումարով հրատարակուած հետեւեալ
գրքերը.

Եօրն ագուաւ.	Պատկերազարդ Փոխազրեց Լեոն Մելիք- Ազամեան:	40-ական կ.
Կարեկն ու Մանեկը կամ		
Քոյր եւ եղբայր.		
Պսիկ ու հօտիկ.		
Անդադդ Հանեսը.		
Ինչ է ասում սենեակը, թարգմ. Զ. Տէր-Գրիգորեան		10 կ.
Եասի արկածները, թարգմ. Պ. Պռլեան		40 »
Պառաւ ծիսը, թարգմ. տիկ. Եղիս. Սարգսեան		3 »
Խղճով դատաստան, թարգմ. Ստ. Մալխասեան		5 »
Արդար ծերունի, թարգմ. Ա. Մխիթարեան		15 »
Մախիթա, » » »		15 »
Իվիանկա, թարգմ. Պ. Հովսեփեան		10 »

Գումարով առնողներին զիջումն կը լինի.

Դիմել. — Тифлисъ, Книжный магаз. „Гуттенбергъ“,
Дорисъ-Меликовская, 11. Г. Галустану. 4—2

ՄԱՅՐՈՆԵՆԻ ԻՕՄԳ

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՋԵՌՆԱՐԿ

կրստը դասարանների համար

Համառօտ բառգրքով:

Կազմեցին

Կ. ԿՈՒՍԻԿԵԱՆ ԵՒ Լ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Գինն է 70 ԿՈՊԷԿ

Դիմել՝ Թիֆլիս, «Կենտրոնական» և «Դոկտորներէրգ»
գրավաճառոցները:

«ԳՈՒՏՏԵՆԵՐԳ» եւ «ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ» գրավանառանցնե-
րում ծախսում են «Մուրն» ամսագրի հետեւեալ հրատա-
րակութիւնները.

	Ռ.	Կ.
1. Լ. Տօլստոյ, «Յարութիւն», վէպ, թարգմ. Տ. Յ.	1	50
2. Ալ. Դոդէ, «Ճիւղման», վէպ, թարգմ. Տ. Յ.	1	—
3. Լէօ, «Հայկական Տպագրութիւն», II հատոր	1	50
4. Բժպ. Վ. Արծրունի, «Ամուսնութիւն»	—	75
5. Վ. Միրաքեան, «Լալուարի որսը», պօէմա	—	40
6. Պռլկին, «Յաւերժահարսը», թարգմ. Կ. Կրասիլնիկեանի	—	15

ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Հ Ի Ն Ց Ա Ի

(Հրապարակախօսական խոհեր)

ԳԻՆՆ Է 30 ԿՈՊԵԿ

Ծախուում է Թիֆլիսում, «Դուռտեներէրգ» գրավաճառանոցում:

Լ Է Օ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մեր կեանքը, գրականութիւնը անցեալում

Հասու երկուրդ. — XVIII դար

Առաջին մաս

ԳԻՆՆ Է 1 Ռ. 50 Կ.

Ծախուում է Թիֆլիսում, «Մշակի» խմբագրատանը եւ «Դուրս-սենքերգ» գրավաճառանոցում:

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Տ Ե Մ Ի Ս

ՀՆՏԱՆԵԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ԱՄՍԱՀԱՆԴԷՍ

Օրդան XX-րդ դարու հայ կանանց

Պիտի հրատարակուի իր սեփական տպարանին մէջ: Բաղկացած 32 մեծադիր երկսինեակ էջերէ:

Տէր և տնօրէն-խմբագիր՝

Օր. Մառի Պէյլերեան

Ե գիտոսի համար

Տարեկան բաժանորդագինն է. զրշ. ողջ . . . 40
վեցամսեայ 25

Արտասահմանի համար

Տարեկան ֆրանկ 12

Հասցէն՝ Rédaction de la Revue des Femmes Arméniennes
„Artémis“, le Caire, Egypte. 3-3

16. ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆԻՔ, Երևանի քաղաքային ինքնա-
վարութեան քառամեայ դորժուէութիւնը, Ա—Դօ 195
17. ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ֆրանսիական նոր մինիստրու-
թեան ծրագիրը.—Ֆալլուի օրէնքը.—Բարձր բուրժուա-
կան շրջանների բարքերից.—Փօրեսի խօսքերը խաղա-
ղութեան մասին.—Էդուարդ ՎԻ-ի թագադրութեան
հանդէսի լեռածղումը.—Բուլղարական իշխանի և իտա-
լական թագաւորի այցելութիւնը Փաղաւոր Կայսրին. 1. Ս. 199
- Պ օ լ ս ի թ ե թ ե ռ ի ց. Նանասարեան վարժարան և Եկրատ
Կօլէժ.—Նիսարիոյ Ս. Կարապետ վանքի զպրօցը.—Գեր-
մանական երկսեռ որբանոց վանում.—Կիլիկիայի կաթո-
ղիկոսական բնարութեան հարցը.—Արդի Հայերէնի
Բառարանի հարցը.—Ձուհաճեանի մահարձանի առիթով.
Դանեմարկցի հայաւերները 203
18. ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ, Տիգրանի 216
19. ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԵԱՐՀԻՑ, Մեղուներու կեանքէն, Մ. Տերպ. 221
20. ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 233
21. ՅԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 238
22. ՅԱԵԼՈՒԱԾ «ՕՐԱՄՈՒՏԻՆ», Վէպ Ի. Ս. Տուրգենեւի. 97—172

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ Է 1902 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐՃ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ

Ա.Մ Ս Ա. Գ Ր Ւ

(Նոր չըջան, II-րդ տարի)

Խմբագրության անդամներն են՝ պ.պ. ԼԵՒՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ և ԼԷՅՕ

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Դ Ա Գ Ր Ւ Ն Ը

Ռուսաստանում տարեկան 10 անգամ. Արաստահանում՝ 12 անգամ.

” կէս տարին 6 ” ” ” 7 ”

” 1 ամսան 1 ” ” ” 1 ” 20 Կ.

«Մուրճ» ամսագրին կարելի է զրուել Թիֆլիսում—խմբագրատանը (Գանձիսկայա փողոց, № 21, տ. ՋանՇուղայովի):

Խաչատրյանի ալի անդերից պետք է դիմել՝ Тифлисъ, въ редакцію журнала „Мурчъ“.

Արաստահանից՝ Tiflis, Rédaction de la revue „Mourtech“.

Ծանոթութիւն. Ով զոգուարանում է Ռուսաստանում տարեկան բաժանորդագրութիւնը (10 Լ.) վճարել միանուագ, կարող է տալ մաս-մաս (սկզբում 5 Լ., մայիսի 1-ին 3 Լ. և յուլիսի 1-ին 2 Լ.):

Հասցէն փոխելու համար պետք է ուղարկել 40 Կ. (մարկաներով):

«Մուրճում» ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ զեփելելու համար պէժք է վճարել.

Մի երես ամիս լաւտարարութեան համար . 10 Լ.

1/2 ” ” ” ” ” 5 ”

1/4 ” ” ” ” ” 2 ”

ԱՊՍՈՒՒՆ կամ ԶՐԻ ոչ ոքի «Մուրճ» չէ ուղարկուում

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

1. Խմբագրութիւնը չափով խնդրում է յօդուածագիրներին՝ գրել պարզ, մանասան թուր, չափով անուներն ու օտար բառերը, և թերթի միայն մի երեսի վրայ:

2. Զընդունուած մեծ յօդուածները պահուած են խմբագրատանը 6 ամիս, իսկ փոքր յօդուածներն ու բանաստեղծութիւնները չեն վերադարձնուում: Զեռագիրը չեա ստանալու համար պէտք է ուղարկել ճանապարհամասը:

3. Գրուածքների վարձատրութեան չափը որոշում է Խմբագրութիւնը:

4. Խմբագրութիւնը իրան է վերապահում ուղարկուած յօդուածները փոփոխելու կամ կրճատելու իրաւունքը:

5. «Մուրճի» համարը չի ստացուելու զեպրում պէտք է Խմբագրութեան տեղեկութիւն տալ մինչև յաջորդ համարի յոգս տեսնելը: Այդ տեղեկութեան անհրաժեշտ է կցել տեղական պատասխին զրասնեակի հաւաստագիրը (удостоверение), որ ամսագրի համարը չի յանձնուած դանդաղատարին:

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Կ. ԿՐԱՍԻՆՆԻԿԵԱՆ